

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ

Abdullah Enes MOLLAOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ

Abdullah Enes MOLLAOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Abdullah Enes Mollaoğlu tarafından hazırlanan "Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi" başlıklı bu çalışma, 24.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU (Başkan)

Dr. Öğr. Abdülsamet GÜLLER (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Bahadır Bumin ÖZARSLAN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Abdullah Enes MOLLAOĞLU

1“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi, Abdsamet GÜLLER** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Abdullah Enes MOLLAOğLU

TEŞEKKÜR

Evvela bu tezin telifini mümkün kılan Rabbime sonsuz hamd ve senada bulunuyorum. Onun izni ve ihsanı olmasa değil bir harf, bir nokta dahi yazmak kabil değildir. Bu nedenle tez dahilinde müspet ve faydalı bir hasıla varsa O'na; bütün kusurlar ise bana aittir. Bununla birlikte tezin telif sürecinde yardımlarını esirgemeyerek elinizdeki metnin ortaya çıkmasında en büyük katkıyı sunan ve kendisinin talebesi olma bahtiyarlığına eriştiğim değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdülsamet GÜLLER'e teşekkürü bir borç bilirim. Keza sundukları eleştiri ve katkılarla tezimin tekmil edilmesinde büyük emekleri olan kıymetli jüri üyeleri Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Bahadır Bumin ÖZARSLAN'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tezi yazdığım süre zarfında maddi-manevi desteğini eksik etmeyen Arş. Gör. Mustafa Fatih SARI'ya minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Çankırı Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde teşrik-i mesaide bulunduğumuz ve telif süresince desteklerini sunan tüm hocalarıma da hassaten teşekkür ederim. Öte yandan tanıştığımız ilk günden itibaren ilmî faaliyete beni sürükleyen değerli dostum, yoldaşım Arş. Gör. Tuğrul KÜTÜKCÜ'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Nihayet her daim maddi-manevi destekleriyle yanımda olan aileme, hususen anne ve babama sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET

MOLLAOĞLU, Abdullah Enes, *Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Siyasi partiler tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren siyasal alanda merkezî bir rol edinmiştir. Bu merkeziliğinden ötürü partiler, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve hükümet sistemleri üzerinde çeşitli etkilere neden olmaktadır. Bu sebeple partilerin etkileşimlerini ifade eden bir mefhum olarak parti sistemleri dikkate alınmadan anayasal işleyişe ilişkin yapılacak değerlendirmeler oldukça sınırlı bir gerçekliği yansıtacaktır. Zira kuvvetler ayrılığını gerçekleştirmeye yönelik demokratik hükümet sistemlerinin fiiliyattaki işleyişi parti sistemine bağlı olarak önemli derecede farklılık arz etmektedir. Buna rağmen literatürde kuvvetler ayrılığı ve kurumlar sistemi konularında parti sistemi mefhumu değerlendirmeye katılmamaktadır. Bu ise ilgili anayasal işleyişle literatürdeki teorik mülâhazaların arasında bir intibak sorununa neden olmaktadır.

Literatürdeki bu eksikliği bir ölçüde gidermek adına tezde parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisi irdelenmektedir. Buna yönelik parti sistemlerinin tasnifi, seçim sistemleriyle ilişkisi ve sistemsel değişimi gibi hususlar ele alınarak kavramsal bir giriş sunulmuştur. Diğer yandan kuvvetler ayrılığı kuramının tarihî gelişimi hususunda kapsamlı bir anlatımla kuramın *soy-kütüğü* ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak parti sistemlerinin üç temel hükümet sistemiyle etkileşimi çerçevesinde kuvvetler ayrılığı üzerindeki etkin rolüne ışık tutulmuştur. Böylece klasik kuvvetler ayrılığı anlatisinin eksik yönlerine dikkat çekilmiş ve parti sistemleri çerçevesinde kuvvetler ayrılığına yönelik alternatif bir bakış ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Parti Sistemleri, Kuvvetler Ayrılığı, Seçim Sistemleri, Partiler Ayrılığı, Hükümet Sistemleri, Birleşik Hükümet, Bölünmüş Hükümet

ABSTRACT

MOLLAOĞLU, Abdullah Enes, *The Effect of Party Systems on the Separation of Powers*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

Political parties have played a central role in the political sphere since their emergence on the stage of history. Due to this centrality, parties have various effects on the principle of separation of powers and government systems. For this reason, evaluations on constitutional functioning without considering party systems as a concept that expresses the interaction of parties will reflect a very limited reality. This is because the actual functioning of democratic governmental systems that aim to realize the separation of powers varies significantly depending on the party system. Nevertheless, the notion of party system is not included in the evaluation of the separation of powers and the system of institutions in the literature. This causes an adaptation problem between the constitutional functioning and the theoretical considerations in the literature.

In order to overcome this deficiency in the literature to some extent, the thesis analyzes the effect of party systems on the separation of powers. To this end, a conceptual introduction is presented by addressing issues such as the classification of party systems, their relationship with electoral systems and systemic change. On the other hand, the genealogy of the separation of powers theory is presented with a comprehensive account of its historical development. Finally, the effective role of party systems on the separation of powers within the framework of their interaction with the three main systems of government is shed light on. Thus, the shortcomings of the classical separation of powers narrative are pointed out and an alternative view of the separation of powers within the framework of party systems is put forward.

Keywords

Party Systems, Separation of Powers, Electoral Systems, Separation of Parties, Governmental Systems, Unified Government, Divided Government

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM PARTİ SİSTEMLERİ	7
1.1. PARTİ SİSTEMİ KAVRAMI.....	7
1.2. PARTİ SİSTEMLERİNİN TASNİFİ.....	14
1.2.1. Genel Olarak	14
1.2.2. Duverger'nin Sayı Merkezli Tasnifi	20
1.2.2.1. İki-Parti Sistemi	21
1.2.2.2. Çok-Parti Sistemi	24
1.2.2.3. Tek-Parti Sistemi	26
1.2.3. Blondel'in Güç ve İdeolojik Yelpaze Kriterlerine Dayalı Tasnifi	28
1.2.4. Sartori'nin Taksonomisi	32
1.2.4.1. Rekabetçi Olmayan Parti Sistemleri	36
1.2.4.1.1. Tek-Parti Sistemleri	36
1.2.4.1.2. Hegemonik Parti Sistemleri	38
1.2.4.2. Rekabetçi Parti Sistemleri.....	39
1.2.4.2.1. Baskın Parti Sistemi	39
1.2.4.2.2. İki-Parti Sistemi	44
1.2.4.2.3. Sınırlı Çoğulluk (İlimli Çoğulluk)	46
1.2.4.2.4. Aşırı Çoğulluk (Kutuplaşmış Çoğulluk).....	48
1.2.4.2.5. Atomize Parti Sistemi	55
1.2.5. Genel Değerlendirme	56

1.3. PARTİ SİSTEMİ-SEÇİM SİSTEMİ İLİŞKİSİ	59
1.3.1. Genel Olarak	59
1.3.2. Duverger'nin Parti Sistemi Seçim Sistemi İlişkilendirmesi.....	60
1.3.3. Sartori'nin Parti Sistemi Seçim Sistemi İlişkilendirmesi.....	68
1.3.4. Genel Değerlendirme	78
1.4. PARTİ SİSTEMLERİNİN DEĞİŞİMİ	86
2. BÖLÜM KUVVETLER AYRILIĞININ TARİHİ GELİŞİMİ	92
2.1. GENEL OLARAK	92
2.2. KARMA ANAYASA KURAMI.....	96
2.2.1. Eflatun'da Karma Anayasa Fikri.....	96
2.2.2. Aristoteles'te Karma Anayasa Fikrinin Ön-Kuramı	98
2.2.3. Polybios'un Karma Anayasa Kuramı ve Roma Anayasası	100
2.2.4. Cicero'nun Karma Anayasa Kuramı	107
2.3. DENGELİ ANAYASA KURAMI.....	112
2.3.1. Genel Olarak	112
2.3.2. Taç-Parlamento'da Kuramı	113
2.3.2.1. Genel Olarak	113
2.3.2.2. İngiliz Feodal Yapısı ve Feodalitenin Krizi.....	114
2.3.2.3. Thomas Smith'in <i>Taç-Parlamento</i> 'da Kuramı.....	122
2.3.3. Dengeli Anayasa Kuramı ve Kuvvetler Ayrılığı Fikrinin Doğuşu	125
2.4. KUVVETLER AYRILIĞI KURAMI	134
2.4.1. Montesquieu'nün " <i>Saf</i> " Kuvvetler Ayrılığı Kuramı	134
2.4.2. Madison'ın <i>Kuvvetlerin Kısmi Karışımı</i> Kuramı ve ABD Anayasası.....	137
3. BÖLÜM PARTİ SİSTEMLERİ KUVVETLER AYRILIĞI İLİŞKİSİ	141
3.1. GENEL OLARAK	141
3.2. BLONDEL AÇISINDAN PARTİ SİSTEMİNİN HÜKÜMET YAPISI VE İSTİKRARINA ETKİSİ	144
3.3. DUVERGER AÇISINDAN PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ	148
3.4. PARTİLER AYRILIĞI KURAMI AÇISINDAN PARTİ SİSTEMİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ.....	154
3.4.1. Partiler Ayrılığı Kuramı	154

3.4.1.1. Genel Hatlarıyla Partiler Ayrılığı Kuramı	154
3.4.1.2. Partiler Ayrılığı Kuramında Parti Sisteminin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi	161
3.4.2. Partiler Ayrılığı Kuramının Genelleştirilmesi	164
3.4.2.1. Parlamenter Sistemlerde Parti Sistemlerinin Etkisi	165
3.4.2.2. Yarı-Başkanlık Sistemlerinde Parti Sistemlerinin Etkisi	166
3.4.2.3. Başkanlık Sistemlerinde Parti Sistemlerinin Etkisi	168
3.5. PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ	170
3.6. TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ	176
3.6.1. Türk Parti Sisteminin Tarihî Gelişimi	176
3.6.1.1. Türk Parti Sisteminin Kökenleri ve Dönemlendirilmesi	176
3.6.1.2. Otoriter Tek-Parti Dönemi (1923-1950)	179
3.6.1.3. Aşırı-Baskın Parti Dönemi (1946-1960)	181
3.6.1.4. I. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1961-1971)	183
3.6.1.5. I. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1973-1980)	185
3.6.1.6. II. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1983-1995)	186
3.6.1.7. II. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1995-2002)	187
3.6.1.8. Baskın Parti Dönemi (2002-2018)	188
3.6.1.9. <i>İttifaklı</i> -Baskın Parti Dönemi (2018-)	190
3.6.1.10. Genel Değerlendirme	194
3.6.2. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Kuvvetler Ayrılığı Kurgusu ...	197
3.6.3. Türk Parti Sisteminin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi	199
SONUÇ	202
KAYNAKÇA	206
TABLolar	227
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	243
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	245

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çevirmen
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
m.	: Madde
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
p.	: paragraf
RG	: Resmi Gazete
S.	: Sayı

s.	: Sayfa/Sayfalar
st.	: satır
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
YRP	: Yeniden Refah Partisi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Duverger'nin Parti Sistemi Tasnifinin Genel Şeması.....	227
Tablo 2: Blondel'in I Sayılı Tablosu.....	227
Tablo 3: Blondel'in II Sayılı Tablosu	228
Tablo 4: Blondel'in III Sayılı Tablosu	229
Tablo 5: Sartori'nin 27 Sayılı Tablosu.....	230
Tablo 6: Sartori'nin 3 Sayılı Tablosu.....	231
Tablo 7: Sartori'nin Taksonomisinin Genel Hatları	231
Tablo 8: Sartori'nin 34 Sayılı Tablosu.....	232
Tablo 9: Sartori'nin 36 Sayılı Tablosu.....	232
Tablo 10: Sartori'nin 3.1 Numaralı Tablosu	233
Tablo 11: Blondel'in VII Sayılı Tablosu	234
Tablo 12: Parti Sistemlerinin Hükümet Sistemleriyle Etkileşimi	235
Tablo 13: Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi.....	235
Tablo 14: 1946-1960 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	236
Tablo 15: 1961-1971 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	237
Tablo 16: 1973-1980 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	237
Tablo 17: 1983-1995 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	238
Tablo 18: 1995-2002 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	238
Tablo 19: 2002-2018 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	239
Tablo 20: 2018-2024 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi	240
Tablo 21: Türk Parti Sisteminin Genel Seyri.....	241

GİRİŞ

Siyasi partiler tarih sahnesine çıktığı ilk günden bu yana siyasal hayatta merkezi bir yer işgal etmektedir. Partileri anlamlandırma çabasının bir neticesi olarak ortaya konulan parti sistemi kavramsallaştırmasının ihtiva ettiği etkileşimler kümesinin hükümet sistemleri ile ilişkisi, bir ülkenin pratikte nasıl bir siyasi rejime sahip olduğunu anlamak için ziyadesiyle ehemmiyetlidir. Zira bu yaklaşım, literatürde hakim olarak yapıldığı üzere ülke anayasasında verili olan hükümet sistemini mücerret şekilde analiz etmekten daha esaslı bir bilgi sunmaktadır. Bu nedenle parti sistemi, “*bir ülkenin resmi olmayan anayasası*”¹ olarak ifade edilmiştir.

Gerçekten de parti sistemleri siyasal hayatı doğrudan etkilemekte ve anayasal işleyişi önemli ölçüde şekillendirmektedir. Parti sistemlerinin bu etkisinin en belirgin tezahürlerinden biri kuvvetler ayrılığı üzerinde cereyan etmektedir. Bu etkinin düzeyi sadece parti sayısına değil; partilerin ideolojik mesafelerine, örgüt yapılarına ve en önemlisi karşılıklı güçlerine de bağlıdır. Nitekim bu sayılan ve bunlara eşlik eden başka hususlar, bir bütün olarak parti sistemini teşkil etmektedir.² Söz konusu tesirin ehemmiyetine dikkat çekilerek “*kuvvetler ayrılığı düzeyinin, anayasa hükümlerinden ziyade, parti sistemine bağlı*” olduğu ve “*gerçek kuvvetler ayrılığı*”nın, “*parti sistemiyle anayasal çerçevenin bir bileşkesi*” olduğu ifade edilmiştir.³

Meseleyi somutlaştırmak adına, yürütmenin yasama üzerindeki süregelen tahakkümü nedeniyle kuvvetler ayrılığının “*kağıt üzerinde*” kaldığı ifade edilen⁴ İngiltere’ye bakmakta yarar vardır. İngiltere’de yürütmenin bu tahakkümüne neden olan hiç şüphesiz iki-parti sisteminin tabii bir neticesi olarak iki partiden birinin yasama çoğunluğunu elde ederek tek başına hükümeti teşkil etmesi ve böylece iktidar partisi

¹ Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku: Genel Kısım**, 2. bs, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 520.

² Jean Blondel, “Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies”, **Canadian Journal of Political Science**, C. 1, S: 2, 1968, s. 183.

³ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, 2. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 502.

⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Anayasa Hukuku**, 8. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020, s. 515.

uhdesinde yasama ve yürütme erklerinin birleşmesidir.⁵ İngiltere’de yasama çoğunluğunu mutlaka bir partinin sağlaması -dönemsel istisnalarla birlikte- bir-iki asırlık bir istikrar kesp etmiştir. Bir partinin tek başına iktidara gelmesi ise ya baskın partinin (*predominant*) ya da iki-parti sisteminin varlığına bağlıdır. Dolayısıyla İngiltere’de iki-parti sistemi, yasama çoğunluğunu elde eden partinin uhdesinde yasama ve yürütme erklerinin sürekli birleşmesine neden olmaktadır.⁶

İngiltere örneğinde açık hale gelen parti sistemlerinin anayasaların ayırdıklarını birleştirebildiği; hatta -aşağıdaki bölümlerde ortaya konulacağı üzere- birleştirdiklerini de ayırabildiğidir. Buna bağlı olarak aynı kurumsal ilişki kurgusunun farklı parti sistemi çerçevesinde farklı neticeler doğurabileceği açık hale gelmektedir.⁷ Diğer yandan “*kurumsal esaslar da parti siyaseti ile birleşerek*” anayasal sistem açısından mühim neticeler doğurabilir.⁸ Dahası parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sisteminin haricindeki “*başkaca etkenler de kuvvetlerin birleşmesi ve ayrışması hususunda kayda değer etki yapabilir.*”⁹ Yine de parti sistemi birçok etken arasındaki en etkilisidir. Buna rağmen parti sistemi hukuk araştırmalarında yok denecek kadar az bir yer işgal

⁵ İngiliz parlamenter sisteminin bu kuvvetleri birleştirme eğiliminden hareketle Bagehot, meşhur “*İngiliz Anayasası*” eserinde, İngiliz parlamenter sistemini yasama ve yürütmenin “*füzyonu/birleşimi*” şeklinde tanımlamıştır; Walter Bagehot, **The English Constitution**, ed. Miles Taylor, New York, Oxford University Press, 2001, s. 11, 14.

⁶ Hiç şüphesiz birleşmenin yasama boyutunu sağlayan faktörlerin başında (belki de en etkilisi) İngiliz siyasetinin bir teamülü haline gelen katı oy disiplini yer almaktadır. İngiltere’deki kuvvetli oy disiplini, İngiliz partilerinin kurumsallaşmasıyla partilerin lider veya kadroyla müşahhas olmaktan öteye geçerek bizzat parti olarak soyut bir şahsiyet kazanması, -tabiri caizse- bir marka haline gelmesinden kaynaklanmaktadır (Giovanni Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 56). Bunun açıklaması partilerin aday belirleme süreçleriyle seçim sistemlerinin arasındaki ilişkide yatmaktadır; şöyle ki: Tek-turlu çoğunluk usulünün partilerin gücünü zayıflatan ve adayların özerkliğini güçlendiren bir etken olarak görülmüştür. Bunun karşın kapalı listeli nispi temsil sistemleri ise adayları partilerin -daha doğrusu parti oligarklarının- belirmesi dolayısıyla partinin gücünü artıran ve adayın özerkliğini parti lehine azaltan bir etken olarak kabul edilmiştir. Halbuki İngiltere bu varsayımlara uymaz. Bunun nedeni ifade edildiği üzere partilerin kurumsallaşmış olup artık soyut şahsiyetler kazanmış olmalarından kaynaklanır. Böylece partinin seçmendeki güçlü soyut şahsiyeti kapalı listeli nispi temsil sistemlerle benzer bir şekilde parti oligarklarının elini güçlendirmekte, zira seçmen adaydan ziyade partiye oy verme eğilimi gösterir. Bu nedenle de parti oligarşisiyle mücadele etmeyi aday gösterilmeme korkusuyla göze alamayan vekiller parti “kırbacına” (*whip*) gönüllü değilse de zorunlu olarak boyun eğmek zorunda kalır. Parti disiplini sorunun tafsilatı için bkz. Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 242-248.

⁷ Stephen Gardbaum, “Political Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers”, **The American Journal of Comparative Law**, C. 65, S: 2, 2017, s. 230. Benzer yönde bir kanaat için bkz. Robert Elgie, “Tüm Yönleriyle Hükümet Sistemleri, Parti Siyaseti ve Kurumsal Mühendislik”, çev. Abdulkadir Saka, **Küresel Bakış**, No: 25, 2018, s. 29.

⁸ Elgie, “Hükümet Sistemleri, Parti Siyaseti ve Kurumsal Mühendislik”, s. 29.

⁹ Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 232, n. 9.

etmektedir. Bu durumu gündeme getiren Gardbaum, kuvvetler ayrılığının nasıl işleyeceğini belirleme hususunda parti sisteminin ve seçim sisteminin hükümet sistemiyle birlikte değerlendirilmesinin hayatiliğini vurgulamış ve hukukçuların ilgisizliğine dikkat çekmiştir.¹⁰ Bu hususlar dikkate alındığı takdirde anayasal tasarım hususunda salt hükümet sistemi başlıklarına odaklanmanın ötesine geçilmesinin ehemmiyeti açık hale gelmektedir.¹¹ Zira “*anayasalar siyasi bir boşlukta yazılmadığı gibi [anayasaların] kurduğu kurumlar da böyle bir siyasi boşlukta işlemez.*” Halbuki bu konuda yapılan araştırmalarda, “*zaman zaman bu gerçeğin aksine hareket edilmektedir.*”¹²

Bu raddede tezimizin konu ve muhteva bakımından geleneksel anayasa hukuku araştırmalarına belirli ölçüde ayrıştığı ifade edilmelidir. Zira klasik yaklaşıma göre siyasi partilerin hukuk araştırmalarında ancak hukuki düzenlemeler nispetinde yer bulabilecek olmasına rağmen tezde parti sistemi mefhumu merkeze alınmıştır. Haliyle bu durum hukuk araştırmalarına hakim olan tümdengelim metodunun yanı sıra tümevarımın da uygulanmasını, hiç değilse bu yolla elde edilen verilere yer yer başvurulmasını gerektirecektir.¹³ Tam bu aşamada siyaset bilimiyle anayasa hukukunun çalışma konularındaki ayrışma ve anayasa hukukçusunun “görevi” meselesini gündeme gelmektedir.¹⁴

¹⁰ Gardbaum, **a.g.e.**, s. 241. Gardbaum, bu ilgisizlik nedeniyle söz konusu meselenin gereğince kuşatılamamış olmasını bir başarısızlık olarak addetmiştir. Ayrıca parti sistemi ve seçim sisteminin hükümet sistemiyle birlikte değerlendirilmesinin hayatiliği hususunda benzer bir kanaat için bkz. Elgie, “Hükümet Sistemleri, Parti Siyaseti ve Kurumsal Mühendislik”, s. 29. Elgie bu kısa makalesinde “*hükümet sistemleri başlığına odaklanmaktan ziyade kurumsal mühendislik ile ilgili etraflıca düşünmenin ne kadar önemli olduğunu*” ortaya koyduğunu ifade etmektedir; Elgie, **a.g.e.**, s. 32.

¹¹ Elgie, **a.g.e.**, s. 33.

¹² Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 264.

¹³ Anayasa hukukunun “saf” teorisini benimseyen Gözler, bu türlü yaklaşımlara yöntem “bağdaştırmacılığı” (*syncretisme*) nedeniyle karşıdır; Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, 2. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2020, s. 57. Halbuki Sayer’in ifade ettiği üzere sosyal bilimlerdeki muhtemel araştırma nesnelere çeşitliliği tek bir araştırma modelinin kapsamının ötesine uzanmaktadır; Andrew Sayer, **Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım**, 2. bs, İstanbul, Küre Yayınları, 2019, s. 27.

¹⁴ İlgili tartışma için bkz. Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, s. 53-61, özellikle s. 58 vd. Bu denli katı bir hukuki pozitivism, pozitivism'e yöneltilen “statükoyu destekleme” eleştirisini hatıra getirmektedir; eleştiri için bkz. Russy Keat, John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, çev. Nilgün Çelebi, 3. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2016, s. 352.

Anayasa hukukunun temel meselelerinden en başlıcasını teşkil eden yani özellikle anayasal kurumları ve bu açıdan ilgili teorileri doğrudan etkileyen parti sistemlerinin anayasa hukukunu ilgilendiren boyutları itibariyle ilgili araştırmalarda yer bulması elzem görünmektedir. Zira kuvvetler ayrılığı, hükümet sistemleri ve demokrasi kuramı bağlamında ortaya konulan anlatıları alt-üst eden bir fenomen olarak partiler,¹⁵ anayasa hukukçularının ortaya koydukları teorik mülahazaların pratik sağlamasını etkileyen en temel amildir. Tam da bu açıdan parti sisteminin kuvvetler ayrılığı ve hükümet sistemleriyle etkileşimi anayasa teorisi için öncelikli bir araştırma konusu olmalıdır.

Salt parti sistemleri hakkında bir çalışma gayet tabii anayasa hukuku araştırması mesabesinde değildir. Fakat bu durum parti sistemlerinin bir bütün olarak anayasa hukukunu ilgilendirmeyeceği anlamına gelmemelidir. Bugün demokratik hükümet sistemleri vasıtasıyla tesis edilmeye çalışılan kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçekleşmesinde en temel faktörlerden birisi parti sisteminin mahiyetidir.¹⁶ Bu ise anayasa hukuku literatürünün bu meseleden bigane kalmaması için yeterli bir sebeptir.

Nitekim ilk defa Fransız anayasa hukukçusu Duverger'nin gündeme getirdiği, parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisi,¹⁷ kimi Amerikalı anayasa hukukçularının nispeten yakın zamanda yayımlanan çalışmalarıyla¹⁸ ne denli güçlü, yönlendirici ve belirleyici mahiyetteki bir etki olduğu izhar edilmiştir.

Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki parti sistemleri, anayasa hukukunu ilgilendirdiği nispete ilgili literatürde yer edilmeli ve ilgisiz kalmış bir mesele olarak hususi bir alaka gösterilmelidir. Bu yönde yapılacak çalışmalar, Blondel'in dikkat çektiği üzere gerek anayasal çerçevedeki hükümet sistemi hakkında gerekse de mevcut parti sistemi hakkında kolayca bilgi edinebilmek mümkün olmasına rağmen hükümetin

---

¹⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 500.

¹⁶ Gardbaum, "Parties, Voting Systems and the Separation of Powers", s. 230.

¹⁷ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 500-513.

¹⁸ Daryl J. Levinson, Richard H. Pildes, "Separation of Parties, Not Powers", **Harvard Law Review**, C. 119, S: 8, 2006, s. 2311-2386; Gardbaum, "Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers".

gerçekte nasıl işlediği¹⁹ hakkında çok az bilgi mevcut olması²⁰ nedeniyle nispeten daha zahmetli bir araştırmaya bağlıdır. Zira “hükümetin gerçekte nasıl işlediği” hakkında yapılacak tespitler, karşılaştırmalı ve disiplinler-arası bir yaklaşımın uygulanmasını gerektirir.

Başta sözü edilen hususlardan hareketle anayasal çerçevede tesis edilen kuvvet taksimatının kesin ve değişmez olduğu yönündeki klasik anlatı afakileşmekte; kurumlar sistemi ve kuvvetler ayrılığını daha isabetli bir şekilde ele almak ve anlamlandırabilmek için parti sisteminin önemi aşikar hale gelmektedir. Böylece parti sistemleri dikkate alındığı takdirde anayasal çerçevedeki hükümet sistemi ve kuvvetler ayrılığı kurgusu önemli ölçüde izafiyet taşıdığı anlaşılmaktadır.²¹

Gerçekten de parti sistemleri, anayasaların öngördüğü hükümet sistemleriyle kurdukları kuvvet dengesinin pratik olarak uygulamaya yansıyor yansımadığını ölçmek için önemli bir yer işgal etmektedir. Anayasa mühendislikleri parti sistemleriyle uyumlu şekilde yapılmadıkça denge-denetim mekanizmaları beklenen işlerliği kazanamayacaktır. Böylece parti sisteminin mahiyetine bağlı olarak anayasal kuvvetler ayrılığı ya erkler-arası çatışma görünümü ya da erkler-arası ayırımın ortadan kalktığı kuvvetler birliği özellikleri sergileyecektir. Özetle parti sistemleri dikkate alınmadan kuvvetler ayrılığının işleyişi tam anlamıyla anlaşılacaktır.

Bu zikredilenlerden hareketle tezde şu hususlara dikkat çekilmeye çalışılacaktır:

- Parti sistemlerinin etkisiyle anayasadaki kuvvetler ayrılığının tek bir tezahüre değil, muhtelif tezahürlere sahip olduğu
- Kuvvetler ayrılığının gerçekte, anayasal çerçeveden ziyade hükümet sistemiyle parti sisteminin bileşik etkisi çerçevesinde işlediği

¹⁹ Bizce hükümet sisteminin gerçekte nasıl işlediği, Duverger'nin dikkat çektiği “gerçek” kuvvetler ayrılığı yani anayasal çerçeveye parti sisteminin ilişkisinde saklıdır.

²⁰ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 182.

²¹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 501.

- Klasik kuvvetler ayrılığı kuramının parti sistemleri mefhumu ekseninde yeniden değerlendirilmesi gerektiği

Bu hususları ortaya koymak üzere tezin ilk bölümünde önce parti sistemi mefhumuna kavramsal bir giriş yapılacaktır. Bu minvalde evvela parti sistemi mefhumu tanımlanacak akabinde parti sistemlerinin tasnif edilmesi, seçim sistemleriyle ilişkisi ve sistemsel değişimi meseleleri ele alınacaktır. Böylece etraflı bir anlatımla parti sistemleri kavramı tanıtılarak Türkçe literatürdeki görece eksiklik giderilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümdeyse kuvvetler ayrılığının tarihî gelişimi etraflı bir biçimde ortaya konulacaktır. Buna yönelik önce kuramın fikri temellerini teşkil eden karma anayasa kuramcılarında başlayarak kuvvetler ayrılığı kuramının ilk nüvelerinin erken-modern İngiltere'ye kapsamlı bir bakış sunularak dengeli anayasa kuramı ele alınacaktır. Bilahare Montesquieu ve Madison bağlamında klasik kuvvetler ayrılığı kuramı tanıtılacaktır. Bu üç başlık yoluyla kuvvetler ayrılığı kuramının *soy-kütüğüne* inilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölüme gelindiğinde parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisi irdelenecektir. Buna yönelik önce Blondel'in parti sistemlerinin hükümet yapısına etkisi hakkında düşünceleri ele alınacak; akabinde Duverger'nin konu hakkındaki görüşlerine yer verilip değerlendirilecektir. Duverger'den sonra Daryl Levinson ve Richard Pildes'in *Partiler Ayrılığı* kuramı ve kuramın Stephen Gardbaum tarafından yapılan genelleştirmesi ele alınacaktır.²² Nihayet yazarların kanaatleri değerlendirerek konuya ilişkin genel bir tablo sunulacaktır. Bölümün son kısmındaysa Türkiye örneği ele alınarak önceki kısımlarda ele alınan konular vakaya uygulanacaktır. Buna yönelik önce Türk parti sisteminin tarihî gelişimi ele alınıp bir dönemlendirmede bulunulacaktır. Akabindeyse mevcut kuvvetler ayrılığı rejimi özetlenip parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisi ortaya konulacaktır.

---

²² Kuram için bkz. Levinson, Pildes, "Separation of Parties, Not Powers". Kuramı ABD örneğinin fevkine çıkaran makale için bkz. Gardbaum, "Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers".

1. BÖLÜM

PARTİ SİSTEMLERİ

1.1. PARTİ SİSTEMİ KAVRAMI

Siyasi partiler, siyaset dünyasında temayüz etmeye başladıkları ilk günden itibaren merkezi bir rol üstlenmiştir. İlk Birleşik Devletlerde ortaya çıkan -günümüzdeki anlamıyla- partiler,²³ 19.yy'ın ortaları itibariyle genel oy hakkını benimseyen ülkelerde de tebarüz etmeye başlamış ve kısa sürede araştırmacıların ilgisini kazanarak hakkında hızla geniş bir literatür gelişmiştir. Şüphesiz genel oy hakkı yaygınlaşmadan evvel parlamentolar içinde bir takım parti benzeri yapılardan bahsedilmesi mümkündür. Fakat bunlar bugünkü anlamıyla partiden çok parlamento-içi hizipler mesabesinde kalmıştır. Nitekim Maurice Duverger bu hususa şu sözlerle şekilde dikkat çekmiştir:

“Doğrusu istenirse, gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır. 1850’de dünyanın (Amerika dışında) hiçbir ülkesi, kelimenin bugünkü anlamında siyasal partileri tanımıyordu. Buralarda, fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; fakat gerçek partiler yoktu. 1950’de ise, partiler, uygar ulusların çoğunda faaliyet göstermekte, diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktadır.”²⁴

Hakeza LaPalombara ve Weiner, meşhur makalelerinde -Duverger’yi teyit eder mahiyette- parti kavramıyla “çoğu Batı ülkesinde modern siyasi partinin öncülleri

²³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 15; Joseph LaPalombara, Myron Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, ed. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 6; Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, 3. bs, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s. 28.

²⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 15. Daha erken bir “gerçek parti” kavramsallaştırması için ayrıca bkz. Carl Schmitt, **Parlamentar Demokrasinin Krizi**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, 4. bs, Ankara, Dost Yayınevi, 2017, s. 73. Schmitt’e göre “hizipler partilerin karikatürüdür,” **a.g.e.**, s. 73. Bu “gerçek” partilerin dışında kalan hizip ve hizipleşmeler *parti-öncesi yapılar (pre-party structures)* ve bu dönem ise *parti-öncesi dönem (pre-party era)* şeklinde kavramsallaştırılabilir. Bu yönde benzer bir kavramsallaştırma olarak Duverger’nin “*partilerin tarih-öncesi devri/çağı*” tabiri (bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 17, 302), hakeza “*tarih-öncesi partiler*” ve “*tipleri*” tabirleri (**a.g.e.**, s. 36, 37) zikredilebilir.

olarak tanımlanabilecek klikleri, kulüpleri ve küçük eşraf topluluklarını” kastetmediklerinin altını çizmiştir.²⁵

LaPalombara ve Weiner, bu açıklamayı müteakip siyasi partilerin kökenine ilişkin teorileri üç türde tasnif etmiştir.²⁶ Bunlar; kurumsal teoriler,²⁷ tarihî-durum (*historical-situation*) teorileri²⁸ ve (modernleşme doğrultusunda) gelişimsel (*developmental*) teorilerdir.²⁹ Özbudun ise eserinde partilerin kökenini dört temel başlıkta ele almıştır. Bunlar sırasıyla; Kurumsal Teori, Sosyal Modernleşme, Kriz Teorileri ve Siyasal Katılma.³⁰ Gerek LaPalombara ve Weiner’ın üçlü tasnifi kapsamında gerekse Özbudun’un dörtlü ayırımında partilerin gelişimi hususunda teorilerin ortak paydası genel oy hakkının yaygınlık kazanması noktasındadır. Bu nedenle siyasi partilerin

²⁵ LaPalombara, Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s. 5.

²⁶ Bu teorilere ilişkin açıklamalar için bkz. LaPalombara, Weiner, **a.g.e.**, “Partilerin Kökenleri” (*Origins of Parties*) başlıklı I. Bölüm, s. 7-21. Ayrıca meselenin güncel ve kısa bir değerlendirmesi için bkz. Paul Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2024, s. 18-23.

²⁷ Kurumsal teorilerin en önemli temsilcisi Duverger olarak görülmektedir. Bkz. Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 19-21. Ayrıca Duverger’nin partilerin kökenine ilişkin açıklamaları için bkz. Duverger, **Siyasal Partiler**, “Partilerin Kökeni” başlıklı Giriş bölümü, s. 15-31.

²⁸ Sosyolojik açıklama teorileri olarak da telaffuz edilebilen tarihî durum teorilerinin en önemli temsilcileri “Parti Sistemleri ve Seçmen Eğilimleri” (*Party Systems and Voter Alignments*) başlıklı derlemelerinin giriş bölümüyle Lipset ve Rokkan’dır; bkz. Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, “Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction”, **Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives**, ed. Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, New York, The Free Press, 1967. Lipset ve Rokkan, Batı Avrupa’da tebarüz eden sosyalist, liberal, çiftçi, muhafazakar partileri gibi çeşitli parti türlerinin kökenlerini dört büyük toplumsal ayrılığın siyasallaşmasında aramaktadır. Bunlar merkez-çevre, devlet-kilise, tarım-sanayi ve mâlik-işçi ayrışmalarıdır. Bu ayrışma hususunda öz ve bütüncül bir tablo için bkz. Lipset, Rokkan, “Introduction”, s. 14, şema 3. Sabri Sayarı’nın anlatımıyla: “Lipset-Rokkan modeline göre, bu ayrılıkların kuvveti ve zamanlaması bakımından Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıklar, söz konusu ülkelerin parti sistemlerindeki çeşitlenmelerin ana sebeplerini oluşturmuştur.”; Sabri Sayarı, “Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri”, **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, 2. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 127. Ayrıca partilerin kökenlerine ve hassaten sosyolojik açıklama teorisi bağlamında Lipset ve Rokkan’ın teorileri hakkında kısa bir izah için bkz. Sayarı, **a.g.e.**, s. 125-127.

²⁹ Metinde konuya şu şekilde temas edilmektedir:

“Partilerin kökenlerine ilişkin üç tür teori öne sürülmüştür: ilki, parlamentolar ile partilerin ortaya çıkışı arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklanan kurumsal teoriler; partilerin geliştiği dönemde sistemlerin karşılaştığı tarihî krizlere veya görevlere odaklanan tarihî-durum teorileri; ve son olarak, partileri daha geniş modernleşme süreçleriyle ilişkilendiren gelişim teorileri.”

LaPalombara, Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s. 7.

³⁰ Özbudun, eserinin ikinci bölümünü “Siyasal Partilerin Kökeni” başlığıyla bu meseleye inhisar etmiştir. İlgili bölüm için bkz. Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 19-35. Nispeten güncel bir inceleme için bkz. Moshe Maor, **Political Parties and Party Systems: Comparative Approaches and the British Experience**, New York, Routledge, 1997, Giriş, s. 1-14.

bugünkü anlamıyla tezahür etmesinde esas amilin genel oy hakkı ve bunun netice verdiği gereksinimler olduğu rahatlıkla söylenebilir.³¹

Bir kavram olarak *parti sisteminin* tam da genel oy hakkının aşama aşama benimsendiği bu süreçte yaygınlık kazanmış olması şaşırtıcı olmamalıdır.³² Yine de *parti sistemi* ifadesinin Troy-Whig hizipleşmesi neticesinde İngiliz parlamentosunda ortaya çıkan yeni işleyişi ifade etmek üzere tarihte ilk defa 18. yy. sonları ve 19. yy. başları itibariyle İngiliz siyaset dilinde telaffuz edilmeye başlandığı söylenmelidir.³³ Buna rağmen

³¹ Özbudun, **a.g.e.**, s. 35. Sartori de bu hususta benzer doğrultuda kanaatini serdetmiştir. Ona göre seçimlerin “gerçek” hale gelmesiyle birlikte iki netice hasıl olmuştur. Bunlardan ilki partilerin *katılaşması* (*solidification*) ve *sorumlu hükümet* (*responsible government*) olgusunun yerini *duyarlı hükümete* (*responsive government*) bırakmasıdır. Bkz. Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**, 2. bs, Oxford, ECPR Press, 2005, s. 19. Partilerin katılaşmasından kastı günümüzdeki anlamıyla partilerin meydana gelmesidir.

³² Avrupa parti sistemlerinin kökenleri ve gelişimi hususunda tafsilatlı bir çalışma için bkz. Daniele Caramani, **The Europeanization of Politics: The Formation of a European Electorate and Party System in Historical Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2015.

³³ Malum olduğu üzere Birleşik Krallık’ta genel oy hakkı ancak 19. ve 20. yy’da gerçekleşen reformlarla müesses hale gelmiştir. Nitekim İngiliz orta sınıfı bile 1832 tarihli Büyük Reform Yasasıyla ancak oy hakkına kavuşabilmiştir. (İngiliz seçim tarihi hakkında bkz. Chris Cook, John Stevenson, **A History of British Elections Since 1689**, New York, Routledge, 2014, özellikle I. kısmın 4. bölümü, s. 35-44.) Buna rağmen “parti sistemi” kavramı, 1800’lerin başından itibaren Amerikan ve İngiliz kaynaklarında Tory-Whig hizipleşmesinin yarattığı düzeni ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu hususta tarihî bir örnek için bkz. “Review of Fox’s History of James the Second”, **The Christian Observer**, C. 7, S: 9, 1809, s. 723. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kavramın en eski kullanımına rastlanıldığı bu kitap değerlendirmesinde, meşhur Whig parti lideri, milletvekili ve eski İngiliz hariciye nazırı Charles James Fox’ın II. James hakkında kaleme aldığı çalışması ele alınmaktadır. Kavramın kullanıldığı bağlam şöyledir:

“Ancak Bay Fox’ın önceki ifadesinden çıkardığı sonuç, dikkatimizi en ziyade hak eden husustur. Bay Fox, burada karşı çıktığı görüşü kınarken, yani ‘insanlar değil, ölçüler’ (*not men, but measures*) düsturunu kınarken, gerçekte tam tersi bir doktrini, yani ölçüler değil, insanlar düsturunu savunduğunu ve bunun Bay Fox’ın çok gayretli bir savunucusu olduğu *parti sisteminin* esas düsturu, [hatta] tam da cazibesi ve rabitası olduğunu hatırlatmadığımız takdirde Bay Fox’ın karşı çıktığı görüşü kınarken gösterdiği harareti ve neredeyse hümmetsizliğe varan tavrını açıklamak güç olabilirdi.” Fox hakkında ilave bilgi ve özellikle Whig partisinde işgal ettiği yer için bkz. Frank O’Gorman, **The Emergence of the Two-Party System: 1760-1832**, London, 1982, s. 14-43.

Yine de Duverger’nin isabetle ifade ettiği üzere 1850’lerden sonra ancak gerçek, yani günümüz anlamıyla siyasi partilerin mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. İngiliz parti sistemi açısından durumun bu yönde olduğunu ortaya koyan bir çalışma için bkz. Alan R. Ball, **British Political Parties: The Emergence of a Modern Party System**, 2. bs, London, Macmillan Education, 1987. Yazara göre Birleşik Krallık’ta ancak 1867 reformuyla modern anlamda parti tebarüz etmeye başladığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda 1883 ve 1885 reformlarıyla bu yapıların belirgin şekilde gözlemlenebilir hale geldiğini; modern anlamıyla partilerin ve dolayısıyla bir parti sisteminin tezahür etmesine nokta atışı bir tarih verilemese dahi bir tarih olarak 19. yy.’ın son çeyreği dolaylarında önemli olduğunu ifade ettiği şu üç unsurun varlığına atıfla ileri sürmüştü: (1) Avam Kamarasında uyumlu ve kalıcı grupların varlığı, (2) Avam Kamarasındaki bu gruplarla açık bağlantıları ve benzer siyasi etiketleri olan tutarlı ve kalıcı örgütlerin kamara dışında tebarüzü, (3) hem parlamento-içi hem de parlamento-dışı örgütler sistematik ve sürekli olarak seçmenlerle etkileşimi. Ball, **British Political Parties**, s. 2. Karşılaştırma için bkz. Robert Self, **Evolution of the British Party System: 1885-1940**, New York, Routledge, 2014.

kavramın bir eserde müstakil bir başlık biçiminde yer bulması ancak 1888 tarihinde James Bryce'ın “*Amerikan Milletler Topluluğu*” (*The American Commonwealth*)

Diğer taraftan önemli bir ayrıntı da şudur; parti sistemi kavramına rastladığımız eski tarihli kaynakların neredeyse tamamında partiler olumsuzlanmış ve partilerin yarattığı sorunlu düzen, parti sistemi terkihiyle ifadelendirilmiştir. Kavramı sarf edenlerde hakim olan duygu, parti sisteminin meclislerde tezahür etmesi beklenen parlamenter erdemi yıktığıdır. Örnek olarak bkz. “Review of Fox’s History of James the Second”, s. 723. Söz konusu eserde, yukarıdaki alıntının hemen devamı şöyledir:

“Bu meselenin tartışmasına girmekten neredeyse korkmaktaydık; ancak parti-şiddetinin genel olarak yaygınlaşmasının günümüzün en büyük fenalıklarından biri olduğunu düşündüğümüz için, burada örtülü olarak ortaya konan doktrine karşı güçlü muhalefetimizi ifade etmekten ve okurlarımıza bunun temelini oluşturduğu sistemi kısaca belirtmekten kaçınmayız. Yine, partilerden kaynaklanabilecek fenalıklara dair kanaatimizi beyan ederken, partilerin her özgür toplumda var olduğunu ve var olacağına bilincinde olduğumuzu belirtelim. (...) Ancak ‘ölçüler değil, insanlar’ ilkesi, bizzat senatoda [dahi] açıkça söylenildiği, kelimelerle ifade edildiğinde; parlamenter işleyişin genel bir ilkesi olarak kabul edildiğinde hatta sistematik ve tümel bir muhalefetin esası haline getirildiğinde, [artık] parti prensibinin etkileri hususunda bizim gibi düşününlerin, bu denli tehlikeli bir doktrine karşı protestolarını sunmaları gerekir.”

Bir diğer örnek ise Bağımsızlık Bildirisini imzalayanlar arasında bulunan Massachusetts Valisi Elbridge Gerry'nin 7 Haziran 1810 tarihinde eyaletin Temsilciler Meclisinin açılış konuşmasında rastlanmaktadır:

“Her vatan sevdalısı, ‘*kendi içinde bölünmüş bir evin ayakta duramayacağı*’ yönündeki kutsal hakikati hatırlamayacak mıdır? *Parti sisteminden ve siyasi rakiplerini yanlış tanıma ve haksız yere suçlama uygulamasından vazgeçme takdirinde bizzat bulunmayacak mıdır? Yüce gönüllülük göstererek karşıt görüşteki yurttaşlarına vatanseverlik atfedip onları içtenlikle kucaklamayacak mıdır?*”

Resolves of the General Court of the Commonwealth of Massachusetts: May, 13, 1810, Boston, Adams, Rhoades & Co., 1810, s. 17.

Benzer yöndeki muhtelif örnekler için bkz. “Chapter V”, **The Edinburgh Annual Register For 1811**, C. 4, S: 1, 1813, s. 139, (“Şu da unutulmamalıdır ki, basit meselelerde ne kadar önemsiz olurlarsa olsunlar; -mühim meseleler, kırışi titrettiğinde terazinin ağırlığını [tersine] çevirebilen- bir üyeler topluluğu, sefil (miserable) *parti sistemimizin* bakanlarının yaptığı gibi, bir İngiliz bakanla kendi şartlarını belirleyebilecekler.”); William Greene, **An Oration on the Life and Character of John Quincy Adams**, Cincinnati, Cincinnati Chronicle Print, 1848, s. 9, (“Seçim sistemi kapsamındaki parti örgütlenme yasaları, bir adayı niteliksiz olduğu için reddedecek olan [siyasi] erdeme karşı çoğu zaman çok katıdır; bu da çoğunlukla ülkelerine faydalı bir hizmette bulunmak yerine partinin işlerini yapacak insanları öne çıkarmaktadır. Bu nedenle demagoglar sıklıkla iktidarın en yüksek makamlarında bulunurlar ve liyakatsızlıklarına rağmen orada kalmaya devam ederler, çünkü yükselmelerini borçlu oldukları *parti sistemiyle* olan özdeşlikleri onları bu sistemin desteği için vazgeçilmez kılmaktadır.”); Henry R. Storrs, **Speech of Mr. Storrs, on the Proposition to Amend the Constitution of the U.S.**, Washington, Gales & Seaton, 1826, s. 19, (“Fakat, her şeyden önce bu *parti sistemlerinin* faaliyetlerine karşı gerçek çare, halkın kat’î bağımsızlığı, sağduyusu ve dürüstlüğüne bulunmalıdır. (...) Bu *parti sistemi* kendini tek bir noktada merkezileştirdiği sürece, fenalıkları bütünüyle daha çok ortaya çıkacak ve daha doğru bir şekilde değerlendirilebilecektir.”); “The Edinburgh Review”, **The Westminster Review**, C. 1, S: 2, 1824, s. 528, (“*Parti sistemine* özgü yegane şey, [parti mensubunun] kayıtsız kaldığı ve razı olmadığı şeylerde partisinin yanında durma zorunluluğudur. Şimdi bunun ne anlama geldiğini gözlemleyin: Kayıtsız olduğu konularda partiyi desteklemek adına [parti mensubu], kayıtsız olmadığını ilan ederek partilileri inandırmalıdır. Razı olmadığı konulardaysa partiyi desteklemek adına, -gerçekte razı olmamasına rağmen- rıza gösterdiğini ilan etmelidir. Hakikatteki görüşlerinin tam aksine olan görüşlere sahipmiş gibi role girmeli ve bu görüşleri kuşanmış gibi hareket etmelidir.”). Son olarak parlamentarizmin en önemli iki prensibini teşkil eden kamusal müzakere ve tartışma erdeminin partililik gibi çeşitli tezahürlerle ortadan kalkmış olmasına yönelik bir eleştiri için bkz. Schmitt, **Parlamenter Demokrasinin Krizi**, s. 15-25, ayrıca s. 53-58 ve 75-77. Ayrıca Schmitt’in hukuk-siyaset ilişkisi hakkında muhtasar bir değerlendirme için bkz. Abdülsamet Güller, “Carl Schmitt’in Hukuk ve Politika Yaklaşımına Bir Bakış”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, No: 2, 2021, s. 597-613.

başlıklı iki ciltlik eseriyle gerçekleşmiştir.³⁴ Bu eserden takriben çeyrek asır sonra, 1910 yılında Ostrogorski'nin "*Amerika Birleşik Devletleri'nde Demokrasi ve Parti Sistemi*" (*Democracy and the Party System in the United States*) başlıklı eseri³⁵ ve 1911 yılında ise Belloc ve Chesterton'ın "*Parti Sistemi*" (*The Party System*) eseri yayımlanmıştır.³⁶ Takip eden on yıllar içinde parti sistemi üzerine onlarca hatta yüzlerce eser telif edilmiştir.³⁷

Bu aşamada *parti sistemi* kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Evvela sistem kavramı genel olarak bir dizi bileşen arasında tekrar eden bir etkileşim modelini ifade etmeye yaramakta; "*dolayısıyla bir parti sistemi, belirli bir dizi siyasi parti tarafından sergilenen rekabetçi ve/veya işbirlikçi etkileşimlerin belirli bir modeli*" olarak tanımlanmaktadır.³⁸ Daha öz bir ifadeyle parti sistemleri, "*çeşitli partilerin bir arada*

³⁴ Bryce, eserinde "*Parti Sistemi*" (*The Party System*) başlığıyla müstakil bir bölüme yer vermiş ve zamane Amerikan parti sistemi hakkında uzunca bahsetmiştir, bkz. James Bryce, **The American Commonwealth**, C. 2, Indianapolis, Liberty Fund, 1995, s. 681-906. Yazar kendi ifadesiyle Amerikan parti sistemini o güne kadar hiçbir Amerikalı yazarın tanımlamadığını ifade edip akabinde ilk resmedenin kendisi olduğunu ima etmektedir, bkz. Bryce, **a.g.e.**, s. 684. Ayrıca bu eserden bir yıl evvel yayımlanan 1887 tarihli "Hamilton ve Tocqueville'in Öngörülleri" (*The Predictions of Hamilton and Tocqueville*) başlıklı eserinde Bryce, parti sistemi kavramını şöyle bir bağlamda sarf etmiştir: "*Hizipleşmenin zararları üzerinde durulmasına rağmen, bu zararların -yasal hükümeti gölgede bırakabilecek kadar örgütleri son derece gelişmiş olan- parti sistemlerinde somutlaşmasının ikisinden birinin aklına geldiğini gösteren herhangi bir veri yoktur.*", bkz. James Bryce, "The Predictions of Hamilton and Tocqueville", **The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science**, ed. Herbert B. Adams, 5, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1887, s. 341.

³⁵ Moisey Ostrogorski, **Democracy and the Party System in the United States**, New York, The Macmillan Company, 1910.

³⁶ Hilaire Belloc, Cecil Chesterton, **The Party System**, Norfolk, VA, IHS Press, 2007.

³⁷ Bu eserlere şunlar örnek olarak gösterilebilir: Charles E. Merriam, Harold F. Gosnell, **The American Party System: An Introduction to the System of Political Parties in the United States**, 4. bs, New York, The Macmillan Company, 1949 (ilk basım tarihi 1922); George M. Trevelyan, **The Two-Party System in English Political History**, Oxford, Clarendon Press, 1926; James K. Pollock, "The German Party System", **The American Political Science Review**, C. 23, S: 4, 1929, s. 859-891.

³⁸ Paul Webb, Tim Bale, **The Modern British Party System**, 2. bs, New York, Oxford University Press, 2021, s. 1. Benzer tanımlar için bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 39, ("O halde, partiler ancak (toplu halde) birer parça olduklarında bir 'sistem' oluştururlar; ve bir parti sistemi tam anlamıyla partiler-arası rekabetten kaynaklanan etkileşimler sistemidir."); Scott Mainwaring, Timothy R. Scully, "Introduction: Party Systems in Latin America", **Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America**, ed. Scott Mainwaring, Timothy R. Scully, Stanford, Stanford University Press, 1995, s. 4. ("Parti sistemini, partiler arası rekabette örüntü halini almış etkileşimler kümesi olarak tanımlamaktayız. Bu kavram, partilerin nasıl rekabet ettiklerine dair bazı kuralların ve düzenliliklerin- bu kurallar ve düzenlilikler tartışmalı olsa ve değişime uğrasa bile- yaygın olarak gözlemlendiğini göstermektedir.")

bulunuşlarının şekil ve koşullarını” karşılamaktadır.³⁹ Fakat verilen tanımda tek-parti sistemleri dışlandığı gibi “*bir arada bulunuşun*” parametreleri eksik kalmaktadır.

Eksik hususların ilavesiyle tanım şu şekilde genişletilebilir: Bir ülke sathında var olan partilerin sayısı, boyutları ve seçmendeki karşılıkları, benimsedikleri ideoloji ve politikalar, kurdukları ittifaklar ve siyasi stratejilerinin bir ilişkiler bütünü olarak ortaya koyduğu yapıya *parti sistemi* denir.⁴⁰ Bu bakımdan parti sistemlerinin, cari olduğu ülke siyasal hayatının bir hülasası mahiyetinde olduğu ifade edilebilir. Böylece “*bir ülkenin gerçek siyasi rejiminin işleyişini tanıyabilmek için, parti sisteminin, kurumlar sistemi ile nasıl birleştiğini*” bilmenin fevkalade önem arz ettiği söylenebilir.”⁴¹

Gerçekten de parti sistemleri, ülke anayasal çerçevesinde verili olan hükümet sistemini yalnızca analiz etmekten daha fazla bilgi sunmaktadır. Bu nedenle parti sisteminin “*ülkenin resmi olmayan anayasası*”⁴² olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere parti sistemleri, siyasal hayatı biçimlendirmekte ve yönlendirmektedir.⁴³ Bu etkisi, parti sistemlerinin kuvvetler dengesini etkilemesi

³⁹ Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 111. Tanım esasen Duverger’e aittir:

“Tek-parti devletleri dışında, her ülkede birçok partiler, bir arada bulunurlar. *Bu birlikte yaşayışın şekil ve şartları, incelenen ülkenin “parti sistemi”ni belirler.* Bu tanımda iki çeşit unsur vardır. Birincisi, sistemi meydana getiren partilerden her birinin iç yapısında gözlemlenebilecek benzerlik ve farklardır; buna göre, merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi partilere, totaliter ve sınırlı partilere, yumuşak ve sert partilere, vb. sahip olan sistemler, birbirinden ayrılabilir. İkincisi, çeşitli partilerin karşılaştırılması, tek olarak her parti topluluğu bakımından mevcut olmayan yeni çözümleme unsurlarının belirtilmesine imkân verir: Sayı, karşılıklı kuvvet dereceleri, ittifaklar, coğrafi yöreselleşme, siyasal dağılım, vb. gibi. Bir parti sistemi, bütün nitelikler arasındaki belli bir ilişki şeklinde tanımlanır.” (Vurgu bize ait.)

Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 272. Tanım hususunda ayrıca bkz. Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, s. 5-7.

⁴⁰ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 13. bs, İstanbul, Beta Kitap, 2009, s. 355-356; Anayurt, **Anayasa Hukuku**, s. 520. Her ne kadar burada Teziç’in tanımından yararlanılmış olursa da, daha erken bir dönemde telif ettiği bir eserinde Teziç, parti sistemini, “*bir ülkedeki siyasi partilerin sayısı*” şeklinde önemli ölçüde eksik ve indirgemeci bir şekilde tanımlamıştır; bkz. **100 Soruda Siyasi Partiler**, s. 107. Benzer bir tanım için bkz. Arif T. Payaşlıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara, İstiklal Matbaacılık, 1952, s. 47.

⁴¹ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 356.

⁴² Anayurt, **Anayasa Hukuku**, s. 520.

⁴³ Anayurt, **a.g.e.**, s. 520. Yukarıda yer verilen ifade, parti sistemlerinin değişimi meselesi bağlamında gündeme gelen bağımlı yahut bağımsız bir değişken olarak parti sistemlerinin ele alınmasına ilişkin tartışmaya değinmeyi gerekli kılmaktadır. Lipset ve Rokkan’ın öncülüğünü ettiği bir takım yazarlar parti sistemlerini bağımlı bir değişken olarak addetmiş ve dolayısıyla parti sistemini sebep değil sonuç yani etken olmaktan ziyade edilgen bir mahiyette kabul etmiştir. Böylece parti sistemleri, siyasal hayatı biçimlendiren ve yönlendiren değil, siyasal hayatı inşa eden unsurlarca biçimlendirilen ve yönlendirilen bir mahiyette olacaktır. Sartori ve başka yazarlar açınsansa parti sistemi bağımsız bir değişken olup

itibariyle çeşitli hükümet sistemlerinde doğurduğu sonuçlardır.⁴⁴ Esasen Duverger'nin çalışmasında yaptığı önemli açılımlarından biri de bu sonuçları tafsilatıyla ortaya koyma çabasıdır.⁴⁵ Bu etkiyi çözümlmek adına evvela parti sistemlerinin çeşitli meselelerini tanıtmak böylece mefhumu detaylarıyla kavramak yerinde olacaktır.⁴⁶

---

sonuç olduğu kadar sebep de teşkil etmektedir. Her ne kadar seçim sistemleriyle alakalı kurmuş olsa da Sartori'nin şu ifadeleri aynen bu hususta parti sistemleri açısından da geçerli olup açıklayıcı mahiyettedir: “Öyleyse, nedensel bir önermede nedensiz hiçbir şey yoktur: Her şeyin bir nedeni bir başka şeydir, fakat o başka şeyin sonucu da, daha başka bir şeyin nedeni olur. Dolayısıyla, seçim sistemlerinin [*ve hakeza parti sistemlerinin de*] bir nedenden kaynaklandığını söylemek, nedensellik zincirinin o noktada kırıldığı anlamına gelmez. Daha çok şöyle bir varsayımda bulunulabilir ki, seçim sistemleri [*ve aynı şekilde parti sistemleri*] bir kez yürürlüğe girdikten sonra, kendileri de sonucun sonuçlarını üreten neden olucu [*nedensel*] faktörler haline gelirler.”

Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 44. Konu hakkında daha detaylı bir tartışma için bkz. Maor **Political Parties**, s. 23-40. Aynı hususta ayrıca bkz. Peter Mair, **Party System Change: Approaches and Interpretations**, Oxford, Clarendon Press, 1997, s. 3-16.

⁴⁴ Gardbaum'ın isabetle vurguladığı üzere, parti sistemleri, “*anayasaların ayırdıklarını sadece birleştirmez, birleştirdiklerini de ayırır. Bunun bir sonucu olarak aynı kurumsal ilişkiler seti, partilerin siyasal ve seçimsel bağlamları çerçevesinde kuvvetler ayrılığı açısından oldukça farklı etkiler gösterebilir.*”; Gardbaum, “Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers”, s. 230. Diğer taraftan “kurumsal ilişkiler ve parti-seçim sistemleri dışındaki faktörler siyasi gücün yoğunlaşması veya dağılması hususunda önemli etkiye sahip olabilir.”; Gardbaum, **a.g.e.**, s. 232, n. 9.

⁴⁵ Bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 451-535, eserin “*Parti Sistemleri*” başlıklı ikinci kısmının “*Partiler ve Siyasal Rejimler*” başlıklı III. Bölümü; özellikle bkz. s. 500-525, ayrıca III. bölümün son kısmı olan “*Partiler ve Hükümet Yapısı*” başlığı altında bulunan “*Partiler ve kuvvetler ayrılığı*” ve “*Partiler ve hükümet otoritesi*” alt başlıklar.

⁴⁶ Takip eden başlıklarda parti sistemleri hakkında detaylı olarak ele alınan hususları özetle görmek ve hiç değinilmeyen hususlara muttali olmak için parti sistemi mefhumunun temel meselelerini kısaca tanıtan şu makaleye bkz. Herbert Kitschelt, “Party Systems”, **The Oxford Handbook of Political Science**, ed. Robert Goodin, Oxford University Press, 2011, s. 617-647.

1.2. PARTİ SİSTEMLERİNİN TASNİFİ

1.2.1. Genel Olarak

Doğrudukları sonuçların sistematik değerlendirmesi ve mukayesesini kolaylaştırmak için parti sistemleri, çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Doğrusu “*neredeyse her yazarın, kendi şemasını oluşturduğu belirtilmeye değerdir.*”⁴⁷ Macridis’in ifadesiyle:

“Parti sistemlerine ilişkin çok sayıda tanım ve tipoloji ortaya konulmuştur. (...) Parti sistemlerinin tipolojilerine bakıldığı takdirde, en yaygın kullanılan sınıflandırma sayılara -tek-parti, iki-parti ve çok-parti [ayırımına]- dayanmakla beraber başkaları, rekabetçi olup olmama; çoğulculuk ve ideolojik ayrışma düzeyleri; meseleci veya popülist siyaset anlayışı güdülmesi; temsil yahut entegre etmeye odaklılık gibi kriterleri de ihtiva etmektedir. Böylece [bu ilave kriterlerden hareketle] parti sistemi, partilerin niteliklerine göre tanımlanmaktadır. [Bunun bir sonucu olarak] kavram karmaşa ve fazlalığı [literatüre] hakim gözükmemektedir.”⁴⁸

Macridis’in “en yaygın” olduğuna işaret ettiği parti sayısı temelli tasniflerin şüphesiz en meşhuru Duverger’nin *tek-parti, iki-parti ve çok-parti sistemleri* şeklindeki klasikleşen tasnifidir.⁴⁹ Sayı ölçütüne müstenit tasnifini tafsilatlı şekilde ortaya koyan Duverger, bu çalışmasıyla parti sistemlerinin bilimsel incelemesine yönelik önemli bir açılımda bulunmuştur.⁵⁰

⁴⁷ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 105. Sartori bu ifadesi üzerine “güncel” bir örnek olarak James Jupp’un tasnifini örnek göstermektedir, bkz. **a.g.e.**, s. 114, n. 6; Jupp’ın tasnifi için bkz. James Jupp, **Political Parties**, Routledge & Kegan Paul, London, 1968, I. bölüm ve s. 111-113. Ayrıca parti sistemlerinin tasnif edilmesi hakkında muhtasar bir değerlendirme için bkz. Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, s. 7-17.

⁴⁸ Roy C. Macridis, “Introduction”, **Political Parties: Contemporary Trends and Ideas**, ed. Roy C. Macridis, New York, Harper & Row, 1967, s. 20. İfadenin aslı şöyledir:

“There is a plethora of definitions and typologies of political parties and party systems. (...) As for typologies of party systems, the most widely used classification is based upon numbers -one-party, two-party and multi-party; others include closed or competitive; aggregative and ideological; pluralistic or monopolistic; issue-oriented vs. clientele-oriented; integrative and representative. The party system is thus defined in terms of the characteristics of the parties. Confusion and profusion of terms seems to be the rule.”

⁴⁹ Duverger’nin parti sistemi tasnifi için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 272-364.

⁵⁰ Özbudun bu açılımın eserdeki yönteminin “gerçek anlamda” mukayeseli ilk çalışma olmasından ileri gelmektedir; Ergun Özbudun, “M. Duverger’in ‘Siyasal Partier’i ve Siyasal Partilerin İncelemesinde Bazı Metodolojik Problemler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 21, S: 1, 1964, s. 24.

Duverger'nin açılımı sonrası Jean Blondel'in literatüre yeni ve bir o kadar mühim katkılar sunduğu meşhur makalesi yine bu hususta zikre değerlidir. “*Parti Sistemleri ve Batı Demokrasilerinde Hükümet Modelleri*” (*Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies*) başlıklı çalışmasında⁵¹ Blondel, güç ve sayı birlikteliğinden hareketle tasnifini ortaya koymuş ve *iki-buçuk-parti sistemi* şeklinde yeni bir parti sistemi sınıfını literatüre kazandırmıştır.⁵²

Sayı ölçütünü esas alarak *iki-parti*, *üç-parti*, *çok-parti sistemleri* şeklinde üçlü bir tasnifte bulunan Blondel, güç faktörünü ekleyince evvela üç-parti sistemini *iki-buçuk-parti sistemi* olarak tashih etmiş⁵³ sonrasında ise çok-parti sistemlerini hakim partinin bulunup bulunmamasına göre ikiye ayırmıştır.⁵⁴ Nihayet partilerin ideolojik yelpazedeki yerlerini de değerlendirmeye dahil edince parti sistemlerine matuf altı tipolojisi tespit etmiştir.⁵⁵ Yine de makalede esas aldığı tasnif *iki-parti sistemi*, *iki-buçuk-parti sistemi*, *hakim partili çok-parti sistemi* ve *hakim partisiz çok-parti sistemidir*.⁵⁶ Bu dörtlü

⁵¹ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 180-203.

⁵² Her ne kadar “iki-buçuk-parti” kavramı ilk defa Sigmund Neumann tarafından Belçika parti sistemini tarif etmek üzere kullanılmışsa da bunu bir parti sistemi tasnifinde kullanan ilk Blondel olmuştur; bkz. Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 185. Kavramın Neumann tarafından kullanıldığı bağlam için bkz. Sigmund Neumann, “Why Study Political Parties?”, **Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics**, ed. Sigmund Neumann, 6. bs, Chicago, The University of Chicago Press, 1967 (ilk bs. 1956), s. 5. Blondel’in iki-buçuk ifadesini tercih etmesinin esas sebebi, batı demokrasilerinde artık hakiki bir üç-parti sisteminin -yani üç denk partili bir sistemin- kalmadığını, yaygın olan durumun iki denk büyük partiye eşlik eden bir küçük partili bir sistem olduğundan bahisle bunu yansıtmaya daha elverişli olmasındandır; Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 185. Bununla birlikte iki-buçuk-parti sisteminin ayırt edici bir mahiyeti haiz olmasına atıfla taşıdığı önemi ortaya koyan bir çalışma için bkz. Alan Siaroff, “Two-and-a-Half-Party Systems and the Comparative Role of the ‘Half’”, **Party Politics**, C. 9, S. 3, 2003, s. 267-290. Son olarak iki-buçuk-parti sistemine alternatif bir isimlendirme olarak *destekli iki-parti sistemi* kullanımını için bkz. Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 358-359.

⁵³ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 185.

⁵⁴ Blondel, **a.g.e.**, s. 187.

⁵⁵ Blondel bunları tam anlamıyla isimlendirmiş olmasa da tarif etmiştir. Bu tariflerden hareketle bu altı tipoloji şu şekilde sıralanabilir: İki-parti sistemlerinin iki türü; (1) *geniş tabanlı partilerin bulunduğu iki-parti sistemi*; (2) *küçük bir merkez partisi olan ve ideolojik açıdan muhafazakar-sosyalist şeklinde bölünmüş iki-parti sistemi*. İki-buçuk-parti sistemlerinin iki türü; (3) *merkez partinin daha küçük olduğu iki-buçuk-parti sistemi*; (4) *solcu partinin daha küçük olduğu iki-buçuk-parti sistemi*. Çok-parti sisteminin iki türü; (5) *hakim partili çok-parti sistemi*; (6) *hakim partisiz çok-parti sistemi*. Bkz. Blondel, **a.g.e.**, s. 188-189.

⁵⁶ Bu husus, makalede yer verilen parti sistemiyle hükümetlerin istikrarının mukayesesinin yapıldığı sonuç mahiyetindeki tablo vesilesiyle açık hale gelmektedir. Bkz. Blondel, **a.g.e.**, 198, Tablo IX.

tasnifle birlikte Blondel, hakim parti kavramını bir tasnifte bu denli merkezi hale getiren ilk yazar olmuştur.⁵⁷

En ünlü tasniflerden bir diğeri ise Giovanni Sartori'ye aittir. Sartori önceki tasniflerden farklı olarak parti sistemi sınıflandırması ile parti sistemi tipolojisini ayırarak⁵⁸ çok daha kompleks bir *taksonomi*⁵⁹ kurmuş ve “*rekabetçilik*” temelinde parti sistemlerini ikiye ayırmıştır.⁶⁰ Rekabetçiliğin bir uzantısı olan ve taksonominin merkezindeki en temel kıstası teşkil eden husus ise partilerin *nisbî (relative)* güçleridir.⁶¹ Zira Sartori'nin “*geçerli*” (*relevant*) parti olarak ifade ettiği parti sistemleri açısından dikkate değer partileri belirlemek üzere ileri sürdüğü kıstaslar, partilerin *koalisyon* ve *şantaj* potansiyelleridir. Bu iki kıstas ise -mahiyetlerinden anlaşılacağı üzere- açıkça partilerin karşılıklı güçlerine matuf olup *geçerli* partileri belirleyen ölçütlerdir.

Sartori, tasnifinde parti sistemlerini sayı ölçütüne göre *tek-partili*, *baskın partili*,⁶² *iki partili*, *3-5 partili* ve son olarak *5 ve daha fazla partili* şeklinde beş gruba ayırmıştır.

⁵⁷ Her ne kadar Blondel bu sınıf ve kavramı merkezileştirdiyse de *hakim (dominant) parti sistemi* kavramını ilk telaffuz eden ve hakim partinin neliği üzerine uzunca yazan ilk yazar Duverger olmuştur; parti sistemi olarak hakim parti kavramı için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 272. Ayrıca hakim partinin uzunca bir tanımı için bkz. **a.g.e.**, s. 397-403. Bununla birlikte hakim parti sınıfına tasnifinde belirgin şekilde ilk defa yer veren Almond olmuştur; Gabriel A. Almond, “Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics”, **The Politics of the Developing Areas**, ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman, 5. bs, New Jersey, Princeton University Press, 1966 (ilk bs. 1960), s. 40-42. Diğer taraftan Sartori, Duverger'nin sonraki bir eserinde hakim parti sistemini bir sınıf olarak ele aldığını; dolayısıyla da bu sınıfın “*Duverger ve Almond tarafından aşağı yukarı aynı zamanda önerilmiş*” olduğunu ifade etmiştir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 171. Sartori'nin sözünü ettiği eser için bkz. Maurice Duverger, Maurice Duverger, “La Sociologie des Partis Politiques”, C. 11, **Traité de Sociologie**, ed. Georges Gurvitch, Paris, Presses Universitaires, 1960, s. 44.

⁵⁸ Sınıflandırma ile tipoloji ayrımının tafsilatı için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 110. Hakeza bkz. aşağıda geçen 134. dipnot ve eşiklik eden metin.

⁵⁹ Taksonomi kavramı hakkında bkz. aşağıda geçen 134-136. dipnotlara eşlik eden metin.

⁶⁰ Sartori'nin tasnifinde rekabetçiliğin merkeziliği, parti sistemlerini rekabetçi olup olmamaları bakımından temelde ikiye ayırıp ayrı başlıklarda ele almasında belirginleşmektedir. Ayrıca rekabetçiliğe verdiği ehemmiyeti parti sistemi tanımında görmek de mümkündür:

“O halde, partiler ancak (çoğul olarak) [bir bütünün] birer parça[-sı] olduklarında bir ‘sistem’ teşkil ederler; ve *bir parti sistemi tam olarak partiler-arası rekabetten kaynaklanan etkileşimlerin sistemidir*. Yani söz konusu sistem, partilerin birbirleriyle olan ilişkilerine, her bir partinin diğer partiler için (matematiksel anlamda) nasıl bir fonksiyon arz ettiğine ve diğer partilere karşı *rekabetçi* veya başka açılardan nasıl tepki verdiğiyle dayanmaktadır.”

Sartori, **a.g.e.**, s. 39.

⁶¹ Grigorii V. Golosov, “Party System Classification: A Methodological Inquiry”, **Party Politics**, C. 17, S: 5, 2010, s. 541.

⁶² Sartori, *hakim parti (dominant party)* kavramı yerine *baskın parti (predominant party)* kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Sartori'nin bu hususta ifadeleri şu yöndedir:

Bunların sınıflandırmasını ise sırasıyla *tek-parti sistemi*, *hegemonik parti sistemi*, rekabetçi herhangi bir sınıfta cari olan *baskın parti sistemi*, *iki-parti sistemi*, *sınırlı çoğulluk*,⁶³ *aşırı çoğulluk*, ve *atomize parti sistemi* şeklinde yapmıştır.⁶⁴ Bu sınıflara karşılık düşen tipolojiler ise (i) tek-parti sistemi için *totaliter tek-parti*, *otoriter tek-parti*, *pragmatik tek-parti*; (ii) hegemonik parti sistemi için *ideolojik-hegemonik*, *pragmatik-hegemonik*; (iii) *baskın parti sistemi*; (iv) *iki-parti sistemi* için *iki partililik*; (v) *sınırlı çoğulluk* için *ılımlı çoğulluk*; (vi); *aşırı çoğulluk* için *kutuplaşmış çoğulluk* (vii) ve *atomize olmuş çoğulluk* şeklindedir.⁶⁵ Bu bilgilerden hareketle sayı ölçütüne göre beş çeşit, sınıflandırılmasına göre yedi sınıf, tipolojiye göre ise on tür parti sistemi mevcuttur.⁶⁶

Son olarak detaylı bir incelemeye tabi tutmayacaksa da kısaca zikre değer bulduğumuz bir diğer tasnif Alan Siaroff'a aittir. Siaroff, parti sistemlerini üç yolla ele almak ve karşılaştırmanın mümkün olacağını ifade etmektedir. Bunlar *partiler-arası* (i) *parçalanma* ve (ii) *kutuplaşma*; ve son olarak (iii) *kurumsallaşma* seviyelerinin kıyaslanmasından geçmektedir. Bunlardan ilk ikisinin geleneksel usuller olduğunu ifade

---

“Baskınlıktan (*predominance*) bahsetmemizin bir nedeni, hakimiyetin (*dominance*) uygun bir kavram olmadığı ve büyük ölçüde yanlış kullanıldığındandır. Bununla birlikte, anlamsal olarak ‘hakimiyetten’ daha az güçlü olan ‘baskınlığın’, söz konusu parti sistemi türü için en uygun kavram olduğunu düşünüyorum; bu hakeza burada ‘baskınlığın’, ‘hegemonya’dan farklı olarak kullanılmasına ilave bir neden olması açısından da geçerlidir.”

Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 173

“*Predominant*” kavramını “baskın” şeklinde tercüme etmeyi tercih etmekle beraber Kapani bu kavramı “üstün” şeklinde tercüme etmiştir; bkz. Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 39. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2015, s. 193..

⁶³ *Pluralism* kavramı genellikle *çoğulculuk* ifadesiyle karşılansa da bu ifadenin normatif mahiyeti sıklıkla olumlu bir anlam atfedilmesine ve zaman zaman çeşitli bağlamlarda yanlış algılamalara neden olabilmektedir. Bu nedenle Saim Üye, hukukî plüralizm bağlamında normatiflik değil de bir betimleme arz eden bağlamlarda *pluralism*’i *çoğulluk* ifadesiyle kavramsallaştırmıştır. Biz de benzer şekilde normatiflik değil de betimlemeye matuf bağlamlarda *pluralism*’i *çoğulluk* ifadesiyle karşılamayı tercih etmekteyiz. Çoğulluk ifadesinin çoğulculuktan ayrıştırılması hakkında bkz. Saim Üye, **Teoride ve Pratikte Hukuki Çoğulluk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2013, s. VII-VIII.

⁶⁴ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 110.

⁶⁵ Sartori’nin çizdiği genel çerçeveyi bütüncül olarak görmek için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 258-259, Tablo 35. Yukarıda bahsi geçen -atomize sistem hariç- parti sistemlerinin güç yapılarını sırasıyla şu şekilde tanımlamıştır: (i) [mutlak] tekel, (ii) hiyerarşi (veya gevşetilmiş tekel), (iii) tek modlu (*unimodal*) yoğunlaşma (yani el-değiştirmesiz baskınlık), (iv) eşit yoğunlaşma (veya el-değiştirmeli iki kutuplu yoğunlaşma), (v) düşük parçalanma ve/veya kutupsuz bölünme, (vi) kutuplaşma ile birlikte yüksek parçalanma; bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 112.

⁶⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 254.

ettikten sonra kurumsallaşmanın bilim adamlarınca parti sistemleri incelemelerinde kullanılan en yeni usul olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷

“Parçalanma” düzeyinin tespiti için yasadaki parti sayısı, partilerin sandalye dağılımı ve oy oranları gibi hususlar dikkate alınmaktadır. Bu, “parti sistemi parçalanma” ölçütü vasıtasıyla ölçülmektedir. Bu ölçüt sıfır ile bir arasında bir aralığı netice vermekte olup sıfır tek partililiğe, bir ise partisizliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla sıfıra yaklaşıldıkça - Sartori’nin kavramlarına atıfla- “hegemonik” parti sistemine, bire yaklaşıldıkça “atomize” parti sistemine bir evrim söz konusudur.⁶⁸ “Kutuplaşma” seviyesi ise “*en uç iki parti arasındaki veya belki de en büyük iki parti arasındaki ideolojik yayılımın*” teşkil ettiği ideolojik yelpazenin ortaya çıkarılmasıyla tespit edilmektedir. “Kurumsallaşma” seviyesine gelinecek olursa, bu kavramla “*partilerin ne derecede iyi örgütlendikleri, toplumda istikrarlı ve derin köklere sahip oldukları, birbirlerine karşı ideolojik pozisyonlarında tutarlılıkları, görece istikrarlı partiler-arası rekabeti,*” ve son olarak partilerin ve seçimlerin meşruiyet düzeylerini tartmaktadır.⁶⁹

Siaroff, kendi tasnifini sunmadan önce parti sistemlerinin kendinden önceki tanımlarının bir tekrarlılık ve düalizm arz ettiğini ifade etmektedir. Tekrarlılıktan kastı örnek olarak bölünmenin “daha fazla yahut daha az” olması gibi ayrımlardan kaynaklı farklılıkların çıkmasıdır. Düalizm ise örnek olarak tek-parti çoğunluğu “var yahut yok” şeklindeki benzer basit ayrımların neden olduğu farklılıklardan neşet etmektedir. Buna rağmen “*demokrasilerdeki çeşitli parti sistemlerini, parti sayısının uzun vadeli örüntülerine*” atıfla bir tasnifte bulunulabileceğini ifade edip şu altı kategorili bir tasnifi ortaya koymuştur: *rekabetçi iki-parti sistemi, orantısız iki-parti sistemi, ılımlı çok-parti*

⁶⁷ Alan Siaroff, **Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics**, Toronto, University of Toronto Press, 2013, s. 182-183.

⁶⁸ Siaroff, **a.g.e.**, s. 183. Bu hegemonik ve atomize kavramları Sartori’ye ait olup burada sadece söz konusu parçalanma indeksini tarife yardımcı olması adına sarf edilmiştir. Hegemonik parti sistemi için bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 204 vd. Hakeza atomize parti sistemi için bkz. Sartori **a.g.e.**, s. 111, 253-254. Ayrıca partisizlik durumunun -yahut partilerin “yokluğunun”- çok-partililikle karıştırılmamasının önemi hakkında bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 302-303. Duverger’in anladığı haliyle partisizlik durumunu, yani partilerin var olup çokluğundan adeta yokluk arz etmesi halini Sartori, *atomize çoğulluk* kavramıyla karşılamaktadır.

⁶⁹ Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 182. Daha detaylı bir açıklama için bkz. Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 4-6.

*sistemi, iki-buçuk-parti sistemi, aşırı çok-parti sistemi, baskın (predominant) tek-parti sistemi.*⁷⁰

Bu sayılanlar haricinde farklı tasnifler mevcuttur⁷¹ ancak bu çalışmada yazarlarca en çok başvurulan ve özet olarak yukarıda verilen ilk üç tasnifle kifayet edilecektir.

⁷⁰ Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 184. Parti sistemi tasnifindeki her türün ayrı ayrı açıklaması için bkz. **a.g.e.**, s.184 ve 188-190.

⁷¹ Bu tasniflere örnek olarak şunlar zikredilebilir:

- Almond, "Introduction", s. 40-43; (Bu eserde yapılan beş bölge analizi neticesinde, parti sistemleri dört başlıkta tasnif edilmektedir: (1) otoriter, (2) hakim [fakat] otoriter olmayan, (3) rekabetçi iki-parti sistemleri ve (4) rekabetçi çok-parti sistemleri" Yazar ayrıca çok-parti sistemlerini işlerlik bakımından işler ve durağan şeklinde (*working-immobilist*) ikiye ayırmaktadır; **a.g.e.**, s. 42.)

- Robert A. Dahl, "Patterns of Oppositions", **Political Oppositions in Western Democracies**, ed. Robert A. Dahl, New Haven, Yale University Press, 1966, s. 338; (Dahl, muhalefetin rekabetçiliğini merkeze alarak parti sistemlerini sırasıyla; son derece rekabetçi, işbirlikçi-rekabetçi, birleştirici-rekabetçi (*coalescent*) ve son derece birleştirici şeklinde dört başlıkta tasnif etmiştir. Rekabetçiliğin ılımlı halleri olan ikinci ve üçüncü kategorileri ayrıca kendi içlerinde iki ve çok-parti sistemleri olarak iki türe ayırmıştır. Bu tasnife ülke örnekleri getiren Dahl, ilk sınıfa Britanya'ya, ikinci sınıfın iki-parti türüne ABD'yi, çok-parti türüne Fransa ve İtalya, üçüncü sınıfın iki-parti türüne Avusturya ve savaş zamanı Britanya'sını, çok-parti türüne örnek vermezken son sınıfa Kolombiya'ya örnek olarak sunmuştur. Son olarak Dahl, gücün temerküziyeti bağlamında ve parti sayısı ile parti-içi tutarlık düzeyi ekseninde iki boyutlu bir tasnif daha ortaya koymuştur. Buna göre parti-içi tutarlılığın yüksek olduğu iki-parti sistemine Birleşik Krallık örnek teşkil ederken, parti-içi tutarlılığın zayıf olduğu iki-parti sistemine ABD örnektir; parti-içi tutarlılığın yüksek olduğu çok-parti sistemine İsveç, Norveç ve Danimarka gibi İskandinav ülkeleri misal teşkil ederken, parti-içi tutarlılığın zayıf olduğu çok-parti sistemine Fransa ve İtalya misaldir.)

- LaPalombara, Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", s. 33-41; (Yazarlar parti sistemlerini temelde rekabetçi olup olmamaları ekseninde ikiye ayırmıştır. Bu temel ayrım sonrasında alt-kategoriler ileri sürmüştür. Buna göre rekabetçi sistemler hegemonik-değişmeci ve pragmatik-ideolojik karşıtlarının kombinasyonu neticesinde dört sınıfa ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla hegemonik-ideolojik, hegemonik-pragmatik, değişmeci-ideolojik ve değişmeci-pragmatiktir; **a.g.e.**, s. 36. Diğer taraftan rekabetçi olmayan parti sistemleri otoriter tek-parti, çoğulcu tek-parti ve totaliter tek-parti şeklinde üçe ayrılmıştır; **a.g.e.**, s. 37-41.)

- Jupp, **Political Parties**, I. bölüm ve s. 111-113; (Yazar parti sistemlerini rekabetçilik ekseninde ikiye ayırıp her birine dörder tür saymıştır. Rekabetçi sistemleri; belirsiz iki-parti sistemi, belirli iki-parti sistemi, çok-parti sistemi ve hakim parti sistemi şeklinde tasnif ederken rekabetçi olmayan sistemleri; geniş tek-parti, dar tek-parti, totaliter ve partisiz sistemler şeklinde toplam sekiz tür zikretmiştir.)

- Samuel P. Huntington, "Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems", **Authoritarian Politics in Modern Society**, ed. Samuel P. Huntington, Clement H. Moore, New York, Basic Books, 1970, s. 6, Tablo 1-1; (*Hiç, tek, hakim, iki ve çok-parti sistemi sınıflarını partilerin gücüne nispetle güçlü, orta ve zayıf alt-türleriyle tasnif etmiştir.*)

- Stein Rokkan, **Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development**, New York, David McKay, 1970, s. 94, Tablo 3; (Yazar, I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın görece ufak demokrasilerindeki parti sistemlerini tasnif ederken üç başlık ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla İngiliz-Alman tipi bir partiye karşı bir artı bir (1 vs. 1 + 1) partili sistem, İskandinav tipi bir partiye karşı üç ila dört (1 vs. 3 - 4) parti sistemi ve denk çok-parti sistemleri: bir partiye karşı bir parti ve bunların karşısında bir artı iki ila üç (1 vs. 1 vs. 1 + 2 - 3) parti sistemi. Denk çok-parti sistemlerini ise İskandinav tipi bölünmüş işçi sınıfı sistemleri ve parçalanmış çoğulluk sistemleri şeklinde ikiye ayırmıştır.)

1.2.2. Duverger'nin Sayı Merkezli Tasnifi

Duverger, tasnifinin merkezine ülkede etkin olan partilerin sayısını koymuştur.⁷² Buna istinaden parti sistemlerini *tek-parti*, *iki-parti* ve *çok-parti* sistemleri şeklinde üçe ayırarak tasnif etmiştir. İki-parti sisteminin kabaca bir partinin hükümet ettiği, diğerinin muhalefet ettiği bir sistem olarak tasvir ederken çok-parti sistemini birden çok partinin bir araya gelerek koalisyonlarla hüküm sürdüğü bir sistem olarak resmetmiştir.⁷³ Tek-parti sistemi ise basitçe tek bir partinin mevcudiyet gösterdiği parti sistemidir.

Parti sistemlerini belirleyen etkenlerden söz eden Duverger, bu etkenleri evrensel mahiyeti haiz *genel etkenler* ile ülkelerin kendilerine mahsus *yerel etkenler* olarak ikili

---

- Mainwaring, Scully, "Introduction", s. 4-21; (Yazar, parti sistemlerinin kurumsallaşma düzeyini tespiti yarayan dört ölçütün (bu ölçütler için bkz. s. 4-5) raddesini azdan çoğa doğru 1-3 skalasında değerlendirerek sistemlerin bu dört ölçütten toplam averajını tespit edip (bu tespit edilen ortalamalarını tablolaştırılmış hali için bkz. s. 17, Tablo 1.6) buna istinaden parti sistemlerini kurumsallaşmış, kurumsallaşamamış (*inchoate*) ve hegemonik olarak üç başlıkta tasnif etmiştir. Eserde incelediği ülkeleri de bu üç türde kategorize edip kitabı bu doğrultuda üç bölüme taksim etmiştir.)

- Alan Ware, **Political Parties and Party Systems**, 3. bs, New York, Oxford University Press, 1999, eserin ikinci kısım, tasnif hakkındaki 1. bölüm, s. 147-183; (Parti sayısı ve partilerin karşılıklı boyutlarına göre iki ayrı kıstasın birlikte değerlendirilmesi yoluyla tasnifini ortaya koyan Ware, sayı ölçütüne istinaden parti sistemlerini; *hakim parti sistemi*, *iki-parti sistemi*, *üç ila beş partili sistem* ve *beşten fazla partili sistem* şeklinde dörde taksim etmektedir. Partilerin boyutlarının karşılıklı mukayeselerini değerlendirmeye katarak parti sistemlerini *baskın (predominant) parti sistemi*, *iki-parti sistemi*, *iki-buçuk-parti sistemi* ve *iki-buçuk-partiden büyük sistemler* şeklinde tasnif etmektedir. İki-buçuk-partiden büyük sistemleri de kendi içinde *tek büyük partili*, *iki büyük partili* ve *denk partili sistemler* şeklinde üçe taksim etmektedir; **a.g.e.**, s. 162, Tablo 5.2.)

Son olarak parti sistemi tasniflerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Luciano Bardi, Peter Mair, "The Parameters of Party Systems", **Party Politics**, C. 14, S: 2, 2008, s. 147-166. Ayrıca parti sistemlerinin mukayesesi hususunda bir özet için bkz. Peter Mair, "Comparing Party Systems", **Comparing Democracies 2**, ed. Lawrence LeDuc, Ricahrd G. Niemi, Pippa Norris, London, Sage Publications, 2002. Nihayet parti sistemlerinin tasnifi meselesine görece güncel ve fevkalade özgün bir yaklaşım için bkz. Golosov, "Party System Classification", s. 539-560.

⁷² Özbudun, Duverger'nin sadece sayı ölçütünü esas aldığı söylemenin haksızlık olacağını ifade etmektedir. Zira -her ne kadar tasnifi kusursuz olmasa da- Duverger'nin sosyolojik faktörleri de esas aldığı söylemektedir; Özbudun, "Duverger'in 'Siyasal Partiler'i" s. 40-41. Yine de bu, tasnifindeki ve tasnifin izahatındaki sayı odaklılığı gerçeğini değiştirmemekte; bu nedenle de tasnifi sayı merkezli olarak tanıtmaktan içtinap etmemekteyiz. Bununla birlikte Sartori, sayı ölçütünün yetersizliği hususunda siyaset bilimcilerin bir konsensus içinde olduklarını ve bu yetersizliğe istinaden literatürde üç tavrın ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu üç tavrın ilki sayı ölçütünü büsbütün terk eden LaPalombara ve Weiner'in dörtlü tasnifidir. İkincisi verilerin, bu durumda özellikle seçim sonuçlarının, sınıfları belirlemeye ölçüt alan ve en önemli temsilcisi Blondel olan tavidir. Sonuncusuysa tasnif ve sınıflara duyulan ihtiyacı anlamsız bulan retçi tavidir. Bu bahsin devamında Sartori sayı ölçütünün önemli fakat aynı zamanda yetersiz olduğuna çekmektedir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 105-106.

⁷³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 277.

bir ayrıma tabi tutmuştur.⁷⁴ *Yerel etkenlere* örnek olarak gelenek, tarih, dinsel inançlar, etnik yapılar, ulusal rekabetler gibi hususları sayarken; sosyo-ekonomik etkenler, ideolojik etkenler ve teknik etkenler şeklinde üç *genel etkenden* söz etmiştir.⁷⁵ Teknik etkenlerin en önemlisini seçim sistemleri olarak kabul eden Duverger, seçim sistemleriyle parti sistemleri arasında çözülmez bir bağ olduğunu ifade etmiş ve bundan hareketle nispi temsilin çok-parti sistemini, iki-turlu çoğunluk sisteminin nispi temsile göre daha az istikrarlı partilerin olduğu bir çok-parti sistemini ve son olarak tek-turlu çoğunluk sisteminin iki-parti sistemini teşvik ettiğini ileri sürmüştür.⁷⁶

1.2.2.1. İki-Parti Sistemi

Duverger, iki-parti sistemlerini iki türe ayırmaktadır.⁷⁷ İlki, rejimin temel ilkelerin tartışma konusu olmadığı, partiler arasındaki ihtilafın araçlar ve tali amaçlar boyutunda

⁷⁴ Duverger, **a.g.e.**, s. 272-273.

⁷⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 273-274. Atıf yapılan bu etkenlerin Duverger tarafından izah edilmeyip mahiyetlerinin müphem bırakılmış olmalarına yönelik bir eleştiri için bkz. Özbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i” s. 27-28.

⁷⁶ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 274.

⁷⁷ Parti sistemi tasniflerinde iki-partililiğe taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmı şu şekilde sayılabilir: Siaroff’un tasnifinde rekabetçi iki-parti sistemi ve orantısız iki-parti sistemi (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 184, 188); Almond’ın tasnifinde rekabetçi iki-parti sistemi (Almond, “Introduction”, s. 42); Dahl’ın tasnifinde işbirlikçi-rekabetçi iki-parti sistemi ile birleştirici-rekabetçi iki-parti sistemi (Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 338); Jupp’ın tasnifinde belirsiz ve belirli iki-partilik (Jupp, **Political Parties**, s. 8-13). Kanaatimizce iki-parti sistemleri iki türde seyretmektedir. Bunlar *sınırlı* iki-parti sistemi ve *saf* iki-parti sistemleridir. Sınırlı iki-parti sistemi, saf iki-parti sistemiyle *destekli* iki-parti (iki-buçuk parti) sisteminin arasında iki türden farklılaşan bir seyir arz etmektedir. Unutulmamalıdır ki saf iki-parti sistemi çok nadir bir vaka teşkil eden bir kategori olup şuanda bu kategoriye ABD’den başka bir örnek vermek fevkalade güçtür. Bu nedenle yazarların iki-parti sistemi sınıfına sınırlı iki-parti sistemi de dahil edilmelidir. Aksi halde Mair’ın dikkat çektiği üzere iki-parti sistemi oldukça dar bir kalıp haline gelip sınırlı çoğulluk sınıfında önemli bir yığılmaya neden olacaktır. Mair’ın sözü edilen tartışması için bkz. Mair, **Party System Change**, s. 204-206; hakeza benzer yöndeki şu eserdeki bağlama da bkz. Mair, “Comparing Party Systems”, s. 92-93. İki-parti sisteminin bu türlerinin izahı partilerin meclisteki oy veya sandalye yüzdesi üzerinden yapılabilir. Blondel’in tespitleri doğrultusunda iki-parti sistemi iki büyük partinin oyların %89 ve üzerini aldığı ve iki büyük parti arasındaki farkın %3 oranını aşmadığı vakaları kapsar. Diğer taraftan iki-buçuk-parti sistemi ise iki büyük partinin oyların %75-80 civarında aldığı ve aralarındaki oy farkının da %17’yi aşmadığı vakaları teşkil eder; bkz. Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 185. Fakat bu iki sistemin arasında oluşan bir boşluk vardır: İki büyük partinin oyların %81-88’ini aldığı ve iki büyük parti arası oy farkının %20’yi aşmadığı vakaları sınırlı iki-parti sistemi olarak kabul edilmesi uygun düşer. Bu açıdan son 20-30 yıllık vadede süregelen İngiliz parti sistemi -ki iki-parti sisteminin ABD ile birlikte en tipik örneğini teşkil eder- saf iki-parti sistemden uzaklaşarak git gide tipik bir sınırlı iki-parti sistemini temsil eder hale gelmiştir. Ayrıca zikredilmelidir ki Blondel’in aksine Rokkan -gayet isabetle-, oy oranlarına değil partilerin meclisteki sandalye oranına çevirmiştir; Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 155 vd. Dolayısıyla az önce Blondel’in kurduğu denklem, İngiliz parti sistemine sandalye oranı esas alınarak uygulanmalıdır. Bu doğrultuda İngiliz parti sistemini tespit etmek üzere 2001-2019 yılları arasında icra edilen son altı ulusal seçimde iki büyük

gerçekleştiği *teknik iki-parti* sistemidir.⁷⁸ İkincisi ise rejimin temel ilkelerinin ve temel hayat görüşlerine ilişkin meselelerin tartışma konusu olduğu, bir bakıma “*din savaşı*” boyutunda rekabetin ve siyasal mücadelenin cari olduğu *metafizik iki-parti* sistemidir.⁷⁹

Metafizik iki-parti sisteminin kısa sürede iki-parti sisteminden ya çok-parti sistemine ya da tek-parti sistemine evrileceği Duverger’ye göre aşıkardır. Zira rejimin temel esasları çerçevesinde bir siyasal mücadele ya darbeyle ya da devrimle sonuçlanacaktır. Bu nedenle iki-parti sistemi türlerinden (*type*)⁸⁰ ancak ilki yani teknik iki-parti sisteminin sürdürülebilir olduğunu ileri sürmektedir.⁸¹

Toplumların doğal gidişatının iki-parti sistemine meyilli olduğunu söyleyen Duverger,⁸² iki-parti sisteminin Anglo-sakson ülkelere özgü olduğu yönündeki hakim kanının

---

partinin toplam sandalye sayısının ve bu partilerin karşılıklı sandalye farkı oranlarının ortalaması sırasıyla %87 ve %20’dir. Yine de bu hesaplama yönteminin belirli açılardan sorunları olduğu ifade edilmelidir. Zira bu yöntem, partilerin denk olup olmadıklarını yani hakim/baskın bir partinin olup olmadığı hususunu ıskalamaya fevkalade meyyaldır. Fakat sunduğu veri ve çizdiği takribi portre bizleri ilgilendirmektedir. Bu takribilik nedeniyle vakaların özel şartlarını spesifik olarak ilgili parti sistemini ele alırken incelemek ve açıklamak yerinde olacaktır. Mahza bu tarz hesaplama araçlarına dayanılarak bir parti sisteminin ayrıntıları kuşatılamayacaktır. Son olarak İngiliz iki-parti sisteminin bir örtülü (*latent*) çok-partililiğe evrildiği yönündeki bir görüş için bkz. Webb, Bale, **The Modern British Party System**, s. 10-16.

⁷⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 286-287.

⁷⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 287. İki-parti sisteminin lehinde ve aleyhinde görüşler için bkz. Arend Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, (çev. E. Özbudun), 1. bs, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1984, s. 71-76.

⁸⁰ Metin boyunca parti sistemlerine yönelik *tür* ifadesini esasen İngilizcedeki “*type*” kavramına karşılık olarak kullanılacaktır. Başka bir ifadeyle tipoloji teşkil eden parti sistemleri, parti sistemi tipi değil türleri şeklinde ifade edilecektir.

⁸¹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 287.

⁸² Duverger, **a.g.e.**, s. 289. Sartori, Duverger’nin bu iki partililiğe verdiği aşırı önemi sorunlu bulmuş ve hatta bu yaklaşımı “*düalistik perde*” (*dualistic blinder*) olarak tavsif etmiştir. Bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 116. Bu düalizmin daha erken bir dönemde “*iki-partili sistem metafiziği*” ifadesine atıfla vurgulandığı bir bağlam için bkz. Schmitt, **Parlamentar Demokrasinin Krizi**, s. 63.

Duverger’nin bu ve daha iddialarının mantık safsataları teşkil ettiklerini tespit eden bir metodolojik eleştirisi için ayrıca bkz. Aaron B. Wildavsky, “A Methodological Critique of Duverger’s Political Parties”, **The Journal of Politics**, C. 21, S. 2, 1959, s. 303-318. Araştırmasının neticesinde Wildavsky, Duverger’nin dört mantık hatasına düştüğünü tespit etmiştir. Bu hataları şu şekilde ifade etmiştir:

“A. *Tarihselci safsata (the historian fallacy)*: Burada tahlil hürriyeti, çeşitli kültürlerde kaçınılmaz olarak benzer türde deneyimlerden geçmesi gereken ortak güçlerin işlediğine matuf evrimci-determinist görüşe bağlılık nedeniyle sınırlanır. [Bu ‘evrensel’] döngüde sapmalar olduğu aşık hale gelirse, yazar, tutarsızlıkları savmak adına [bu sapmaları] hususi açıklamalara indirger.

B. *Mistik safsata (mystical fallacy)*: Bu, kişinin belirli olguların ‘doğal’ olduğuna dair kişisel inancının incelenen verilere dayatılması anlamına gelir. Bu yanılgı, olguların düalist halde meydana geldiğine dair

kısmen doğru olduğunu ileri sürmüştür. Bu kanıyı, iki-parti sistemi Anglo-sakson ülkelerde ağırlıkta görülüyor olmasına rağmen kimi Anglo-sakson ülkelerde çok-parti sistemi cari olması ve bazı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye’de iki-parti sisteminin cari bulunması nedeniyle kısmen doğru addetmiştir.⁸³

Duverger’ye göre “*tek-turlu çoğunluk usulüyle iki-parti sistemi arasında hemen hemen bir korelasyon vardır*”,⁸⁴ ve bu korelasyon üçüncü bir partinin mevcudiyetine mani olmaktadır. Bu durum, biri *mekanik* diğeri *psikolojik* olan iki etkenden kaynaklanmaktadır. *Mekanik etken* zayıf partinin eksik-temsildir.⁸⁵ *Psikolojik etken* ise seçmenin oyunun boşa gitmesi korkusudur⁸⁶ -ki temelde bunu tetikleyen mekanik etkendir. Ona göre üçüncü bir partinin tutunamamasının önemli bir örneğini Birleşik Krallık’ta, Liberal Parti’nin İşçi Partisi karşısında partiler sahnesinden elenişi teşkil etmektedir.⁸⁷

---

son derece batıl bir izlenimle birleştiğinde daha aşırı bir hal alır. Ya her şey iki ana eğilimden birine zorlanır ya da belirli bir düalizme uymayan olgular hususi açıklama gerektiren sapmalar olarak ele alınır. C. *Ve-bu-nedenle safsatası (and-so fallacy)*: Robert Merton’a göre bu, ‘varsayımsal şema ile gerçek gözlem arasındaki tüm tutarsızlıkları basitçe “vakadaki diğer etkenlere” atfederek soyut bir analizi eleştiriye veya çürütmeye karşı bağışık hale getiren bir safsatadır. Zaman zaman, bu çok sayıdaki ek değişkeni disiplinli bir analize dahil etmenin karmaşık sorunlarını ciddi bir şekilde dikkate almaksızın bu faktörlere geçici atıflarda bulunmaktadır.’

D. *Yanlış konumlandırılmış somutluk safsatası (the misplaced concreteness fallacy)*: Merton, bu terimi ‘analizde neyin dışarıda bırakıldığının farkına varılmadığı ve sonuçların karmaşık durumdaki birkaç unsurun ilişkilerinden ziyade gerçekte olduğu gibi karmaşık duruma uygulandığının varsayıldığı için sonuçların şüpheli olduğu’ durumlara uygulamıştır.”

Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 305.

Diğer bir eleştiri için bkz. Özbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i”, s. 33-51. Özellikle Özbudun’un Wildavsky’ye atıfla “*Mistik Yanılma*” başlığı altında ele aldığı eleştirinin ilk örneği doğrudan bu düalistik yanılma hususunu konu edinmektedir. Burada Özbudun, iki-partililiğe doğallık atfeden Duverger’in çok-partililiğe “‘*gayri tabii*’ yani *genel kuraldan sapmış*” bir sistem olarak incelemeye yönelttiğini ifade etmektedir; Özbudun, **a.g.e.**, s. 38.

⁸³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 279.

⁸⁴ Duverger, **a.g.e.**, s. 290. Bu önermenin önemli derecede metodolojik sorunlarla malul olduğu hakkında bkz. Özbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i”, s. 35-37. Duverger’in bu iddiasının devamında istisna teşkil eden vakaların kuralı bozmayacağını ve bunların “özel koşullar”la açıklanabileceğini zikretmesine rağmen “özel koşulları” açıklayamaması dolayısıyla Wildavsky, Duverger’in *ve-bu-nedenle safsatasına (and-so fallacy)* düştüğünü ifade etmiştir; Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 306.

⁸⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 298.

⁸⁶ Duverger, **a.g.e.**, s. 300.

⁸⁷ Duverger, **a.g.e.**, s. 298. Modern İngiliz parti sistemi hakkında güncel bir çalışma için bkz. Webb, Bale, **The Modern British Party System**. Ayrıca İngiliz parti sisteminin değişimi hakkında bkz. Maor,

Son olarak Duverger’ye göre iki-parti sistemi merkez partilerin varlığını imkansız hale getirmektedir. Zira “*eğilimler d ualizmi*” olarak isimlendirdiği olgu siyasette merkezin varlığını imkansız hale getirmekte ve bundan ötürü bir merkez partisi varlık kazanabilse dahi bir merkez eğilimi ve doktrininin hiçbir halde olamayacağını ileri sürmektedir.⁸⁸ Böylece Duverger, merkez-siyaset fikrini genel itibariyle sürdürülebilir bulmamakta ve bunun neticesi olarak iki-parti sisteminde tutunamayan merkez partiler, ancak çok-parti sisteminde hayat bulabilmektedir.⁸⁹

1.2.2.2. Çok-Parti Sistemi

Duverger, çok-partililiğin sınıflandırmaya tabi tutulmasını g c bulmuştur. Buna basit bir örnek olarak Fransa  c-parti sistemiyle Belçika  c-parti sisteminin⁹⁰ hiçbir ortak

---

Political Parties, s. 40-68. Ayrıca bu konuda etraflı bir okuma için bkz. Ball, **British Political Parties**; Stephen Ingle, **The British Party System: An Introduction**, 4. bs, New York, Routledge, 2008;

⁸⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 287. Alıntılanan ifadenin siyak ve sibakı Şu Şekildedir:

“Her Şeye rağmen, iki-parti sisteminde doğal bir karakter var gibi görünür; yani siyasal tercihler, çoğu zaman, iki alternatif arasında bir seçme Őeklini alır. Her zaman bir partiler d ualizmi mevcut değildir; fakat hemen her zaman bir *eğilimler d ualizmi* mevcuttur. Her politika, iki çeşit  oz m arasında bir seçmeyi içerir; uzlaŐtırıcı dediğimiz  oz mler, bunlardan ya birine, ya da ötekine yaklaŐır. Bu ise, siyasette merkezin mevcut olmadığı anlamına gelir; bir merkez partisi olabilirse de, bir merkez eğilimi, bir merkez doktrini yoktur. “Merkez”, karşıt eğilimlerin ılımlı unsurlarının (ılımlı sağcılar ve ılımlı solcular) bulunduğu kesiŐme noktasına verilen addır. Bütün merkezler, kendilerine karşı bölünmüş ye iki yarıya ayrılmıŐ durumdadır;  nk  merkez, solun sağ kanadıyla, sağın sol kanadının sun  bir gruplaŐmasından başka bir Şey değildir. Merkezin kaderi parçalanmak, yalpalamak, ya da yok olmaktır: Yarisı sağa yarisı sola oy verdiği zaman parçalanır; blok halinde k h sağa k h sola oy verdiği zaman yalpalar; oya katılmadığı zaman da yok olur. Merkezin rüyası, çeliŐik özlemlerin bir sentezini gerçekleŐtirebilmektir; oysa sentez, ruhsal bir g cten ibarettir. Eylem tercihi, siyaset de eylemi gerektirir.” (Vurgu bize ait.)

Sartori, Duverger’nin buradaki ikinci cümlesini alıntılıyıp tam tersinin geçerli olduğunu Şu ifadelerle ileri sürmüştür: “*Her zaman “bir merkez ‘eğilimi’ vardır; [her zaman] olmayan Şey bir merkez partisidir.*”; bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 179, 9. not. Bu eleştirinin tafsilatı için bkz. **a.g.e.**, s. 116.

Zikre değerdir ki  zbudun, Duverger’nin bu eserinin tercümesini yayımlamadan takriben on yıl önce kaleme aldığı eser hakkındaki değerlendirme makalesinde ilk cümleciği çok daha vurucu olarak Şu Şekilde tercüme etmiştir: “... *iki - parti sistemi, eŐyanın tabiatına uygun görünmektedir.*”  zbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i”, s. 37. Son olarak alıntılanan metni Wildavsky alıntılıyıp buradaki ifadelerin mistik ve tarihselci safsatalarla malul olduğunu ifade etmiştir; Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 306.

⁸⁹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 305.

⁹⁰ Nuemann’ın Belçika parti sistemini tarif etmek üzere iki-buçuk parti sistemini kullanmasıyla birlikte 1960 itibariyle literatürde Belçika, iki-buçuk parti sistemi olarak anılmaya başlanmıştır. Kavramın Belçika matuf olarak istimali için bkz. Neumann, “Why Study Political Parties?”, s. 5. Ayrıca parti sistemi değişimi bağlamında Belçika’nın iki-buçuk parti sisteminden çok-parti sisteme evrimini ele alan bir örnek için bkz. Ware, **Political Parties**, s. 213 vd.

yanlarının bulunmadığını zikretmiştir.⁹¹ Bu zorluk nedeniyle olsa gerek Duverger, çok az bir gerçekliği yansıtacak olmasına rağmen kabaca bir sayısal tasnifin kolaylığına sığınarak çok-parti sınıfını aşırı geniş bir yelpaze haline getirmiş ve çok-partililiği müphemleştirmiştir.

Çok-parti sistemlerini *üç-parti*, *dört-parti* ve *aşırı çok-parti* sistemleri şeklinde üç tipolojiye ayıran Duverger,⁹² partilerin yokluğu durumuyla çok-partililiğin karıştırılmamasını önemle vurgulamıştır.⁹³ Bu hususa atfen bir ülkede geçici ve etkisiz partilerin fazlaca olduğu durumlarda o ülkede partilerden dolayısıyla parti sistemlerinden bahsetmenin mümkün olmayacağını ifade etmiş ve bu durumu “*partilerin tarih-öncesi çağı*” olarak vasıflandırmıştır.⁹⁴ Bu çağı, evrimsel sürecinin devam etmekte olduğu “*iki-parti ve çok-parti ayrımının da henüz uygulanamayacağı*” bir safha olarak nitelemiştir.⁹⁵

Diğer yandan Duverger, çok-parti sisteminin uygulama bakımından -İsviçre ve Hollanda örneklerinden hareketle- *düzenli-sınırlı*, -İtalya örneğinden hareketle- *anarşik-düzensiz* yahut -Almanya ve Fransa örneklerinden hareketle- düzenli ile düzensizin arasında “ılımlı” olarak ifade edebileceğimiz bir işleyiş meydana getireceğini dile getirmiştir.⁹⁶

⁹¹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 303. Başka parti sistemi tasniflerde çok-partililiğe taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmı şu şekilde sayılabilir: Siaroff’un tasnifinde ılımlı çok-parti, iki-buçuk parti, aşırı çok-parti sistemleri (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 188-189); Almond’ın tasnifinde işleyen çok-parti, durağan çok-parti sistemleri (Almond, “Introduction”, s. 42-43); Ware’ın tasnifinde iki-buçuk parti, tek büyük partili çok-parti, iki büyük partili çok-parti ve denk çok-parti sistemleri, (Ware, **Political Parties**, s. 161-168); Rokkan’ın tasnifinde İngiliz-Alman tipi bir partiye karşı bir artı bir (1 vs. 1 + 1) partili sistem, İskandinav tipi bir partiye karşı üç ila dört (1 vs. 3 - 4) parti sistemi ve denk çok-parti sistemleri, (Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 94, Tablo 3); Dahl’ın tasnifinde birleştirici-rekabetçi çok-parti ve işbirlikçi-rekabetçi çok-parti sistemleri (Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 338).

⁹² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 310.

⁹³ Duverger, **a.g.e.**, s. 302. Partilerin yokluğu bir bakıma Sartori’nin atomize parti sistemiyle benzerlik arz etmektedir. Atomize parti sistemi için bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 111, 253.

⁹⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 302. Duverger’nin burada kastettiği Mainwaring ve Scully’nin parti sistemi kurumsallaşması tartışması bağlamında kurumsallaşamamış (*inchoate*) olarak tabir ettikleri sistemleri anımsatmaktadır. Kurumsallaşamamış parti sistemleri için bkz. Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 19-20. Ayrıca parti sisteminin kurumsallaşması hususunda kısa bir açıklama için bkz. Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, s. 77-81.

⁹⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 302-303

⁹⁶ Duverger, **a.g.e.**, s. 317.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Duverger, hem nispi temsilin hem de iki-turlu çoğunluk sisteminin çok-parti sistemini teşvik edeceğini söylemiştir.⁹⁷ İki seçim sisteminin farkı ise -zikrettiğimiz üzere- partilerin istikrarı hususundadır.⁹⁸ Duverger, iki-turlu çoğunluk sisteminin cari olduğu ülkelerin hemen hemen hepsinin çok-parti sisteme de sahip olduğunu ifade etmiş ve örneklendirmiştir.⁹⁹ Bununla beraber iki-turlu çoğunluk sisteminin cari olduğu birçok ülkenin artık nispi temsili benimsediğini ifade etmiştir.¹⁰⁰

1.2.2.3. Tek-Parti Sistemi

En son tek-parti sistemlerini ele alan Duverger'ye göre bu sınıf, “*demokrasi çerçevesinde doğmuş olan genel bir yöntemin diktatörlüğe uydurulmasından*” ibarettir.¹⁰¹ Çünkü partiler modern demokrasinin müesseselerinden olmakla beraber tek-partililik ya totaliter ya da otoriter rejimlerde hayat bulmaktadır.

Her ne kadar Duverger, tek-parti sistemlerini totaliter ve otoriter olarak ayırmış olmasa da sunduğu çerçeveden hareketle bu ayrım ortaya konulabilmektedir.¹⁰² Zira Duverger,

⁹⁷ Duverger'nin iki-turlu çoğunluk usulü hakkında şu yöndedir: “... *Bu kayıtlar saklı kalmak üzere, ikinci turun çok-parti sistemine vücut verme eğiliminde olduğundan şüphe edilmez.*”; Duverger, **a.g.e.**, s. 316.

⁹⁸ Duverger, **a.g.e.**, s. 274. Duverger'ye göre iki-turlu çoğunluk sisteminin adayları öne çıkaran mahiyeti gereği partilerin daha *yumuşak ve bağımlı* olduğunu, nispi temsilde ise adaylardan ziyade partilerin öne çıktığı ve dolayısıyla *sert ve bağımsız* hale gelen partilerin daha istikrarlı olduklarını ifade etmiştir; **a.g.e.**, s. 274. Bu doğrultuda Duverger, 1936-1945 arasında Fransa ve 1913-1920 arasında İtalya örneklerine atıfla iki-turlu çoğunluk sisteminden nispi temsile geçişin neticesinde “*kışisel ve esnek yapı, sert bir yapıya*” yerini bıraktığını ileri sürmüştür; **a.g.e.**, s. 319. Son olarak, her ne kadar Özbudun eseri tercüme ederken sert-yumuşak ikilemesini tercih etmiş olsa da aynı ifadeleri Sartori İngilizceye “*rigid-flexible*” yani katı-esnek şeklinde tercüme etmiştir ki bağlamsal açıdan daha uygun düşmektedir; Giovanni Sartori, “The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method?”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003, s. 65, n. 2.

⁹⁹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 316-318.

¹⁰⁰ Duverger, **a.g.e.**, s. 319.

¹⁰¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 335. Bu sistemi en son ele almasında tek-parti sistemlerinin görece yeni oluşundan kaynaklı olabilir. Zira Duverger, bu sistemin “*20. yüzyılın büyük siyasal yeniliği olarak kabul*” edildiğini zikrederek ilgili bölüme başlamıştır, (s. 335). Şayet Duverger, bu sebeple tek-parti sistemini son olarak ele alıyorsa iki-parti sistemini ilkin ele almasıyla birlikte düşünüldüğünde sistemleri kronolojik olarak eskiden yeniye doğru ele almış olmalıdır. Değilse iki-parti sistemini ilk ele alması Sartori'nin zikrettiği *düalistik perde* sebebiyle ve tek partiyi en son ele alması da onun demokratik bir mahiyet arz etmemesi dolayısıyladır. *Düalistik perde* kavramı için bkz. yukarıda geçen 82. dipnot.

¹⁰² Duverger'nin lügatinde otoriter ve totaliter kavramları -özellikle ikisini belirgin şekilde ayrıştıran-günümüzdeki hakim anlamıyla bulunmamaktadır. Otoriter kavramını daha genel bir üst kavram olarak ve totaliter kavramına göre çok daha az bir sıklıkla kullanmıştır. Bu ayrımın tafsilatlı bir tartışması için bkz.

belirgin bir şekilde bu ayrımı yapmasa da muhtelif bağlamlarda “*totaliter olamayan tek-partilerin bulunduğu gibi, plüralist rejimlerde de totaliter partilerin*” varlığından söz etmektedir.¹⁰³ Hakeza tek-parti sistemlerini faşist ve komünist totaliter partilerinden ayırıştırarak Türk tek-parti sisteminin totaliter olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁴ Bu yaklaşım, şu ifadelerde rahatlıkla görülecektir: “*Bazı tek partiler, gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir.*” Duverger’ye göre bu totaliter olmayan tek parti türünün en iyi örneği “*1923’ten 1946’ya kadar Türkiye’de tek parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi*”dir.¹⁰⁵

Buradan hareketle, Duverger’nin tasnifine bir ilave olarak, tek-parti sistemlerini, otoriter ve totaliter bir tek-partinin varlığına göre ikiye ayırmak mümkün hale gelmektedir. Böylece komünist ve faşist tek-partileri, totaliter tek-parti sistemine örnek teşkil ederken Halk Partisi gibi tek-partiler otoriter tek-parti sistemine örnek teşkil etmektedir.

Bu iki tipoloji esasen demokrasiye yaklaşımları temelinde ayrışmaktadır. Zira Duverger’ye göre, totaliter tek-partilerin çok partili hayata uygun şartlarda geçme arzusuna sahip olmamasına karşın Halk Partisi, çok partili hayata geçme hedefindeydi ve buna yönelik girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Buna istinaden, “*geçici olduklarını ileri süren tek-partilerle sürekli olduklarını ileri süren tek-partiler arasında bir ayırım yapma*”nın gerekli olduğunu ifade etmiş ve geçici olma iddiasındaki tek-parti rejimlerini “*potansiyel demokrasi*” olarak nitelemiştir.¹⁰⁷

Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, 2. bs, Ankara, Liberte Yayınları, 2008.

¹⁰³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 335. Benzer yöndeki bir başka bağlam için bkz. **a.g.e.**, s. 359.

¹⁰⁴ Duverger’nin ifadesi şu yödedir: “*Türk tek partisinin yapısında totaliter bir taraf yoktu.*” Duverger, **a.g.e.**, s. 361. Ayrıca bkz. **a.g.e.**, s. 344-364, özellikle Türkiye’nin tek-parti tecrübesinin anlatıldığı ve sair tek-parti rejimlerinden ayırıştırıldığı “*Tek Parti ve Demokrasi*” başlıklı bölüm, s. 358-364.

¹⁰⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 359. Linz, buradaki yaklaşıma benzer olarak, tek-parti dönemini modernleşme projesini gerçekleştirme iddiasındaki bir otoriter rejim tipine örnek olarak ele almaktadır; Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. s. 187-188.

¹⁰⁶ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 359-362.

¹⁰⁷ Duverger, **a.g.e.**, s. 363-364.

Bu nedenle Duverger'nin *geçici olan* yahut *totaliter olmayan* şeklinde vasıflandırdığı tek partili sistemlerini *otoriter tek-parti sistemi* olarak vasıflandırmak gerekir. Nitekim Sartori'nin tasnifinde -birazdan görüleceği üzere- tek-partilere ilişkin bu iki tipoloji etrafındaki ayırım daha detaylı olarak ele alınır.¹⁰⁸

1.2.3. Blondel'in Güç ve İdeolojik Yelpaze Kriterlerine Dayalı Tasnifi

Ünlü çalışmasında Blondel, küre ölçeğinde yapılacak bir parti sistemi analizinin; partilerin sayısı, güçleri, ideolojik yelpazedeki yerleri, desteklerinin doğası, örgütlenmeleri, liderlik türleri gibi hususları dikkate alması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunları sıralamakla beraber makalesinde ilk üç kıstası, yani partilerin sayısı, gücü ve ideolojik yelpazelerini esas aldığı ifade etmiş;¹⁰⁹ zira batı demokrasileriyle sınırlandırılan bir çalışmanın bu üç kriterin yeterli olacağından söz etmiştir. Ona göre batı demokrasilerinin “*dışına çıkıldığı takdirde bütünün homojenliği azalmakta;*”¹¹⁰ dolayısıyla da kalan kriterlerin ilaveten değerlendirmeye esas alınmasını gerekli kılmaktadır. Esasen Blondel'in yaptığı en önemli açılım partilerin güçlerini esas alarak tasnifini oluşturmasıdır. Buna yönelik partilerin aldıkları oy oranlarını dikkate alarak çeşitli mukayeselerle parti sistemlerini ayırıştırıp tasnif etmiştir.¹¹¹

¹⁰⁸ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 202. Başka tasniflerde tek-partililiğe taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmı şu şekilde zikredilebilir: Siaroff'un tasnifinde baskın tek-parti sistemi (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 189); Almond'ın tasnifinde otoriter parti sistemi ve otoriter olmayan hakim parti sistemi (Almond, “Introduction”, s. 40-42); LaPalombara ve Weiner'in tasnifinde otoriter tek-parti, çoğulcu tek-parti ve totaliter tek-parti sistemleri, (LaPalombara, Weiner, “The Origin and Development of Parties”, s. 37-41); Mainwaring ve Scully'nin tasnifinde hegemonik parti sistemi (Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 20-21); Jupp'ın tasnifinde geniş tek-parti, dar tek-parti ve totaliter parti sistemleri (Jupp, **Political Parties**, s. 15-18). Son olarak Kapani'nin tek-parti sistemlerini gerçek ve karmaşık olmak üzere iki tipolojiye ayırmış olması zikre değerlidir. Kapani, gerçek tek-parti sistemini Duverger'nin tek-parti sistemine mutabık bir şekilde tarif ederken karmaşık tek-parti altında hegemonik ve baskın/üstün (*predominant*) parti sistemlerine ayırarak tarif etmiştir; bkz. Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 193-195. Kapani'nin bu ayrımını eleştiren ve karmaşık tek-parti sistemlerinin çok-parti sistemi olarak ele alınması gerektiğini ifade eden bir görüş için bkz. Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 2. bs., Beta Basım, İstanbul, 1991, s. 340. Son olarak Duverger'nin tasnifinin genel bir şeması için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü, Tablo 1.

¹⁰⁹ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 183.

¹¹⁰ Blondel, **a.g.e.**, s. 182.

¹¹¹ Golosov, “Party System Classification”, s. 540. Blondel'in bu özgün yaklaşımı, Ware ve Siaroff gibi yazarlarca benimsenmiş ve geliştirmiştir. Sartori de pekala bu yaklaşımdan yararlanmış fakat muhtelif yaklaşımları bir potada eriterek kendi özgün yaklaşımını ortaya koymuş olması onu ayrı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Son olarak Blondel'in aksine oy oranları yerine sandalye oranlarını esas alan Rokkan,

Blondel, sayı ölçütüne göre *iki-parti*, *üç-parti*, *çok-parti sistemleri* şeklinde üçlü bir tasnifte bulunmuştur.¹¹² Güç faktörünü değerlendirmeye ekleyince ilk önce üç-parti sistemini *iki-buçuk-parti sistemi*¹¹³ olarak tashih eden Blondel, çok-parti sistemlerini ise hakim partinin bulunup bulunmamasına göre ikiye ayırmıştır.¹¹⁴ Nihayet, partilerin ideolojik yelpazedeki yerlerini de değerlendirmeye dahil eden Blondel, altı parti sistemi tipolojisi tespit etmiştir.¹¹⁵ Bununla birlikte *iki-parti sistemi*, *iki-buçuk-parti sistemi*, *hakim partili çok-parti sistemi* ve *hakim partisiz çok-parti sistemi* şeklindeki tasnifi öne çıkmaktadır.¹¹⁶ Böylece Blondel, *hakim parti* kavramını tasnifinde merkezi bir yere konumlandırmıştır.¹¹⁷

Tasnifini yaparken öncelikle çalışmada esas aldığı ülkelerin 1945-1966 yılları arasında vuku bulan seçim sonuçlarının ortalamasını hesaplayan Blondel, en çok oyu alan iki partinin toplam yüzdesini tespit etmiştir. Buna istinaden en çok oyu alan iki partinin toplam oy yüzdesini azalana doğru sıralamış, sıralarken ülkeleri dört gruba ayırmış ve bunu tablo haline getirmiştir.¹¹⁸ Bu sıralamaya göre ilk gruptaki ülkeler iki büyük

---

oy oranlarından hareketle partilerin salt güçlerini değil, sandalye oranlarından hareketle partilerin mukayeseli yani *nisbi (relative)* güçlerini itibara almış ve dikkatleri buraya yöneltmiştir. Konu hakkında özet bir tartışma için Golosov, **a.g.e.**, s. 541. Rokkan'ın konuyla alakalı izahatı için bkz. Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 155 vd. Ayrıca koalisyon imkanları bağlamında yapılan bir tasnif için bkz. Abram De Swaan, "A Classification of Parties and Party Systems According to Coalitional Options", **European Journal of Political Research**, C. 3, 1975, s. 361-375.

¹¹² Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 184.

¹¹³ Blondel, **a.g.e.**, s. 185. Blondel'e göre iki-buçuk-parti sistemi iki büyük partinin oyların %75-80 civarında aldığı ve aralarındaki oy farkının da %17'yi aşmadığı vakaları teşkil eder; bkz. Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 185. Ayrıca -yukarıda ifade edildiği üzere- her ne kadar "iki-buçuk-parti" (*two-and-a-half*) kavramı ilk defa Sigmund Neumann ("Why Study Political Parties?", s. 5) tarafından Belçika parti sistemini tarif etmek üzere kullanılmışsa da bunu bir parti sistemi tasnifinde kullanan ilk Blondel olmuştur. İki-buçuk parti sisteminin ayırt ediciliği dolayısıyla haiz olduğu önemi ortaya koyan bir çalışma için bkz. Siaroff, "Two-and-a-Half-Party Systems". Son olarak iki-buçuk-parti sistemine alternatif bir isimlendirme olarak *destekli iki-parti sistemi* kullanımı için bkz. Ekrem Ali Akartürk, **Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri: Parlamentar Hükümet Yapıları ve Parti Sistemleri Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 92.

¹¹⁴ Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 187.

¹¹⁵ Blondel bunları tam anlamıyla isimlendirmemiş fakat tarif etmiştir; bkz. Blondel, **a.g.e.**, s. 188-189.

¹¹⁶ Bkz. Blondel, **a.g.e.**, s. 187, Tablo III ve s. 198, Tablo IX. Tablo III için bkz. bu eserin "Tablolar" başlıklı bölümü, Tablo 3.

¹¹⁷ Kavramın parti sistemleri bağlamında ilk kullanımları için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 272, 387-403 ve Almond, "Introduction", s. 40-42.

¹¹⁸ Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 184, Tablo I. Mevzu bahis tablo için bkz. bu eserin "Tablolar" bölümü, Tablo 2.

partinin toplam oyu %89 ve yukarı olan ülkeler, ikinci gruptaki ülkeler %75-80 arasında olan ülkeler, üçüncü grup %62-66 arasındaki ülkeler, son gruptaki ülkelerse %50 ve altında olan ülkelerdir.

Bu tabloyu ve verileri açıklarken Blondel, partilerin sayısına ilişkin bir tespitte bulunmuş ve gruplara ayırdığı ülkelerin ilk gruptaki ülkelerin iki-parti sistemi mahiyetini haiz olduklarını, ikinci grubun üç-parti sistemi arz ettiğini ve kalan iki grubun ise çok-parti sistemleri teşkil ettiklerini ifade etmiştir.¹¹⁹ Bu noktada yaptığı sınıflandırma sayı ölçütü merkezlidir.

Blondel, bunun üzerine partilerin güçlerini değerlendirmeye alarak partiler-arası bir güç denkliliği arz etmediklerine atıfla üç-parti sistemlerinin iki-buçuk-parti sistemi olarak kabul edilmelerinin gerektiğine işaret etmiş; böylece üç-parti sistemini, iki-buçuk-parti sistemiyle ikame etmiştir.¹²⁰ Ayrıca çok-parti sistemlerinin arasında hakim partinin varlığı bakımından bir ayrışmanın açıkça gözlemlenebildiğini ifade eden Blondel, hakim partinin mevcudiyetine bağlı olarak çok-parti sistemlerini ikiye ayırmıştır. Bu nedenle en büyük iki partisinin toplam oyu %62 olmasına rağmen iki partinin oy bakımından yek diğerine hakimiyet sağlayamaması sebebiyle Hollanda, İsviçre, Fransa ve Finlandiya gibi en büyük iki partisinin toplam oyu %50'yi aşmayan ülkelerle aynı sınıfa yani hakim partisiz çok-parti sistemi sınıfına dahil edilmiştir.¹²¹

¹¹⁹ Blondel, **a.g.e.**, s. 184. İlk gruptaki ülkeler şöyledir: ABD, Yeni Zelanda, Avustralya, Birleşik Krallık, Avusturya. İkinci grupta ise Batı Almanya, Lüksemburg, Kanada, Belçika ve İrlanda vardır. Son olarak üçüncü grubun son üç ülkesini iki partinin toplam oyu %50 ve altında kaldıkları dolayısıyla diğer altısından ayırmıştır. İlk altı ülke şöyledir: Danimarka, İsveç, Norveç, İtalya, İzlanda, Hollanda. Son üç ülke ise İsviçre, Fransa ve Finlandiya'dır.

¹²⁰ Blondel, **a.g.e.**, s. 185.

¹²¹ Blondel, **a.g.e.**, s. 186. Ware'ın Blondel ile benzer bir yöntem benimseyerek tasnifini serdetmesi ifade edilmeye medadır. Hatırlanacağı üzere Ware, tasnifini -Blondel'le benzer yönde- parti sayısı ve partilerin karşılıklı boyutlarına göre iki kriterin birlikte değerlendirilmesi yoluyla ortaya koymaktadır. Önce sayı ölçütü etrafında parti sistemlerini *hakim parti sistemi*, *iki-parti sistemi*, *üç ila beş partili sistem* ve *beşten fazla partili sistem* şeklinde dörde ayırmaktadır. Partilerin boyutlarının karşılıklı mukayesesindense *hakim parti sistemi*, *iki-parti sistemi*, *iki-buçuk-parti sistemi*, *iki-buçuk-partiden büyük sistemler* şeklindeki bir tasnif serdetmektedir. İki-buçuk-partiden büyük sistemleri ise ayrıca kendi içinde *tek büyük partili*, *iki büyük partili* ve *denk partili sistemler* şeklinde üç alt-türe ayırmaktadır. Ware, **Political Parties**, s. 158-168.

Böylece bu partilerin gücünü değerlendirmeye aldığı bölümde en büyük iki partinin oy yüzdesinin farkını hesaplamış ve iki-parti sisteminin cari olduğu ülkelerle iki-buçuk-parti sisteminin cari olduğu ülkeleri ayırıp iki ayrı sınıfta oy farkına göre sıralamak suretiyle tablo haline getirmiştir.¹²²

Bütün bu değerlendirmelerin nihayetinde Blondel, son bir ölçüt olarak partilerin ideolojik yelpazesini dikkate almıştır. Bu kıstas, Blondel için hayatidir, zira ona göre “*parti sisteminin tayin edilmesi ancak partilerin ideolojik yelpazedeki konumları dikkate alındığında, özellikle de sistem ‘simetrik’ bir karakter arz etmediği hallerde tam anlamıyla mümkün olabilmektedir.*”¹²³

Blondel, ideolojik yelpaze başlığı altında Komünistten, Muhafazakara doğru bir ideolojik yelpaze teşkil etmiş; iki ucun arasında soldan sağa doğru sırasıyla Sosyalist, Liberal/Radikal, Köylü, Hristiyan başlıklarını saymıştır. Daha sonra incelediği ülkelerde bu yelpazedeki parti tipolojilerinden hangilerinin var olduğunu ve bu partilerin boyutlarını gösteren bir tablo hazırlamıştır.¹²⁴ Bu yelpaze ile mevzu bahis dörtlü tasnifinin mukayesesinin neticesinde altı parti sistemi türü tespit ettiğini ifade etmiştir.

Bu altı türü tam anlamıyla isimlendirmiş olmasa da Blondel, bunları şu şekilde tarif etmiştir: İki-parti sistemlerinin iki türü; (1) *geniş tabanlı partilerin bulunduğu iki-parti sistemi*; (2) *küçük bir merkez partisi olan ve ideolojik açıdan muhafazakar-sosyalist şeklinde bölünmüş iki-parti sistemi*. İki-buçuk-parti sistemlerinin iki türü; (3) *merkez partinin daha küçük olduğu iki-buçuk-parti sistemi*; (4) *solcu partinin daha küçük olduğu iki-buçuk-parti sistemi*. Çok-parti sisteminin iki türü; (5) *hakim partili çok-parti sistemi* ve (6) *hakim partisiz çok-parti sistemi*.¹²⁵

Son olarak her tasnif gibi Blondel’in tasnifi de çeşitli eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerden biri Lijphart’a aittir. Yazarın eleştirisi Blondel’in tasnifinin özellikle

¹²² Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 185, Tablo II. Söz konusu tablo için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü, Tablo 3.

¹²³ Blondel, *a.g.e.*, s. 187.

¹²⁴ Blondel, *a.g.e.*, s. 187, Tablo III. Bahsi edilen tablo için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü, Tablo 4.

¹²⁵ Blondel, *a.g.e.*, s. 188-189.

hakim parti ve *buçuk* parti kavramları dolayısıyla kesinlikten yoksun olduğuna yöneliktir.¹²⁶ Lijphart, bu katiyet sorununu aşmak adına Laakso ve Taagepera tarafından geliştirilen “*etkin parti sayısı*”¹²⁷ indeksinden yararlanmışır.¹²⁸ Böylece indeksin uygulanması sonucunda 2,5 civarında bir sayıyı netice vermesi halinde iki-buçuk partililikten bahsetmeyi mümkün kılacaktır.¹²⁹

1.2.4. Sartori'nin Taksonomisi

Sartori'nin “*yaklaşımı, parti sistemlerinin karşılaştırılmalı anlamlandırmasına yönelik en kapsamlı ve en ikna edici girişim olmaya devam etmektedir.*”¹³⁰ Bu nedenden olsa gerek parti sistemleri denilince Duverger'yle birlikte ilk akla gelen isim Sartori'dir. Nitekim taksonomisini detaylarıyla ortaya koymasından yarım asrı aşkın bir süre geçmesine rağmen halen birçok çalışmada referans kaynağı olma vasfını korumaktadır. Bu münasebetle Mair, söz konusu taksonominin öne çıkmasını şu dört hususa bağlamaktadır:¹³¹

- Evvela diğerlerine nispetle en kapsamlı tasnif olması.
- Gerek ulusal gerekse karşılaştırmalı düzeydeki birçok çalışmada kullanılmış olması.
- Rekabet örüntülerine, partiler-arası ilişkilere ve dolayısıyla parti sisteminin doğrudan çalışma şekliyle alakadar olması.

¹²⁶ Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler**, s. 79.

¹²⁷ İndeks için bkz. Markku Laakso, Rein Taagepera, “‘Effective’ Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe”, **Comparative Political Studies**, C. 12, S: 1, 1979, s. 3-27.

¹²⁸ Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler**, s. 80-81. Ayrıca indeksin kullanımı hakkında öz bir açıklama için bkz. Arend Lijphart, **Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, (çev. G. Ayas, U. U. Bulsun), 2. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2016, s. 92-97.

¹²⁹ İndeksin çeşitli vakalara uygulaması için bkz. Rein Taagepera, Matthew S. Shugart, **Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems**, New Haven, Yale University Press, 1989, s. 77-91. Bununla birlikte etkin parti sayısı indeksinin yanıltıcı kapasitesine yönelik bir eleştiri ve indeksin daha isabetli bir taşıhını ihtiva eden şu çalışmaya bkz. Grigorii V. Golosov, “The Effective Number of Parties: A New Approach”, **Party Politics**, C. 16, S: 2, 2010, s. 171-192. Golosov'un başka bir eserdeki özet eleştirisi için bkz. Golosov, “Party System Classification”, s. 542-543.

¹³⁰ Bardi, Mair, “Parameters of Party Systems”, s. 149.

¹³¹ Mair, **Party System Change**, s. 204.

- Bağımsız bir değişken olarak ele aldığı parti sisteminin seçmen davranışı ve seçim sonuçlarına etkisini öne çıkartıyor olması.

Özetle Sartori, önceki yazarlardan farklı olarak, “*bir parti sisteminin özelliklerini (...) nasıl belirlediğimizi keşfetmekten ziyade, (...) farklı parti sistemlerinin birbirlerinden nasıl ayırt edilebileceğini açıklamakla ilgilenmekte;*”¹³² bu nedenle de “*taksonomi*”si başka tasniflerden önemli ölçüde ayrılmaktadır.¹³³

İfade edildiği üzere, Sartori, önceki tasniflerden farklı olarak parti sistemi *sınıflandırması* ile parti sistemi *tipolojisini* belirgin şekilde ayırarak çok daha kompleks bir çerçeve kurmuştur.¹³⁴ Bununla birlikte *sınıflandırma* ile *tipolojinin* karışımı mahiyetindeki tasnifleri “*taksonomi*” olarak kavramsallaştırmaktadır -ki kendi tasnifini bu şekilde vasıflandırmıştır.¹³⁵ Sartori, bu minvalde LaPalombara ve Weiner’in tasnifini de bir taksonomi olarak kabul etmiştir.¹³⁶

Sınıflandırma ile *tipoloji* arasındaki farkı *biçim-mekanik* ikilisinin ilişkisi bağlamında açıklayan Sartori’ye göre parti sistemleri sayı ölçütüne göre sınıflandırıldığında, biçimlerine, yani kaç parti içerdiklerine göre sınıflandırılmaktadır. Fakat, “*biçim, sadece*

¹³² Bardi, Mair, “Parameters of Party Systems”, s. 150.

¹³³ Gerçekten de özgün bir yaklaşım ve etraflı bir çalışma ortaya koyan Sartori’nin literatüre etkisi, Bardi ve Mair’in şu ifadeleriyle özetlenebilir:

“[Sartori,] şaşırtıcı olmayan bir şekilde, [parti sistemi tasniflerindeki] çokluğa (plethora) bir son vermiş gibi görünmektedir. (...) Gerçekten de neredeyse kırk yıldır literatürdeki bu hususi sahaya (...) ilave edilen önemli bir şey olmamıştır. Başka bir ifadeyle, her ne kadar ‘kavram karmaşası ve bolluğu’ halen hüküm sürüyor olsa da bu durum [yani sahaya önemli bir ilavenin yapılmamış olması], ya [parti sistemlerini tasnif etmenin] önemli bulunmaması yahut [parti sistemlerinin] nasıl tasnif edileceği gibi çetrefilli bir meseleden büsbütün kaçmak için bir bahane olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.”

Bardi, Mair, “Parameters of Party Systems”, s. 150. Ayrıca Bardi ve Mair’e göre parti sistemlerini tasnif etmeye yönelik ilgi, “*büyük ölçüde 1960’ların bir özelliği gibi görünmektedir*”; bkz. **a.g.e.**, s. 150.

¹³⁴ Sartori’nin bu husustaki ifadeleri şu şekildedir:

“Bir *sınıflandırma*, bu sınıflandırma için seçilen ilke veya ölçüt tarafından oluşturulan, birbirini dışlayan sınıflara dayalı bir sıralamadır. *Tipoloji* ise daha karmaşık bir konudur: ‘nitelik bağıntılarının’ bir sıralamasıdır; yani birden fazla kriterden kaynaklanan bir sıralamadır. Bu ayrıma göre, şu ana kadar bir tipolojiyi değil, bir sınıflandırmayı tartıştık; yani, parti sistemlerinin türlerini değil, sınıflarını belirledik.”

Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 110. Duverger ve Blondel’in tasniflerinde de tipolojilerden söz edilmekle beraber onlar bu farkı belirgin bir şekilde sunamamaları Sartori’yi onlardan ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Blondel’in parti sistemleri tipolojisi için bkz. Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 188-189.

¹³⁵ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 115, n. 14. Ayrıca kendi tasnifini taksonomi olarak ifade ettiği başka bağlamlar için bkz. **a.g.e.**, s. 78, 111, 256-257, 274-276, 283 ve 287.

¹³⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 198.

mekaniği -yani sistemin işleyişini- etkilediği ölçüde ilgi çekicidir.” Başka bir ifadeyle Sartori’ye göre biçim, parti sisteminin ve bunun neticesinde siyasal sistemin “*bir dizi işlevsel özelliğini belirleyen mekanik yatkınlıklar içerdiği nispette dikkate değerdir.*” Buradan hareketle Sartori, parti sistemlerinin sınıflandırılması ve tipolojisi arasında yaptığı ayırım ışığında “*biçimi ifade eden sınıfın, özellikleri ifade eden türle (type) nasıl bir ilişki içinde olduğunu*” araştırmaya yöneldiğini ifade etmektedir¹³⁷

Sayı ölçütünün sınırlılığı dolayısıyla partilerin iktidara gelebilme yani *koalisyon* ve iktidar üstünde baskı kurabilme yani *şantaj* potansiyellerini dikkate alan Sartori,¹³⁸ kurduğu kompleks çerçevenin merkezine “*rekabetçiliği*” yerleştirmiştir.¹³⁹ Taksonominin merkezî kıstası olan rekabetçilik, partilerin *nisbî (relative)* güçlerini tartmaktadır.¹⁴⁰ Zira Sartori’nin parti sistemleri açısından dikkate değer anlamında “*geçerli*” (*relevant*) parti¹⁴¹ olarak ifade ettiği partileri belirleyen partilerin *koalisyon* ve *şantaj* potansiyelleri kıstaslarının mahiyetlerinden anlaşılacağı üzere açıkça partilerin karşılıklı güçlerine odaklıdır.

Sartori, tasnifinde parti sistemlerini parti sayısına göre *tek-parti, baskın partili, iki-parti, 3 ila 5 partili, 5 ve daha fazla partili* şeklinde ayırmıştır. Bunların sınıflandırmasını ise

¹³⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 113.

¹³⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 108. Sartori, sayı ölçütünün yetersizliği hususunda siyaset bilimciler arasında bir konsensusun hakim olduğunu; bu nedenle sayı ölçütüne karşı üç tavrın ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu üç tavrın ilki sayı ölçütünü büsbütün terk eden LaPalombara ve Weiner’in dörtlü tasnifidir; (LaPalombara, Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s. 33 vd.) İkincisi sınıfları belirlemek için verileri, bu durumda özellikle seçim sonuçlarını, ölçüt alan ve en önemli temsilcisi Blondel (Blondel, “Party Systems and Patterns of Government, s. 180 vd.) olan tavidir. Sonuncusuysa tasnif ve sınıflara duyulan ihtiyacı anlamsız bulan inkarcı tavidir. Bu bahsin devamında Sartori, sayı ölçütünün önem arz ettiğini fakat yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 105-106.

¹³⁹ İfade edildiği üzere Sartori’nin tasnifinde rekabetçiliğin merkeziliği, parti sistemlerini rekabetçi olup olmamaları bakımından temelde ikiye ayırıp ele almasıyla açık hale gelmektedir; “*rekabetçi olmayan sistemler*” için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 193-216; “*rekabetçi sistemler*” için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 116-192. Ayrıca rekabetçiliğe verdiği ehemmiyeti parti sistemi tanımında görmek de mümkündür:

“...bir parti sistemi tam olarak partiler-arası **rekabetten** kaynaklanan etkileşimlerin sistemidir.”

Sartori, **a.g.e.**, s. 39. Son olarak rekabetçiliğin bir parti sistemi tasnifinde merkezilik kesp eden belirgin ve erken bir örnek için bkz. Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 336-340 ve özellikle 338, Tablo 11.1.

¹⁴⁰ Golosov, “Party System Classification”, s. 541.

¹⁴¹ Sartori, parti sistemlerinde değerlendirmeye alınacak partileri “*geçerli*” (*relevant*) olarak vasıflandırmaktadır; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 107. Bu geçerliliği iki temel kriter belirlemektedir. Bunlar, yukarıda da zikredildiği üzere, partilerin sahip olduğu *şantaj* ve *koalisyon* potansiyelleridir; **a.g.e.**, s. 107-108. Ayrıca kriterlerin vakalara uygulanması hakkında bkz. **a.g.e.**, s. 108-110.

sırasıyla rekabetçi olmayan sistemler için *tek-parti*¹⁴² ve *hegemonik partiyi*;¹⁴³ rekabetçi olan sistemler için herhangi bir rekabetçi sınıfta cari olan *baskın parti sistemi*,¹⁴⁴ *iki-parti*,¹⁴⁵ *sınırlı çoğulluk*, *aşırı çoğulluk* ve *atomize parti sistemi* şeklinde yapmıştır.¹⁴⁶ Bunlara mukabil olan tipolojiler ise (i) tek-parti sınıfı için *totaliter tek-parti*, *otoriter tek-parti*, *pragmatik tek-parti*, (ii) hegemonik parti sınıfı için *ideolojik-hegemonik*, *pragmatik-hegemonik*; (iii) *baskın parti sistemi*; (iv) *iki-parti* sınıfı için *iki partililik*; (v) *sınırlı çoğulluk* için *ılımlı çoğulluk*;¹⁴⁷ (vi) *aşırı çoğulluk* için *kutuplaşmış çoğulluk*,¹⁴⁸ (vii) ve *atomize olmuş çoğulluk*¹⁴⁹ şeklindedir.¹⁵⁰ Netice itibariyle Sartori'nin tasnifinde parti sistemleri parti sayısına göre beş gruba ayrılırken, bunları yedi sınıfta

¹⁴² Tek-parti sistemi için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 197-204.

¹⁴³ Hegemonik parti sistemi için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 204-211. Sartori, hegemonik parti kavramının Polonya'nın parti sistemini tarif etmek için kullanıldığını, kendisinin bu kavramı Wiatr'dan aldığını ve bir *parti taksonomisine* ilk defa kendisinin yer verdiğini ifade etmektedir; **a.g.e.**, s. 204. Kavramın alındığı eser için bkz. Jerzy J. Wiatr, "The Hegemonic Party System in Poland", **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970. Her ne kadar Sartori bu makaleye işaret etse de gerek makalede yazarın kendisi (Wiatr, "The Hegemonic Party System", s. 381, n. 5) gerekse de bu makaleyi ihtiva eden derlemedeki kendi makalesinde (Giovanni Sartori, "The Typology of Party Systems: Proposals for Improvement", **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970, s. 383, n. 16) Wiatr'ın şu makalesine atıf yapılmaktadır: Jerzy J. Wiatr, "One Party Systems: The Concept and Issue for Comparative Studies", **Cleavages, Ideologies and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology**, ed. Erik Allardt, Yrjö Littunen, Helsinki, Transactions of the Westermarck Society, 1964, s. 283-284.

¹⁴⁴ Baskın parti sistemi için bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 171-178. Baskın bir partinin olduğu bir parti sisteminde rekabetten bahsetmek güç gözükse de Sartori, baskın parti sistemlerini "*ikincil derecede rekabetçi*" (*sub-competitive*) addederek rekabetçi olmayan sistemlerin dışında tutmuştur. Rekabet ile rekabetçiliği ayırarak bu hususu temellendiren Sartori'ye göre "*rekabet (competition) bir yapı veya oyunun bir kuralıyken*"; *rekabetçilik, (competitiveness) "oyunun belirli bir [andaki] durumudur*;" (**a.g.e.**, s. 194). Bu nedenle baskın parti sisteminde kural olarak rekabet vardır. Rekabetçiliğin o esnada olmaması onu rekabetçi olmayan bir sistem kılmamalıdır. Rekabet kural olarak da olsa var olduğu için Sartori bu sistemleri *potansiyel-rekabetçilik (potential-competitiveness)* olarak kabul etmektedir; bkz. **a.g.e.**, s. 193-194.

¹⁴⁵ İki-parti sistemi için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 164-170.

¹⁴⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 110.

¹⁴⁷ İlimli çoğulluk sistemi için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 154-163.

¹⁴⁸ Kutuplaşmış çoğulluk sistemi için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 116-128; ayrıca buradaki teorik mülahazaların ampirik verilerle sağlanması için bkz. **a.g.e.**, s. 128-154.

¹⁴⁹ Her ne kadar eserinin sonuna doğru "*Genel Çerçeve*" başlığıyla verdiği Tablo 35'te (s. 258-259) atomize parti sistemine Sartori, yer vermiş olmasa da gerek "*Basitleştirilmiş Yapısal Şema*" başlıklı Tablo 34'te (s. 254) gerekse de parti sistemi sınıflandırmasını sıraladığı eserin ilgili kısmında (s. 110) atomize sistemlerini zikretmiştir. Fakat bu sınıf için eserde birkaç cümle ve derli toplu iki paragraftan fazla bir açıklamada bulunmamıştır.

¹⁵⁰ Sartori'nin çizdiği genel çerçeveyi bütüncül olarak görmek için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 258-259, Tablo 35. Zikre değer bir diğer husus ise başka bir çalışmasında Sartori'nin çoğulluk sistemleri olarak tavsif ettiği parti sistemlerini (iki partili basit çoğulluk, iki kutuplu sınırlı çoğulluk ve çok kutuplu aşırı çoğulluk) Batı-Avrupa'da cari olan parti sistemleri olarak ele almış olmasıdır. Giovanni Sartori, "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", **Political Parties and Political Development**, ed. LaPalombara, Joseph, Weiner, Myron, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 137.

sınıflandırmış ve bu sınıflara mukabil on tipoloji saymıştır.¹⁵¹ Şimdi bu sınıf ve tipolojiler aşağıda sırasıyla incelenecektir.

1.2.4.1. Rekabetçi Olmayan Parti Sistemleri

1.2.4.1.1. Tek-Parti Sistemleri

Rekabetçi olmayan sistemlere konusuna tek-parti sistemleriyle başlayan Sartori, tek-parti sistemlerini *totaliter*, *otoriter* ve *pragmatik* olarak üç türe ayırmıştır. Bunları ayrı ayrı ele alan Sartori'ye göre “*totaliter tek partilik, partinin vatandaşların toplam yaşam deneyimi üzerindeki en yüksek derecedeki nüfuzu, mobilizasyonu ve tekelci kontrolü temsil etmektedir.*” Bu nedenle “*totaliter parti, tanım gereği, güçlü bir ideolojik partidir;*”¹⁵² dolayısıyla totaliter parti sistemi de böylesi güçlü bir ideolojik partinin varlığıyla temayüz etmektedir. Buna karşılık, otoriter partililikte ne güçlü bir ideolojiden ne de benzer bir eylemlilik yeteneğinden bahsedilebilmektedir. Kontrol kabiliyeti de “*kural olarak, normal iktidar araçlarının çok ötesine uzanmamaktadır.*” Pragmatik tek-partililikse artık ideolojik temayüllerin büsbütün yerini pragmatik bir yaklaşıma bıraktığı sistemdir.¹⁵³

Sartori, tek partililiğin bu üç türünü beş temel kriter ışığında birbirinden ayıştırmaktadır. Bunlar sırasıyla ideoloji; baskı, dışlama ve mobilizasyon; politikalar karşısında harici grupların durumu; alt-grupların özerkliği ve iktidarın keyfilik düzeyidir.¹⁵⁴ Bunların ilk ikisi yani ideoloji ve zorlama kriterlerine göre totaliter tek partililik, ziyadesiyle ideolojik bir mahiyettedir. Bu nedenle fevkalade bir zorlayıcılığa, dışlayıcılığa, tahrik ediciliğe ve dayatılmış bir politik gelişime meyyaldir.

¹⁵¹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 254.

¹⁵² Sartori, **a.g.e.**, s. 197. Totaliter parti sistemi ve -muayyen olmamakla beraber- otoriter parti sistemi türlerini ilk serdeden Duverger olmuştur. Fakat hemen ifade edelim ki *otoriter* kavramı yerine *totaliter olmayan* ifadesini kullanmıştır; bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 335, 359. Bu hususta daha geniş bir açıklama için bkz. Duverger'in tasnifini ele aldığımız kısımda “1.2.2.3. Tek-Parti Sistemi” alt-başlıklı bölüm.

¹⁵³ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 198.

¹⁵⁴ Sartori, **a.g.e.**, s. 202, Tablo 27. Bu tabloda tek-parti sistemlerinin bu üç türünün arasındaki temel farkları özetlenmektedir. Tablonun tercümesi için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü, Tablo 5.

Bu kriterler açısından otoriter tek partililik, totaliterliğe nispetle daha az ideolojik yoğunluğa sahip olduğundan nispeten daha az dışlayıcılığa ve tahrik ediciliğe sahip olmakla beraber “*ayrımci politikalara meyilli bir kontrol sistemidir.*” Son olarak pragmatik tek partililik bu kriterler ışığında diğer iki tür için belirtilen tüm özellikleri “yumuşatır” ve “doğal” bir gelişime uyum sağlama eğilimindeki dışlayıcılığın ve yıkıcılığın aksine kapsayıcılığın ve/veya toparlayıcılığın hakim olduğu politikalar izhar eden bir mahiyet arz etmektedir.”¹⁵⁵

Bir diğer kriter olarak harici ve ara grupların durumları açısından totaliter parti sistemi sistem toptancı bir mahiyet arz eder. Bunun bir neticesi olarak hem alt-sistemin hem de alt-grubun özerkliğini acımasızca yok eder. Otoriter parti sistemiye alt-sistemi engeller ancak en azından fiilen bir tür alt-grup özerkliğine tolerans gösterir. Pragmatik parti sistemine gelindiğindeyse diğer iki sistemin aksine alt-grup özerkliğine oldukça açık olabilir. Ayrıca baskı grubu gibi bazı çevresel alt-sistemlere de özerklik sunabilir.¹⁵⁶

Bir diğer kriter olan diktatörlüğün niteliği yani keyfilik düzeyi dikkate alındığında totaliter diktatör, sınırlandırılmamış ve dolayısıyla öngörülemez haldedir. Diğer yandan otoriter diktatör, sınırlandırılmamış (*unbound*) olsa da keyfilikğin öngörülebilir sınırlarıyla (*limits*) kısıtlanmıştır (*confine*). Pragmatik diktatörlükse “*pazarlığa mahkum olduğu güçler kümesi*” tarafından sınırlandırılmıştır. Nihayet, kanalize etme işlevi açısından totaliter tek-partililik *bastırarak*; otoriter tek-partililik *dışlayarak*; pragmatik tek-partililikse *soğurarak* (*absorb*) kanalize etmektedir.¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 201. Pragmatikliği ölçüt alıp parti sistemi tasnifine ilk uygulayan LaPalombara ve Weiner olmuştur; bkz. LaPalombara, Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, s. 33 vd. Ayrıca bu konuda Sartori, ideoloji-pragmatizm kriterinin büsbütün yeni olmadığını; Almond’un tasnifinde ideolojik yani mutlak değer odaklı parti tipiyle pragmatik, pazarlıkçı parti tipini karşılaştırdığını ifade etmiştir. Fakat Almond, bu karşılaştırmayı tafsilatlı ve tutarlı bir izahata dayandırmamış olup ideoloji-pragmatizm ayrımını, “*doktrine dayalı*” ve “*doktrine dayalı olmayan*” partiler arasında yapılan ve çok düşük bir uyum arz eden daha geleneksel ayrımı geliştirmiştir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 198. Hakeza Almond’un yaklaşımı için bkz. Almond, Introduction”, s. 43-44.

¹⁵⁶ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 201.

¹⁵⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 201.

1.2.4.1.2. Hegemonik Parti Sistemleri

Hegemonik parti sistemi bahsine Sartori, hegemonik parti ile hakim parti kavramlarını ayırt ederek başlamıştır. Ona göre *hakim parti (dominant party)* kavramı, birbirinden oldukça farklı üç durumu kapsamakta ve bunlar “*umutsuzca*” birbirlerine karıştırılmaktadır. Bu üç durum, *baskınlık (predominance)*, *hegemonya* ve “*herhangi bir parti sistemi türünde herhangi bir büyük partinin diğer partileri geride bıraktığı*” durumlarıdır.¹⁵⁸

Sartori’ye göre en mantıklı yol, hakim parti kavramını üçüncü anlamda kullanmaktır. Bu anlam ise hakim parti kavramını “*tipolojik*” amaçlar için elverişsiz hale getirmektedir. Bu nedenle Sartori’ye göre *baskınlık* ve *hegemonya*, “*tahrif olmamış*” yahut daha az olmuş iki kavram olarak kalan ve hakimiyet özelliklerine sahip tek-parti sisteminden farklı olduğuna atıfla tipolojik amaçlara elverişli bulmuştur. Böylece bu iki türden (baskın ve hegemonik parti sistemlerinin) ikincisinin ilkinde kıyasla anlamsal olarak “*daha güçlü bir hiyerarşik kontrol derecesi fikri aktardığı*” için rekabetçi mahiyeti haiz olmayan hegemonik parti sistemini böylece taksonomisine dahil etmiştir.¹⁵⁹

Sui generis olarak vasıflandırdığı hegemonik parti sisteminde Sartori, ne resmi ne de fiili rekabete müsaade edilmediğini söylemektedir. Başka partiler kurulabilir ancak bunlar tamamen görüntüden ibarettir ve varlıkları genel itibariyle esaslı bir mana ifade

¹⁵⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 204. Hakim parti kavramı üzerine etraflı bir izahatta bulunan ilk yazar olarak Duverger’ye göre *hakim parti*, belirli bir dönem boyunca diğer partilerden -seçimdeki karşılığı itibariyle- daha büyük olan, sandıkta hepsinin önünde olan ve bu şekilde “*uzunca bir süre rakiplerini hayli geride bırakan bir partidir.*” Bu nedenle “*siyasal gelişimin uzun bir dönemi boyunca çoğunluğunu koruyan bir parti*” Duverger’ye göre *hakim partidir*. Öyle ki söz konusu dönem içinde istisnaen rakiplerinin gerisinde kalması, bu vasfını kaybettirmeyecektir. Ayrıca Duverger, hakim partiyle, *çoğunluk partisi* yahut *çoğunluğa istidatlı partinin* karıştırılmamasının altını çizmiştir. Ona göre *çoğunluk partisi*, yasama çoğunluğuna tek başına sahip olan partidir. Siyasi yapı ve ilgili kurallar işletildiği takdirde çoğunluk partisi olabilecek parti ise *çoğunluğa istidatlı partidir*. Bu açıdan Duverger’ye göre hakim parti kavramı, bu sayılan kavramlarla özdeşleştirilmemelidir; Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 398. Bu açıklaması itibariyle Duverger, Sartori’nin dikkat çektiği hususla benzer doğrultuda bir kanaati daha hakim parti kavramı literatürde müesses hale gelmeden serdetmiştir. Nitekim Sartori’nin baskın (*predominant*) partisi Duverger’nin çoğunluk partisi ve çoğunluğa istidatlı partisiyle benzeşmektedir.

¹⁵⁹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 204. Kavramın bir parti sistemini tavsif etmek üzere kullanıldığı ilk çalışma için bkz. Wiatr, “One Party Systems”.

etmemektedir. Aldıkları oylar da hakeza partilerin kendileri gibi etkisizdir. Bu nedenle de hegemonik partinin haricindeki partiler birer “*ikinci sınıf parti periferisi*” veya “*uydu parti*” mahiyetindedir.¹⁶⁰

Son olarak Sartori, hegemonyacı parti sistemini ideolojik ve pragmatik olarak iki tipolojiye ayırmıştır.¹⁶¹ İlkine Polonya Birleşik-Köylü Partisini¹⁶² örnek gösterirken ikincisine Meksika Devrimci Kurumlar Partisini (PRI) örnek göstermiştir.¹⁶³ Ayrıca, “*etkin rekabeti fiilen engelleyen*” veya “*zaferlerini hileli seçimlere borçlu olan*” parti sistemlerini “*sahte baskın parti sistemleri*” olarak vasıflandıran Sartori’ye göre bu sistemlerde “resmi” rekabet kurallarının uygulanması halinde belirli bir partinin baskın kalması beklenmiyorsa sistem, *hegemonik* olarak sınıflandırılmalıdır.¹⁶⁴

1.2.4.2. Rekabetçi Parti Sistemleri

1.2.4.2.1. Baskın Parti Sistemi

Rekabetçi sistemlere baskın parti sistemi konusuyla başlamak yerinde olacaktır. Zira baskın parti sistemleri rekabetçi sistemlerin rekabetçi olmayan sistemlere açılan en uç sınırını, tabiri caizse tampon bölgesini teşkil etmektedir.¹⁶⁵ Konunun teferruatına geçmeden evvel Sartori’nin, hakim parti (*dominant party*) kavramı yerine baskın parti (*predominant party*) kavramını kullanmayı tercih ettiği belirtilmelidir. Nitekim Sartori, “*Baskın Parti Sistemi*” başlıklı bölümüne “hakim parti” kavramıyla baskın parti kavramının örtüşmediğini, hatta çok az bir ortak paydaya sahip olduklarını vurgulamakla başlamıştır.¹⁶⁶ Sartori, baskın parti kavramını tercih etmesinin esas

¹⁶⁰ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 204.

¹⁶¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁶² Sartori, Polonya örneğindeki periferik partilerin gerçekten birer uydu partisi teşkil ettiğini ifade etmiştir; **a.g.e.**, s. 205.

¹⁶³ Bu iki örnekle beraber başka ülke örneklerinin de tartışması için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 205-211. Sartori’nin Polonya ve Meksika örnekleri hakkında değerlendirmelerinin iki ülkenin karşılıklı ve başka liberal-demokratik olmayan örneklerle mukayeseli tahlili için bkz. Ware, **Political Parties**, s. 245-254, özellikle s. 248-254.

¹⁶⁴ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 210.

¹⁶⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 177.

¹⁶⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 171.

gerekçesini, *hakimiyet (dominance)* kavramının karşıladığına inanılan statüyü yansıtmaya elverişli olmayışına ve bu açıdan kavramın sıklıkla yanlış kullanılmasına dayandırmaktadır. Hakimiyet kavramına nispetle anlamsal gücü daha az olan *baskınlık (predominance)* kavramını kullanmak Sartori'ye göre daha uygun düşmektedir.¹⁶⁷

Sartori, “hakimiyet” veya hakim parti kategorisinin dikkate değer olması için incelenecek ülkeler arasında bir ortak nokta teşkil etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu minvalde cevapsız kaldığını düşündüğü bir soruyu gündeme getirmiştir: “*Hakim bir partinin varlığı, söz konusu parti sistemlerini ya da siyasi sistemleri (ortak) bir şekilde karakterize ediyor mu?*” Bu soruya cevaben belirli partileri “hakim” olarak nitelemek isabetli ve anlamlı görünse de hakim parti kavramı “*ne bir sınıfı ne de bir parti sistemi türünü teşkil etmemekte;*” bu nedenle de bir kategori statüsüne “*namzet*” değildir.¹⁶⁸ Sartori böylece neden hakim parti sistemi yerine baskın parti sistemi sınıfını tercih ettiğini temellendirmiş olmaktadır.

Baskın parti sistemleriyle ilgili olarak Sartori'nin belirttiği ilk özelliklerden biri, bu sistemlerin “*tartışmasız bir şekilde parti çoğulluğu alanına ait olduklarıdır.*”¹⁶⁹ Yani baskın olmayan partiler baskın partinin, yasal olarak meşru ve gerçek anlamda bağımsız rakipleri olarak mevcudiyet göstermektedir. Bu nedenle, baskın parti sistemi esasen iktidarda değişimin gerçekleşmediği tek partili olmayan, daha doğru bir ifadeyle parti çoğulluğuna dayanan bir sistemdir. Özetle baskın parti sistemleri, iktidarda değişimin - kural olarak- mümkün olduğu ve siyasi sistem bünyesinde açık ve etkili muhalefet için geniş imkanların sunulduğu bir tür parti çoğulluğu sistemidir.¹⁷⁰ Bu tanımın bir neticesi olarak Sartori, etkin rekabetin fiilen engellendiği veya zaferlerin hileli seçimlere borçlu

¹⁶⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 173. Duverger'nin hakim parti kavramıyla çoğunluk partisi ve çoğunluğa istidatlı parti kavramlarını ayırıştırması da büyük ölçüde benzer bir kaygıya dayanmaktadır. İlgili ayırım için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 398-399.

¹⁶⁸ Sartori, **Parties and Party Systems** s. 172-173. “Hakim” partilerle alakalı erken bir dönemde çeşitli vakaların ele alındığı bir bağlam için bkz. James S. Coleman, “The Politics of Sub-Saharan Africa”, **The Politics of the Developing Areas**, ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman, 5. bs, New Jersey, Princeton University Press, 1966, s. 295-298.

¹⁶⁹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 173.

¹⁷⁰ Sartori, **a.g.e.**, s. 177.

olunduğu baskın parti sistemlerini “sahte” baskın parti sistemleri olarak addetmiş ve bu vakaların ayrı bir yere konulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷¹

Bu açıklamalardan hareketle Sartori, bir partinin yasamanın salt çoğunluğunu adil rekabet koşulları altında sürekli kazandığı sürece devam eden parti sistemini baskın parti sistemi olarak tanımlamıştır.

Bu tanımdaki ilk mühim husus, seçimlerin kurallara uygun ve adil bir şekilde gerçekleşmesidir. Bununla birlikte, “*adil bir rekabet durumunda baskın partinin, sandalyelerin salt çoğunluğunu elde edeceği rahatlıkla varsayılabildiği sürece seçim usulsüzlüklerine göz yumulabilir.*”¹⁷² Nitekim Sartori’ye göre, adil bir seçimsel rekabeti tesis eden hukuk kurallarının uygulanması halinde baskın parti, baskınlık vasfını koruyamayacaksa bu halde ilgili vaka, hegemonik parti sistemi şeklinde yeniden sınıflandırılmalıdır.¹⁷³

Sartori, bu meseleye ilişkin önemli bir açıklama getirmektedir. Ona göre baskın parti sistemleri, “*esasen başlangıç çizgisinde tüm partilerin eşit fırsatlara sahip olduğu*” birer rekabetçi sistem mesabesinde. Buna rağmen fırsat eşitliğinin her daim göreceli olduğu ve hiçbir partinin başlangıç çizgisinde gerçek anlamda eşit olmadığını ifade etmektedir. İlâveten fırsat eşitliğiyle kaynak eşitliğinin aynı şey olmadığını altını çizmiştir. Ayrıca baskın parti sistemlerinde iktidar partisi ile diğer partiler arasındaki kaynak eşitsizliğinin diğer çoğulluk sistemlerine göre kuvvetle muhtemel daha büyük olacağını da gündeme getirmektedir. Bu minvalde zikredilen yukarıdaki hususlar dikkate alınmasıyla baskın parti sistemindeki baskın olmayan partilerin hegemonik parti sistemlerindeki periferik partilerde “*görülme ve bilinmeyen bir fırsat eşitliğine sahip*

¹⁷¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 210. Başka tasniflerde hakim partiliğe taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmı şu şekilde zikredilebilir: Almond’ın hakim [fakat] otoriter olmayan parti sistemi (Almond, “Introduction”, s. 40-42); Jupp’ın hakim parti sistemi (Jupp, **Political Parties**, s. 14-15); Ware’ın baskın parti sistemi (Ware, **Political Parties**, s. 158-160); Siaroff’un baskın tek-parti sistemi (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 189-190).

¹⁷² Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 173.

¹⁷³ Sartori, **a.g.e.**, s. 210.

oldukları gerçeğinin” temayüz ettiğini ifade ederek Sartori, hegemonik parti sistemiyle baskın parti sisteminin arasındaki farkı muayyen hale getirmektedir.¹⁷⁴

Sartori'nin baskın parti sistemi tanımındaki mühim ikinci hususu, baskın partinin baskınlık vasfının mütemadi olmadığı yani herhangi bir esnada kaybedebileceği hususudur. Yani baskın parti sistemi, diğer rekabetçi parti sistemleriyle benzer şekilde kural olarak mütemadi olmayıp değişime açıktır.¹⁷⁵ Parti sisteminde bir kırılma olduğu durumda ya kısa sürede tekrardan baskın partili sistem müesses hale gelecektir yahut sistem başka bir parti sistemine kati surette evirilecektir.¹⁷⁶

Sartori'ye göre yasamadaki sandalye dağılımı salt çoğunluğa yakın olsa bile salt çoğunluğun yokluğu parti sisteminin niteliği bakımından baskınlık için yeterli koşulları sağlamadığı anlamına gelmektedir. Bu salt çoğunluk eşiğini “*hükümetin genellikle anayasal olarak salt çoğunluk ilkesi temelinde işlediği varsayımından*” hareketle belirlemiştir. Bununla birlikte, anayasal teamülleri farklı olan Norveç, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde¹⁷⁷ istikrarlı bir uygulama halini alan azınlık hükümetlerinden

¹⁷⁴ Sartori, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁷⁵ Rekabetçi olmayan parti sistemlerinin de mütemadi olmadığı ifade edilebilir fakat rekabetçi olmayan sistemlerde kural olarak değişim olmayacaktır; meğerki siyasal sistemde önemli bir cereyan kuralları ilga yahut değiştirmesin. Diğer taraftan rekabetçi sistemler haddi zatında rekabet koşulları dolayısıyla parti sisteminin geleceği hakkında katıyet yerine belirsizliği, müphemiyeti hakim kılmaktadır. Bu açıdan rekabetçi parti sistemlerinin kural olarak değişmeye eğilimli, hiç değilse elverişli olarak addedilmelidir. Parti sistemi değişimi hakkında müstakil bir başlık açıldığından burada ilaveten şu açıklamayla iktifa edilecektir: Rekabetçi parti sistemleri mahiyetleri itibarıyla değişime açık ve gerek seçim dönemlerinde gerekse seçim sonrası kırılmalarla parti sisteminde her daim bir değişim istidadı mevcuttur. Bu değişimi frenleyen çeşitli etkenler vardır. Bunların başında seçim sistemi, bizatihi parti sistemi, parti disiplini ve siyasi kültür gibi hususlar zikredilebilir. Bu etkenler değişimi büsbütün frenlemekten ziyade değişimi belirli bir çerçeveye hapsedme eğilimindedir. Özellikle çerçevesinde İngiliz milletler topluluğu ülkelerinde parti sisteminin takriben bir istikrar içinde ve ufak değişim emareleriyle süregelmesinde seçim sistemiyle parti sisteminin bileşik etkisi aşikardır. Bu hususların tafsilatlı açıklaması için bkz. aşağıdaki 1.3. ve 1.4. bölümler.

¹⁷⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 173-174. Parti sisteminde geçici değişimler inkıta mesabesinde olup uzun vadede sergilenen parti sistemine gölge düşürmemesi gerekmektedir. Örnek olarak İngiliz parti sisteminde 2010 yılında yaşanan geçici kırılma iki-parti sistemi yönündeki tarihî sürekliliği değiştirmemiştir. Bu hususta Duverger'nin ifade ettiği üzere hakim/baskın partinin belirli bir dönem içinde istisnaen rakiplerinin gerisinde kalması, hakimlik/baskınlık vasfını kaybettirmeyecektir; Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 398.

¹⁷⁷ Hakeza Kanada da bu ülkelerin tipik bir örneğini teşkil ettiği söylenebilir.

hareketle söz konusu eşiğin, “*azınlık tek partili hükümetlerinin sürekli ve etkin bir uygulama olarak kalacağı noktaya kadar*” indirilebileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁸

Tanıma ilave mahiyetinde salt çoğunlukla alakalı yaptığı açıklamayla tanımın sınırlandırıcı ve kesinleştirici mahiyetini tekit eden Sartori, bu vasfı ıskat eden bir ikinci veçheyi gündeme getirmektedir. Bu diğer veçhe, bir sistemin baskınlık vasfını kesp etmesi için bir partinin ne kadar süreyle baskın olması gerektiğidir. Sartori cevaben, hiç değilse birbirini izleyen dört yasama dönemi boyunca bu baskınlığın süreklilik arz etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sartori’yi dört sayısında durduranın ne olduğu, sorusu akla gelmektedir. Bunu bizzat gündeme getiren Sartori, öz-eleştiri babından böyle bir açılımın mahiyeti gereği *nedensiz bir keyfilik (gratuitous arbitrariness)* teşkil ettiğini itiraf ederek; bu raddede, “hakim” (*dominant*) parti kavramının sunduğu ilk iki parti arasındaki oy farkı ölçüsünü olumlu bir yönde kullanılabileceğini ileri sürmektedir.¹⁷⁹

Fakat kimi ülke örneklerini ele aldıktan sonra Sartori, çeşitli şartlar altında dört dönem kuralını üçe indirmiştir. Buna göre seçmenin istikrarlı olması, salt çoğunluk eşiğinin açıkça aşılması ve/veya [ilk iki parti arasındaki] farkın büyük olması halinde birbirini izleyen üç seçim neticesinde bir sistemin baskınlık vasfına hükmedilebilecektir. Bununla beraber Sartori, bu üç koşuldan biri veya birkaçı bulunmadığı takdirde parti sisteminin baskın olup olmadığını tayin etmek için daha uzun bir sürenin geçmesi gerekeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 174.

¹⁷⁹ Sartori, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁸⁰ Sartori, **a.g.e.**, s. 175-177. Bu açıklamanın süre ölçütünü gevşek bıraktığını ifade eden Sartori, bunun bir ızdırar hali olduğunu zira iki-parti sistemleriyle benzer bir şekilde baskın parti sistemlerinin diğer parti sistemlerine nispetle değişmeye daha meyyal bir niteliği haiz olmaklığıyla daha kırılğan olduğunu ileri sürmüştür. Bu değişimin özellikle ufak farklılaşmalarla veya salt seçim sisteminin değiştirilmesiyle gerçekleşebileceğini ifade etmiştir; **a.g.e.**, s. 177. Sartori bu bağlamda yer verdiği notta, “*ulusal düzeyde, kendi güvenli seçim bölgelerinde ‘baskın’ olan seçim bölgesi partilerinin bir ittifakı olarak*” kabul edildiği takdirde iki-parti sisteminin bir diğer açıdan *baskınlık* ile ilişkilendirilmiş olacağını zikretmiştir. Bundan hareketle baskın parti sisteminin en azından seçim bölgesi düzeyinde tek-isimli çoğunlukçu dar bölge sisteminin yaygın bir sonucu olduğu neticesine varmıştır; **a.g.e.**, s. 191, n. 129. Son olarak zikredilmelidir ki Sartori, baskın bir parti sisteme sahip olmasa dahi belirli bir ülkede genel anlamda

Bu açıklamaların nihayetinde Sartori, baskın parti sisteminin bir *sınıf* değil bir *tür* olduğunu ifade etmiştir. Zira baskın parti sisteminde dikkate alınan kıstas, “*parti sayısı değil, partiler arasındaki güç dağılımı*”dır. Bu nedenle baskın parti sistemi iki-parti sisteminde doğabileceği gibi (örnek olarak Amerika’nın Katı Güneyi), parçalanmış bir çok-parti sisteminde (Hindistan Kongre Partisi gibi) doğabilecektir.¹⁸¹

1.2.4.2.2. İki-Parti Sistemi

İki-parti sisteminin en meşhur kategori olduğunu ifade eden Sartori, buna üç neden saymıştır. İlki sistemin görece basit oluşu, ikincisi sistemin cari olduğu ülkelerin dikkate değer ülkeler oluşu ve son olarak bu ülkelerin paradigmatik bir vakayı temsil ediyor olmalarıdır.¹⁸²

Sartori’ye göre iki-parti sisteminin esas ölçütü, iki partiden birinin tek başına iktidar olmasına üçüncü bir parti veya partilerin mani olmaması, yani koalisyonlara gerek kalmamasıdır. Bu ise iki-parti sisteminin seçim sonuçlarına göre değil, sandalye sayısına göre değerlendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu noktada Sartori, iki-parti sisteminin en önemli özelliğinin bir partinin tek başına iktidar olmasını zikretse de bu iktidarın sonsuza kadar sürmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi halde iktidar partisi her seçim iktidarda kalmaya devam ediyorsa, iki-parti sistemi değil baskın parti sisteminden söz edilecektir. Yani iktidarın değişme eğilimi sergilenmesi iki partililiğin bir diğer ayırt edici vasfıdır. Yine de örneklerin tükenmemesi adına Sartori, değişim ve tek başına iktidar olma kriterlerinin katı bir şekilde uygulanmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁸³

---

sistemik açıdan bir baskınlığın varlığından bahsetmenin çelişki teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir; **a.g.e.**, s. 177.

¹⁸¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 177.

¹⁸² Sartori, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁸³ Sartori, **a.g.e.**, s. 165. Gerçekten de bu kriterlerin sıkı sıkıya uygulanması halinde en tipik iki-parti sistemi örneği olan Birleşik Krallık’ta iki-buçuk parti sistemi, ılımlı çoğulluk sistemi yahut baskın parti sistemi gibi kategoriler içerisinde değerlendirilmesine neden olacaktır. Yine de İngiliz parti sisteminin klasik anlamıyla bir iki-parti sistemi teşkil etmediğini, 1974 itibarıyla örtülü (*latent*) bir çok-partili bir

Bu minvalde değişim kriterinin ölçüsü, pratikte ne denli iktidarın el değiştirdiği değil, değişimin gerçekleşmesine yönelik beklentiye göredir. Buna göre değişimden, iki parti arasındaki “*marjin*” yeterince yakın olması¹⁸⁴ veya muhalefetin iktidarı yerinden etmeye yönelik beklenti oluşturacak yeterli bir itibara sahip olması anlaşılmalıdır.¹⁸⁵

Tek başına iktidar olma hususuna gelindiğinde *geçerli* üç-partiye sahip Avustralya örneği bağlamında meseleyi ele alan Sartori, buradaki liberal ve kır partilerinden müteşekkil “*simbiyotik*” ittifakın seçim bölgelerinde dahi partiler-arası bir rekabet doğurmamış olması itibariyle üç-parti sisteminin cari olduğu Belçika ve Batı Almanya gibi başka örneklerle ayrıştığını; dolayısıyla da Belçika ve Almanya’nın aksine Avustralya’da -her ne kadar üç-parti olsa da- daimi mahiyetteki Liberal-Ulusal ittifakının varlığı iki-parti koşullarını netice vermektedir.¹⁸⁶

Bu izahattan hareketle Sartori, iki partililiğin doğrultusunda işleyecek bir sistem için gerekli dört koşul saymıştır. Bunlar, (1) yasamadaki sandalyelerin salt çoğunluğu için iki partinin rekabet edebilecek durumda olması; (2) iki partiden birinin parlamentoda yeterli çoğunluğu sağlaması; (3) çoğunluk partisinin tek başına iktidar olması; ve (4) iktidardaki değişimin inandırıcı bir beklentiye dayanmasıdır.¹⁸⁷

Sartori iki-parti sistemine sahip ülkeleri bu koşulları sağlamaları bakımından sıralamıştır. Buna göre, en mükemmel iki-parti sistemine Birleşik Krallık sahipken, ikinci sırada ABD ve Yeni Zelanda, üçüncü sırada Kanada, -açıklanan sebeplerle-

---

sisteme evrildiğini ileri süren güncel bir görüş için bkz. Webb, Bale, **The Modern British Party System**, s. 10-16.

¹⁸⁴ Bu *marj*dan Sartori, oy yüzdesini mi yoksa sandalye sayısını mı kastettiği belli değilse de tek-turlu çoğunluk usulünün uygulandığı Birleşik Krallık gibi örnekler için bu marj, kanaatimizce oy yüzdesince esas alınması gerekmektedir. Zira yasamadaki sandalye yüzdesi genel oy yüzdesine göre önemli sapmalar arz edebilir ve bu nedenle de aradaki marjın sandalye yüzdesi açısından önemli derecede açılması değişime yönelik imkanı söz konusu seçim sisteminin hususiyetlerine yabancı gözlemcilerce yanlış değerlendirilmesi kapasitesini haizdir. Örnek olarak 1997, 2001 ve 2005 İngiliz genel seçimlerinde İşçi Partisinin Muhafazakarlardan iki-üç kat fazla sandalye kazanmasına karşın ulusal oy farkının sırasıyla %12,5, %9 ve %2,8 olması gibi.

¹⁸⁵ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 165.

¹⁸⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 166. Avustralya’nın Liberal-Ulusal ittifakı kısa süreli inkıtalarla yüz yıllık bir ittifak olarak halen varlığını sürdürmektedir.

¹⁸⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 167.

dördüncü sırada Avustralya'yı zikretmiştir. Nihayet Avusturya'da 1946-1966 yılları arasında cari olan parti sisteminin iki partililiği temsil eden mükemmel bir örnek olsa da yirmi yıl süren *Büyük Koalisyon* ve *Proporz Düzeni* iki partililiğin ruhuna tam bir tezat teşkil ettiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸

Son olarak Sartori'ye göre iki-parti sisteminde -diğer sistemlerde olduğu gibi- ideolojik mesafe arttıkça sistem işlevsiz hale gelecektir. Tersinden ideolojik mesafe azaldıkça sistem daha işler bir hal alacaktır. Bu nedenle “iki parti sistemlerinin her zaman işe yaradığını iddia etmek yanıltıcı” olacaktır. Bu sistemin optimal bir çözümü temsil etmesi ideolojik yayılımın dar olduğu bu nedenle de toplumun siyasi açıdan yüksek düzeyde bir uzlaşmaya dayalı olduğu ülkeler özelinde daha ziyade mümkündür.¹⁸⁹

1.2.4.2.3. Sınırlı Çoğulluk (İlimli Çoğulluk)

Sınırlı çoğulluk sınıfına mukabil olarak Sartori *ılımlı çoğulluk* türünü ortaya koymuş ve bu türün iki-parti sistemlerine benzer bir düalist mantık izleyen sistemler arz ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Bu sınıf temelde üç ila beş partiyi kapsamakta ve bu nedenle Sartori, aşırı çoğulluktan ayrıştırarak “*sınırlı*” çoğulluk ifadesini kullanmıştır.¹⁹¹

Sartori'ye göre iki partilikten farklı olarak ilimli çoğulluğun en önemli ayırt edici özelliği koalisyon hükümetlerinin kuruluyor olmasıdır. Bununla birlikte ilimli çoğulluğun mekaniği pek çok açıdan iki partililiğe benzeme eğilimindedir. Bunun en önemli göstergelerinden biri rekabetin iki kutuplu seyridir. İki sistem arasındaki

¹⁸⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 168. Benzer yönde bir görüş için bkz. Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 336-337. Ayrıca söz konusu dönemin parti sistemini Blondel verileriyle değerlendirmiştir; bkz. Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 184 vd.; Hakeza bkz. Blondel'in ilgili tabloları için bu eserin “Tablolar” başlıklı bölüm.

¹⁸⁹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 170.

¹⁹⁰ Sartori, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁹¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 154. Başka tasniflerde sınırlı çoğulluğa taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmı şu şekilde sayılabilir: Siaroff'un tasnifinde ilimli çok-parti ve iki-buçuk parti sistemleri (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 188-189); Almond'ın tasnifinde işleyen çok-parti sistemi (Almond, “Introduction”, s. 42-43); Ware'ın tasnifinde iki-buçuk parti, tek büyük partili çok-parti, iki büyük partili çok-parti sistemleri (Ware, **Political Parties**, s. 161-168); Rokkan'ın tasnifinde İngiliz-Alman tipi bir partiye karşı bir artı bir (1 vs. 1 + 1) partili sistem, İskandinav tipi bir partiye karşı üç ila dört (1 vs. 3 - 4) parti sistemi (Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 94, Tablo 3); Dahl'ın tasnifinde birleştirici-rekabetçi çok-parti ve işbirlikçi-rekabetçi çok-parti sistemleri (Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 338).

farklılık bu iki-kutuplu rekabetin iki parti uhdesinde değil genellikle iki alternatif koalisyon bloku şeklinde tezahür etmesidir. Yine de bu farklılık rekabetin merkezci olmaya devam ettiği, dolayısıyla ılımlı siyasete halen elverişli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.¹⁹²

Bu noktada Sartori, iki partililikle arasındaki ayırt edici özelliklerin ılımlı çoğulluğun mahiyetini muayyen hale getirmek hususunda nakıs kaldığını; fakat bu nakısiyetin aşırı/kutuplaşmış çoğullukla arasındaki ayırt edici vasıfların ortaya konmasıyla ortadan kalkacağını ifade etmektedir. Bu vasıflardan ilki, ılımlı çoğulluk açısından *geçerli* sistem karşıtı partilerin mevcut olmayışıdır. İkincisi, -ilkiyle bağlantılı olarak muhalefetin iki kutuplu olmayışıdır. Müspet bir özellik olarak ılımlı çoğulluk sistemlerinde tüm partiler, iktidarın bir parçası olmaya yönelmiştir ve dolayısıyla kabine koalisyonlarına açıktır. Bu nedenle de iktidarda olmayan partiler, muhalefet olarak birleşip tek taraflı bir muhalefeti tesis etme yönünde baskın bir eğilim göstermektedir. Bunlardan hareketle söylenebilir ki ılımlı çoğulluk temel olarak *kutuplaşmış* değildir. Başka bir ifadeyle “*ılımlı ve kutuplaşmış çoğulluk arasındaki mukayese, her ikisinin de ideolojik yayılımlarının önemli ölçüde ve hatta kritik derecede farklı olduğunu ortaya koymaktadır.*”¹⁹³

¹⁹² Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 158-159.

¹⁹³ Sartori, **a.g.e.**, s. 159. Sartori bu hususu açarak sistem karşıtı partiler ve ideolojik bölünmüşlüğün olmamasının ılımlı çoğulluğun ayırt edici bir özelliği olması hakkında şu ifadeleri kurmuştur:

“Sayı ölçütünün güvenilir bir gösterge olup olmadığı sorulduğunda, ikiden fazla partili bir sistemin sistem karşıtı partileri ve ikili muhalefetleri içerip içermediğini tespit ederek hızlıca kontrol edilebilir. Eğer sistemde böyle bir durum yoksa, kesinlikle bir ılımlı çoğulluk vakasıyla karşı karşıyayız demektir. Mesele şu şekilde genelleştirilebilir: Eğer parti sayısının artmasına rağmen tüm partiler hala ‘aynı dünyaya’ aitse -yani siyasi sistemin meşruiyetini kabul ediyor ve kurallarına uyuyorsa- o zaman sistemin parçalanması ideolojik kutuplaşmaya bağlanamaz. Bu durumda parçalanma muhtemelen çok boyutlu yapılanmayla ilgilidir: *Bölünmüş*, çok etnikli ve/veya çok dinli bir toplum. Tersine, parti sayısı kritik eşiği aştığında ve sistem karşıtı partilere ve ikili muhalefete rastlamadığımızda, beşten fazla partinin iki kutuplu mekaniği imkansız hale getiren bir ideolojik mesafe derecesini yansıttığını rahatlıkla varsayabiliriz.”

Sartori, **a.g.e.**, s. 159. Bu ifadeleri müteakip Sartori, *bölünmüş çoğulluk (segmented pluralism)* üzerinde durmuştur; bkz. s. 159-161. Bölünmüş çoğulluk hakkında bkz. Val R. Lowrin, “Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in Smaller European Democracies”, **Comparative Politics**, C. 3, S: 2, 1971, s. 141-175. Lowrin’e göre bölünmüş çoğulluk, “*toplumsal hareketlerin, eğitim ve iletişim sistemlerinin, gönüllü derneklerin ve siyasi partilerin dini ve ideolojik ayrımlar doğrultusunda örgütlenmesidir.*” Yani, “*çeşitliliği tanınması bakımından çoğulcudur; ... kurumsallaşması bakımından ‘bölünmüştür’*”; Lowrin, “Segmented Pluralism”, s. 141.

Toplu bir değerlendirmenin hasılası olarak ılımlı çoğulluk hakkında şu üç temel hususiyet ile karakterize edilebilir: (i) *geçerli* partiler arasında nispeten küçük bir ideolojik mesafe; (ii) iki koalisyonlardan meydana gelen iki kutuplu bir biçim; (iii) merkezci rekabet.¹⁹⁴ İlimli çoğulluk türünün başkaca hususiyetleri bir sonraki başlıkta kutuplaşmış çoğulluk türüyle arasındaki farklar ortaya konulurken daha da muayyen hale gelmiş olacaktır.

1.2.4.2.4. Aşırı Çoğulluk (Kutuplaşmış Çoğulluk)

Sartori eserinde aşırı çoğulluk sınıfını tarif ettiği “*Kutuplaşmış Çoğulluk*” başlıklı ilk kısmında kutuplaşmış çoğulluk tipolojisinin dikkatlerden kaçmasını iki temel nedene bağlamaktadır. Bunlardan ilki Duverger’in anlatısına hakim olan ve Sartori’nin “*düalisttik perde*” (*dualistic blinders*) olarak ifade ettiği bütün parti sistemlerini düalist bir düzleme indirgeme eğilimindeki yaklaşımdır.¹⁹⁵

İkinci neden ise partilerin nasıl sayılacağına bilinmemesinden kaynaklıdır. Öyle ki Sartori’ye göre partilerin nasıl sayılacağı bilinmeden aşırı çoğulluğun tam anlamıyla ayırt edilmesinin mümkün değildir. Bu nedenden kaynaklı olarak Sartori, uzun bir süredir iki-partililikten ötesinin -kolayca- çok-partililik olarak vafedildiğini zikretmiştir. Netice olarak Sartori’ye göre bu sorun ancak bir hesaplama sisteminin kurulmasıyla aşılacaktır.¹⁹⁶

Hareket noktası teşkil edecek bir sınıra/eşiğe ihtiyaç olduğundan bahisle Sartori, “*dönüm noktasının*” beş ila altı *geçerli* parti arasında olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷ Bu

¹⁹⁴ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 159.

¹⁹⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 116. Düalisttik perde için bkz. yukarıda geçen 82. dipnot. *Eğilimler düalizmi* kavramsallaştırmasıyla iki partililiğe toplumsal açıdan doğallık atfedip merkezin sürdürülemezliğini iddia eden Duverger’in bu iddiasını reddeden Sartori, tam aksine, bir merkez partisi her zaman olmasa dahi bir merkez eğiliminin her zaman var olduğunu iddia etmiştir; Sartori, **a.g.e.**, s. 179, n. 9. Buna ilaveten Duverger’in mevzu bahis kanaatleri nedeniyle İtalya ve Almanya’nın iki partililiğe belirgin bir eğilim gösterdiğini iddia etmek gibi “*yanlış önyargulara sürüklendiğini*” ifade etmiştir; bkz. **a.g.e.**, s. 116. Duverger’in iki-partililik ve *merkez nihilizmi* için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 287. Ayrıca Almanya ve İtalya hakkındaki iddiası için bkz. Duverger, **a.g.e.**, s. 283, 323.

¹⁹⁶ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 116.

¹⁹⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 116. Sartori ilaveten şu açıklamada bulunmaktadır:

yolla beş-altı *geçerli* partinin üstü kutuplaşmış, altı ise ılımlı çoğulluk türünün mevcudiyetine delalet etmektedir. Bununla beraber ılımlı ile kutuplaşmış çoğulluğun ideolojik mesafe bağlamında esasen ayrıştığını; bu nedenle de gerek sayı ölçütünün gerekse partilerin *geçerlilik kriterlerinin* açıklamakta yetersiz kaldığı bu aşamada “*ideolojinin bir kriter olarak*” istimali gerekli hale gelmektedir.¹⁹⁸

Sartori, tasnifini açıklarken *tadil edilmiş sınıflandırma* olarak tercüme edilebilecek iki boyutlu bir ön-haritalamadan bahsetmektedir. Ona göre bu ön-haritalamanın sağladığı şey, gücün -bölünmüş veya kutuplaşmış bir- dağılımının oldukça iyi bir göstergesi olmasıdır. Sartori, bununla sayısal sınıflandırmanın çözümsüz bıraktığı “bölünmenin” (*segmentation*) nasıl konumlandırılacağı sorununu çözmeyi amaçlamaktadır. Çözüm, “*bölünmüş politikaların ideoloji değişkeni tarafından kontrol edilip edilmediğinde yatmaktadır.*” Yani bölünmüş, fakat (ideolojik açıdan) kutuplaşmamışsa ılımlı çoğulluk türüne; eğer bölünmüş ve kutuplaşmışsa, açık bir şekilde kutuplaşmış çoğulluk türüne dahil edilecektir. Buradan hareketle, sayısal sınıflandırma ile tadil edilmiş sınıflandırmanın sınırlı ve aşırı çoğulluk açısından farklılık arz ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁹

“Temel bir bilgi olarak eşik, beşten fazla parti arasındaki etkileşimlerin beş veya daha az parti arasındaki etkileşimlerden farklı bir mekanik üretme eğiliminde olduğu (...) söylenmelidir. Kısacası, sınır çizgisi beşte (veya altıda) değil, beş (veya altı) *civarındadır*. İkinci olarak ve her halükarda, bir kontrol değişkenimiz var: ideolojik mesafe. Bu nedenle, hesaplama tutarsızlıkları sınıflandırmayı bozabilirken, tipolojiyi etkilemeyecektir.”

Sartori, **a.g.e.**, s. 117.

Bu bağlamda Sartori, “European Political Parties” başlıklı makalesine atıfta bulunan Lijphart’ın şu eleştirisine yer vermektedir: “Sartori, ılımlı ve aşırı çok partili sistemler arasındaki çizgiyi aynı yere tutarlı bir şekilde çekmemektedir”; Arend Lijphart, “Typologies of Democratic Systems”, **Comparative Political Studies**, C. 1, S: 1, 1968, s. 16. Bu eleştiriyi “oldukça haklı” bulan Sartori, söz konusu makalesinin yayımlandığı sıralar partilerin nasıl sayılması gerektiği konusunda kesin bir kanaate varmadığını ve dolayısıyla söz konusu eleştirinin yerindeliğine dikkat çekmektedir. Böylece iki sistem arasındaki ayırım çizgisinin dört ile beş değil, beş ile altı parti arasına yerleştirdiğini vurgulamaktadır. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 179, n. 3.

¹⁹⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 111. Bu durumu Sartori şu ifadelerle açıkça beyan etmektedir:

“Bu noktada sayı ölçütünün olanakları oldukça tükenmiş görünmektedir. Sınırlı (ılımlı) ve aşırı (kutuplaşmış) çoğulluk arasındaki ayırma kısaca değineceğim. Ancak bu sınıflar sadece sayısal temelde tanımlanıp sürdürülemez. Bu nokta, parti sayısı değişkeninin ikincil hale geldiği ve ideoloji değişkeninin öncelik kazandığı noktadır.”

Sartori, **a.g.e.**, s. 110.

¹⁹⁹ Sartori, **a.g.e.**, s. 111-112. Bu sınıfların türlerini ılımlı ve kutuplaşmış çoğulluk olarak adlandırarak aralarındaki ilişkiyi Sartori bir tablo halinde resmetmiştir; **a.g.e.**, s. 112, Tablo 3. Tablonun tercümesi için

Eserinin ilgili bölümünde Sartori, kutuplaşmış çoğulluğun sekiz ayırt edici özelliğinden uzunca bahsederek başka türlerden belirgin biçimde ayırt etmeye çalışmıştır. Sartori bu özellikleri saymadan şu açıklamada bulunmuştur: “*Büyük ölçüde tanımlanamamış bir parti sistemine ilişkin öncelikli görev, ayırt edici ve sistemik özelliklerini ayrıntılı olarak analiz etmektir.*”²⁰⁰

İlk ayırt edici özellik *geçerli sistem karşıtı partilerin varlığıdır*. Fakat sistem karşıtı parti kavramıyla kastedilenin ne olduğuna ilişkin bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre *karşıtlık-tavrının (anti-attitude) düzeyi ve yoğunluğu değişebilmekte ve bu nedenle sistem karşıtı partiler “yabancılaşma” ile “tümünden reddetmeyen protesto” uçları arasında geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.*²⁰¹ Sistem karşıtlığını geniş bir yelpazede kavrama gerekliliği ise iki nedene dayanmaktadır: zaman içinde cereyan eden *değişimler* ve tabii *çeşitlilik*. Bu çeşitlilik ve değişimlerin asgari ortak paydaları, bir *gayri-meşrulaştırıcı etkiye (delegitimising impact)* neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu partiler “*bir rejimi sorgulama ve onun destekleyici temeliyle meşgul olma özelliğini paylaşmaktadır.*” Yani “*bir parti karşı çıktığı rejimin meşruiyetinin altını oyduğu zaman sistem karşıtı olarak tanımlanabilecektir.*”²⁰²

İdeolojik karşıtlıkla protest karşıtlığı ayırt etmek için daha katı bir tanıma da yer veren Sartori, sistem karşıtı bir partinin hükümeti değil, hükümet sistemini değiştireceği gerçeğine işaret etmektedir. İdeolojik karşıtlık arz eden partilerin muhalefet tarzları bir *konu* muhalefetinin ötesinde *ilke* muhalefetidir. Yine de Sartori’ye göre sistem karşıtı

---

bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü Tablo 6. Bu bağlamda başka tasniflerde aşırı çoğulluğa taalluk eden çeşitli sınıf ve türlerden bir kısmının sayılması yararlı olacaktır. Bunlar şu şekilde sayılabilir: Siaroff’un tasnifinde *aşırı çok-parti sistemi* (Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 188-189); Almond’ın tasnifinde *durağan çok-parti sistemi* (Almond, “Introduction”, s. 42-43); Ware’in tasnifinde *denk çok-parti sistemi*, (Ware, **Political Parties**, s. 161-168); Rokkan’ın tasnifinde *denk çok-parti sistemi*, (Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 94, Tablo 3); Dahl’ın tasnifinde *son derece rekabetçi parti sistemi* (Dahl, “Patterns of Oppositions”, s. 338).

²⁰⁰ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 117.

²⁰¹ Sartori bu kavramlar hakkında şu esere atıf yapmaktadır: Erik Allardt, “Types of Protest and Alienation”, **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970.

²⁰² Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 117-118.

partiler mutlaka devrimci olmak zorunda değildir. Buna, devrimci bir partinin mutlaka sistem karşıtı olduğunu fakat bunun tersinin mümkün olmadığını belirterek açıklık getirmektedir. Netice itibariyle sistem karşıtlığının esas ölçütü az veya çok bir *gayri-meşrulaştırıcı etki* taşıyıp taşıyamamasıdır.²⁰³

İkinci ayırt edici özellik -en az- *iki taraflı muhalefetin* mevcudiyetidir. Muhalefet tek bir yapıdan oluşsa hükümete bir alternatif olarak kendilerini takdim imkanına sahip olacaktır. Halbuki kutuplaşmış çoğulluğun cari olduğu yerlerde muhalefet kendi içinde bir birliktelik arz etmekten ziyade birbirlerini dışlar vaziyette bulunurlar ve kendi aralarında bir ittifak kurmaktansa iktidar partileriyle bir ittifak kurmaya daha yakındır.²⁰⁴

Sartori'ye göre ilk iki özellik diğerleri arasında en görünür olanlardır ve bu iki özelliği haddi zatında türü tanımlamaya kafi bulmaktadır. Buna göre beşten fazla parti varsa ve sistem karşıtı partilerinin de bulunduğu tutarsız bir muhalefet yapısı mevcutsa bu türün tutarlı bir muhalefet bloku ve sistem karşıtı partiler bulundurmayan bir türle oldukça farklılaşmaktadır. Sartori'nin ilginç bulduğu, bu denli ayırt edilebilir halde olan bu farklılığın fark edilmemiş olup dikkatten kaçmış olmasıdır. Bu durumu literatürün ne denli bir *düalistik perdelemeye* maruz kalındığına delil olarak zikretmektedir. Sartori'ye göre ilk iki özellik haricinde zikredilecek özellikler "*daha az görünür olsa da daha az önemli değildir ve sonuçlar ya da dallanmalar olarak açıklanabilirler.*"²⁰⁵

Üçüncü özellik *merkez partilerin* varlığıdır. Sağdan sola merkezde bir birikim olması iki kutuplu etkileşimlerin ötesinde -en az- üç kutuplu etkileşimlerin varlığına delildir. Aşırı çoğulluk sistemi çok kutupludur ve bu nedenle rekabetçi mekaniği hem sola hem de sağa dönük olması gereken bir merkezî kutba dayanmaktadır. Bu nedenle de ılımlı

²⁰³ Sartori, **a.g.e.**, s. 118. Bu minvalde çeşitli taktiksel ve stratejik farklılıkların yaklaşımı açısından önemsiz olduğunu ifade eden Sartori, sistem karşıtlığıyla *sistem dışılığı* hiçbir zaman bir tutmadığını vurgulamıştır. Bunu niçin vurgulama ihtiyacı duyduğunu dipnotta açıklayan Sartori, bu iki mefhumu bir tuttuğuna ilişkin Sidney Tarrow'un "talihsiz" yorumlarından kaynaklandığını ifade etmiştir; Sartori, **a.g.e.**, s. 179, n. 7. İlgili çıkarımlardan biri için bkz. Sidney G. Tarrow, "Political Dualism and Italian Communism", **The American Political Science Review**, C. 61, S: 1, 1967, s. 40.

²⁰⁴ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 118.

²⁰⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 119.

çoğulluğun iki kutuplu yapısından farklı olarak aşırı çoğulluğun çok kutuplu yapısı düalist bir modelle açıklanamamaktadır.²⁰⁶

Merkez ifadesiyle merkez doktrinini, ideolojisini veya görüşlerini değil sadece merkezde konumlanmayı kastettiğini vurgulayan Sartori, bir merkez partinin varlığının “merkezîliği” (*centrality*) engelleyerek merkezde rekabeti ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Bu sebeple mevzu bahis parti sistemi türü merkez-kaç -ve dolayısıyla ölçsüz ve aşırı- siyasete hayat vermektedir.²⁰⁷

Dördüncü bir özellik olarak Sartori, *kutuplaşmayı* olarak zikre değer bulmuştur. İlk üç özellikten hareketle Sartori, sistemin kutuplaşmışlığının merkeze dayalılığı netice verdiğini düşünmektedir. Böylece kutuplaşmış sistemde geniş bir merkezi alan olduğu gibi merkeze yerleşmek de ödüllendiricidir. Yine de bu durum sistemin kısır bir döngü ihtiva ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Zira “*merkezde uzun vadeli bir konumlanma kutuplaşmanın sadece bir sonucu değil aynı zamanda nedeni*” olduğundan “*merkezî alanın işgal edilmiş olması sistemi merkez-kaç dürtülerle besleyerek merkezci rekabeti engellemektedir.*”²⁰⁸

Beşinci özellik “*merkez-kaç dürtülerin merkezci dürtüler üzerindeki takribî baskınlığıdır.*” Yani sistem, oyların sürekli olarak aşırı uçlara kaymasıyla merkez siyasetini zayıflatma eğilimindedir. Bu duruma “en açık” örnek olarak Weimar Cumhuriyetiyle Şili’yi zikreden Sartori, Dördüncü Fransız Cumhuriyeti’ni ve daha

²⁰⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 119. Sartori bu bağlamda hareketsizlik eğiliminde olsalar da merkez partilerin, “arabuluculuk rolü” oynayan dengeleyici bir güç olmaya devam ettirdiklerini vurgulamaktadır.

²⁰⁷ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 119. Sartori, merkez partilerin sağ ve soldaki partileri geçmeye çalışmalarının siyasal gerilimi ve aşırılığı artırma eğilimine katkı sunacağını ifade etmektedir; Sartori, **a.g.e.**, s. 120.

²⁰⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 120. Sartori, kendisinin bir siyasi sistemin iki kutuplu olup kutuplaşmamış olabileceğini savunurken, Duverger’in kutuplaşmayı “iki kutupluluk” ile özdeşleştirdiği ya da karıştırdığına (*Les Partis Politiques*, s. 279) dikkat çekmiş ve Scott C. Flanagan’ın “kutuplaşma indeksini” gündeme getirmiştir; bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 179, n. 10; ayrıca söz konusu indeks için bkz. Scott C. Flanagan, “The Index of Polarization”, **Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development**, ed. Gabriel A. Almond, Scott C. Flanagan, Robert J. Mundt, Boston, Little Brown, 1973. Hakeza kutuplaşma hakkında bkz. Siaroff, **Comparing Political Regimes**, s. 182.

yavaş bir hıza sahip olsa da merkez-kaç trendinde olması dolayısıyla İtalya'yı da örnek göstermiştir.²⁰⁹

Altıncı özellik bu sistemin tabiatı gereği *ideolojik bir örüntü* sergilemesidir. İdeolojinin geniş bir yelpazeye yayıldığı vakalarda siyasi ayrışma salt politikalarla sınırlı değildir; aynı zamanda -ve daha önemli olarak- temel ilke ve esaslarda da ayrışma söz konusudur. Bunlara ilaveten ideolojinin iki unsuru olduğunu ifade eden Sartori, ilk unsurun siyasete ziyadesiyle duygusal bir katılım olduğunu, ikincisinin ise belirli bir zihniyet (*forma mentis*) olduğunu söylemektedir. Tekçi (*monistic*) yönetimlerde ilk unsur öne çıkarken çoğulluk sistemlerinde ikinci unsur öne çıkmaktadır. Bu nedenle çoğulluk sistemlerinde ideolojik düzeyi yüksek ve düşük partiler bir arada bulunmaktadır. Fakat bu, sistemde rekabetin ideoloji merkezli olmadığı anlamına gelmediği gibi ideolojik tutkunun azalması da ideolojik bir zihniyetin pragmatik bir zihniyete dönüşümünü zorunlu kılmamaktadır.²¹⁰

Yedinci özellik *sorumsuz muhalefetlerin* varlığıdır. Sartori bu özelliği, “*merkeze dayalı yönetimlerdeki hükümet değişiminin kendine özgü mekaniği*” ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Bu mekaniğe göre merkez parti -veya merkezin lider partisi- hükümet çoğunluğunun “*ekseni ve belkemiği*” mahiyeti değişmezken aşırı ve sistem karşıtı partiler görev değişiminden neredeyse tümüyle dışlanır. Bu nedenle alternatif koalisyonların hükümete gelmesi söz konusu olmayıp sadece “*çevresel*” mahiyette değişimler (merkez-sağdan merkez-sola ağırlığın geçmesi şeklinde) meydana gelmektedir. Başka bir ifadeyle kutuplaşmış çoğulluk koşullarında alternatif koalisyonlar, yani tüm partilerin hükümet odaklı olduğu ve hükümet partileri olarak kabul edildiği bir sistem bulunmamaktadır. Bunun yerine çevresel değişim, yani sadece merkezdeki ortaklarını değiştiren sürekli iktidar partileri söz konusudur. Bu durum tam da sorumsuz muhalefetin ortaya çıkış nedenidir. Zira “*muhalefetin yönetme beklentisi ne kadar azsa o kadar sorumsuz davranacaktır.*” İlave olarak hükümet sorumluluğu da bu

²⁰⁹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 120-121. Fransa ve İtalya örnekleri için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 138, Tablo 9 ve s. 140, Tablo 10.

²¹⁰ Sartori, **a.g.e.**, s. 121. Sartori'ye göre bu *zihniyet* bir kültürün (mahza siyasi kültürün değil) köklerinden filizlenir ve genellikle ampirik ve pragmatik zihniyetin aksine rasyonellik zihniyetini yansıtır.

nispetle azalacak ve merkez-sağ ile merkez-sol arasına sıkışacaktır. Bu söylenenlerden hareketle merkez çevresindeki partilere *yarı-sorumlu* muhalefet, aşırı ve sistem karşıtı partilere *sorumsuz* muhalefet olarak ifade edilmeleri mümkündür. Bu sorumsuz muhalefetlerin “*oynadığı rol, bizi son özelliğe götürmektedir.*”²¹¹

Son özellik ise Sartori'nin rekabetçi siyasetten çok farklı olan “*aşırı vaatte bulunma siyaseti*” olarak adlandırdığı örüntüyü sergileme derecesidir. Rekabetçi siyasetteki rekabetçiliğin, iktisadın (bir bakıma ticaretin) ıstılahı olduğunu ve iktisat ile siyaset arasındaki kıyastan terkinin doğduğunu ileri süren Sartori, rekabetçiliğin asgari düzeyde bir adil rekabete dayandığını ifade etmektedir. Bundan hareketle sorumlu ve sorumsuz muhalefet ayrımı, adil olan ve adil olmayan siyasi rekabet ayrımına sebebiyet vermektedir. Bu ayrım atıfla Sartori, bir parti “*dünyada cenneti vaat edebiliyorsa*” ve bu vaatlerini yerine getirmek zorunda kalmıyorsa bu siyasi sistemde adil rekabet asgari düzeyin altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Sartori, böylesi koşullarda rekabetçi siyasetten bahsetmenin uygun düşmeyeceğini ifade etmektedir. Zira bu koşullarda siyaset, sürekli artırılan bir haksız rekabetten ibarettir. Böylece *aşırı vaatte bulunma siyaseti* “*enflasyonist dengesizliğe*” benzer olarak tarafların birbirlerinin oylarını sabote etmek üzere daha çok ve daha büyük vaatler ileri sürerek arz için rekabet edilirken arzın artmamasına neden olmaktadır.²¹²

Netice itibariyle kutuplaşmış çoğulluğun ayırt edici özellikleri sırasıyla şu şekilde zikredilebilir: (i) *geçerli* sistem karşıtı partilerin varlığı (ii) muhalefetin -en az- iki kutupluluğu, (iii) merkez parti -veya partilerin- varlığı, (iv) kutuplaşma, (v) “*merkez-kaç dürtülerin merkezci dürtüler üzerindeki takribî baskınlığı*”, (vi) ideolojik örüntü

²¹¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 122-123. Sorumluluk-sorumsuzluk boyutu kutuplaşmış sistemlerdeki muhalefetin temel karakteristik özelliği olduğunu düşünen Sartori, Dahl'ın **Political Oppositions in Western Democracies** adlı eserinin son bölümlerinden bu yönde çok sayıda ilave örtük dayanak çıkarılabileceğini ifade etmektedir; Sartori, **a.g.e.**, s. 180, n. 17.

²¹² Sartori, **a.g.e.**, s. 123-124. Sartori, *enflasyonist dengesizlik* kavramını Wiseman'a atıfla; Wiseman ise Bredemeier ve Stephenson'un eserine atıfla sarf etmiştir; bkz. Herbert V. Wiseman, **Political Systems: Some Sociological Approaches**, New York, Praeger, 1966, s. 115. Hakeza bkz. Harry C. Bredemeier, Richard M. Stephenson, **The Analysis of Social Systems**, New York, Holt, 1962, s. 390. Benzer şekilde Blondel, “hakim” parti kavramını, rekabeti ortadan kaldırarak tekelleştiren “hakim” firma kavramına atıfla izah etmiştir; Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 196.

sergileme, (vii) sorumsuz muhalefetin varlığı ve (viii) *aşırı vaatte bulunma siyaseti* sergileme düzeyi.

1.2.4.2.5. Atomize Parti Sistemi

Sartori'ye göre *atomize parti sistemi* az açıklama gerektirmektedir. Tasnifine bir tamamlayıcı ilave olarak dahil ettiği bu sistem; “*isabetli bir sayıma ihtiyaç duymadığımız bir noktayı, yani parti sayısının -ister on, ister yirmi, ister daha fazla olsun- çok az fark yarattığı bir eşiği belirtmek içindir.*”²¹³

İktisat ilmine burada da atıf yaparak atomize parti sistemlerini iktisattaki atomistik rekabete benzeterek hiçbir partinin diğer bir parti üzerinde kayda değer bir etkisinin olmadığı durum şeklinde tanımlamaktadır. Böylece “*sayı ölçütünün yalnızca yapısal konsolidasyon aşamasına girmiş parti sistemleri için geçerli olduğuna işaret ettiği*” sonucunu çıkarmaktadır.²¹⁴

Taksonomisinin genel değerlendirmesini yaptığı bağlamda, atomize çoğulluk halinde partilerin “*etiketler*”, dahası “*her seçimde sık sık değişen ve bir seçimden diğerine çözülme eğilimi gösteren gevşek eşraf koalisyonları*” mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Atomize çoğulluk, “*parti sistemlerinin yapısal konsolidasyonundan önceki gelişim aşamasını temsil ettiğinden*” Sartori, “*atomize bir konfigürasyonun anakronik uzun süreli kalıntılarının özellikle aşırı ve kutuplaşmış çoğulluğu*” netice vereceğini ileri sürmüştür.²¹⁵

²¹³ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 111.

²¹⁴ Sartori, **a.g.e.**, s. 111. Bu sınıf Duverger'nin partilerin yokluğu olarak ifade ettiği partisizlik durumuna karşılık geldiği ifade edilebilir. Partilerin yokluğu hususunda bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 302.

²¹⁵ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 253. Sartori'nin taksonomisinin genel çerçevesini görmek için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü Tablo 7. Ayrıca taksonomiye daha basitleştiren iki tablo için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 254, Tablo 34 ve s. 260, Tablo 36. Tabloların tercümesi için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü Tablo 8 ve 9.

1.2.5. Genel Değerlendirme

Literatürde önemli bir yer işgal eden Ware, parti sistemleri üzerine yapılan sınıflandırıcı şemaları yazarların yaygın şekilde kullanılmasının esas nedenlerinden birini “*karşılaştırmalı siyaset çalışmalarına yeni başlayanlar için ... son derece karmaşık bir gerçekliği*” basitleştirmek için kullanışlı bir vasıta olmasına bağlamaktadır. Zira yirmiye aşkın “*demokratik rejimin pek çok [muhtelif] özelliğine hakim olma*” gerekliliği “*parti sistemleri dünyasını kavramayı çok zor*” hale getirecektir.²¹⁶

Bu nedenle konuya yeni başlayanların mezkur zorluğu aşmak için tasnifler, belirli parti sistemleri hakkında yeterli düzeyde bilgi edinip genellemeci kalıplardan vazgeçene kadar bir rehber görevi görmektedir. Yine de karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında artık bu tür şemaların kullanılmıyor olması bu şemaların parti sistemleri hakkında anlayış ve kavrayış geliştirmeye yönelik bir başlangıç teşkil etmeleri itibarıyla “*son derece önemli vasıtalar*” mahiyetinde oldukları gerçeğine gölge düşürmemelidir.²¹⁷

Bu ehemmiyetlerine istinaden bu bölüm parti sistemi tasniflerine inhisar edilip en meşhur üç tasnif etraflıca sunulmuş ve sair dikkate değer tasniflere ilişkin detaylara da atıf yapılmıştır. Gerçekten de tasnifler -Weberci bir ifadeyle- ideal tipler sunarak meselenin kavrayışını fevkalade kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle geniş kapsamlı bir tasnif sunan Sartori, halen parti sistemi sınıf ve türleriyle literatürde önemli bir yer tutmaktadır.²¹⁸

Yine de belirli açılardan nakıs kalan Sartori'nin tasnifi özellikle günümüz siyasal gelişmeleri itibarıyla çeşitli ilavelere muhtaçtır. Bu eksiklikleri takviye etmek adına Golosov'un görece yakın tarihli tasnifi²¹⁹ ve Siaroff'un erken tasnifinin tashihli

²¹⁶ Ware, **Political Parties**, s. 148.

²¹⁷ Ware, **a.g.e.**, s. 148.

²¹⁸ Bardi, Mair, “Parameters of Party Systems”, s. 149.

²¹⁹ Golosov, “Party System Classification”.

şeklinden²²⁰ yararlanmak faydalı olacaktır. Fakat böyle bir çaba bu tezin sınırları aşmaktadır.

Bununla birlikte parti sistemlerinin tasnifi hakkında naçizane aşağıdaki tespitlerin ortaya konulmasında yarar vardır. Öncelikle iki-parti sistemleri iki türde seyrettiği söylenmelidir. Bunlardan ilki sınırlı iki-parti sistemi, ikincisi ise saf iki-parti sistemidir. Sınırlı iki-parti sistemi, saf iki-parti sistemiyle destekli iki-parti (iki-buçuk parti) sisteminin arasında iki türden farklılaşan bir mahiyet arz etmektedir. Unutulmamalıdır ki saf iki-parti sistemi çok nadir bir vaka teşkil eden bir kategoridir ve halihazırda bu kategoriye ABD'den başka bir örnek vermek fevkalade güçtür. Bu nedenle yazarların iki-parti sistemi sınıfına sınırlı iki-parti sistemi de dahil edilmelidir.²²¹ Aksi halde Mair'ın dikkat çektiği üzere iki-parti sistemi oldukça dar bir kalıp haline gelip sınırlı çoğulluk sınıfında önemli bir yığılmaya neden olacaktır.²²²

İki-parti sisteminin bu türlerinin izahı partilerin meclisteki oy veya sandalye yüzdesi üzerinden yapılabilir. Blondel'in tespitleri doğrultusunda iki-parti sistemi iki büyük partinin oyların %89 ve üzerini aldığı ve iki büyük parti arasındaki farkın %3 oranını aşmadığı vakaları kapsar. Diğer taraftan iki-buçuk-parti sistemi ise iki büyük partinin oyların %75-80 civarında aldığı ve aralarındaki oy farkının da %17'yi aşmadığı vakaları teşkil eder.²²³

Fakat bu iki sistemin arasında oluşan bir boşluk vardır: İki büyük partinin oyların %81-88'ini aldığı ve iki büyük parti arası oy farkının %20'yi aşmadığı vakaların sınırlı iki-parti sistemi olarak kabul edilmesi uygun düşer. Bu açıdan son 20-30 yıllık vadede süregelen İngiliz parti sistemi -ki iki-parti sisteminin ABD ile birlikte en tipik örneğini

²²⁰ Alan Siaroff, **Comparative European Politics: An Analysis of Parliamentary Elections 1945**, 2. bs, New York, Routledge, 2019, s. 74-86. Eserin ilk baskısında yer alan erken tasnifi için bkz. Alan Siaroff, **Comparative European Politics: An Analysis of Parliamentary Elections 1945**, New York, Garland Publishing, 2000, s. 69-80.

²²¹ Nitekim çoğu yazarın iki-parti sistemi tarifleri sınırlı iki-parti sistemi olarak ifade ettiğimiz kategoriye kapsamaktadır. Yine ifade edilmelidir ki sınırlılık ifadesi, sisteminin düalist yönünün sınırlılığına matuftur. Yoksa sistemin çoğulluğuna yönelik bir sınırlılık kaydı minvalinde anlaşılmalıdır.

²²² Mair'ın sözü edilen tartışması için bkz. Mair, **Party System Change**, s. 204-206; hakeza benzer yöndeki şu eserdeki bağlama da bkz. Mair, "Comparing Party Systems", s. 92-93.

²²³ Bkz. Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 185.

teşkil eder- saf iki-parti sistemi olmaktan uzaklaşarak git gide tipik bir sınırlı iki-parti sistemini temsil eder hale gelmiştir. Ayrıca zikredilmelidir ki Blondel'in aksine Rokkan -gayet isabetle-, oy oranlarına değil partilerin meclisteki sandalye oranına çevirmiştir.²²⁴ Dolayısıyla az önce Blondel'in kurduğu denklem, İngiliz parti sistemine sandalye oranı esas alınarak uygulanmalıdır.

Bu doğrultuda İngiliz parti sistemini tespit etmek üzere 2001-2019 yılları arasında icra edilen son altı ulusal seçimde iki büyük partinin toplam sandalye sayısının ve bu partilerin karşılıklı sandalye farkı oranlarının ortalaması sırasıyla %87 ve %20'dir. Yine de bu hesaplama yönteminin belirli açılardan sorunları olduğu ifade edilmelidir. Zira bu yöntem, partilerin denk olup olmadıklarını yani hakim/baskın bir partinin olup olmadığı hususunu ıskalamaya fevkalade meyyaldir. Fakat sunduğu veri ve çizdiği takribi portre bizleri ilgilendirmektedir. Bu takribilik nedeniyle vakaların özel şartlarını spesifik olarak ilgili parti sistemini ele alırken incelemek ve açıklamak yerinde olacaktır. Zira yalnızca bu tarz hesaplama araçlarına dayanılarak bir parti sisteminin ayrıntıları kuşatılamayacaktır.²²⁵

---

²²⁴ Rokkan, **Citizens, Elections, Parties**, s. 155 vd.

²²⁵ Farklı bir görüş olarak İngiliz iki- parti sistemini bir örtülü (latent) çok-partililiğe evrildiği görüşü için bkz. Webb, Bale, **The Modern British Party System**, s. 10-16.

1.3. PARTİ SİSTEMİ-SEÇİM SİSTEMİ İLİŞKİSİ

1.3.1. Genel Olarak

Seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiyi ilk defa ciddiyetle ele alan ve bilim dünyasının gündemine getiren Duverger'dir.²²⁶ Ona göre bu ilişki “*birbirlerine çözümlenmez şekilde bağımlılık*” arz etmekte ve bu bağımlılık “*bazen çözümlenme yoluyla bile ayrılması güç*” bir mahiyet taşımaktadır.²²⁷ Gerçekten de parti sistemleri mahiyetleri itibariyle seçimlerle doğrudan alakalı olduklarından seçim sistemleri onların niteliklerini doğrudan şekillendirerek derinden etkilemektedir. Fakat parti sistemi salt edilgen mahiyette değildir; seçim sistemlerinden etkilenmekle beraber onların etkilerini güçlendiren yahut zayıflatan işlevlere de sahiptir.²²⁸

“Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği” başlıklı eserinde bu mesele hakkında önemli açıklama ve değerlendirmelerde bulunan Sartori'ye göre bilim adamlarının çoğunluğu, seçim sistemlerinin “*bağımsız bir değişken olmadığını ve/veya etkilerinin en iyi ihtimalle belirsiz olduğunu*” ileri sürerek uzun zamandır etkisini küçümsediklerini ifade etmiştir.²²⁹ Eserinin “Seçim Sistemlerinin Önemi” başlıklı bölümüne²³⁰ bu ifadelerle

²²⁶ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 46; Matthew S. Shugart, John M. Carey, **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, New York, Cambridge University Press, 1992, s. 206. Duverger'den önce bu konuda yazılmış eserler ve ilgili tartışmanın kökenleri hakkında bkz. William H. Riker, “Duverger's Law Revisited”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003, s. 20-26. Duverger bir ilk olmakla beraber Grofman vd., 1950 yılını takiben Duverger'in konu hakkında izahatının birçok yazar tarafından geliştirilmiş ve genişletilmiş olduğu ifade etmektedir. Bu doğrultuda özellikle Taagepera ve Shugart'ın (1989) ve nispeten daha yakın bir zamanda kaleme Gary Cox'un (1997) eserlerine işaret etmektedir. Bu geliştirmelere rağmen -Benoit'e atıfla- mevzu bahis etkinin halen Duverger Yasası olarak tanındığını belirtmektedir. Bernard Grofman, Shaun Bowler, André Blais, “Introduction: Evidence for Duverger's Law from Four Countries”, **Duverger's Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States**, ed. Bernard Grofman, Shaun Bowler, André Blais, New York, Springer, 2009, s. 1. Benoit'in konu hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Kenneth Benoit, “Duverger's Law and the Study of Electoral Systems”, **French Politics**, C. 4, 2006, s. 69-83.

²²⁷ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 274.

²²⁸ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 54-55. Ayrıca güncel bir değerlendirme için bkz. Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, s. 51-67.

²²⁹ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 43.

²³⁰ Sartori eserinin ilgili bölümünde büyük ölçüde şu makalesinden alıntı yaptığını ifade etmiştir: Sartori, “The Influence of Electoral Systems”. Bkz. Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 71, n. 6.

giriş yaptıktan sonra sözü edilen iki iddianın yanlışlanabilir olduğunu ifade edip bunları çürütmeye girişmiştir. Bu iddialara yanıt mahiyetindeki bahse şu ifadelerle başlamıştır:

“Öyleyse, nedensel bir önermede nedensiz hiçbir şey yoktur: Her şeyin bir nedeni bir başka şeydir, fakat o başka şeyin sonucu da, daha başka bir şeyin nedeni olur. Dolayısıyla, seçim sistemlerinin bir nedenden kaynaklandığını söylemek, nedensellik zincirinin o noktada kırıldığı anlamına gelmez. Daha çok şöyle bir varsayımda bulunulabilir ki, seçim sistemleri bir kez yürürlüğe girdikten sonra, kendileri de sonucun sonuçlarını üreten neden olucu faktörler haline gelirler.”²³¹

Sartori'nin müteakip değerlendirmeleri ve meselenin genel tafsilatına girmeden evvel sahanın kurucusu mesabesindeki Duverger'nin genel olarak kanaatlerini aktarmak yararlı olacaktır.

1.3.2. Duverger'nin Parti Sistemi Seçim Sistemi İlişkilendirmesi

Yukarıda Duverger'nin tasnifini ele alırken, parti sistemlerini belirleyen etkenlerden söz ettiğini, bu etkenleri evrensel mahiyeti haiz *genel etkenler* ile ülkelerin kendilerine mahsus ulusal mahiyetteki *yerel etkenler* olarak ikiye ayrıldığını;²³² *yerel etkenlere* örnek olarak gelenek, tarih, dinsel inançlar, etnik yapılar, ulusal rekabetler gibi etkenleri sayarken; sosyo-ekonomik etkenler, ideolojik etkenler ve teknik etkenler şeklinde üç *genel etken*den söz ettiğini aktardık.²³³

Teknik etkenlerin en önemlisinin seçim sistemleri olduğunu ifade eden Duverger, Parti sistemleri ile seçim sistemleri arasındaki ilişkiyle alakalı düşüncesini tasrih eden Duverger, seçim sisteminin, “*partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsil üzerinde*” etkisinin önemli olduğunu vurguladıktan sonra parti sisteminin de “*seçim sistemi*

²³¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 44. İfadenin aslı şöyledir:

“Now, in a causal argument nothing is uncaused: everything is caused by something but, in turn, the consequence of something becomes the cause of something else. Thus to argue that electoral systems are ‘caused’ does not imply that at that moment the causal chain is broken. The presumption is, rather, that once in place electoral systems become causative factors that produce, at their turn, consequences of consequence.” Giovanni Sartori, **Comparative Constitutional Engineering**, London, Macmillan Publishers, 1994, s. 27.

²³² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 272-273.

²³³ Duverger, **a.g.e.**, s. 273-274. Ayrıca bkz. yukarıda geçen 74-76. dipnotlara eşlik eden metin.

üzerinde hayatî bir rol” oynadığını ifade etmiştir.²³⁴ nispi temsilin “sert, bağımsız ve istikrarlı partilerden oluşan bir çok-parti sistemini teşvik” ettiğini; iki-turlu çoğunluk sisteminin -nispi temsile kıyasla daha- “yumuşak, bağımlı ve nispeten istikrarlı bir çok-parti sistemini teşvik” ettiğini; son olarak tek-turlu çoğunluk sisteminin “iktidarın büyük partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik” ettiğini ileri sürmüştür.²³⁵

Duverger, seçim sisteminin bu yönde teşviklere neden olsa bile gerçek bir itici gücü olmadığını; etkisinin “frenin ya da gaz pedalının etkisine” benzediğini ve yalnızca parti sisteminin evriminde önemli bir yer edindiğini; esas kesin etki gösteren etkenlerin ulusal gerçekler, ideolojiler ve özellikle sosyo-ekonomik yapılar olduğunu ifade etmiştir.²³⁶

Bu noktada Duverger’in seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiye yönelik önermelerinin -yaygın kabulün aksine- birer “yasa” değil varsayım mesabesinde olduğu ifade edilmelidir. Nitekim Duverger, bu önermeleri “yasa” kavramı ile değil *formül* kavramıyla tavsif etmiştir.²³⁷

²³⁴ Bu savına delil olarak iki-parti sisteminin, tek-turlu çoğunluk usulünün kabulünü teşvik ettiği; *Bund* yapısındaki partilerin tek-turlu çoğunluk usulünün kabulüne mani olacağı; ittifak kurmak yönündeki “doğal” eğilimin nispi temsille bağdaşmayacağı yönünde hususları zikretmiştir; Duverger, **a.g.e.**, s. 274.

²³⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 274. Riker, Duverger’in formüllerden ilkinin hipotez ikincisini yasa olarak tavsif etmiştir; Riker, “Duverger’s Law Revisited”, s. 19. Ayrıca formüllerin buna benzer şekilde kavrandığı şu eserlere de bkz. Rein Taagepera, Bernard Grofman, “Rethinking Duverger’s Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems - Parties Minus Issues Equals One”, **European Journal of Political Research**, C. 13, 1985, s. 341-352; Taagepera, Shugart, **Seats and Votes**; Shugart, Carey, **Presidents and Assemblies**, s. 206 vd. Grofman, Bowler ve Blais’in, Duverger yasası üzerine derledikleri eserin girişinde hipotez olarak vasedilen öncülün -tartışmaya açık olmakla beraber- empirik delilleri “yasa”dan daha kuvvetli olduğunu ifade etmiş ve buna matufen şu eserleri örnek olarak göstermişler: Arend Lijphart, **Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990**, Oxford, Oxford University Press, 1994 ve Taagepera, Shugart, **Seats and Votes**; bkz. Grofman, Bowler, Blais, “Introduction”, s. 9.

²³⁶ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 275.

²³⁷ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 46. Duverger’in ifadesi şöyledir:

“Seçim sisteminin genel etkisi, aşağıdaki üç *formülde* şemalaştırılabilir: (1) Nispi temsil, sert, bağımsız ve (çoşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini teşvik eder; (2) İki-turlu çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nispeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok-parti sistemini teşvik eder; (3) Tek-turlu basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder.”

Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 274.

Bununla beraber şu husus ifade etmeye değerdir; iki-parti sistemine ayırdığı bölümünün sonunda bölüm boyu zikrettiği istisnalara rağmen Duverger, tek-turlu çoğunluk sisteminin iki-parti sistemi doğurma

Yine de Duverger, tek-turlu çoğunluk usulünün iki-parti sistemini teşvik ettiğine ilişkin önermesinin “*belirtilmiş olan bütün varsayımlar arasında, gerçek bir sosyolojik yasaya en çok yaklaşan*” varsayım olduğunu açıkça ifade etmekten geri kalmamıştır.²³⁸ Tek-turlu çoğunluk sistemine sahip ülkelerin iki-partili bir biçim arz ettiklerini, bu nedenle de “*tek-turlu çoğunluk usulü ile iki-parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon*” gözlemlenebildiğini vurgulayarak sosyolojik bir yasaya yaklaştığına yönelik iddiasını temellendirmeye çalışmıştır. Dahası ona göre bu hususta “*istisnalar çok nadirdir ve özel koşullarla açıklanmaları genellikle mümkündür.*”²³⁹ Dolayısıyla söz konusu korelasyon tabii olarak -Sartori’nin ifadesiyle *geçerli*- üçüncü bir partinin yokluğunu gerekli kılmaktadır. Bu durum -önceki başlıkta zikredildiği üzere- biri *mekanik* diğeri *psikolojik* olan iki etkenden kaynaklanmaktadır.²⁴⁰ *Mekanik etken* zayıf partinin eksik-temsildir. *Psikolojik etken* ise seçmenin oyunun boşa gitmesi korkusudur; ki temelde bunu tetikleyen mekanik etkindir.²⁴¹

Fakat Duverger’nin mekanik ve psikolojik etkeni esasen seçim bölgesiyle tahdit edilmelidir. Bu hususu kendisi de takdir ederek tek-turlu çoğunluk usulünün gerçek etkisinin seçim bölgeleriyle sınırlı kaldığını itiraf etmiştir. Bu nedenle seçim

---

eğilimini -Marx’ın kavramsallaştırmasına atıfla- bir “*tunç kanun*” olarak zikretmiştir; Duverger, **a.g.e.**, s. 301. Wildavsky, bu “*tunç*” kanununun, *yanlış konumlandırılmış somutluk safsatası (the misplaced concreteness fallacy)* teşkil ettiğini ifade etmiştir; Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 308.

²³⁸ Duverger, **a.g.e.**, s. 290. Duverger, “*gerçek bir sosyolojik yasaya en çok yaklaşan*” ifadesiyle gayesinin ne olduğunu, *Siyasi Partiler*’ini yayımladıktan uzun bir süre sonra yazdığı ve genel olarak burada mevzu bahis “*formülleri*” değerlendiren bir makalede izah etmiştir. Alıntılanan ifadesiyle maksadının bahse konu formüle yasa değeri yüklemek olmadığını söyleyen Duverger, erken bir tebliğinde üç seçim sistemine karşılık ileri sürdüğü “*üç katmanlı yasa*” savına yöneltilen eleştirilerden kaynaklanan temkinlilikle formül ifadesini tercih ettiğini fakat bu tercihle söz konusu formülün diğer formüllerle aynı düzeye indirgenmesi ihtimaline binaen -diğerlerine nazaran- daha kuvvetli bir düzenliğe dayandığını vurgulamaya çalıştığını ifade etmiştir; Maurice Duverger, “Duverger’s Law: Forty Years Later”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003 (1985), s. 69-70. Buna rağmen Duverger’nin -cılız bir ifadeyle de olsa- tek-turlu çoğunluk sisteminin iki-parti sistemini doğurma eğilimini bir “*tunç kanun*” olarak vasıflandırmış olması gözden kaçırılmamalıdır; Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 301.

²³⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 290. Wildavsky, Duverger’nin bahsettiği “*özel koşullar*”ı açıklamaması dolayısıyla *ve-bu-nedenle safsatasına (and-so fallacy)* sebep olduğunu ifade etmiştir; Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 306.

²⁴⁰ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 298. Bu bağlamda Duverger, üçüncü bir partinin tutunamamasının önemli bir örneğini Birleşik Krallık’ta, Liberal Parti’nin İşçi Partisi karşısında elenişi teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bu hususta detaylı bir anlatım için bkz. Ball, **British Political Parties**, s. 120-130; Self, **Evolution of the British Party System**, s. 140-175, özellikle 168 vd.

²⁴¹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 300.

bölgelerinde tezahür eden münhasır “yöresel” iki-parti sistemlerinin ulusal bir iki-parti sistemine evrimini parti örgütlerinin merkezîyetçiliği unsuruna bağlamıştır. Buna göre tek-turlu çoğunluk sistemi ancak parti örgütlerinin merkezîyetçi olduğu koşullar altında yöresel iki-parti sistemini ulusal bir boyuta taşıyabilecektir.²⁴²

Çok-parti sistemlerini teşvik eden seçim sistemlerine gelindiğinde Duverger, bu iki sistemin etkilerinin birbiriyle tamamen aynı olmadığını vurgulayarak bahse başlamıştır. Ona göre iki-turlu çoğunluk sisteminin etkisini göstermek kesinlikle daha güçtür.²⁴³ Zira iki-turlu çoğunluk sistemlerinin çok çeşitli uygulama şekilleri vardır ve bu farklılıklar nedeniyle sistemin genel etkisinin her yerde aynı olma imkanı bulunmamaktadır.²⁴⁴ Mamafih Duverger, bu istisnayı saklı tutmak kaidesiyle “*ikinci turun çok-parti sistemine vücut verme eğiliminde olduğundan*” şüphe edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁴⁵

İkinci turun bu işleyişinin çok *basit* olduğunu söyleyen Duverger, komşu partilerin çeşitliliği, onların toplam milletvekili sayısını etkilememektedir. Zira partiler her halükarda ikinci turda yeniden gruplaşabilmektedir. Diğer yandan kutuplaşma ve eksik-temsil durumlarının bu sistemde bir etkisinin olmayacağını yahut sadece ikinci turda etkisini göstereceğini ifade eden Duverger, bu durum dolayısıyla ilk turda partilerin, daima kazanma ihtimallerini olduğu gibi muhafaza edeceğini ileri sürmüştür. Bu değerlendirmelerini gözlemlerin de teyit ettiğini zira iki-turlu çoğunluk sistemine sahip ülkelerin neredeyse tamamının çok-parti sistemi arz eden ülkeler olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Bu açıklamalardan hareketle iki-turlu çoğunluk sisteminde çok-parti eğilimi Duverger’ye göre oldukça aşıkardır ve bu eğilimin oldukça farklı iki biçimde

²⁴² Duverger, **a.g.e.**, s. 296. Özbudun, bu duruma dikkat çekerek tek-turlu seçim sistemi veya parti örgütlerinin merkezîyetçi olması faktörlerinden hangisinin iki-parti sistemine neden olduğu hususunun müphemiyeti sebebiyle Duverger’yi eleştiriye tabi tutmaktadır; Özbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i”, s. 36, 44-45.

²⁴³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 315.

²⁴⁴ Gayet tabii olarak bu durum nispi temsil başta olmak üzere bütün seçim sistemleri için de benzer şekilde söz konusudur.

²⁴⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 316.

²⁴⁶ Duverger, **a.g.e.**, s. 316.

seyrettiğini zikretmektedir. Bunların ilki İsviçre ve Hollanda'daki *düzenli* ve *sınırlı* çok-parti sistemlerinde; ikincisi ise İtalya'daki *anarşik* ve *düzensiz* bir çok-parti sisteminde görülmektedir. Bu ikisinin ortasında ise zamanın Almanya ve Fransa parti sistemleri yer almaktadır.²⁴⁷

Bununla beraber sistemin bu çok-parti eğiliminin mahiyetini ve kuvvetini katıyetle ölçmek bir ülkede iki-turlu çoğunluk sisteminin haricinde uygulanmış seçim sistemleri sırasındaki durumuyla o esnadaki durumunun mukayesesinden geçtiğini ifade etmiştir. Özellikle tek-turlu çoğunluk sistemiyle yapılacak karşılaştırmanın dikkate değer olduğunu zira bu yolla tek-turun düalist tesirine karşın ikinci turun *çoğaltıcı* etkisini gözlemlene imkanı verecektir. Fakat hiçbir ülkede iki-turlu ve tek-turlu çoğunluk sistemleri tarihî olarak uygulanmadığına atıfla bunun gözlemlenemediğini ifade etmiştir.²⁴⁸

İki-turlu çoğunluk sistemini uygulayan ülkeler seçim sistemlerini nispi temsil sistemiyle ikame etmek eğilimindedir. Bu iki sistem ise çok-parti sistemini doğurma eğilimde olduğundan buradaki karşılaştırma Duverger'ye göre daha az ilgi çekici bir mahiyettedir. Bu karşılaştırma sadece iki sistemin çoğaltıcı etkisinin derecesini ölçme imkanı vermek itibariyle dikkate değerdir.²⁴⁹

Duverger, "*ikinci turun çok-parti sistemini teşvik etme eğiliminin tek gerçek istisnası*" olan Belçika'yı zikre değer bir örnek olarak görmektedir. Bu duruma şu şekilde açıklık getirmektedir: "*Seçim sistemi partilerin örgütünü etkilediği gibi, partilerin örgütü de seçim sistemini etkilemektedir. Nitekim Belçika'da iki-parti sistemi, ikinci turun*

²⁴⁷ Duverger, **a.g.e.**, s. 317. Duverger'ye göre bu farklılaşma seçim sisteminin teknik özelliklerinden değil, hususi mahiyetteki ulusal etkenlerden kaynaklanmakta olup "*sistemin çok-parti yönündeki eğilimini çürütecek*" mahiyette değildir; **a.g.e.**, s. 318. Duverger'nin burada ulusal etkenlere yaptığı atıf, Wildavsky'nin dikkat çektiği *ve-bu-nedenle* safsatasını (*and-so fallacy*) akla getirmektedir; bkz. Wildavsky, "A Methodological Critique", s. 305-306.

²⁴⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 318.

²⁴⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 319. Sartori nispi temsil sistemine atfedilen çoğaltıcı etkiyi "optik bir hayal" olarak nitelemektedir; Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 67.

*uygulanışına karşı koymuştur.*²⁵⁰ Yani parti sistemi, seçim sisteminin tesirini frenlemiştir.²⁵¹

Fakat bu açıklama Duverger'ye göre sorunun yerini değiştirmekten başka bir şey değildir. Esas sorun, ikinci tur imkanının büyük partilerde bir parçalanmaya neden sebep olmadığı hususudur. Duverger bu hususta, belirleyici rol oynayan iki etkenden bahsetmiştir. İlki partilerin örgütsel iç yapısı, diğeri ise Belçika'daki siyasi rekabetin mahiyetidir. Bu etkenlere dikkat çekmek babından Duverger, 19. yy.'ın ortalarında Belçika'daki partilerin “*orijinal karakteri*” bütün gözlemcilerin dikkatini çektiğini; bu gözlemcilerin hepsinin, Belçika'nın siyasi partilerinin *tutarlık* ve *disiplinleriyle* birlikte bütün ülkede sebebiyet verdikleri *karmaşık* ve *hiyerarşık* “komiteler ağını” gündeme getirdiğini ifade etmiştir. Daha da ileri giderek söz konusu süreçte, İngiltere ve Almanya dahil hiçbir Avrupa ülkesinin, bu denli gelişmiş bir parti sistemine sahip olmadığını iddia etmiştir. Bu gelişmişliğin teminatı ise Belçika'daki partilerin kuvvetli örgütsel iç yapıları olup ikinci turun “*her zaman sebep olduğu*” parçalanmalara mani olmak suretiyle parti sistemini seçim sisteminin çoğaltıcı etkisinden korunmasını sağlamıştır. Seçmenlerin partiler uhdesinde bu derece iyi örgütlenmesi, kırılmalarla ortaya çıkacak parti bölünmelerine ve yeni partilerin zuhuruna mani olmuştur. Dahası sistem içinde bir rakip parti yükselmediği gibi seçime bağımsız adayların katılmasına engel teşkil eden liste usulü uygulaması, bu durumu daha da konsolide hale getirmiştir. Böylece kuvvetli-konsolide parti örgütlerinin varlığına eşlik eden güçlü iki-parti sistemi, ikinci turun çoğaltıcı etkisini boşa çıkarmıştır. Fakat Duverger son aşamada iki-parti sisteminin de

²⁵⁰ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 320-321.

²⁵¹ Sartori'nin seçim sisteminin parti sistemine etkisi hususunda dikkate aldığı en başat unsurlardan biri parti sistemi faktörüdür. Zira ona göre *yapısallaşmış* olması bakımından *güçlü* bir parti sistemi, “*azaltıcı*” etkisi itibariyle *güçlü* bir seçim sisteminin azaltıcı etkisini *artırıcı*, *zayıf* bir seçim sisteminin etkisizliğini *engelleyici* bir tesir gösterir. Diğer taraftan *yapısallaş(a)mamış* olması bakımından *zayıf* bir parti sistemi, güçlü bir seçim sisteminin azaltıcı etkisini seçim çevreleri ölçeğinde kalmasına neden olurken zayıf bir seçim sisteminin *etkisizliğine* katkı sunar. Böylece Duverger'nin Belçika örneği özelinde -cılız ve istisnai bir vaka olarak- gündeme getirdiği seçim sisteminin parti sistemine etkisine tesir edebilen bir unsur olarak parti sistemini Sartori, daha merkezi ve etraflı bir şekilde ortaya koymuştur. Sartori'nin kanaatlerini etraflıca görmek için bkz. Sartori, **Karşılaştırılmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 43-75. Ayrıca meselenin özeti mahiyetindeki bir şema için bkz. bu eserin Tablolalar bölümü, Tablo 10.

bizatihi Belçika’da cereyan eden dönemin siyasi mücadelesinin mahiyetinden kaynaklandığını vurgulamıştır.²⁵²

Bir sonraki formülüne gelindiğinde Duverger, nispi temsilin parti sisteminde açığa çıkardığı “çoğaltıcı eğilimin” Tingsten²⁵³ gibi kimi yazarlarca eleştirilse de geçerliliği artık genel kabul haline geldiğini ifade ederek söze başlamıştır.²⁵⁴ Söz konusu eleştirilerle ortaya çıkan tartışmanın, çoğalma ifadesinin iki-partiden fazla olma hali yerine salt olarak parti sayısının artması şeklinde algılanmasından kaynaklandığını zikretmiştir. Yine de Duverger, nispi temsille çok-parti sisteminin birlikteliğini temellendirmeye yönelik küre ölçeğinde hiçbir ülkenin nispi temsil uygulaması, iki-parti sistemini netice vermediğini ya da var olan bir iki-parti sistemini devam ettirmediğini ifade etmiştir.²⁵⁵ Buradan hareketle nispi temsilin ilk etkisinin iki-parti sistemi yönündeki her türlü gelişmeye *set çekmek* olduğunu ve bu açıdan sistemi *kuvvetli bir fren* olarak kabul etmiştir. Zira ona göre sistemin benzer eğilimlere sahip partileri birleşmeye yönlendirecek herhangi bir yönü bulunmamaktadır. Bunun nedeni partilerin bölünmüş halde bulunmalarının bu sistem koşullarında onlara ya hiçbir zararı olmaması yahut oldukça az bir zarar taşımasından kaynaklanmaktadır.²⁵⁶

Oldukça iddialı bir şekilde Duverger, -çok-parti sisteminde zaman zaman sınırlı ölçüde geçici değişiklikler yaşansa da- nispi temsilin hiçbir halde çok-parti sistemini ortadan kaldırmayacağını ve hiçbir zaman iki-parti sistemine yol açmayacağını ileri

²⁵² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 321. Duverger bu mücadelenin mahiyetini şu şekilde somutlaştırmıştır: “Belçika’nın XIX. yüzyıldaki siyasal evrimi, Katolik tehdidinin Liberaller üzerindeki birleştirici etkisine canlı bir örnektir; bu etki, iki-turlu çoğunluk usulünün, parti sayısını çoğaltma eğilimini durdurmuştur.” Duverger, **a.g.e.**, s. 322.

²⁵³ Herbert Tingsten, **Majoritetsval Och Proportionalism**, Stokholm, Riksdagens Protokoll Bihang, 1932; naklen: Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 322.

²⁵⁴ Duverger, **a.g.e.**, s. 322.

²⁵⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 323. Bunların hemen akabinde istisna mahiyetinde zamanın Almanya ve İtalya’ında iki parti etrafında kutuplaşmanın gözlemlendiğini, fakat yine de Almanya’da altı ve İtalya’da sekiz parti olup bunların sayısal olarak artma eğiliminde olduğundan bahsetmiştir. Bu hususta Sartori, çoğaltıcı bir eğilim göstermeyen örneklerin ötesine geçerek doğrudan iki-parti sistemini sergileyen Malta, İrlanda ve 1966-1983 arasında Avusturya parti sistemlerini örnek göstererek Duverger’nin buradaki iddiasını açıkça reddetmiştir; Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 64, 67-68. Yine de Sartori’nin örnek getirdiği Malta ve İrlanda örneklerinde devredilebilir tek oy sisteminin cari olması ve her ülkenin bu sistemi istikrarlı bir şekilde yıllardır (İrlanda 1921’den, Malta 1947’den bu yana) uygulamaya devam ediyor olması gözden kaçırılmamalıdır.

²⁵⁶ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 326-327.

sürmektedir. Bununla birlikte nispi temsilin çoğaltıcı etkisinin inkar edilemese de bu etki, sık sık dile getirildiği ölçüde büyük bir etki değildir ve ancak hususi mahiyetteki belirli başlı yönlerde görüldüğünü ifade etmektedir. Bu iddiasının akabinde nispi temsilin *yerleşik* bir çok-parti sistemini sürdürmekle kifayet mi edeceği, yoksa bir *aşırı* çok-parti sistemi yaratacağı sorusunu sormaktadır. Ona göre “*bu soruyu cevaplandırmak kolay değildir.*”²⁵⁷

Bu cevabı zor soruya, çeşitli ülke örneklerinden hareketle Duverger, nispi temsilin çoğaltıcı etkisinin kesin derecesinde olduğunu, fakat bu etkinin genellikle sınırlı bir alanda kaldığını ifade ederek cevap vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte nispi temsilin öncesinde iki-turlu çoğunluk sistemi mi yoksa tek-turlu çoğunluk sistemi mi uygulandığının ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zira tabiatları gereği ikinci durumdaki çoğaltıcı etki, birincisine göre daha belirgin olacaktır.²⁵⁸

Duverger, nispi temsildeki çoğaltıcı etkinin işleyişini katıyetle saptamak için mevcut partilerin bölünmesiyle, yeni partilerin doğmasının birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre parti bölünmesi doğrudan nispi temsilden kaynaklanmaz; zira çoğunluk sistemlerinde de bölünmelere sıkça rastlanır. Fakat çoğunluk usullerinden farklı olarak nispi temsilde “*bölünmeler sürekli olma eğilimindedir; çünkü seçim sistemi, ayrılan hiziplerin rakip partilerce ezilmesini önlemektedir.*” Bu nedenle nispi temsilin kabulüyle mevcut partilerin bölünmeleri eş zamanlılık arz etmektedir.²⁵⁹

Bununla beraber Duverger’ye göre nispi temsilin söz konusu etkisi oldukça sınırlıdır. Nispi temsilin kabulünde mevcut olan partilerin yapısını neredeyse değiştirmeden devam ettirmektedir. Hatta vakalara dikkatle bakıldığı takdirde kimilerinin nispi temsile attettikleri “parçalayıcı etkinin” esasen var olmadığı anlaşılacaktır. Ona göre bölünmeler daha ziyade büyük bir partinin ikiye ayrılması şeklinde olup buradaki

²⁵⁷ Duverger, **a.g.e.**, s. 327.

²⁵⁸ Duverger, **a.g.e.**, s. 329. Özbudun, bu çoğaltıcı etkinin, yani nispi temsilin bölünme eğiliminin nedenini açıklayamadığı gerekçesiyle Duverger’yi eleştirmektedir. Hatta çoğalma hali “tabii bir eğilim” ise iki-partililiğin tabiiliğinden bahsetmeye yer kalmayacağından bahisle Duverger’nin açıklamalarındaki tutarsızlığa dikkat çekmektedir; Özbudun, “Duverger’nin ‘Siyasal Partiler’i”, s. 39.

²⁵⁹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 330-331.

çoğaltıcı eğilim, mevcut partilerin bölünmesinden ziyade tümüyle yeni partilerin kurulmasında gözlemlenmektedir. Duverger, bu kurulan yeni partilerin ise çoğunlukla “küçük partiler” olduklarını belirtmiştir. Duverger, kimi yazarların bu hususu ihmal etmeleri dolayısıyla nispi temsilin çoğaltıcı etkisini “görünüşte haklı olarak” inkar ettiklerini ifade etmiştir. Duverger bu inkarın esasen haksız olduğunu nispi temsilin bu etkisine karşı küçük partilere mani olmak adına tedbirler alındığını ifade etmekle karşı çıkmıştır.²⁶⁰

Bunlara ilave olarak Duverger gerçekte, saf bir nispi temsil sistemine hiçbir ülkede mevcut bulunmadığını ifade etmiştir. Bunun nedenini ise uygulanmasının teknik güçlüğünden ziyade “*sistemin siyasi sonuçları ve özellikle küçük ve oynak sayılabilecek grupları çoğaltma eğilimine*” bağlamıştır. İşte bu siyasi sonuçlar ve özellikle küçük partileri etkin bir şekilde çoğaltma eğiliminin önüne çeşitli usulî engeller vasıtasıyla set çekilmeye çalışılmaktadır. Fakat her şeye rağmen kuvvetli olan bu çoğaltma eğilimi, “*karşısına dikilen engelleri daima yenmektedir.*”²⁶¹

1.3.3. Sartori'nin Parti Sistemi Seçim Sistemi İlişkilendirmesi

Seçim sistemleriyle parti sistemleri arasında bir karşılıklılık olduğunu ortaya koyan Sartori'ye göre seçim sistemlerinin biri seçmenlere taalluk eden diğeri partilerin sayısını etkileyen iki tür etkisi vardır.²⁶² Bunların ilki, “*alıkoyucu, yönlendirici, sınırlandırıcı, hatta zorlayıcı*” şekilde tezahür ederken ikincisi, *azaltıcı* bir etki olarak açığa çıkmakta, değilse seçim sisteminin *etkisizliği* söz konusudur. Buradan anlaşılacağı üzere Sartori'ye göre seçim sistemlerinin çoğaltıcı etkisi yoktur. Bu nedenle mahiyeti fark etmeksizin azaltıcı etki göstermeyen bir sistem etkisizdir.²⁶³

Bu raddede Sartori'nin, azaltıcı etki sergilemeleri itibariyle seçim sistemlerini *güçlü* ve *zayıf* olarak ikiye ayırdığı ifade edilmelidir. Buna göre azaltıcı etkisi yüksek olan

²⁶⁰ Duverger, **a.g.e.**, s. 331-332.

²⁶¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 332.

²⁶² Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 49.

²⁶³ Sartori, **a.g.e.**, s. 50. Sartori bu etkisizliğin mutlak anlamda olmadığını bağımlı bir değişken olarak partilerin sayısı bakımından söz konusu olduğunu ifade etmiştir; **a.g.e.**, s. 75, n. 26.

sistemler *güçlü*, azaltıcı etkisi daha az olanlarsa *zayıf* bir seçim sistemidir. Bu açıdan güçlü seçim sistemleri, tek-turlu çoğunluk ve saf olmayan²⁶⁴ nispi temsil sistemleridir. Zayıf seçim sistemleri ise saf ve görece saf nispi temsil sistemleridir.²⁶⁵

Meselenin tafsilatına girmeden Sartori zorunlu olarak partilerin sayım kurallarını gündeme getirmiş ve yukarıda ifade ettiğimiz sayım kriterlerini²⁶⁶ hatırlatmıştır. Ayrıca bu kriterlerin parlamenter sistemlere yönelik oluşturulduğunu, başkanlık sistemleri için de mana ifade ettiğini fakat başka açıklamaların bunlara eşlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁷

Seçim sistemlerinin etkisine ilişkin spesifik tahlillerine tek-turlu çoğunluk sistemleriyle başlayan Sartori, bu sistemde seçmenin “*iki köşeli bir tercihe zorlanması*” ulusal çaptaki parti sayısını zorunlu olarak azaltması anlamına gelmeyeceğini peşinen ifade etmektedir.²⁶⁸ Seçmenin üstünde yarattığı *sınırlayıcı* etkinin partilerin toplam sayısında azaltıcı bir netice doğurması anlamına gelmediğini; bunun seçmenin seçim çevresiyle sınırlandırıldığından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yani parti sayısına yönelik azaltıcı bir etkinin seçim çevresi sınırlarında kaldığını, dolayısıyla azaltıcılık ulusal çapta mutlak bir mahiyet kazanmamaktadır. Bu nedenle bütün seçim çevrelerinde aynı iki partinin adayları öne çıkan ilk iki aday olmadıkları sürece herhangi bir çoğunluk sistemi tek başına ulusal parti sayısını ne ikiye indirebilecektir ne de ikide tutabilecektir.²⁶⁹

²⁶⁴ Seçim barajı ve seçim çevrelerinin büyüklüğü gibi hususların ayarlanması yoluyla çeşitli usulî engellerin temsilde adaleti belirli ölçülerde kısıtlayan nispi temsil sistemleri *saf olmayan*, bu türlü engellerle malul olmayan sistemler ise *saf* olarak tavsif edilmektedir.

²⁶⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 62.

²⁶⁶ Bu hususta bkz. yukarıda 138-151. dipnotlara eşlik eden metin.

²⁶⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 51-52. Başkanlık sistemlerinin seçim sistemleriyle ilişkisi hususunda tafsilatlı bir çalışma için bkz. Shugart, Carey, **Presidents and Assemblies**.

²⁶⁸ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 54.

²⁶⁹ Sartori, **a.g.e.**, s. 54. Tanım gereği iki-parti sistemi bütün seçim çevrelerinde aynı iki partinin ilk iki adaya sahip olmasını gerektirmemektedir. Yukarıdaki ifadesiyle Sartori, bunun aksine ve ortaya koyduğu sayım kurallarından bağımsız olarak -hatta muhalifine- mutlak anlamda bir saf iki partililik halini kastetmektedir. Bu ifadesi her ne kadar anlatımı kuvvetlendirmek adına tercih edildiği aşıkâr olsa da manipülatif olmaklığıyla ihtirazi bir kayıt koymayı gerekli kılmaktadır.

Bu kerte de Sartori, tek-turlu çoğunluk sistemlerinin iki-parti sistemini teşvik ettiğine ilişkin iddiayı savunan yazarların önemli bir faktörü yadsıdığını, göz ardı ettiğini ileri sürmektedir. Bu faktör parti sisteminin bizzat kendisidir.²⁷⁰ Zira “*seçmeni şartlandırın şey, sadece seçim sistemi değil, aynı zamanda parti sistemidir.*”²⁷¹ Tam da buradan hareketle Sartori, “*Parti ve Seçim Sistemlerinin Bileşik Etkisi*”²⁷² başlıklı tablosunun temelini teşkil eden seçim ve parti sistemlerinin *güçlü-zayıf* ayrımını ortaya koymaktadır.²⁷³ Buna göre parti sistemleri yapılaşmış²⁷⁴ (*structured*) olup olmamasına göre güçlü veya zayıftır. Seçim sistemleri ise -az önce ifade edildiği üzere-

²⁷⁰ Sartori, **a.g.e.**, s. 54-55.

²⁷¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 55. Duverger, benzer doğrultuda şu ifadeleri kurmuştur: “*Seçim sistemi partilerin örgütünü etkilediği gibi, partilerin örgütü de seçim sistemini etkilemektedir.*”; Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 320. Yine de Duverger’in, zikrettiği bu hususu seçim sistemlerinin etkisi konusundaki kanaatlerine hakim kılmadığı ve tafsilatlı bir açıklamasını yapmadığı ifade edilmelidir.

²⁷² Bkz. Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 63.

²⁷³ Sartori, **a.g.e.**, s. 55.

²⁷⁴ Sartori, yapılaşmışlığa özetle değinip bu meselenin tafsilatını şu eserine havale etmektedir: Giovanni Sartori, “Political Development and Political Engineering”, C. 17, **Public Policy**, ed. J. D. Montgomery, A. O. Hirschman, Cambridge, Harvard University Press, 1968, s. 288-297. Yapılaşmanın ölçütü özetle partilerin lider odaklılıktan soyut birer varlık halini alıp alamadıklarına yöneliktir. Yani parti liderinin zail olmasıyla partiler zail olmuyor ve varlıklarını koruyup mecliste temsil edilmeye devam ediyorlarsa parti sistemi müesses hale gelmiş, kısaca yapılaşmış demektir. Bkz. Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 56. Sartori’nin yapılaşmadan (*structuralization*) kastı -iki kavram arasındaki ince farka atıfla yapılaşmayı özellikle seçtiğini belirtmesine rağmen- basitçe kurumsallaşmadır (*institutionalization*). Bu minvalde parti sistemlerinin kurumsallaşması meselesi için bkz. Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 4-6. Mainwaring ve Scully, kavramsal müphemliği ve ideolojik yüklülüğü sebebiyle Sartori’nin *güçlü* parti sistemi kavramı yerine daha belirgin ve ideolojik açıdan yüksüz olan Huntington’ın *kurumsallaşma* kavramını iktibas ederek kurumsallaşmış parti sistemi kavramını tercih etmiştir. Yine de kurumsallaşma kavramını kullanmamış olmakla beraber Sartori’nin *yapısal açıdan konsolide* parti sistemi kavramsallaştırmasına *kurumsallaşmış* parti sistemi mefhumuyla daha mutabık olmak bakımından yazarlar dikkat çekmiştir. Mainwaring, Scully, **a.g.e.**, s. 4 ve 478-479, n. 10-11. Ayrıca Huntington’ın *kurumsallaşma* kavramı için bkz. Samuel P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968, s. 12. Hakeza Sartori’nin parti sisteminin yapısal konsolidasyonu hakkında bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 217-220. Bu raddede iki hususa dikkat çekmek gerekmektedir. İlki Mainwaring ve Scully’nin Sartori’ye atfettikleri yapısal açıdan konsolide parti sistemi (*structurally consolidated party system*) kavramının literal olarak bu şekliyle Sartori tarafından kullanılmamış olmasıdır. Sartori’nin *yapısal konsolidasyon* sürecini tamamlamış parti sistemi olarak ifade ettiği vakayı yazarlar daha öz ve veciz bir şekil arz eden bir halde ifade etmiştir. İkincisi ise Sartori, yapısal konsolidasyon meselesini ele aldığı bağlamda yapısal konsolidasyon mefhumunun Huntington’ın kurumsallaşma kavramına yakın olmakla beraber daha dar bir anlam taşıdığını ve bu nispetle farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Ona göre Huntington’ın kurumsallaşma kavramıyla, mobilize ve esneklik arz ettiği ölçüde bir yapıyı kurumsallaşmış addederken *yapısal konsolidasyon* kavramıyla tam anlamıyla yapıların viskozite, direnç ve hareketsizleştirici etkisine vurgu yaptığını ifade etmiştir; Sartori, **a.g.e.**, s. 217. Bununla birlikte Sartori, parti sistemleri özelinde bu viskozite ya da başka bir ifadeyle “*donma*”, Lipset ve Rokkan tarafından vurgulandığını ifade etmektedir; **a.g.e.**, s. 238, n. 5. Parti sistemlerinin *donması* hususunda bkz. Lipset, Rokkan, “Introduction”, s. 3, 50-52. Son olarak Mainwaring ve Scully partiler-arası örüntülerin donmasıyla kurumsallaşmanın karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir; Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 5. Parti sisteminin donması hakkında etraflı bir değerlendirme için bkz. Mair, **Party System Change**, s. 3-16.

azaltıcı bir etki yaratmaları itibariyle *güçlü*, aksi halde *zayıftır*.²⁷⁵ Böylece seçim sistemlerinin parti sistemine yönelik etkisini değerlendirilirken parti sisteminin bizzat kendisinden mücerret değerlendirilemeyeceğini aşikar hale getirmektedir.²⁷⁶ Sartori, tartışmanın daha belirli bir zemine oturması adına ve seçim sistemlerinin etkilerine ilişkin “kanunların” tesis edilebilmesine yönelik bir dizi kuralı ortaya koymaktadır. Bunları sırasıyla ele almak yerinde olacaktır.

Sartori'nin birinci kuralına göre -daha önce de bahsi geçtiği üzere- tek-turlu çoğunluk sisteminin yalnız başına ulusal çapta bir iki-parti sistemi doğuramaz. Bununla beraber hali hazırda var olan iki-parti sisteminin sürdürülmesini teşvik eder. Bu nedenle iki-parti biçiminin cari olduğu örneklerde bu seçim sistemi *frene benzer, durdurucu/dondurucu* bir etki açığa çıkarır.²⁷⁷

İkinci kurala göre uzun bir vadede ortaya koyduğu iki şartın cari olduğu koşullarda tek-turlu çoğunluk sistemi iki partili modeli meydana getirecektir. Bu iki şart, parti sisteminin yapılaşmış olması ve seçim sisteminin “*iki köşeli tercihe*” yönelik zorlamasına direnen seçmenlerin seçim çevrelerinde çoğunluğu tesis edemeyecek bir halde dağılmış olmalarıdır. Yine de bu durum, mevcut iki büyük partinin ebedileşmesi anlamına gelmemelidir. Birleşik Krallık örneğinde olduğu gibi iki-parti sistemi müesses hale gelmiş olsa da iki partiden birinin veya her ikisinin bir başka partiye yerini kaptırma -ve bu süreçte bir geçiş dönemi olarak üç partili bir sistemin tezahür etme ihtimali her zaman imkan dahilindedir.²⁷⁸ İlâveten ikinci kuralın istisna mahiyetindeki Hindistan örneğini ortadan kaldırmaya yeterli olduğunu ileri süren Sartori, Hindistan'ın yapılaşmış bir parti sistemine sahip olmadığı dolayısıyla istisna olma vasfını kaybettiğini ifade etmektedir.²⁷⁹

²⁷⁵ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 62.

²⁷⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 55.

²⁷⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 59.

²⁷⁸ İngiliz parti sisteminin evrimi için bkz. Ball, **British Political Parties; Self, Evolution of the British Party System**.

²⁷⁹ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 59-60. Hindistan parti sistemi hakkında bkz. Csaba Nikolenyi, “Party Inflation in India: Why Has a Multiparty Format Prevailed in the National Party System”, **Duverger's Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India,**

Üçüncü kural, ikinci kuralın -özellikle ikinci şartının- anti tezini teşkil etmektedir. Bu kurala göre baskılanmaya elverişsiz ve büyük partilerce temsil edilmeyen azınlıktaki grupların belirli seçim çevrelerinde çoğunluğu tesis ettikleri hallerde seçim sistemi fark etmeksizin parti sisteminin iki-parti biçimini alması imkansızdır. Bu durumda tek-turlu çoğunluk usulünün azaltıcı bir etkisi baskılanamayan grupları temsil etmeyen üçüncü partiler üzerinde cari olacaktır. Sartori, bu kuralı tasdik eden iki örnek zikretmiştir. Bunlar basit çoğunluk usulüne sahip olmasına rağmen çok-partili bir sistem arz eden Kanada ile 1948-1977 arasındaki Sri Lanka parti sistemleridir.²⁸⁰

Nihayet son kurala göre, -daha müphem ve- daha düşük bir oranda olmakla beraber nispi temsil sistemlerinde -hassaten daha dar seçim bölgelerine²⁸¹ sahip, bölgesel veya ulusal barajların söz konusu olduğu ve/veya seçimlerde avantajlı ve ayrıcalıklı tarafların bulunduğu vakalarda- benzer şekilde bir azaltıcı etki mevcuttur. Böyle şartların vaki olduğu durumlarda nispi temsil sistemi de seçmenleri seçim bölgelerinde dağılmış halde bulunan küçük partileri tasfiye edecektir. Fakat buna rağmen saf olmayan bir nispi temsil formülünde dahi belirli şekilde yoğunlaşmış ve seçim barajının üstünde bir desteğe sahip küçük partiler tasfiye olmayacaktır. Sartori bu kurala en uygun örnekler olarak üç ila beş milletvekillik küçük seçim çevrelerine sahip İrlanda ve Japonya'yı ve

---

the United Kingdom and the United States, ed. Bernard Grofman, Shaun Bowler, André Blais, New York, Springer, 2009.

²⁸⁰ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 59-60. Sri Lanka'da tek-turlu çoğunluk usulüyle yapılan son seçim olan 1977 seçimlerinde bölgesel olarak yoğunlaşan etnik Tamil partileri haricindeki bütün üçüncü partiler bertaraf olmuştur. Öyle ki 1960 seçimlerinde etnik temelli olmayan küçük partiler ve bağımsız adaylardan 26 vekil seçilmişken 1970 ve 1977 seçimlerinde bu sayı iki sandalyeye kadar düşmüştür. İki Marksist partiye (Komünist Parti ve LLSP) 1970'teki seçimde 25 sandalye kazanırken 1977 seçimlerinde mecliste yer bulamamıştır. 1978 Anayasasıyla Sri Lanka tek-turlu çoğunluk usulü nispi temsil sistemiyle ikame edilmiştir. Sri Lanka örneği hakkında bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 60 ve özellikle 74, n. 21.

²⁸¹ Tezin kapsamını aştığı için yeterli düzeyde yer veremediğimiz seçim bölgelerinin büyüklüğü meselesi Taagepera ve Shugart'a göre hiç değilse Hogan'dan (1945) beri seçimlerin orantılılığı yani temsilde adalet için en önemli etken olarak kabul edilmektedir; Taagepera, Shugart, **Seats and Votes**, s. 208. Yine Taagepera ve Shugart'a göre, "*parti sayısını belirleyen bir tek esas etken belirtmek gerekseydi, bu bölge büyüklüğü olurdu.*"; Rein Taagepera, Matthew S. Shugart, "Predicting the Number of Parties: A Quantitative Model of Duverger's Mechanical Effect", **American Political Science Review**, C. 87, S: 2, 1993, s. 455. Daha güncel bir çalışmalarında Taagepera ve Shugart, seçim bölge büyüklüğüne ilave olarak (sandalye sayısı itibarıyla) meclis büyüklüğünü zikretmiştir; bkz. Matthew S. Shugart, Rein Taagepera, "Electoral System Effects on Party Systems", **The Oxford Handbook of Electoral Systems**, ed. Erik S. Herron, Robert J. Pekkanen, Matthew S. Shugart, Oxford, Oxford University Press, 2018.

ilave olarak sırasıyla beş, altı, ve yedi milletvekillik seçim çevrelerine sahip olan Yunanistan, İspanya ve Avusturya'yı zikretmiştir. Dahası Sartori'ye göre bu kural, seçim barajı bakımından Federal Almanya Cumhuriyetinin biçimini açıklamaya da yardımcı olmaktadır.²⁸²

Bu kuralları zikrettikten sonra parti sistemlerinin ayırt edilebilir türleriyle kurallar arasında bir ilişki kurmak üzere Sartori, üç varsayım ortaya koymuştur. Varsayımlarını serdederken yapısal konsolidasyonu zorunlu bir şart ve kutuplaşmayı bir ara değişken olarak kabul ettiğini ifade eden Sartori, ilk varsayımıyla tek-turlu çoğunluk sisteminin iki-partili biçimler doğurduğu hallerde -yani bu durumda Kural 1 ve 2 açısından- seçim sistemi ancak kutuplaşma düzeyinin düşük olması durumunda bir iki-parti sistemi doğuracağını ileri sürmüştür. Aksi takdirde yüksek düzeyde kutuplaşma varsa iki-parti mekanizması iflas edecektir. Fakat iki-parti mekanizması esas itibariyle merkeze dayalı bir rekabet içerdiği için bu mekanizma kutuplaşmayı artırmaktan ziyade azaltma meyli sergileyecektir.²⁸³

İkinci varsayımında Sartori, saf olmayan nispi temsil uygulamalarının kota altında dağılmış haldeki kararlı azınlık grupların varlığıyla iki-partinin fevkiye geçerek bir veya iki parti ilavesiyle üç ila dört partiye imkan tanıyabileceğini ileri sürmüştür. Bu durumda, yüksek düzeyde bir kutuplaşma da mevcut değilse, ılımlı bir çok-parti mekanizmasına netice verecektir. İlimli çok-parti sistemi iki kutuplu bir doğaya sahip olduğundan ve rekabet merkezde gerçekleştiğinden bu mekanizma sistemsel kutuplaşmayı artırmaya meyyal değildir.²⁸⁴

Nihayet Sartori'nin son varsayımına göre, tümüyle saf yahut görece saf nispi temsil sistemleri rahatlıkla beş ila yedi arasında partinin bulunduğu bir biçime olanak sağlayacaktır. Yine de orta ila düşük düzeyde kutuplaşmanın cari olduğu koşullarda ılımlı çok-parti sisteminin koalisyon mekanizmasının önünde herhangi bir engel

²⁸² Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 59-60.

²⁸³ Sartori, **a.g.e.**, s. 60-61.

²⁸⁴ Sartori, **a.g.e.**, s. 61. İlimli çok parti mekanizmasının işleyişi hakkında bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 154-164.

bulunmamaktadır. Yüksek düzeyde kutuplaşmanın vaki olduğu hallerdeyse *biçim*, çok-parti sisteminin mekaniklerini gösterir ki söz konusu mekaniklere sistemsal kutuplaşmayı artıracak çok-kutuplu bir rekabet de dahildir.²⁸⁵

Mezkur kural ve varsayımların mahiyetlerinden kaynaklı olarak ziyadesiyle soyut hale gelen hususları açmak adına Sartori, daha önce zikrettiğimiz parti sistemleriyle seçim sistemlerinin güçlü-zayıf ayrımından hareketle sistemlerin karşılıklı kombinasyonundan elde edilen dört *kombinezonun* doğurduğu etkilerini bir şema ile özetlemiştir. Bu kombinezonlar sırasıyla (I) güçlü parti sistemi ve güçlü seçim sistemi, (II) güçlü parti sistemi ve zayıf seçim sistemi, (III) zayıf parti sistemi ve güçlü seçim sistemi, (IV) zayıf parti sistemi ve zayıf seçim sistemi şeklindedir.²⁸⁶

Hem parti sisteminin hem de seçim sisteminin güçlü olduğu durumu karşılayan birinci kombinezon için ilave bir açıklamayı gerekli görmeyen Sartori'ye göre tek-turlu çoğunluk sistemine müstenit tüm iki-parti sistemlerinin buraya dahildir. Böylece bu kombinezonu karşılayan vakalarda parti sayısını azaltıcı etki yüksek derecede geçerlidir.²⁸⁷

İkinci kombinezon ise güçlü parti sistemi ve zayıf seçim sisteminin varlığını temsil etmektedir. Bu durumda yapısallaşmış bir parti sistemine saf veya görece saf bir nispi temsil sistemi eşlik etmekte ve seçim sisteminin zayıflığına karşın parti sisteminin yapısallaşmış olması *durdurucu-önleyici* bir etkiyi açığa çıkarmaktadır. Bu kombinezon bize nispi temsil sisteminin her daim tek başına parti sayısında çoğaltıcı bir etkiye neden olmadığını izhar etmektedir. Hatta kimi nispi temsil örneklerinde iki-parti sisteminin (örnek olarak 1966-1983 arasında Avusturya'da olduğu gibi) gözlemlenebilmesini de açıklamaktadır. Netice olarak nispi temsil sistemleri partileri mutlak anlamda artırmadığını hatta iki-parti sistemine dahi imkan verdiğini Sartori, bu kombinezon bağlamında izah etmektedir. Özetle buradan şu kaide çıkmaktadır: "*parti sisteminin çok*

²⁸⁵ Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 62. Kutuplaşmış sistemin detayları için bkz. Sartori, *Parties and Party Systems*, s. 116-128.

²⁸⁶ Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 62. Söz konusu tablo için bkz. bu eserin Tablolar bölümü, Tablo 10.

²⁸⁷ Sartori, *a.g.e.*, s. 62.

güçlü biçimde yapısallaşması” halinde parti sistemi *“güçlü bir seçim sisteminin yönlendirici etkisinin yerini”* alacaktır.²⁸⁸

Üçüncü kombinezona gelindiğinde, bu kombinezonla zayıf yani yapısallaşmamış bir parti sistemine güçlü bir seçim sisteminin eşlik ettiği durum ele alınmaktadır. Bu durumda seçim sisteminin sadece *seçim çevreleri düzeyinde* bir *sınırlandırıcı-azaltıcı* etkisi ortaya çıkmaktadır. Bunun anlamı şudur; seçim sisteminin azaltıcı etkisi ulusal bir çapa ulaşamayıp seçim çevresi özelinde kalmakta, böylece seçim çevrelerinde oynaklığı engelleyerek iki-kişi merkezli rekabetleri teşvik etmektedir. Sartori’ye göre bu kombinezon tek-turlu çoğunluk sistemlerinin kimi vakalarda parçalanmayı engelleme yahut azaltmada başarısız olmasını açıklamaktadır.²⁸⁹

Nihayet son kombinezon hem zayıf bir parti sisteminin hem de zayıf bir seçim sisteminin mevcut bulunduğu durumu temsil etmektedir. Sartori’ye göre bu türde etkisizlik hakimdir. Yani saf yahut görece saf nispi temsil sistemlerinin yapısallaşmamış bir parti sistemi koşullarında uygulanması halinde ne parti sistemi ne de seçim sistemi partilerin sayısında bir etki oluşturamamaktadır.²⁹⁰ Bu haliyle parti sisteminin parçalanmasının hatta atomize olmasının önünü açmaktadır. Sonuç olarak bu kombinezon etkisiz olarak ifade edilmekle beraber parçalanma neticesini -doğrudan değilse de dolaylı olarak- doğurmaktadır. Buradan hareketle etkisizlik dahi -dolaylı da olsa- bir etkiye neden olduğu iddiasına dayanılarak bu kombinezonun neticesi itibariyle bir etkiye sahip olduğundan bahsedilebileceği söylenmelidir. Bu sav şayet geçerliyse söz konusu etki şu şekilde ifadelendirilebilir: Parti sistemi ve seçim sisteminin

²⁸⁸ Sartori, **a.g.e.**, s. 64. Duverger, iki-turlu seçim sistemine rağmen parti sistemi iki partililik arz eden Belçika örneği bağlamında benzer yönde şu ifadelere yer vermiştir: *“Seçim sistemi partilerin örgütünü etkilediği gibi, partilerin örgütü de seçim sistemini etkilemektedir. Nitekim Belçika’da iki-parti sistemi, ikinci turun uygulanışına karşı koymuştur.”*; Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 320-321.

²⁸⁹ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 64. Bu kombinezon, Duverger kanunu olarak bilinen, tek-turlu seçim sisteminin iki-partililiği netice verdiği yönündeki “tunç” kanununun izah etmediği yahut izahatı nakıs kaldığı alanı dolduran, tabiri caizse cevap veren mahiyettedir. Esasen Duverger de bu yönde bir izahatta bulunmuştur fakat “tunç” kanun gibi iddialı ve yüceltici tavsifat karşısında bu ihtirazî kayıt mesabesindeki izahatı gölgede kalmıştır. Duverger’ye göre, etkisi seçim bölgeleriyle sınırlı kalan tek-turlu çoğunluk usulünün bu “yöresel” yani periferik kalan etkisini ulusal çapa çıkararak parti örgütlerinin merkezîliğidir. Duverger’in söz konusu izahatı için bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 296. Ayrıca söz konusu izahatın neden olduğu müphemiyete karşı Özbudun’un eleştirisi için bkz. Özbudun, “Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i”, s. 36, 44-45.

²⁹⁰ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku**, s. 64-65.

etkisizliği sebebiyle partilerin parçalanması ve parti sisteminin yapısal dekonsolidasyonu.

Bu kombinezonları ortaya koyup açıkladıktan sonra Sartori, nihayet seçim sistemlerinin etkisi hususunda kanunlarını sıralamıştır. Sartori, bu minvalde dört kanun tespit etmiş ve bunları şu şekilde ortaya koymuştur:

“Kanun 1: Sistemsel yapılaşma ve seçim çevreleri arası dağılımın (ortak zorunlu şartlar olarak) varlığı halinde, *basit çoğunluk sistemleri*, iki parti sistemine neden olur (onun yeterli şartını oluşturur).

1.1: Bunun alternatifi olarak çok güçlü bir sistemsel yapılaşma, tek başına, bir iki parti sistemine neden olacak zorunlu alternatif yeterli şartı oluşturur.

Kanun 2: Sistemsel yapılaşmanın varlığı fakat seçim çevreleri arası dağılımın yokluğu halinde *basit çoğunluk sistemleri*, basit çoğunluğun altındaki partilerin elenmesine neden olur (bunun yeterli şartını oluşturur) ama, çoğunluk-üstü önemli toplanmaların vücut verdiği partileri eleyemez ve böylece bu toplanmalar ikiden fazla kaç partiye imkan veriyorsa, o kadarına imkan verir.

Kanun 3: Sistemsel yapılaşmanın varlığı halinde *nispi temsil*, orantısızlığının (yeterli bir şart olarak) neden olduğu azaltıcı bir etki gösterir. Dolayısıyla nispi temsil saflıktan ne kadar uzaksa, küçük partilerin temsil edilme maliyeti o kadar yüksek, azaltıcı etki de o kadar güçlüdür; tersine, saflıktan uzaklaşma ne kadar azsa, azaltıcı etkide o kadar zayıftır.

3.1: Alternatif olarak çok güçlü bir sistemsel yapılaşma, tek başına, nispi temsilin kabulünden önce ne tür bir parti sistemi mevcutsa bunun sürdürülmesi için zorunlu ve yeterli şartı oluşturur.

Kanun 4: Sistemsel yapılaşmanın yokluğu halinde ve saf (safa yakın) nispi temsilin varlığı, yani bütün partiler için temsil edilme maliyetinin eşit (eşite yakın) olduğu varsayımıyla, partilerin sayısı, kotanın izin verdiği ölçüde artmakta serbesttir.”²⁹¹

Bu kanunlara ilişkin Sartori kısa açıklamalar yapmıştır. Ona göre esas itibariyle kanunlar üçtür. Bu üç kanundan ikisinin istisnalarını kuşatmak adına da birer zeyil

---

²⁹¹ Sartori, **a.g.e.**, s. 65-66.

eklenmiştir. Dördüncü kanun ise seçim sistemlerinin etkisinin nerede sona erdiğini belirlemeye yaramakta ve bu nedenle esasen bir kanun mahiyeti taşımamaktadır.²⁹²

Bu açıklamalarının nihayetinde Sartori, nispi temsilin çoğaltıcı bir etkisinin olmadığını anlaşıldığını vurgulamakta ve bu sisteme nispet edilen çoğaltıcı etkinin tarihî akıştan kaynaklanan “*optik bir hayal*” olduğunu ifade etmektedir. Zira Sartori’ye göre nispi temsilin kabulüyle parti sayısında cereyan eden artış nispi temsilden kaynaklı değil önceki sistemin baskılama halinin kalkmasından kaynaklıdır.²⁹³ Bu nedenle tarihî akış tersine işleseydi nispi temsilin parti sisteminde parçalanmaya neden olacağı, akıllara bile gelmeyeceğini ifade etmektedir. Bu hususlara istinaden Sartori, nispi temsilin “sözde” çoğaltıcı etkisinin *dolaylı ve kesin olmayan* bir etki olduğunu ileri sürmektedir.²⁹⁴

Netice olarak Sartori nezdinde, *nispi temsilin kabulüyle parti sayısında artışın yaşanmayabileceği* yargısında şaşırma değer bir taraf yoktur. Ona göre saf -veya safa yakın- halleriyle nispi temsil etkisiz bir sistemdir ve ancak saflığını kaybettiği ölçüde (küçük seçim çevreleri, seçim barajları, avantajlı ve imtiyazlı grupların bulunması gibi)

²⁹² Sartori, **a.g.e.**, s. 66-67.

²⁹³ Gerçekten de iki-parti sisteminin tarihî açıdan tipik örneği olan Birleşik Krallık’ta yahut saf iki-partililiğin yegane örneği olan Birleşik Devletler’de nispi temsil uygulanmaya başlandığı varsayımında tek-turlu çoğunluk usulünün baskıladığı özellikle somut eksik temsil ve ayrıca psikolojik etkenin baskıladığı soyut eksik temsil hızla açığa çıkarak bu ülkelerin parti sistemlerini en iyi ihtimalle birer ılımlı çoğulluk sistemine evrimini tetikleyecektir. Tam da burada Sartori’den farklı olarak tek-turlu çoğunluk usulünün baskıladığı potansiyeli en etkin şekilde çıkaran saf ve görece saf nispi temsil sistemleridir. Bu açıdan sistemlerin bu potansiyeli açığa çıkması önünde engel koymayan “etkisiz” mahiyetleri de -dolaylı olmakla beraber- başlı başına bir etki teşkil etmektedir. Dahası nispi temsilin parti-içi hiziplerin ayrılmasıyla parti bölünmeleri -ayrılıkçı hizip açısından- daha risksiz olması yeni partilerin kurulmasını bir bakıma teşvik edici yahut bir mahiyet taşımaktadır. Bu husus “yapısallaşmış” parti sistemleri açısından da pek tabii geçerli olacaktır. Zira esaslı bir değişim teşkil eden seçim sisteminin yapısallaşmış bir parti sistemini dahi zaman içinde dönüştürmesi kaçınılmazdır. Kaçınılmaz diyoruz çünkü ulusal ve küresel çapta cereyan eden “büyük hadiseler” küçük yahut büyük siyasi kırılmaları mutlaka netice vermektedir. Bu nedenle uzun solukta yapısallaştığı varsayılan bir parti sisteminin sarsıcı gelişmeler neticesinde yapısallığını kaybetmesi ve bu gelişmelerin etkisiyle yeni bir sisteme dönüşmesi ziyadesiyle muhtemeldir. Ayrıca Duverger’nin nispi temsil hakkında çoğaltıcılık iddiası da muhtemelen sistemlerin zikrettiğimiz tabii mahiyetlerine matuftur. Duverger’nin bu denli eleştiri almasının esas nedeni etraflı bir temellendirmeye dayanmadan varsayımlarını kanun gibi tanıtmamasından kaynaklanıyor olmalıdır.

²⁹⁴ Sartori, **a.g.e.**, s. 67-68.

parti sistemine tesir edecektir. Yani sistem, saflıktan uzaklaştıkça artarak -çoğunluk sistemlerine nispetle zayıf da olsa- sınırlandırıcı bir etki kesp edecektir.²⁹⁵

1.3.4. Genel Değerlendirme

Duverger, yukarıda zikredildiği üzere, çeşitli yönlerde belirli parti sistemlerini teşvik etseler de seçim sistemlerinin gerçek bir itici güce sahip olmadıklarını; etkilerinin “*frenin ya da gaz pedalının etkisine*” benzediğini ve yalnızca parti sistemlerinin evriminde önemli bir yer edindiklerini ifade etmiştir. Ona göre asıl ve kesin tesire sahip etkenler; ulusal gerçekler, ideolojiler ve özellikle sosyo-ekonomik yapılarıdır. Bunu ifade etmekle beraber Duverger, formüllerine önemli bir bahis ayırmıştır zira ona göre seçim sistemleri en önemli teknik etkendir.²⁹⁶

Diğer yandan Duverger, “*gerçek bir sosyolojik yasaya en çok yaklaşan*” ifadesiyle ne kastettiğini, *Siyasi Partiler* eserini yayımladıktan uzun bir süre sonra yazdığı ve genel olarak burada mevzu bahis formülleri yeniden değerlendiren makalesinde izah etmiştir. Buna göre bu ifadeyle kastının söz konusu formüle yasa değeri yüklemek değildir. 1946 yılında Bordeaux Üniversitesi’nde sunduğu bir tebliğde²⁹⁷ üç seçim sistemine (nispi temsille beraber tek-turlu ve iki-turlu çoğunluk sistemlerine) karşılık ileri sürdüğü “üç katmanlı yasa” başlıklı savına²⁹⁸ yöneltilen eleştirilerden kaynaklanan temkinlilikle *formül* ifadesini tercih ettiğini ifade etmiştir. Fakat bu tercihle mevzu bahis formülün diğer iki formülle aynı düzeyde algılanması ihtimaline binaen diğer ikisine nazaran daha kuvvetli bir düzenliğe dayandığını vurgulamak amacıyla bu tartışmalı ifadeyi kullandığını açıklamıştır.²⁹⁹

Hakeza düşüncelerinin açıklaması ve tashihi mahiyetindeki mevzu bahis makalede Duverger, bütün seçim sistemlerinin zorunlu olarak bir parti sistemini netice vermediği

²⁹⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 68. Sartori’nin seçim sistemiyle parti sistemi ilişki üzerine kanaatlerini özetleyen “Parti ve Seçim Sistemlerinin Bileşik Etkileri” tablosu için bkz. bu eserin “Tablolar” bölümü Tablo 10.

²⁹⁶ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 274-275.

²⁹⁷ Maurice Duverger, “Partis Politique”, C. 1945-1946, **Conferences du Lundi**, Bordeaux, Université de Bordeaux, 1946, s. 21-32.

²⁹⁸ Tahmin edileceği üzere bu üç yasa Duverger’in üç formülüne tekabül etmektedir.

²⁹⁹ Duverger, “Duverger’s Law: Forty Years Later”, s. 69-70.

gibi nispi temsil formüllerinin de mutlak anlamda çok-parti sistemini netice vermediğini ifade etmiştir. Yine de nispi temsilin küçük grupların çoğalmasıyla kendini gösteren “sınırlı” bir “çoğaltıcı etkisi” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca söz konusu makalede Duverger, konuyla alakalı olarak çok açık ifadelerle açıklamasını yapmasına rağmen - yukarıda bahsi geçen-³⁰⁰ *çoğalma* ifadesinin basitçe iki-partiden fazla olma hali yerine parti sayısının artması şeklinde yanlış anlaşıldığına dikkat çekmiştir.³⁰¹

Makalenin devamında *Siyasi Partiler* eserine atıfla nispi temsil sistemleriyle alakalı olarak parti sayısında bir artışın gerçekleşmemesinin mümkün olduğunu, çoğaltıcı etkinin sınırlı olduğunu ve nispi temsilin genel olarak ilk uygulamaya alındığı esnada var olan parti sistemini istikrarlı çoğunlukların gelişmesini engelleyen merkezdeki toplanmaları korumak suretiyle değiştirmeden sürdürdüğünü dile getirmiştir.³⁰² Böylece çoğaltıcı etkinin sınırlı ve küçük mahiyette yeni partilerin doğması itibariyle cereyan ettiğini; büyük ölçüde hali hazırdaki parti sistemini koruma eğiliminde olduğunu; fakat bu sınırlılıklara rağmen çoğaltıcı etkinin katıyet kesp ettiğini ve her şeye rağmen “*karşısına dikilen engelleri daima yenmekte*” olduğunu ileri sürmüştür.³⁰³

Duverger, mevzu bahis makalesinde ilaveten “eğilim” ifadesini ısrarla kullanmasına rağmen eleştirmenlerin dikkate almamalarına dikkat çekmiş ve eğilim ifadesiyle parti-seçim sistemi ilişkisinin bir nedensellik değil eğilimsellik arz ettiğini vurgulamıştır. Nitekim buna matufen 1960’ta yayımlanmış bir çalışmada yer bulan bir ifadeyi³⁰⁴ alıntılararak Duverger, parti sistemleriyle seçim sistemi arasındaki ilişkinin mekanik ve otomatik olmadığını; belirli bir seçim sisteminin zorunlu olarak belirli bir parti sistemini doğurmayacağını; belirli bir sisteme yönelik ancak yönlendirici bir eğilim ortaya

³⁰⁰ Bkz. yukarıda 253-256. dipnotlara eşlik eden metin.

³⁰¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 70-71.

³⁰² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 323; Duverger, “Duverger’s Law: Forty Years Later”, s. 71. Duverger’nin kanaatlerindeki tutarsız ve müphem taraflar kırk yıl sonra yayınladığı çalışmada devam etmektedir.

³⁰³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 332.

³⁰⁴ Duverger, “La Sociologie des Partis Politiques”, s. 40.

çıkarcasını; ve bu eğilimin aksi yönlere eğilimlere neden olabilen başka etkenlerle birlikte var olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵

Görünüşte tutarsızlıklar ve ucu açık kalan hususlar olsa da Duverger'nin erken bir dönemde önemli tespitlerde bulunduğu tartışmasızdır. Duverger'nin formülleri - özellikle de “yasası”- genel anlamda seçim sistemlerine ilişkin kavrayışımıza “*temel bir entelektüel yapı taşıyı temsil ettiğinden*” seçim sistemlerinin etkilerini anlama biçimimizi önemli derecede etkilemektedir. Tatbikinden ziyade istisnaları dolayısıyla dikkate değer olsa da “*Duverger'nin ‘yasası’, seçim sistemlerinin neden önem arz ettiğinin en esaslı ifadesi olarak var olmaya devam etmektedir.*”³⁰⁶

Tam da Grofman, Bowler ve Blais'in ifade ettiği üzere Duverger “Yasası”nın mantığı ikna edici olsa da yasa bir dizi varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımların dışına çıkıldığı takdirde, *Duverger-dışı* bir denge yani ikiden fazla partili bir sisteme yol açacaktır. Bu nedenle *Duverger-dışı* dengeleri arama girişimi, “yerel koşullar” veya “istisnalara” basit bir atıf yapılarak “yasa”nın belirli istisnalara sahip olduğunu veya bazı koşullar altında işlemediğini belirtmekten daha fazlasını gerektirmektedir.³⁰⁷ Misal olarak Cox'un ortaya koyduğu üzere, Duverger Yasası'na göre seçmenlerin ve partilerin kaybedenleri önceden güvenilir bir şekilde tahmin edebilecekleri varsayılmaktadır. Fakat seçmenler bu varsayıma uygun hareket etmediklerinde *Duverger-dışı* dengeler müşahade edilecektir.³⁰⁸

Literatürün Duverger ekseninde derin ihtilafı hakkında Cox, onun varsayımlarının bilimselliği hususunda görüşler daha fazla ayrılamayacak kadar çok olduğunu ifade

³⁰⁵ Duverger, “Duverger’s Law: Forty Years Later”, s. 71. Her ne kadar Duverger bu izahatı yapsa da eserinde doğrudan şu yargıları ziyadesiyle bir katıyet ifadesiyle kurması “eğilim” kayıtlarını pekala gölgede bırakmıştır: “Dünyanın hiç bir ülkesinde nispi temsil, bir iki-parti sistemine vücut vermiş ya da böyle bir sistemi devam ettirmiş değildir.” Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 323; “Şu halde nispi temsilin birinci etkisi, iki-parti sistemi yönündeki bütün gelişmelere set çekmektir; nispi temsil, bu açıdan, kuvvetli bir fren olarak kabul edilebilir.” Duverger, **a.g.e.**, s. 326-327.

³⁰⁶ Grofman, Bowler, Blais, “Introduction”, s. 2-3.

³⁰⁷ Grofman, Bowler, Blais, **a.g.e.**, s. 3.

³⁰⁸ Gary W. Cox, **Making Votes Count: Strategic Coordination in the World Electoral Systems**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 76.

etmiştir.³⁰⁹ Öyle ki Cox'ın tespitine göre³¹⁰ bir tarafta, Duverger'nin genellemelerinin “*herhangi bir yararlı işleve*” hizmet edip etmediğini sorgulayanlarla³¹¹ birlikte bu genellemeleri karmaşık ve karşılıklı sosyal etkileşimlerin bilimsel yasalarla özetlenmesinin imkansızlığı gibi temel gerekçelerle reddedenler³¹² vardır.³¹³ Diğer tarafta ise Riker gibi, Duverger Yasası'na ilişkin araştırmaların bilimsel ilerlemeye örnek teşkil ettiği tezine bütün bir makale ayırmış yazarlar bulunmaktadır.³¹⁴ Sartori ise, Riker'in spesifik formülasyonlarına katılmamakla birlikte, karşılaştırmalı genelleme olasılığına şüpheyle yaklaşanların argümanlarının “*bariz bir biçimde yanlış*” olduğunu ileri sürmektedir.³¹⁵

Bu noktada, Duverger'nin iddialarına cevap arz etmesi bakımından, Sartori'nin meseleye ilişkin kanaatlerini ele almak yerinde olacaktır. Sartori ilgili bahse, Duverger'nin formüllerinin kolayca yıkıldığını zikretmekle başlamıştır. Ona göre Duverger, ilk olarak ihmal ettiği şey, “*sebepl olmakla,*” “*ilişkili olmayı*” ayırt etmektir. Diğer taraftan “*nedensel bir genelleme, ancak ve ancak sebeple sonuç açık şekilde belirlendiği takdirde doğrulanmaya elverişli*” olacağına rağmen Duverger'nin ilk formülünün etkisi Sartori'ye göre bir temele oturtulamamakta; ikinci formülün etkisi ise “*fevkalade belirsizliklerle malûdür.*”³¹⁶

³⁰⁹ Cox, **Making Votes Count**, s. 14.

³¹⁰ Cox, **a.g.e.**, s. 14-15.

³¹¹ Bu yöndeki görüşler için bkz. Eckhard Jesse, **Elections: The Federal Republic of Germany in Comparison**, çev. Lindsay Batson, New York, St. Martin's, 1990, s. 62; hakeza bkz. Wildavsky, “A Methodological Critique”, s. 318.

³¹² Bu yöndeki görüşler için bkz. G. E. Lavau, **Partis Politiques et Réalités Sociales**, Paris, A. Colin, 1953; W.J.M. Mackenzie, “The Export of Electoral Systems”, **Political Studies**, C. 5, 1957, s. 240-257; Vernon Bogdanor, “Conclusion”, **Democracy and Elections: Electoral Systems and Their Political Consequences**, ed. Vernon Bogdanor, David Butler, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 261.

³¹³ Sartori'ye göre bu kamp baskın mahiyettedir ve “*meslekte yaygın olan düşünce, hâlâ, nispeten geçerli genellemelere varmanın mümkün olmadığı*” yönündedir; bkz. Sartori **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 47.

³¹⁴ Bkz. Riker, “Duverger's Law Revisited”.

³¹⁵ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 43. Alıntılanan ifadeyi Özbudun, “...yanlışlığı gösterilebilir” şeklinde tercüme etmiştir. Fakat “*demonstrably wrong*” ifadesini “*bariz bir biçimde yanlış*” şeklinde tercüme etmek daha uygun düşmektedir.

³¹⁶ Sartori, **a.g.e.**, s. 46-47. Sartori bu bağlamda, Duverger'nin yasalarını eleştiren mütehasısların ekserinin Duverger'nin yanlışlarını göstermekle kifayet ettiklerini ve seçim sisteminin etkilerine ilişkin ilave olarak herhangi bir tartışmaya girmediklerini aktarmaktadır.

Sartori için hayati husus, seçim sistemlerinin parti sayısını etkilediğini varsayan formüllerin parti sayısını nasıl tayin ettiğinin tespiti ve açıklamasıdır. Halbuki Duverger'nin sayım kuralları ziyadesiyle tutarsız mahiyettedir; bazen bütün partileri dikkate alırken bazense çeşitli kategorilere sokarak kimi partileri -keyfi şekilde- göz ardı etmektedir. Sartori bunun bir sonucu olarak, Duverger'nin formülleri ile formüllerin açıklamaları arasında birbirlerini kanıtlayan, tabiri caizse oto-referansiyal bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir.³¹⁷

Sartori'nin açıklamalarını genel olarak değerlendirmek gerekirse, evvela parti sistemlerinde olduğu kadar seçim sistemleri ve etkilerine ilişkin kesin yargılarda bulunmak her zaman sakıncalı olduğunu belirterek söze başlanmalıdır. Her ne kadar sosyal bilimlerde meseleleri ideal tipeleştirerek bir takım genellemeler ortaya koymak hakim bir yaklaşım olsa da öncelik kavramsallaştırmalara ve bunların açıklayıcı güçlerine olmalıdır.³¹⁸ Bu nedenle Sartori'nin "*parti ve seçim sistemlerinin bileşik etkileri*" adını verdiği tablonun başlığında ve muhtevasının dayandığı izahatta temayüz eden açıklayıcı kapasite meseleyi kavramsallaştırmak bakımından dikkate değerdir. Zira seçim sistemlerinin parti sistemlerine etkisini değerlendirirken hali hazırdaki parti sisteminin hususiyetlerini dikkate almamak, farklı yakıtların (bu durumda seçim sistemlerinin) doldurulacağı aracın (bu durumda ilgili parti sisteminin) hangi yakıtla çalıştığı başta olmak üzere çeşitli hususiyetlerini bilmeden yakıtların etkilerini değerlendirmeye benzemektedir. Bu nedenle parti sistemi faktörünü yadsıyan yaklaşım, seçim sistemlerinin parti sistemi üzerinde neden oldukları etkiye yönelik yapılacak değerlendirmeleri katıyetten uzaklaştırarak müphemleştirmektedir. Bu nedenle seçim sistemlerinin etkisini değerlendirirken parti sistemi de bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.

³¹⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 47.

³¹⁸ Sayer, **Sosyal Bilimde Yöntem**, s. 33. Ayrıca Sayer'in önsözde şu ifadeleri burada vurgulanan hususu serdetmektedir: "*Ne yazık ki birçok sosyal bilimci "yöntem" denen şeyi hala sadece nicel teknikler olarak düşünüyor, kaldı ki bunlar artık genelde, katılımcı gözlem ve enformel görüşme gibi nitel tekniklerle tamamlansa bile, kavramsallaştırma gibi -kimsenin kaçamadığı- temel bir etkinlik incelenmemiş olarak duruyor.*"; **a.g.e.**, s. 19.

Buradan hareketle parti sistemini de başlı başına değerlendirmeye alan bir yaklaşım, seçim sisteminin sergilediği etkilerin örüntülerini daha muayyen bir hale getirecektir. Bu açıdan Sartori, Duverger'nin formüllerine getirdiği eleştirilerde ekseriyetle haklılığa sahip olup bu formüllerin bizlere ziyadesiyle takribi bir bilgi sunduğunu ortaya koymuştur.

Yine de Sartori'nin saf ve görece saf nispi temsil sistemlerine *etkisizlik* atfedip ısrarla artırıcı etkiden yoksun olduğunu vurgulama kaygısı meseleyi belirli ölçüde bir darboğaza sürüklemektedir. Zira bütün harici faktörlerden ari olarak değerlendirildiğinde saf veya safa yakın bir nispi temsil sisteminin tek-turlu çoğunluk sistemine göre parti sayısında artışa daha elverişli koşullar sağladığı aşıkardır -ki nispi temsil usulünü tasarlayanların bu sistemle amaçlandıkları da çoğunluk usullerinin engellediği eksil temsili sağlayarak bu çoğulluğu tesis etmeye matuftur. Bunun mutlaka çeşitli açılardan istisnaları söz konusudur -ki bir kısmı yukarıda zikredilmiştir. Fakat bu istisnalar nispi temsil sistemini parti sayısını artırma hususunda büsbütün etkisiz olarak tavsif etmeyi gerekli kılmamalıdır. Parti sayısının artmasına saf ve safa yakın nispi temsil sistemlerinin -tek-turlu çoğunluk usulüne nispetle- sağladığı elverişli koşullar, kimi vakalarda çeşitli nedenlerle artışa neden olmayabilmektedir.³¹⁹ Lakin yaygın olarak nispi temsile geçişle ortaya çıkan neticeler göstermektedir ki, çoğunluk usulünün baskıladığı potansiyel, nispi temsilin benimsenmesiyle açığa çıkmakta ve dolayısıyla nispi temsil artışa elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Bu tesiri doğrudan ve yekun olarak seçim sistemine atfedelim veya atfetmeyelim vaka budur. Bu nedenle nispi temsile bu hususta *etkisizlik* atfetmek yanıltıcı olma imkanını haizdir.

Duverger'ye dönülecek olursa açıktır ki onun tespitleri genel olarak indirgemeci mahiyettedir. Zira Sartori'nin ifade ettiği üzere Duverger, sebep olmakla ilişkili olmayı ayırt etmeksizin bir sonucu tek bir sebebe kolayca inhisar etmektedir.³²⁰ Üç varsayımı da bu açıdan maluliyet kesp etmektedir. Bu maluliyetleri ise karşılaştığı istisnaları genel kaideyi bozmamak adına yetersiz izahatla savmaktadır.³²¹ Ayrıca “dünyanın hiçbir

³¹⁹ Örnek olarak Malta ve İrlanda parti sistemleri.

³²⁰ Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 46.

³²¹ Bu hususta bkz. Wildavsky, “A Methodological Critique”.

ülkesinde nispi temsil, bir iki-parti sistemine vücut vermiş ya da böyle bir sistemi devam ettirmiş değildir”;³²² gibi iddialı ve kesin tespitlerde yer yer bulunurken bu tespitlerin sağlamlasının yapılmadığı araştırılınca açığa çıkmaktadır. Örnek olarak alıntılanan tespit, nispi temsil sistemine sahip olmakla beraber iki-parti sistemine sahip Malta, İrlanda ve 1966-1983 arasında Avusturya gibi örnekler dolayısıyla kolayca boşa çıkmaktadır.³²³

Diğer yandan nispi temsilin *çoğaltıcılığı* hususunda cereyan eden tartışmanın, *çoğalma* ifadesinin iki-partiden fazla olma hali yerine salt parti sayısının artması şeklinde anlaşılmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.³²⁴ Bu iddia akıl karıştırıcıdır. Zira *çoğalma*, bir artışı değil de salt olarak iki-partiden fazla olma halini ifade etmekteyse, nispi temsile geçmeden evvel tek-turlu çoğunluk usulünün cari olduğu bir rejimde ikiden fazla parti olması gerekmektedir. Aksi halde nispi temsilin çoğalma eğilimi cereyan edemeyecektir. Şayet ikiden fazla parti varsa bu sefer de “tunç” kanunla çelişen bir durum ortaya çıkacaktır. Yani özetle iki-parti sistemi sergileyen bir ülkede tek-turlu sistemden nispi temsile sistemine geçişle birlikte ikiden fazla partinin mevcut olması anlamında çoğalmanın gerçekleşebilmesi için parti sayısının artması anlamında bir çoğalmanın cereyan etmesi zorunluluk arz etmeyecek midir? Bu sorun çoğalma ile iki-partiden fazla olma halini kastetmenin tutarsızlığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca tunç kanuna örnek olarak ileri sürdüğü ülkelerin kimisi uzun bir süredir tek-turlu çoğunluk sistemine sahip olmalarına rağmen Kanada ve Hindistan’da³²⁵ iki-partiden çok partiye sahip sistemler cari bulunmaktadır. Misal teşkil etmesi bakımından

³²² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 323.

³²³ Bu örnekleri Sartori zikretmektedir, bkz. **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 64, 67-68. Sartori’nin örnek gösterdiği Malta ve İrlanda’da devredilebilir tek oy sisteminin cari olması ve her ülkenin bu sistemi istikrarlı bir şekilde yıllardır (her ikisi de 1921’den bu yana) uygulamaya devam ediyor olması gözden kaçırılmamalıdır.

³²⁴ Duverger’nin ifadeleri şu yöndedir: “Tartışma, çok-parti sisteminin bu kitapta tanımlanan teknik anlamı (ikiden fazla partinin mevcut olduğu bir rejim) ile, nispi temsilin kabulü anındaki parti sayısında bir artışı içeren günlük dildeki çoğalma kavramının birbirine karıştırılmasından doğar görünmektedir.” Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 323.

³²⁵ Hindistan parti sistemiyle seçim sisteminin ilişkisi hususunda bkz. Nikolenyi, “Party Inflation in India”.

Kanada’da hali hazırdaki meclis sandalye dağılımına göre etkin parti sayısı 2.76’dır.³²⁶ Yani iki-parti sistemden ziyade bir çok-parti sistemi mevcuttur.³²⁷ Dolayısıyla mutlak bir kanun olmadığı gibi katıyet de arz etmemektedir.

Nihayet, Duverger’in değerlendirmelerinde göze çarpan en önemli hususlardan ilki seçim sistemlerine ilişkin hatalı genellemelerdir. Hakeza Sartori de nispi temsilin türevlerini ve etkilerini detaylı bir şekilde çözümlenmeden nispi temsili saf (buna safa yakın olanları dahil ediyor) ve saf olmayan şeklinde kabaca ikiye ayırmaktadır. Halbuki çoğunluk sistemleri ve nispi temsilin birbirinden oldukça farklı işleyen çokça türleri olduğu gibi karma seçim sistemleri başlı başına ayrı bir değerlendirmeyi hak etmektedir.³²⁸ Aksi halde sistemler bu denli genelleştirilerek değerlendirildiği takdirde kaçınılmaz olarak seçim sistemlerinin etkisi önemli ölçüde indirgenmiş ve hatalı şekilde genellemelere tabi tutulmuş olacaktır. Bu nedenle seçim sistemlerinin yüzeysel genellemeler yerine detaylı ideal tipler vasıtasıyla incelenmesi, etkilerini daha kapsamlı ve kuşatıcı bir şekilde anlaşılmasına önemli bir katkı sunacaktır.

³²⁶ Hesaplama için Laakso ve Taagepera’nın “etkin parti sayısı” için ileri sürdükleri formül kullanılmıştır. Formülün izahı ve kullanımı için bkz. Laakso, Taagepera, “‘Effective’ Number of Parties”, s. 3-27. Eleştiri ve alternatif indeksler: Juan Molinar, “Counting the Number of Parties: An Alternative Index”, **American Political Science Review**, C. 85, S: 4, 1991, s. 1383-1391; Patrick Dunleavy, Françoise Boucek, “Constructing The Number of Parties”, **Party Politics**, C. 9, S: 3, 2003, s. 291-315.; Golosov, “Effective Number of Parties”.

³²⁷ Her ne kadar geçmiş seçimler iki büyük parti arasında dönen bir rekabeti resmediyor gibi görünse de son 10 seçimin netice verdiği etkin parti sayısının ortalaması hali hazırdaki etkin parti sayısı ile aynı olup 2,76 olarak elde edilmektedir. Bununla beraber en çok sandalyeye sahip partinin azınlık hükümetlerini kurabilmesi bir siyasi teamül haline geldiğinden bu 30 yılı aşkın süreç yani son 10 seçimin neticesinde sadece hükümet üç defa değişmiş ve toplam dört farklı hükümet göreve gelmiştir. 26. hükümetin devamı mahiyetindeki üç yıllık 27. hükümet hariç tutulduğu takdirde ortalama 9-10 yıl görev yapan istikrarlı hükümetlerin kurulduğu görülmektedir. Bu açıdan hükümetin yine de iki büyük partiden birinin uhdesinde kaldığı göz önünden kaçırılmamalıdır. Fakat bundan önemlisi azınlık hükümeti dönemlerinde yasama faaliyetlerinde nasıl teamüllerin geliştiği ve gerekli çoğunluğun tesisi sırasında ne gibi işleyişlerin cereyan ettiği. Güncel olmamakla beraber, istikrar kazanmış yani müesses haldeki Kanada parti sisteminin seçim sistemiyle ilişkisi hakkında bir inceleme için bkz. J.A.A. Lovink, “On Analysing the Impact of the Electoral System on the Party System in Canada”, **Canadian Journal of Political Science**, C. 3, S: 4, 1970, s. 497-516.

³²⁸ Karma seçim sistemleri hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Matthew S. Shugart, Martin P. Wattenberg, **Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?**, New York, Oxford University Press, 2001. Daha fazla karma seçim sistemi örneği için bkz. Micheal Gallagher, Paul Mitchell (ed.), **The Politics of Electoral Systems**, New York, Oxford University Press, 2005, “Karma Sistemler” başlıklı Bölüm III.

1.4. PARTİ SİSTEMLERİNİN DEĞİŞİMİ

Parti sistemlerinin en sorunlu taraflarından başlıcası durağan olmamaları ve gerek seçimlerle gerekse seçim dışındaki çeşitli cereyanlarla sık sık değişime uğramalarıdır.³²⁹ Bu mahiyetten ötürü parti sistemleri, sürekli bir ampirik araştırmayı celp etmektedir.³³⁰ Nitekim şuna değin ortaya konulan tartışmaların temelinde gözleme dayalı verilerden elde edilen tümevarımsal çıkarımlar vardır. Bu yöntemsel farklılıktan kaynaklı olsa gerek parti sistemleri -başta yasa yapım süreçleri olmak üzere anayasal kurumların işleyiş ve davranışlarını doğrudan etkilemesine rağmen- bir mefhum olarak, tündengelim hakim olduğu anayasa hukuku araştırmalarında yok denilecek kadar az bir ilgi görmüştür. Zira hukuk sahasında yapılan çalışmalar esasen hukuk dogmatğine dayalı olarak ortaya konmaktadır.³³¹ Fakat parti sistemleri, kanunlar gibi statik olmadığı

³²⁹ Bu değişimin sıklığını büyük ölçüde parti sisteminin yapılaşma/kurumsallaşma yani yerleşiklik seviyesi etkilemektedir. Gayet tabii yapılaşmış parti sistemleri kırılmalara ve dolayısıyla değişimlere daha dirençlidir. Bu nedenle değişim daha az rastlanılası olup gözlemcilerce hakim beklenti de bu yöndedir. Fakat bu yapılaşmış sistemlerin ilelebet oluşu anlamına gelmemelidir. Doğal afetlerin beklenmedik ve ani oluşları gibi siyasi kırılmalara neden olacak büyük hadiseler -ki doğal afetler de haddi zatında bu türlü hadiselerdendir- esasen beklenmedik ve anidir. Bu türlü hadiseler her toplumun az-çok kaçınılmaz gerçekleridir. Böylece yapılaşmışlık, bu beklenmedik ve ani kaçınılmaz hadiseleri belirli bir ölçüde tolere imkanı sağlayarak ilkin parti sistemindeki değişime neden olacak kırılmaların cereyanı yerine bakan, başbakan veya başkanın istifası, hükümetin düşmesi, seçimin yenilenmesi gibi yolların tüketilmesini önceliklendirmektedir. Bu konu hakkında ayrıca bkz. David Landau, “Can Constitutions Fix Party System Breakdowns?: A Skeptical View”, **Constitutionalism and a Right to Effective Government?**, ed. Vicki C. Jackson, Yasmin Dawood, Cambridge, Cambridge University Press, 2022.

³³⁰ Teknik anlamından bir derece farklı ve daha geniş anlamıyla parti sisteminin bu mahiyetine Bryce, çok erken bir dönemde şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Ancak parti sistemini tanımlamak, bu [ana]yasal kurumları tanımlamaktan çok daha zordur. Şimdiye kadar nispeten sağlam bir zemin üzerindeydik, çünkü dayanabileceğimiz kesin veriler vardı ve ortaya konan gerçekler çoğunlukla kitaplardan ve belgelerden tespit edilebilen somut gerçeklerdi. Ancak şimdi, bilgi edinmek için çeşitli uçan ve yüzen kaynaklara, gazete kupürlerine, Amerikalı dostların konuşmalarına, olayları yerinde görerek ve hikayeler ve anekdotlar duyarak edinilen izlenimlere güvenmek zorunda olduğumuz ve -o esnada geçerli görünse de [sonrasında]- her zaman hatırlanamayan olgulara geliyoruz.”; Bryce, **The American Commonwealth**, s. 683-684.

³³¹ Hukuk dogmatği için bkz. Kemal Gözler, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998, s. 2. Burada siyaset bilimiyle anayasa hukuku bilim dallarının çalışma konularındaki ayrılık ve anayasa hukukçusunun “görevi” meselesi gündeme gelmektedir; ilgili tartışma için bkz. Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, 2. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2020, s. 53-61, özellikle 58 vd. Giriş kısmında da ifade edildiği üzere anayasa hukukunun temel meselelerini, yani başta anayasal kurumları ve ilgili teorileri ilgilendiren ve doğrudan etkileyen parti sistemlerinin ilgili kısımlarının anayasa hukuku araştırma sahasında yer edinmesi elzemdir. Zira hükümet sistemleri, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi teorisi bağlamında ortaya konulan anlatıları alt-üst eden bir fenomen olarak partiler, anayasa hukukçularının teorik mülahazalarının pratik sağlamasını etkileyen başat bir amildir. Bu nedenle partilerin davranışını anlamlandırmaya yarar bir mefhum olarak parti sisteminin kuvvetler ayrılığı ve hükümet sistemleriyle etkileşiminin araştırılmasını anayasa hukukçuları öncelikli bir vazife addetmelidir. Salt parti sistemleri hakkında bir çalışma gayet tabii anayasa hukukçusunun görevi olmamakla birlikte bu, parti sistemlerinin anayasa hukukunu bir bütün

ve değişmeleri de belirli usullere tabi olmadığından daimi surette gözleme dayalı çeşitli verilerin değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.³³²

Öncelikle parti sistemlerinin değişim sorunu haddi zatında parti sisteminin tanımı ve tasnifiyle ziyadesiyle alakalıdır. Zira kavramı nasıl tanımlarsak değişimin mahiyeti de ona göre farklılık arz edecektir. Diğer yandan esas alınan tasnif ise sistemin hangi sınıf veya türden diğerine dönüştüğünü belirleyecektir. Daha öz bir ifadeyle farklı parti sistemi türlerini tanımlamak ve dolayısıyla bir sistemin değişip değişmediğini tespitte yarar kriterleri belirlemeyi mümkün hale getirmek için bir tanıma dayanma ihtiyacı söz konusudur.³³³ Bu nedenle bu bölümde, Sartori'nin tanımı ve tafsilatıyla ele aldığımız *taksonomisi* esas alınacaktır. Sartori'nin tanımı şu yöndedir:

“Sistem, (i) bileşenlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesine ait olmayan özellikler göstermedikçe, (ii) bileşenlerinin örüntüsel etkileşimlerinden kaynaklanmadıkça ve bunlardan oluşmadıkça; dolayısıyla bu etkileşimlerin sistemin sınırlarını ya da en azından sınırlılığını sağladığını ima etmedikçe, bilimsel sorgulama açısından sistem kavramı anlamsızdır. (...) O halde, partiler ancak (toplu halde) birer parça olduklarında bir ‘sistem’ oluştururlar; ve bir parti sistemi tam anlamıyla partiler-arası rekabetten kaynaklanan etkileşimler sistemidir.”³³⁴

---

olarak ilgilendirmeyeceği anlamına gelmemelidir. Bugün demokratik hükümet sistemlerinin tesis etmeye yöneldikleri kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçekleşmesinde en temel faktörlerin başında parti sisteminin mahiyeti gelmektedir. Bu ise anayasa hukukçularının bu meseleden bigane kalamayacaklarını şiddetli şekilde tekit etmektedir. Nitekim parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisi meselesini ilk defa gündeme getiren Duverger'den yıllar sonra bir takım Amerikalı anayasa hukukçusunun yakın zamanda yayımlanan çalışmalarıyla (Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”; Gardbaum, “Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers”) söz konusu etkinin ne denli güçlü, yönlendirici ve belirleyici olduğuna açıklık getirilmiştir. Bu açıdan rahatlıkla denilebilir ki parti sistemleri, anayasa hukukunu ilgilendiren boyutlarıyla anayasa hukukçusunun çalışma sahasına girdiği gibi bu denli mühim fakat ilgisiz bırakılmış bu konu hususi bir alakayı hak etmektedir. Bu alakanın gösterilmemiş olması bir çok sebebe mebni olmakla beraber Blondel'in dikkat çektiği üzere gerek anayasal çerçevedeki hükümet sistemi gerekse de mevcut parti sistemi hakkında kolayca bilgi edinebilmek mümkünken hükümetin gerçekte nasıl işlediği hakkında çok az bilgi mevcut olması (Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 182) ve az olan bu bilginin önemli bir kısmının elde edilmesinin parti sistemiyle hükümet sisteminin etkileşiminin araştırılması gibi zahmetli bir ameliyeye bağlı olması bu ilgisizliğin temel nedenlerinden birisi gibi görünmektedir.

³³² Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 243. Ayrıca parti sistemi değişimi meselesi hakkında bkz. Webb, **Advanced Introduction to Party Systems**, s. 29-50.

³³³ Mair, **Party System Change**, s. 51.

³³⁴ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 39.

Tanımdan hareketle *partiler-arası rekabetten kaynaklanan etkileşimlerin* muhtelif tezahürlerine göre farklılaşan parti sistemleri mevcut olup parti sisteminin değişimi de bu sınıf ve türler arasında cereyan etmektedir. Buradan hareketle parti sistemi değişimi, *bir parti sisteminin sınıf veya türden bakımından bir başka parti sistemine dönüşmesi*, şeklinde tanımlanmaktadır.³³⁵

Parti sistemlerinin değişimi meselesinde Sartori, “Partiler ve Parti Sistemleri” eserinin “Sistem Değişimi, İstikrar ve İnkıtalar” (*System Change, Continuum, and Discontinuities*) alt başlığı altında öncelikle siyasi sistemlerin değişmesi meselesine yönetsel bir giriş yaparak konuya başlamıştır. Bu minvalde parti sürekliliğinin varsayılmasının yanlış olduğunu ancak “*parti sistemlerinin takribi olarak konumlandırılacağı bir kavramsal sürekliliğin*” varsayılacağını ve çeşitli parti sistemleri arasında esasen ne tür bir süreklilik veya süreksizlik olduğu meselesinin ampirik bir mesele olduğunu ifade etmiştir.³³⁶ Ona göre bir sistemin değişimi ancak iki temel şekilde cereyan eder: (i) süreklilik içinde yani içsel ve kendiliğinden, yahut (ii) süreksiz bir halde yani sistemin çökmesi gibi dışsal bir yolla.³³⁷

Bu bakımdan parti sistemleri de şu şekilde rekabetçiden rekabetsize yahut -daha yaygın olarak- rekabetsizden rekabetçi bir sisteme evrilebilecektir.³³⁸ Sartori ilkin Hitler ve Mussolini’yi ikincisine Meksika ve Türkiye’yi örnek getirir ve Meksika örneğini hegemonik bir parti sistemi arz ettiğinden kenara koyup Türkiye örneği üzerine birkaç sayfa değerlendirmede bulunmuştur. Zira rekabetçi bir sisteme dönüşümünü (i) *kendiliğinden* ve (ii) *başarılı* şekilde yaptığı ileri sürülen -o zaman için- tek örnek

³³⁵ Mair, **Party System Change**, s. 51-52.

³³⁶ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 243.

³³⁷ Sartori, **a.g.e.**, s. 244. Sartori’ye göre “süreklilik” arz eden -yani *sürekli*- değişimi, “*kendi kendini değiştirme, her bir siyasi yapının iç kurucu mekanizmalarından kaynaklanan ve bu mekanizmalar tarafından izin verilen dönüşümlerdir.*” Diğer yandan *sürekli* değişimi izah için ilaveten şu üç kaideyi ortaya koymuştur: “(i) *temel değişimin sürekli olarak, yani sistem dönüşümünün anayasal kural ve prosedürlerine göre gerçekleşebileceğini; (ii) bir değişimin aniden gerçekleşmesinin güvenilir bir kriter olmadığını; ve (iii) yıkıcı veya şiddetli değişimin bir yönetimin çöküşünü [yani “süreksiz” değişimini] gerektirmediğini göstermektedir.*”; **a.g.e.**, s. 245.

³³⁸ Sartori’ye göre rekabetçi bir sistemden rekabetçi olmayan bir sisteme geçiş istisnasız olarak *süreksiz* yani çöküşle gerçekleşirken, rekabetçi olmayan bir sistemden rekabetçi bir sisteme geçişte bu kaide daha az katı bir mahiyet arz etmektedir; Sartori, **a.g.e.**, s. 246. Bu kaideyi faşist ve komünist totaliter devrimlerin tarihî delillendirmesiyle temellendirmektedir.

Türkiye'dir.³³⁹ Sartori bu özellikleri gerçekten taşıyıp taşımadığını tartışarak hakim kanaate itirazlar sunmakta ve nihayetinde bu nitelikleri karşılamadığını ifade etmektedir.³⁴⁰

Sartori dile getirmemiş olsa da çok daha yaygın olarak cereyan eden -ve bizi esasen daha ziyade ilgilendiren- rekabetçi sistemler arası dönüşümlerdir; örnek olarak iki-parti sisteminden çok-parti sistemine, iki veya çok-parti sistemlerinin baskın parti sistemine yahut bunların tersi yönünde dönüşümler gibi. Bu gibi değişimler hususunda Mainwaring ve Scully'nin *kurumsallaşmış* parti sistemleri kavramsallaştırmasını atıfla³⁴¹ bu dönüşümlerin sık yaşandığı yani parti sistemi açısından sürekli istikrarsızlığın hakim olduğu sistemleri kurumsallaşmamış (*inchoate*), sık yaşanmadığı sistemleri ise kurumsallaşmış parti sistemleri olarak vasıflandırılabilir.

Bu aşamada parti sisteminin değişiminin nasıl cereyan ettiğini ve nelerin değişim olarak kabul edilip edilmeyeceğinin netleştirilmesi gerekmektedir. Değişim kriterlerinin en

³³⁹ Sartori, **a.g.e.**, s. 246. Karşılaştırma için Duverger'nin Türkiye değerlendirmesine bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 359-364.

³⁴⁰ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 250. Sartori değerlendirmelerini şu ifadelerle nihayete erdirmektedir:

“Türkiye'nin tekelden rekabete 'kendiliğinden' geçen bir örnek olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği konusunda anlaşmazlığa düşsek de, kesin olan şey Türkiye'nin hala 'geçiş sürecinde' olduğudur. Özellikle, demokrasiye geçiş 1945'te bir kırılma olmadan gerçekleşiyse de, 1960'ta bir kırılma ile sonuçlanmıştır. O tarihten bu yana Türkiye esas olarak asker-sivil ikiliğindeki bir istikamete girmiştir. Atatürk geleneğine sadık ordu, sivil yönetime izin vermekle birlikte, parti 'mantığı' Atatürk devriminin 'ruhundan' uzaklaştığında aralıklarla doğrudan müdahalelerde bulunarak onu vesayet altında tutmaktadır. Buradaki paradoks, Atatürk tek partiyi kurarak orduyu siyasetin dışında tutarken, rekabetçi siyasetin ortaya çıkışıyla askeri vesayet sisteminin gelmiş olmasıdır. Atatürk'ün istisnai liderliği, on üçüncü yüzyıla kadar uzanan daha da istisnai bir devlet geleneği ve 'yönetici ve siyasi olarak aktif vatandaş çevresinin giderek istikrarla genişlemesi' gibi elverişli koşullar bir bütün olarak göz önüne alındığında, Türkiye örneği başka ve daha iyi bir nedenden ötürü, yani bir sürekliliğin -bu durumda modernleştirici bir sürecin sürekliliğinin- korunabileceği ve korunması gerektiği varsayımı altında demokratik bir deneyime girmenin olağanüstü zorluğu nedeniyle gördüğü ilgiyi hak etmektedir. Dolayısıyla Türkiye 1945'ten bu yana hala, demokrasinin sakıncaları olmaksızın, yani halkın iradesine boyun eğmeksizin bir demokrasi arayışının temel uyumsuzluğuyla mücadele etmektedir. Aslında 1960'tan çıkarılan ders, halkın sesinin - özellikle de dinin sesinin- ne ölçüde kabul göreceğine ordunun karar verdiğidir.”

Tartışmanın tamamı için bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 246-250.

³⁴¹ Mainwaring ve Scully'nin kurumsallaşmış parti sistemi tanımı şu şekildedir:

“*Kurumsallaşmış bir parti sistemi, partiler arası rekabette istikrar, toplumda bir şekilde istikrarlı kökleri olan partilerin varlığı, partilerin ve seçimlerin kimin yöneteceğini belirleyen meşru kurumlar olarak kabul edilmesi ve makul ölçüde istikrarlı kural ve yapılara sahip parti örgütleri anlamına gelir.*”

Mainwaring, Scully, “Introduction”, s. 1.

başlıcası bir partinin dağılması yahut yeni bir partinin temayüz etmesidir.³⁴² Fakat hangi partilerin dağılması yahut temayüzü sorusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun cevabı basittir; -önceki bölümde zikredilen- Sartori'nin şantaj veya koalisyon potansiyeli taşıdığı ifade ettiği partilerdir. Başka bir ifadeyle parti sisteminin *çeperlerindeki* değil *çekirdeğindeki* değişimler burada esas alınmaktadır. Ayrıca bir partinin zuhuru yahut zevalinin dikkate değer olması, partinin salt olarak büyüklüğü ve hatta ideolojik çekiciliğinden kaynaklanmamaktadır. Bunlara eşlik eden ve daha önemli olan husus, *“söz konusu partinin sistemik rolü ve varlığı ya da yokluğunun sistemdeki rekabetin yönünü ya da hükümet kurma sürecini ne ölçüde değiştirebileceği hususudur.”*³⁴³

Bu açıklamalardan hareketle parti sistemi değişimi; *“ideolojik, stratejik veya seçimsel gelişmelerin bir sonucu olarak rekabetin yönü veya hükümet formülünde bir dönüşüm olduğunda ortaya çıkan”* bir durum olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte eğer değişim sadece *“parti desteğinin sosyal temellerinin dönüşümünü”* veya *“yeni bir dizi meselenin ortaya çıkmasını ihtiva ediyor”* ve yine de rekabet modeline esas itibariyle etki etmemişse, bu durumun parti sistemi açısından büyük bir önem taşımadığı söylenebilir. Örnek olarak bir partinin zuhuru veya zevali, sınırlı veya aşırı çoğulluk arz eden parti sistemlerinde sistemin değişmesine neden olmayabilir. Fakat örnek olarak üç etkin partili bir sınırlı çoğullukta etkin partilerden birinin dağılması halinde bu partinin yerini bir başka parti dolduramazsa sınırlı çoğulluk iki-parti sistemine evrilir. Hakeza ideolojik

---

³⁴² Bu durumlar genellikle eş güdümlü cereyan edebilmektedir. Örnek olarak bir partinin dağılması parti kadrolarının başka partilere geçmesi yahut bu kadroların yeni partiler kurması yoluyla olurken, yeni partilerin kurulması -ve özellikle yükselişe geçmeleri- mevcut partilerde çözümleri tetikleyebilmektedir. Mevcut partinin kadrolarının kopup yeni parti kurmasına AK Parti önemli bir örnek teşkil ettiği gibi yeni bir parti olarak AK Parti'nin ilk iki seçiminde elde ettiği galibiyetler eski partilerde önemli çözümlere neden olup siyasi devşirmelerde bulunması onu diğer duruma da örnektir. Merkez rekabetinin yüksek ve dağılmış halde olduğu parti sistemlerinde merkezi toplayacak güçlü yeni bir partinin bu yönde bir etkiye neden olmaları beklenti dahilindedir. AK Parti'nin ilk yıllarındaki yükselişi ve parti sistemi üzerindeki etkileri için bkz. Ergun Özbudun, William Hale, **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The case of the AKP**, New York, Routledge, 2010, s. 30-43. Eserin Türkçe tercümesi mevcuttur; bkz. Ergun Özbudun, William Hale, **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı**, çev. Ergun Özbudun, Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, s. 73-91. Ayrıca Türk parti sisteminin serencamının etraflı bir izahatı için bkz. F. Michael Wuthrich, “Paradigms and Dynamic Change in the Turkish Party System”, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

³⁴³ Mair, **Party System Change**, s. 52.

mesafeyi etkilediği takdirde bir partinin zuhuru veya zevali ılımlı çoğulluktan kutuplaşmış çoğulluğa yahut tam tersi yönde bir cereyana neden olur.³⁴⁴

Diğer taraftan iki-parti sisteminde bir partinin zevali yahut zuhuru veya bir baskın partinin temayüzü ya da mevcut baskın partinin baskınlık vasfını kaybetmesi de parti sisteminin değişimiyle sonuçlanacaktır. Fakat sadece partilerin dağılması parti sisteminin değişmesine neden olmaz; etkin partilerin etkinliklerini azaltan yahut ortadan kaldıran cereyanlar da parti sisteminin değişmesini netice verecektir. Bunun bariz örneği yukarıda zikrettiğimiz bir baskın partinin baskınlık vasfını kaybetmesidir.³⁴⁵ Son olarak etkin olmayan veya çok küçük bir etkinliğe sahip partilerin zuhur etmesi veya dağılması parti sisteminin değişimi açısından ehemmiyeti olmayacağı açıktır.³⁴⁶

Sonuç olarak parti sistemindeki değişimin anlaşılabilmesi için öncelikle sistemi tanımlayan şeye, yani partiler arasındaki *etkileşim örüntüsüne* odaklanılması gerekmektedir. Bu nedenle seçimsel gelişmeler, ideolojik değişim, örgütsel canlanma ve sönümlenme gibi parti değişiminin önemli yönleri, ancak sistemin kendisini karakterize eden etkileşim örüntüsünü etkilemeye başladığında, başka bir deyişle “*sistemik bir geçerliliğe sahip olduğunda parti sistemi değişiminin uygun göstergeleri haline gelmektedir.*”³⁴⁷

---

³⁴⁴ Mair, **a.g.e.**, s. 52-53.

³⁴⁵ Baskınlık vasfının kazanılmasını üç ila dört ardışık seçim zaferine bağlayan Sartori bir partinin baskınlık vasfını kaybetmesini herhangi bir süreçte mümkün olduğunu ifade etmiştir. Baskın parti sisteminin bu açıdan iki-parti sistemiyle birlikte diğer sistemlere göre daha kırılabilir sistemler olarak takdim etmiştir. Bu minvalde seçim sonuçlarındaki küçük kaymaların hatta sadece seçim sisteminin değiştirilmesi bile sistemin doğasını kolayca dönüştürebileceğini ifade etmiştir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 177.

³⁴⁶ Mair, **Party System Change**, s. 53.

³⁴⁷ Mair, **a.g.e.**, s. 75.

2. BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞININ TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. GENEL OLARAK

Kuvvetler ayrılığı, genellikle devlet iktidarının muhtelif organlara ayrılması yoluyla devlet gücünün bir bütün olarak tek mercide temerküz etmesini engellemeye matuf bir ilke olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁸ Bu nedenle kuvvetler ayrılığı bireylerin özgürlüklerine müdahale edilmemesi yönünde anayasal bir tedbir ve teminat olarak kabul edilmiştir.³⁴⁹ Bu mahiyetine istinaden 1789 tarihli Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Beyannamesinde kuvvetler ayrılığının tesis edilmediği topluluklar anayasasız addedilmiştir.³⁵⁰ Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasalcılığın³⁵¹ temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.³⁵²

Bu açıdan kuvvetler ayrılığı ilkesinin liberal düşünce ekseninde geliştiği açık olup liberaller için özgürlüklerin anayasal düzeyde en temel güvencesi olarak görülmektedir. Nitekim liberal düşüncenin kurucusu ve ilkenin ön-kuramcısı olarak kabul edilen

³⁴⁸ Türker Ertaş, **Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler**, 3. bs, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 137.

³⁴⁹ Nitekim Sartori, -iki temel esastan birisinin kuvvetler ayrılığı ilkesi olan- batı anayasalcılığının amacının (*telos*) garantizm (*garantisme*) yani güvencecilik olduğunu ifade etmiştir; Giovanni Sartori, “Constitutionalism: A Preliminary Discussion”, **American Political Science Review**, C. 56, No: 4, 1962, s. 855.

³⁵⁰ Bkz. Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Beyannamesi m. 16. İlgili maddenin tercümesi şu şekildedir: “*Hakların güven altına alınmadığı ve güçler ayrılığının belirlenmediği bir toplumun anayasası yoktur.*”; Alev Alatlı, **Batı’ya Yön Veren Metinler III**, 3. bs, İstanbul, Kapı Yayınları, 2021, s. 1014.

³⁵¹ Galat-ı meşhur olmasına rağmen “*constitutionalism*” ifadesinin tercümesinin *anayasacılık* değil *anayasalcılık* şeklinde yapılması gerekir. Bu hususta bkz. Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 3, n. 1. Özbudun’un bu meselede atf yaptığı şu eserlere de keza bkz. Mehmet Turhan, **Anayasal Devlet**, 3. bs, Ankara, Naturel, 2005, s. Bölüm III; Walter F. Murphy, **Constitutional Democracy: Creating and Maintaining a Just Political Order**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2007, s. 15-16. Murphy, bu bağlamda İngilizcede genel olarak kullanılmayan “*constiutionism*” yani *anayasacılık* kavramını literatüre katmaktadır. Bu kavramsal ayırımla *anayasalcılık* kavramını salt olarak “insan onuru” merkezli değer ve ilkeleri esas alan bir telakkiye matuf olarak kullanırken, *anayasacılık* kavramına “bir anayasa metnine bağlılık” yahut zorunluluğu savlayan düşünceye matuf olarak kullanılmaktadır. Murphy’nin bu ayrımı esas alınarak tezde, anayasaya normatif bir değer yükleyen bağlamlarda anayasalcılık kavramı, değer merkezli olmayan ve salt anayasanın varlığına yahut yapımına yönelik bağlamlarda ise anayasacılık kavramı kullanılacaktır.

³⁵² Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 13. bs, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2017, s. 215. Erdoğan anayasalcılığın beş temel ilkesi olduğunu ifade etmiştir. Bunlar anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti, insan hakları, kuvvetler ayrılığı ve federalizm ilkeleridir; Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 25-28.

Locke, yasama ile yürütme arasındaki ayrılığı zaruri görmüştür.³⁵³ Hakeza Locke'tan sonra kuvvetler ayrılığını daha etkili bir biçimde ifade eden Montesquieu, ilkeyi “siyasi” özgürlüğün³⁵⁴ teminatı olarak tanıtmıştır.³⁵⁵

Özetle kuvvetler ayrılığı ilkesi, devlet gücünün bir bütün olarak tek bir uhdede bulunmasını engellemek ve böylece bireylerin özgürlüklerine müdahaleyi zorlaştırmak adına devlet gücünün taksim edilmesi ve buna yönelik olarak devlet erklerinin birbirlerini frenleyecek ve dengeleyecek şekilde anayasal düzenin kurgulanmasıdır.

Bununla birlikte iktidarın sınırlandırılması dağıtılması ve dengelenmesi gibi hususlar, yönetimsellik arz eden yapılar zuhur ettiğinden -yani kuvvetler ayrılığı kuramından çok önceden- beri mevcuttur. Bu nedenle iktidarın keyfi kullanımını engellemeye matuf düşüncelerin siyasal düşünceler tarihi kadar kadim olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁶ Antik dönemden modern-öncesi döneme kadar bu yöndeki düşünceler “karma anayasa” kavramı etrafında şekillenmiştir.

Karma anayasa, çeşitli siyasal sistemlerin muhtelif unsurlarının mezcedilmesiyle etkin ve dengeli bir ideal siyasal sistemin kurgulanmasıdır. Bu yöndeki fikirlerin ilk örneklerine Antik Yunan siyasal düşüncesinde, Eflatun ve özellikle Aristoteles’de rastlanmaktadır. Antik Yunan’da karma anayasa fikri terennüm edilmiş olsa dahi bir

³⁵³ M. J. C. Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, Oxford, Clarendon Press, 1967, s. 67; John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, çev. Fahri Bakırcı, 2. bs, Ankara, Ebabil Yayınları, 2012, s. XIV, 159, s. 106.

³⁵⁴ Montesquieu’ye göre siyasi özgürlük herkesin her istediğini yapabildiği anlamdaki hevai özgürlükten farklıdır. Ona göre siyasi özgürlük, “*bir devlette, yani kanunları olan bir toplumda özgürlük, insanların istemeleri gereken şeyleri yapabilmelerinden, istememeleri gereken şeyleri yapmaya zorlanmalarından ibaret olmalıdır...* [Dolayısıyla siyasi özgürlük] *kanunların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır.*”; Charles-Louis de Secondat Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, 5. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 196-197. Bir başka ifadeyle siyasi özgürlük, “*bir vatandaş için siyasi özgürlük, herkesin kendi güvenliği hakkında sahip olduğu fikirden kaynaklanan iç huzurudur [ve] bu özgürlüğe sahip olmak için yönetimin, hiçbir vatandaşın bir başka vatandaştan korkmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.*”; Montesquieu, **a.g.e.**, s. 198-199.

³⁵⁵ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 237.

³⁵⁶ Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, s. 13.

karma anayasa teşkil ettiği ifade edilen Roma Cumhuriyetinin önemli düşünürlerinden Polybios³⁵⁷ ve Cicero karma anayasa hakkında söz sarf etmiş diğer iki önemli yazardır.

Modern-öncesi döneme gelindiğinde, hükümetin usul ve esaslarına ilişkin en üretken fikir ve hareketler İngiltere’de temayüz etmiştir. Özellikle iç savaş ve Cromwell’in sultanı sonrasında başlayan Restorasyon döneminin (1660-1689) bir neticesi olarak ortaya çıkan “dengeli anayasa” kuramı zamanla üçlü kuvvet tasnifini esas alan klasik kuvvetler ayrılığı kuramını netice vermiştir.³⁵⁸

Vile’in ifadesiyle dengeli anayasa kuramı, “1660-1750 yılları arasında, İngiliz hükümetinin geniş kabul gören bir teorisi” olmuştur. Öyle ki bu kuram, “İngiltere’de on sekizinci yüzyıla hakim olmuş ve Montesquieu’nün Kanunların Ruhunu eserinin İngiliz Anayasası hakkındaki bölümde ileri sürdüğü görüşlerin temelini oluşturmuştur.”³⁵⁹

Montesquieu’nün İngiliz anayasal düzenini bağlamında kuvvetler ayrılığını kuramsallaştırmasıyla birlikte -özellikle cumhuriyetçi akımlarca- kuram yaygınlık kazanarak benimsenmiş ve modern siyasal düşüncelerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.

Montesquieu sonrası kuram, Amerikan Anayasacılığında ilkin sadık bir biçimde ifade bulmuş fakat kuramın saf halinden kaynaklanan pratik sorunlardan hareketle yeniden ve daha gerçekçi bir şekilde yorumlanarak kuramın saf halindeki katı ayrılıkçı yaklaşım, *denge-denetim* araçlarına³⁶⁰ terk edilerek Madison’un *kuvvetlerin kısmi karışımı*³⁶¹ kuramına yerini bırakmıştır.

³⁵⁷ Roma’da itibar sahibi haline gelen bir Yunan olarak Polybios, Antik Yunan felsefesindeki siyaset kuramı ve karma anayasa fikrini Roma anayasası özelinde değerlendirerek Romalı devlet ve fikir adamlarına tanıtmış ve böylece iki medeniyet arasındaki fikrî sürekliliği sağlayan bir köprü vazifesi görmüştür.

³⁵⁸ İlgili kuramın etraflı bir anlatısı için bkz. Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, Bölüm III, s. 58-82.

³⁵⁹ Vile, **a.g.e.**, s. 59.

³⁶⁰ Her ne kadar denge ve denetim kavramlarını Alexander Hamilton sık sık kullanmış ve hatta ikisini birlikte zikretmiş olsa da Anayasanın Babası olarak addedilen Madison’a denge-denetim sistemi mal edilmiştir. Hamilton’ın iki kavramı birlikte zikrettiği bağlam için bkz. Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, **The Federalist**, Indianapolis, Hackett Publishing, 2005, s. No. 9, st. 33, s. 42.

Madison’u takip eden on yıllar içerisinde modern anayasacılık müesses hale gelmiş ve kuvvetler ayrılığı anlayışı yalnızca belirli bir yazarın kuramı çerçevesinde algılanmayıp her anayasanın kendine özgü bir kuvvetler ayrılığı kurgusu bulunur hale gelmiştir. Buna rağmen anayasalcılığın müşterek paydaları ekseninde modern kuvvetler ayrılığı kuramı temayüz etmiştir.

Bu bölümde kuramın özetle ifade edilen tarihî gelişimi detaylı bir biçimde ele alınacaktır. Son başlıkta ise kuvvetler ayrılığının mutlaklığı ve mitos teşkil edip etmediği meselelerine muhtasar bir şekilde değinilecektir.

---

³⁶¹ Hamilton, Madison, Jay, **a.g.e.**, s. No. 47, st. 120, s. 265.

2.2. KARMA ANAYASA KURAMI

2.2.1. Eflatun'da Karma Anayasa Fikri

Eflatun, selefi Sokrates'in aksine³⁶² yönetim biçimlerine ilişkin etraflı bahislerde bulunmuştur. Bu minvalde patriarşi, monarşi, aristokrasi, timokrasi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık başlıkları etrafında yönetim biçimlerini tasnif edip ele almıştır.³⁶³ Bilindiği üzere Eflatun için ideal devlette karma bir anayasa fikrine yer yoktur.³⁶⁴ Onun yerine hakim bir bilge kralın hakimiyeti söz konusudur. Fakat Eflatun, ahir ömründe yazdığı *Yasalar (Nomoi)* eserinde *ikinci en ideal devlet/kent*³⁶⁵ olarak takdim ettiği devletin yönetim biçiminde karma anayasa fikrine ilişkin ilk kuramsal örneği sunmaktadır.³⁶⁶

Eflatun bu *ikinci en ideal devletinde* monarşi ile demokrasi arasında bir formül kurduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷ Bu devletin yönetimini Yasa Koruyucular Kurulu, Meclis, Denetçiler Kurulu, Gece Bekçileri olmak üzere dört organa ayırmıştır.³⁶⁸ Yasa Koruyucular Kurulu esasen yöneticiler zümresidir ve bu kurulun azaları, eli silah tutan yurttaşların oylarıyla karmaşık bir seçim usulünün³⁶⁹ neticesinde otuz yedi kişiden müteşekkildir.³⁷⁰ Mecliste ise halkı oluşturan dokuz kabileden otuzar ve eşgüdümlü olarak halkın ayırdığı dört sınıftan doksanar aza seçilecek şekilde toplam üç yüz altmış

³⁶² Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 8. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2020, s. 159.

³⁶³ Bu kategoriler hakkında bkz. Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s. 220-234.

³⁶⁴ Eflatun'un hukuk anlayışı bağlamında ideal devletin değerlendirilmesi için bkz. Abdülsamet Güller, "Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 2, 2021, s. 1290-1296.

³⁶⁵ Anık Yunan düşüncesinde kent/devlet ile yönetim biçimi arasında bir ayırım yapılmamıştır. Dolayısıyla kent yahut devlet ifadeleri haddi zatında bir yönetim biçimine matuf kullanılabilir; Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s. 221, n. 71.

³⁶⁶ Ağaoğulları, **a.g.e.**, s. 297. Bu devletin özet bir anlatımı için bkz. Ateş Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi - 1**, İstanbul, Yordam Kitap, 2021, s. 125-130. Ayrıca bkz. Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s. 283-310.

³⁶⁷ Platon, **Yasalar**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2021, s. 192, p. 756.

³⁶⁸ Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi - 1**, s. 130. Ağaoğulları hatalı bir biçimde bu organları Yasa Koruyucular Kurulu, Halk Meclisi ve Senato şeklinde sıralamıştır; Ağaoğulları, **Kent Devletlerinden İmparatorluğa**, s. 297-299. Halbuki Eflatun Atina'daki gibi bir Halk Meclisi öngörmemiş, Meclis olarak öngördüğü kurum haddi zatında Ağaoğulları'nın Senato olarak isimlendirdiği kurumdur.

³⁶⁹ Bu seçim usulü hakkında bkz. Platon, **Yasalar**, s. 188, p. 753.

³⁷⁰ Yasa Koruyucular Kurulu hakkında bkz. Platon, **a.g.e.**, s. 190-191, p. 754-755.

aza mevcuttur.³⁷¹ Görevleri yöneticileri denetlemek olan Denetçiler Kurulu ise on iki azadan oluşacak ve delege usulüyle seçilecektir.³⁷² Gece Bekçileriye en yaşlı on yasa koyucusu ve erdemliliğiyle iltifat görmüş yurttaşlardan meydana gelecek ve bunlar kentin erdemliliğinin denetçileri olacaktır.³⁷³

Böylelikle Eflatun, -iddiasının aksine- monarşi ile demokrasinin de ötesinde esasen aristokratik bir yönetim kurgulamıştır. Zira gerek yukarıda halkı sınıflandırıp ona göre temsil sistemi oluşturması, gerek üç temel organdan birini tamamen nesep ve servet merkezli tayin etmesi gerekse de memurluklara herkesin iştirakini mümkün tutmayıp burada da aynı şekilde elitist bir tutum sergilemesi zorunlu olarak iktidarı aristokratik bir hüviyete bürümektedir.³⁷⁴ Nitekim bu yönetim biçimini ortaya koyup monarşi ile demokrasi arasında bir yol sunduğunu ifade ettikten hemen sonra Eflatun şu veciz cümleyi kurmaktadır: “*Eşit olmayan insanlar arasında eşitlik, eşitsizlik demektir.*”³⁷⁵

Bununla birlikte Eflatun, kuvvetler ayrılığının temelindeki itidal ve uzlaşma ruhunu vurgulamıştır. Zira ona göre gücün tek bir yerde çok fazla temerküz etmesi “*aşırılığın adaletsizliğine*” yol açacaktır.³⁷⁶ Bu nedenle yalnızca itidalin gözetilmesiyle keyfi yönetimden kaçınılabilecektir.³⁷⁷ Bu doğrultuda iki başlı bir krallık, bir ihtiyarlar meclisi ve kura ile seçilen baş-yargıçlardan (*ephoros*) oluşan Sparta, istikrarını zikredilen bu “*doğru unsurlardan oluşan ve usulüne uygun olarak ilümlüştüran*” anayasasına borçlu olduğunu ileri sürmüştür.³⁷⁸

Bu açıklamalarıyla bir karma anayasa fikrinin temellerini atan Eflatun, halefi Aristoteles’in bu fikri kuramsallaştırması için uygun bir fikri alt yapı ve hazırlık sunmuştur.

³⁷¹ Meclis hakkında bkz. Platon, **a.g.e.**, s. 192, p. 756-757.

³⁷² Denetçiler Kurulu hakkında bkz. Platon, **a.g.e.**, s. 442-444, p. 945-946.

³⁷³ Gece Bekçileri hakkında bkz. Platon, **a.g.e.**, s. 464-471, p. 461-465.

³⁷⁴ Bu yönde bir görüş için bkz. Ellen Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, 4. bs, İstanbul, Yordam Kitap, 2020, s. 91-92.

³⁷⁵ Platon, **Yasalar**, s. 192-193, p. 757.

³⁷⁶ Platon, **a.g.e.**, s. 112, p. 692.

³⁷⁷ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 38-39.

³⁷⁸ Platon, **Yasalar**, s. 112-113, p. 692.

2.2.2. Aristoteles'te Karma Anayasa Fikrinin Ön-Kuramı

Her rejimin bünyesinde müzakereye, makamlara ve mahkemelere taalluk eden üç temel unsurun bulunduğunu ifade eden Aristoteles,³⁷⁹ muhtemelen klasik anlamdaki kuvvetler ayırımına ciddi ölçüde yaklaşan ilk anlatıyı ifade eden düşünür olmuştur.³⁸⁰ Selefî Eflatun'da müphem bir şekilde ifade bulan karma anayasa fikri Aristoteles'in kuramsallaştırmasıyla belirgin hale gelmiştir.³⁸¹

Aristoteles *Politika*'sında tüm rejimlerin içinde bulunan bu üç unsur arasındaki dengenin sağlanması için “*iyi bir kanun koyucunun*” her birini dikkatle ele alması gerektiğini ifade etmiştir. Zira bu unsurlar arasındaki denge “*iyi düzenlendiğinde rejimin de iyi düzenlenmiş*” olacaktır. Bu unsurlardan ilki kamusal işlerini müzakere eder; ikincisi idarî makamlarla ilgilenir; sonuncusu ise yargı yetkisini kullanır.³⁸²

Aristoteles bu unsurlardan bahsetmeden evvel ideal bir yönetimin kurulması meselesini irdelemek üzere tafsilatlı şekilde rejim türlerini ele almıştır.³⁸³ Bu minvalde rejimlerin genellikle monarşi, oligarşi, demokrasi ve aristokrasi olmak üzere dört başlıkta ele alındığını ifade etmiş ve bunlara ilave olarak demokrasi ve oligarşinin karşımı mahiyetinde olduğunu ifade ettiği ve bir “*orta yol*”³⁸⁴ olarak takdim ettiği cumhuriyet (*politeia*)³⁸⁵ kategorisini ilave etmiştir.³⁸⁶

³⁷⁹ Aristoteles, **Politika**, çev. Özgüç Orhan, 2. bs, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2020, s. 364, p. 1297b35.

³⁸⁰ Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi - 1**, s. 144. Aristoteles'in kuramının özet bir anlatımı için bkz. Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles**, 9. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 302-304.

³⁸¹ C. Cengiz Çevik, **Roma'da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi**, İstanbul, İthaki Yayınları, 2019, s. 108-109. Ayrıca Aristoteles'in hukuk anlayışının siyaset felsefesine yansımaları hakkında bir tahlil için bkz. Güller, “Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, s. 1296-1301.

³⁸² Aristoteles, **Politika**, s. 364, p. 1297b35.

³⁸³ Aristoteles, **a.g.e.**, Kitap III ve IV, s. 253-378.

³⁸⁴ Türkçe literatürde genellikle orta yol şeklinde tercüme edilse de *mutedil* şeklinde tercüme edilmesi Türkçe açısından daha isabetlidir.

³⁸⁵ Bu kavram tam anlamıyla cumhuriyet olmamakla beraber yaygın tercih bu yönde olduğundan tezde bu tercih devam ettirilmiştir. Bu kategori hakkında bkz. Aristoteles, **a.g.e.**, Kitap IV, Bölüm 8 ve 9, s. 345-350.

³⁸⁶ Aristoteles, **a.g.e.**, s. 344, p. 1293a35 ve s. 350, p. 1294b34.

Esasen Aristoteles'in karma anayasa fikri tam cumhuriyet kavramı ve tanımı etrafında temayüz etmeye başlamaktadır. Zira ona göre bir cumhuriyet, ne kadar “*iyi harmanlanmışsa*” o nispette kalıcıdır.³⁸⁷ Dahası “*güzel harmanlanmış bir cumhuriyet*” demokrasi ve oligarşinin ikisini birden taşır gibi görünmesi gerektiği nispette ikisinden ayrışmalıdır.³⁸⁸ Böylelikle *kurulabilir en iyi rejim*³⁸⁹ olarak cumhuriyet, iki yönetimin yani demokrasi ve oligarşinin *güzel/iyi bir harmanından* dolayısıyla karma bir rejimdir.

Aristoteles cumhuriyet rejimine ilişkin etraflı bir anlatı yaptıktan sonra bu rejimin nasıl kurulacağı bahsine girer ve bu minvalde yukarıda zikrettiğimiz üçlü ayrımı ortaya koymuştur.³⁹⁰ Her ne kadar bu ayrım anakronik bir şekilde günümüzdeki yasama, yürütme ve yargı ayrımını çağrıştırıyor gibi görünse de bu taksimatta erkler ayrımı kesin değildir.³⁹¹

Bunu daha iyi kavramak adına Aristoteles'in unsurlara yüklediği fonksiyonları görmekte yarar vardır. Kamusal işleri istişareyle görevli müzakere unsurunun görevleri şu şekilde ifade edilmiştir: “*Savaş ve barış ile ittifakların yapılması ve bozulması; yasalar; ölüm, sürgün ve müsadere cezaları; yetkililerin seçimi ve denetimiyle yetkilidir.*”³⁹² Makamlara ilişkin unsurun görevi ise şu şekilde zikredilmiştir: “*Hangi makamların var olmasını gerektiğini; hangi konular üzerinde yetkili olmalarını gerektiğini; ve görevlilerin nasıl seçileceğiyle ilgilidir.*”³⁹³ Buradan da rahatlıkla görüleceği üzere müzakereci unsurun yargı ve yürütme fonksiyonları mevcutken makamlara ilişkin unsurun yürütme salahiyyeti önemli ölçüde eksiktir.

Diğer yandan burada şahsi ve kurumsal değil fonksiyonel bir ayrım mevcuttur.³⁹⁴ Yani bir fonksiyonu yerine getiren birinin diğeriyle iştilal etmesi önünde bir engel olmadığı

³⁸⁷ Aristoteles, **a.g.e.**, s. 360, p. 1297a6.

³⁸⁸ Aristoteles, **a.g.e.**, s. 350, p. 1294b34.

³⁸⁹ Bu kavramsallaştırma için bkz. Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s. 370. Benzer bir yöndeki “*en uygulanabilir politika*” ifadesi için bkz. Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 103.

³⁹⁰ Bu unsurlar hakkında Aristoteles'in açıklamaları için bkz. Aristoteles, **Politika**, s. 364-378, p. 1298a3-1301a10.

³⁹¹ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 24, 26.

³⁹² Aristoteles, **Politika**, s. 364, p. 1298a3.

³⁹³ Aristoteles, **a.g.e.**, s. 364, p. 1297b35.

³⁹⁴ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 25.

gibi bu fonksiyonlar kurumlara dağıtılarak ayrıştırılmış da değildir. Yine de antik dönemde karma anayasa fikrini -Eflatun'un ötesine geçerek- kuramsallaştırmış ve anayasal düzeyde bir fonksiyon taksimatı ortaya koymuş olması bakımından Aristoteles'in önemli bir yer işgal ettiği söylenmelidir.

2.2.3. Polybios'un Karma Anayasa Kuramı ve Roma Anayasası

Yunanistan'ın Megatopolis kentinde aristokrat bir ailede doğan Polybios takriben M.Ö. 200-120 yılları arasında yaşamıştır. Muhtelif Yunan Polislerinden oluşan Akhea Birliği'nde önemli görevlerde üstlenen Polybios, M.Ö. 168'de Makedonya Krallığı'nın yanında Roma'ya karşı savaşa giren Akhea Birliği'nin savaşı kaybetmesi üzerine kendi gibi bin kadar Akhealı yüksek yöneticiyle birlikte Roma'ya rehine olarak götürülmüştür.³⁹⁵

Her ne kadar Roma'ya bir rehine olarak gelmiş olsa da Polybios, ilmi ve faziletiyle Romalıların iltifatına mazhar olmuş ve burada bir tutsaktan öte misafir gibi günlerini geçirmiştir. Gerek gördüğü bu iltifattan gerekse de Roma'nın gelişmişliğinden olsa gerek kısa sürede Roma'ya hayran duymaya başlamıştır. Bu sırada Romalı soylularla hukuku gelişmiş ve Anibal'i mağlup etmiş olan Scipio Africanus'un torunu Scipio Aemilianus gibi önemli bir asilzadenin eğitmenliğini üstlenmiştir. Roma'nın eyaleti haline getirilen Akhea Birliği'nde düzenin yeniden kurulması hususunda Roma'nın temsilcisi olarak önemli bir rol üstlenen Polybios, seksen yaşlarında iken attan düşerek memleketi Megalopolis'te ölmüştür.³⁹⁶

Roma'da bulunduğu sürede ve çeşitli seyahatlerinde elde ettiği bilgileri derlediği tarih külliyyatı olan *Tevarih (Historiarum)* başlıklı kırk ciltlik eser, Polybios'un günümüze ulaşan tek eseridir. Kırk ciltlik olmakla beraber sadece ilk beş cildi ve altıncı cildinin

³⁹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 9. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2020, s. 30.

³⁹⁶ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 30.

muhtelif fragmanları günümüze ulaşabilmiştir. İşte bu eserin altıncı cildi dahilinde Polybios, karma anayasa kuramından bahsetmektedir.³⁹⁷

Polybios, eseri evrensel bir tarih çalışması gibi sunsa da tarihî vakalar Roma-merkeziyetçi bir şekilde açıklanmaktadır. Bu yönünden ötürü eserle Polybios'un esas amacının, bütün Akdeniz'i kısa sürede ele geçirip “*bilinen dünyanın hemen hemen tamamına*”³⁹⁸ Roma'nın egemen olmasını sağlayan koşulların -başta siyasi yapının- izah edilmesi olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁹

Bir devletin her türlü işte başarılı yahut başarısız olmasının esas sebebini devletin anayasal yapısına bağlayan Polybios'un karma anayasa kuramına yönelik açıklamaları, onun Roma'nın ilk dikkate değer siyasal düşünürü olarak gösterilmesine nedeni olmuştur.⁴⁰⁰

Eflatun ve Aristoteles'le benzer yönde Polybios, evvela yönetimleri biçimlerini tasnif etmek üzere incelemeye koyulur. Bunun öncesinde toplumun kökenine ilişkin bir açıklamada bulunur ve -Eflatun'un *Yasalar*'da yaptığına benzer şekilde- toplumun kökenini tufan hadisesine bağlar.⁴⁰¹

Böylece doğal afet neticesinde ortaya çıkan bu “doğal toplum”da iktidarın zuhuru da aynı şekilde doğaldır. Zira “*tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, insan sürüsünün de yürekçe*

³⁹⁷ Karma anayasa kuramı hakkındaki bahisler için bkz. Polybius, **The Histories**, çev. Robin Waterfield, New York, Oxford University Press, 2010, s. 371-413.

³⁹⁸ Mete Tunçay (ed.), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, 5. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 266. Tunçay, Kurthan Fişek'in *Tevarih*'den tercüme ettiği önemli bahislere yer vermiştir; bkz. Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 265-295.

³⁹⁹ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 31.

⁴⁰⁰ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 31.

⁴⁰¹ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 32. Konunun devamında da Eflatun, yer yer yine zikredileceği için burada Polybios'un siyaset kuramının merkezinde Eflatun'un anlatıları ve kavram setleri olduğu söylenmelidir; Çevik, **Roma'da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi**, s. 102-103. Buna yönelik olarak başta insanlığın tarihine ilişkin anlatısını bir çok benzerliğinin yanı sıra başlangıç olarak tufan hadisesini esas alması, yönetim biçimlerinin bu tarih anlatısı etrafına evrimi, bu evrimin neredeyse Eflatun'dan tıpa tıp iktibas edilmiş olması, bu iktibas çerçevesinde aynı yönetim biçimi kategorilerini esas alması, Eflatun'un timokrazi olarak vasıflandırdığı ve methettiği Sparta anayasasını karma mahiyetine atıfla aynı şekilde methetmesi gibi hususlar zikredilebilir.

daha zengin ve bedence daha güçlü olanlar tarafından yönetilmesi, güdülmesi olağandır; doğanın gerçek öğretisine uygundur."⁴⁰² Fakat Polybios devletin kökenlerini salt doğallıkla sınırlamaz ve insandaki muhakeme yeteneğinin bu doğallığı hayvanlardan farklı bir seyri netice verdiğini ifade etmiştir.⁴⁰³

Böylelikle Polybios, insanlardaki muhakeme yeteneğinin yönetim biçimleri belirli bir doğrultu ve sıra çerçevesinde seyrini tesis eden bir doğal yasa teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Bu yasa Eflatun'da ilk ifadesini bulan *yönetimlerin dolaşımı* kuramıdır.⁴⁰⁴ Kuramın Polybios'a ait yorumuna göre ilk ortaya çıkan yönetim biçimi haliyle ilkel bir dönemin bir neticesi olarak yalnızca bir kişinin kaba kuvvetine dayalı olan *tiranlık* yani despotluktur. Akabinde muhakemenin olumlu tesiri altında tiranlık yerini krallığa yani monarşiye bırakacaktır. Tiranlıkta korku ve şiddetin hakim olmasına karşı monarşi koşullarında muhakeme yeteneğinin müspet tesiriyle adalet ve erdem gözetilecektir. Bu inançla halk, krallarını "*candan ve yürekten*" destekleyecektir. Fakat kralın yönetimdeki keyfi temayülünün artmasıyla monarşi yozlaşarak kısa bir vadede tekrardan tiranlığa dönüşecektir.⁴⁰⁵

Despotluğun bir asil takımının önderliğinde yıkılmasıyla aristokrasi kurulur. Aristokrasi rejimi ise halkı korunma görevlerini savsaklayan asilzadelerce güdülen mülk ihtirası neticesinde oligarşiye bırakır. Oligarşinin eşitsizlikleri ve hukuksuzluklarına karşı ayaklananlar eşitlik ile özgürlüğün taltif edildiği demokrasi rejimini teşkil ederler. Fakat bu rejim de "*yasaların horlanması, öte yandan başvurulmuş şiddet hareketleri*" vasıtasıyla kısa sürede bozularak Eflatun'un "*yasasız demokrasi*" olarak tarif ettiği ve ayak takımının yönetimi olan oklokrasiye evrilir. Oklokrasi de nihayetinde tiranlığa evrilerek Polybios'un *anacyclosis*⁴⁰⁶ olarak ifade ettiği döngü tamamlanmış olur.⁴⁰⁷

⁴⁰² Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 270.

⁴⁰³ Tunçay, **a.g.e.**, s. 270-271.

⁴⁰⁴ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 33.

⁴⁰⁵ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁴⁰⁶ Bu kavram insan metabolizmasındaki değişimi ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Kavramın bu mahiyetinden hareketle Aristoteles gibi Polybios'un siyasi iradeyi organizmacı bir yaklaşım çerçevesinde kavradığı; siyasi iradelerin aynı canlılar gibi yani doğan, gelişen ve ölen varlıklar olarak ele aldığı ihtimali üzerinde speküle edilmiştir; Çevik, **Roma'da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi**, s. 101. Bu bağlamda Çevik, Walbank'ın *anacyclosis* kavramı hakkındaki etraflı analize atıf yapmıştır; bkz. Frank W. Walbank, **A Historical Commentary on Polybios**, Oxford, Clarendon Press, 1957, s. 645-647.

Polybios'a göre, bu döngünün yasası kavrandığı takdirde yönetim biçimlerindeki evrimin “*hangi yönde olacağı ve nasıl gerçekleşeceği*” kavranabilecektir. Bu nedenle Roma anayasasının kökenlerini, mevcut durumunu ve geleceğini etraflıca kavrayabilmek adına bu döngü yasası vakaya uygulanmalıdır. Bu yolla Polybios'un esas maksadı Roma siyasal sistemini *anacyclosis* anlatısı çerçevesinde olumlayıp yüceltmektir.⁴⁰⁸ Yani *yönetimlerin dolaşımı* kuramından hareketle, Roma anayasasının mükemmelliğini kanıtlama çabasındadır.⁴⁰⁹

Gerçekten de bakıldığında Polybios'un ortaya koyduğu haliyle *anacyclosis* anlatısı - zımnen de olsa- homojen yönetim biçimlerinin çeşitli vesilelerle kısa sürede bozulup bir diğerine zorunlu evrimini dikte etmektedir. Bozulmanın temelinde ise iyi yönetim biçimleri olarak addedilen monarşi, aristokrasi ve demokrasinin her biri özü itibariyle bozulmaya elverişli istidatlar taşımasıdır. Zira “*her anayasanın özünde doğal olarak onu içten içe kemirecek belirli bir kötülük mutlaka bulunur: krallığın özünde mutlakçılık, aristokrasinin özünde oligarşi, demokrasinin özünde de yasa tanımayan bir vahşet ve şiddet yatmaktadır.*”⁴¹⁰

Bu bozulma istidadına karşı Polybios'un çözümü zikrettiği iyi yönetim biçimlerinin ayırt edici olgun niteliklerini alarak bir karma anayasa tasarlamaktır. Bu iddiasını Sparta anayasasını tasarlayan Lykurgos'a atıfla temellendirmektedir. Sparta anayasasının faziletlerinden bahsettikten sonra Polybios, Roma anayasasını Sparta anayasasına benzetmekle kalmayıp çağının “*en gelişkin ve ileri*” anayasası olarak takdim etmektedir.⁴¹¹

---

⁴⁰⁷ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 33.

⁴⁰⁸ Yüceltme niyetinin altında Romalıların takdirini kazanma gayesi olduğu kadar Yunanlılara Roma emperyal tahakkümünü meşrulaştırma gayesi taşıdığı da zikredilmelidir; Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 143, n. 67; Peter Green, **Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age**, Berkley, University of California Press, 1993.

⁴⁰⁹ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 33-34.

⁴¹⁰ Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 275.

⁴¹¹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 276.

Polybios Roma anayasasının bu karma mahiyetine atıfla gözlemcilerin bu anayasaya tek bir yönetim biçimi atfedemediklerini, bu nedenle de gözlemci konsüllere odaklanırsa *monarşik* yönünü öne çıkaracaktır. Eğer senatoya odaklanılırsa *aristokratik* yönü dikkatini çekecektir. Sahip oldukları yetki ve iktidar açısından halka odaklanılırsa bu durumda ise anayasasının *demokratik* mahiyeti açığa çıkacaktır.⁴¹² Bu açıdan Roma'da egemenlik bir bakıma devleti teşkil eden temel unsurlara taksim edildiğini gündeme gelmektedir.⁴¹³

Bu aşamada Polybios kısa kısa bu üç temel unsurun yani konsüller, senato ve halkın görev ve yetkilerine değinmektedir. Bu minvalde orduları yönetme ve devlet kaynaklarını kullanmak gibi görevler konsüllere,⁴¹⁴ özellikle mali denetim ve bütçe sağlamak gibi görevler senatoya,⁴¹⁵ onurlandırma ve cezalandırmanın nihai mercii ve “*yasaları onaylamak ya da yürürlükten kaldırma*” ve başka yetkileri halka atfetmiştir.⁴¹⁶

Bu unsurları kısaca tanıttıktan sonra Polybios, birbirlerine karşıt olabilecekleri kadar birbirlerini tamamlayabileceklerini de açıklamaya koyulmuştur. Buna göre orduyla sefere çıkmış bir konsülün zorunlu olarak senatonun ve halkın desteğini alması gerekmektedir. Zira mali kaynakları sağlayacak ve yıllık olarak seçilen konsülün tekrar göreve tayin edecek olan mercii senatodur. Diğer yandan konsüller adaylıklarını koyarken görev sırasında yapıp ettiklerinin muhasebesini halka yapmaktadır.⁴¹⁷

Senato ise halk kitlelerinin talep ve isteklerine dikkat kesilmek durumundadır. Ayrıca devlete karşı işlenen suçlarda idam müeyyidesinin uygulanması gibi önemli meselelerde kesin kararı halkın onayına bağlıdır. Diğer yandan senatörlerin çeşitli ayrıcalıklardan yoksun bırakılması ve şahsi malvarlıklarının -kismî- müsaderesine ilişkin yasaların/kararların kabul yahut reddi hususunda halk tribünlerinin yetkisi mutlaktır. En önemlisi ise halk tribünü veto yetkisini kullandığı takdirde senato yalnızca kararname

⁴¹² Tunçay, **a.g.e.**, s. 277.

⁴¹³ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 35.

⁴¹⁴ Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 277-278.

⁴¹⁵ Tunçay, **a.g.e.**, s. 278-279.

⁴¹⁶ Tunçay, **a.g.e.**, s. 279-280.

⁴¹⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s. 280-281.

yayımlama yetkisinden yoksun kalmamakta; resmi yahut gayri-resmi toplantı yapamaz hale gelmektedir.⁴¹⁸

Benzer şekilde halk kitleleri de senatoya çeşitli vesilelerle bağımlılık içindedir. Özellikle halkın önemli bir kesiminin geçimini sağladığı bayındırlığa taalluk eden ihalelerin denetimi üzerinde mutlak denetimi ve bunların mali kaynağını sağlamak için vergi çıkarması yetkisi senatonun uhdesindedir. Yani bu ihalelerin müteahhitlerine denetim süreçlerinde kolaylık sağlamak yahut zorluk çıkarmak senatonun elindedir. Bir diğer önemli husus ise ağır müeyyidelerin söz konusu olduğu kamu veya özel hukuk davalarında yargıçlar senatodan seçilmektedir. Bu durum haliyle halkın bir bütün olarak senatoya ve münferiden senatörlerle iyi geçinme eğilimine neden olmaktadır. Benzer şekilde konsüllerle de zıtlaşmamak eğilimindedir; zira sefer esnasında konsüllerin kendileri üstünde mutlak bir tasarruf imkanları vardır.⁴¹⁹

Böylece Polybios, unsurların birbirlerine eşit derecede engel olmaya ve destek olmaya imkan veren bu “*unsurlar-arası güç dağılımı*” ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin doğal koşullardaki bozulma yönündeki pek çok durumu kontrol altına alabilecek bir birliktelik sağladığından Roma anayasasından daha iyi bir anayasa olamayacağını iddia etmiştir. Yine bu üç unsurdan biri ihtirasına yenilip saldırganlaşırsa unsurlar-arası denetim ve önleme vasıtaları bu ihtirası “*gemleyecek*” ve böylece bozulma ihtimalini doğuran cereyanları frenleyerek düzeni dengeleyecektir.⁴²⁰

Fakat Roma anayasası bütün bu faziletlerine rağmen Polybios’un yönetimlerin dolaşımı sağlayan doğal bozulma yasasının etkisinden azade değildir. Yani bu “mükemmel” anayasa bile er-geç bozulmakla maluldür. Başka anayasalardan esas farkı olan karma bir anayasa niteliği sadece bu bozulma sürecini geciktirecektir. Anayasanın karma niteliğinin yanı sıra bozulma eğilimi üzerinde yavaşlatıcı etki sağlayacak başlıca tedbir,

⁴¹⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s. 281. Uslu, Faulkner’e atıfla Polybios’un anlatımın aksine Roma’da esasen bir demokratik unsur -en azından bugün anlaşılan haliyle- mevcut olmadığına dikkat çekmiştir; Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi - 1**, s. 171.

⁴¹⁹ Tunçay, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 281-282.

⁴²⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s. 282-283. Buradaki anlatım gerek Montesquieu’deki *hareketsizlik* anlatısını gerekse de *Federalist Yazılar*’da ifade bulan Madison’ın “*hırsa karşı hırs*” söylemini çağrıştırmaktadır; bkz. Federalist No. 47; Hamilton, Madison, Jay, **The Federalist**, s. 265.

“zenginlerin iktidar ve lüks tutkularına gem vurarak halkı kıskırtmaktan kaçınmaları” gelmektedir.⁴²¹

Polybios nihayetinde çeşitli ünlü anayasalarla⁴²² detaylı karşılaştırmalar yaparak Roma anayasasının üstünlüğünü tümevarımsal bir yaklaşımla temellendirmeye girişmiştir.⁴²³ Fakat burada önemli bir husus Yunan felsefesinin ıstılahlarıyla Roma anayasasının bir karma anayasa olarak incelenmesi ve takdim edilmesinin gerçeklerle çok uyuşmadığı akla gelmektedir. Her şeyden evvel, Polybios’un yaklaşımı önemli ölçüde bir idealizasyon ve haliyle indirgeme ihtiva ettiği söylenmelidir. Zira Roma’nın anayasal yapısındaki karmaşıklığa yer vermeksizin yani bütün siyasal kurumları ele almaksızın Roma anayasasını ele almıştır. Dolayısıyla ortaya koyduğu anlatı gerçekteki anayasal düzenin basitleştirilmiş -tabiri caizse- bir “karikatüründen”⁴²⁴ ibarettir.⁴²⁵

Diğer yandan, Eflatun ile Aristoteles’ten esinlenmiş gibi görünse de Polybios geniş iktibasta bulunduğu bu düşünürlerin siyasal düşüncelerinde önemli bir yer tutan sosyal sınıflara ilişkin anlatım ve bu sınıfların dengesine yok denecek bir cılızlıkta yer ayırmıştır. Yani karma anayasa kuramını büyük ölçüde siyasal kurumlar dengesi üzerine kurmuştur. Haliyle Roma’daki bu siyasal kurumları şekillendiren temeldeki sosyal sınıf ilişkilerine anlatımında yer vermemiştir. Bu tercihinin altında patricilerin toplumsal-siyasal üstünlüğünün karma anayasası anlatısı arasında oluşacak çelişkiyi örtme niyeti yatıyor olması muhtemeldir. Yine de Polybios, karma anayasa kuramıyla dolaylı da olsa erken-modern İngiltere’inde zuhur edecek dengeli anayasa fikri ve kuvvetler ayrılığı kuramı için önemli bir kurucu rol üstlenmiştir.⁴²⁶

⁴²¹ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 35.

⁴²² Bunların arasında Sparta (*Lakedaemonia*), Girit, Mantinea, Kartaca, Atine ve Thebai anayasaları vardır.

⁴²³ İlgili tartışma için bkz. Tunçay, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 283-294.

⁴²⁴ İfade Jean-Jaques Chevallier’e ait; bkz. Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 35.

⁴²⁵ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 35.

⁴²⁶ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 35-36.

2.2.4. Cicero'nun Karma Anayasa Kuramı

Marcus Tullius Cicero, *Devlet Üzerine (De Re Publica)* eserinde Polybios'un karma anayasa kuramını neredeyse çok az farklılıklarla -kurmaca bir diyalog çerçevesinde- Scipio Aemilianus'a tasdik ettirerek benimsemiştir.⁴²⁷ Bu husus özellikle Scipio Çevresi olarak bilinen zümrenin nezdinde kabul görmeyen bir görüşü Scipio'ya -kurgu metin çerçevesinde de olsa- Cicero'nun ikrar ettirmeyeceğinden önemlidir. Daha açık bir ifadeyle Cicero, Scipio'ya bu görüşleri atfediyorsa açık ki bu görüş Scipio Çevresinde kaşılık bulmuştur. Böylece Cicero, Polybios'un karma anayasa kuramını zımnen de olsa benimsediğini göstermiştir. Bu benimseme ciddi ölçüde çok ufak farklarla tümünden bir iktibas kabilindedir. Öyle ki Polybios'un kuramını bilmeden Cicero'nun anlatısını anlamak güçtür.⁴²⁸

Cicero, Aristotelesçi bir yaklaşımla toplum ve devletin kökenini insanın tabiatında aramıştır.⁴²⁹ Ona göre insanlar salt zayıflığın icbar ettiği sürüleşme dürtüsüyle değil; esasen toplumsallık içgüdüleri dolayısıyla bir araya gelmektedir. Çünkü yaratılışları itibariyle insanlar yalnız bir hayat sürmelerine değil, birliktelik içinde yaşamalarına matuftur. İlkel toplanmalar zamanla salt kitlesellik durumunu aşarak *halk (res populi)* konumuna evrilmekte; yani kitlesellik yerini toplumsallığa bırakmaktadır. Buradaki halk kavramıyla kastedilen alelade bir insan yığını değil; ortak bir yarar ile uyum halinde olan ve hukuki bağlarla birleşmiş bulunan hayli büyük sayıdaki insanlar topluluğu kastedilmektedir.⁴³⁰ Toplum ile devlet arasında bir zorunlu birliktelik ilişkisi kuran Cicero'ya göre devlet (*res publica*), halka (*res populi*) aittir,⁴³¹ yani bir halk unsurudur.⁴³² Böylece *res publica*⁴³³ ya da *res populi*, “sürekli olabilmek için bir çeşit

⁴²⁷ Çevik, **Roma'da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi**, s. 100.

⁴²⁸ Çevik, **a.g.e.**, s. 110. İki düşünürün hukuk anlayışlarındaki benzerlik hususunda kısa bir anlatım ve görüş için bkz. Güller, “Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, s. 1301-1303.

⁴²⁹ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 57.

⁴³⁰ Marcus Tullius Cicero, **Devlet Üzerine (De Re Publica)**, çev. C. Cengiz Çevik, 3. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2019, I, XXV, s. 137.

⁴³¹ Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 310.

⁴³² Cicero, **De Re Publica**, I, XXV, s. 137.

⁴³³ Cicero'nun *res publica* kavramı Eflatun ve Aristoteles'teki *politeia* kavramına denk düşer; Cicero, **a.g.e.**, Giriş Bölümü, s. 86.

*karar verme mercii tarafından yönetilmesi gerekmektedir.*⁴³⁴ Yani halkın tezahürüyle yönetim tezahür etmekte ve siyasal iktidar kurumsallaşmaktadır.⁴³⁵

Bu tanımla Cicero'nun -Eski Yunan düşüncesine kıyasla- getirdiği temel yenilik, devletin ortaya çıkış nedenini salt ortak çıkar ve amaç ekseninde açıklamak yerine, hukuki gereksinimlere yani yasalara bina etmektedir. Bu tanım, Cicero'nun yasa ile kastının doğal yasalar olduğu ve hukuk (*ius*) ile adaleti (*iustitia*) ayrılmaz bir bütün olarak gördüğü dikkate alındığında, devletin adaleti ihtiva ettiğini varsayarak devleti ahlaki açıdan meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Esasen devlet tanımının içine hukuku bir unsur olarak dahil eden Cicero, bu yaklaşımıyla çok önemli bir adım atmıştır.⁴³⁶

Cicero, Eflatuncu-Aristotelesçi ekolü takip ederek siyasi rejimleri iktidarın taşıyıcılarına göre monarşi, aristokrasi ve demokrasi şeklinde tasnif etmiştir. Bunların arasında Cicero'nun en faziletsiz bulduğu yönetim biçimi demokrasidir. Zira yönetimi elinde bulunduran halk her ne kadar özgürlüğünü tesis etse de nihayetinde cehalet içindedir ve bu cehaleti nedeniyle yönetimde riayet edilmesi gereken hududu bilemeyeceğinden adil ve tertip üzere hükmedemeyecektir. Dahası demokrasilerde eşitlik adına, fazileti az olan kişilerle çok olanlara aynı derecede kıymet verilmesi esasen temel bir eşitsizliği netice vermektedir. Böylece eşitsizlik ve özgürlük aşırı hale gelince demokrasi bozulmaya yüz tutar ve “*yığınların tiranlığına*” dönüşür.⁴³⁷

Cicero'nun demokrasiden daha faziletli fakat monarşiden daha az fazıl bulduğu aristokrasi ise itidal ilkesini esas tutan hikmet sahibi bir zümrenin mutedil bir çerçevede kamunun işlerini sevk ve idare etmesi yönüyle faziletlidir. Fakat demokrasi gibi diğer iki yönetim biçimi de menfi hususiyetler taşımaktadır. Evvela her üç türde de -tam anlamıyla- özgürlüğün bulunması mümkün değildir. Daha önemlisi -Eflatuncu bir yaklaşımla- Cicero, her üç rejimin de yatkın oldukları kötü yönetim biçimine dönüşme

⁴³⁴ Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 310; Cicero, **De Re Publica**, I, XXVI, s. 138.

⁴³⁵ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 58.

⁴³⁶ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 58-59.

⁴³⁷ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 59.

eğilimine sahip olduklarını ifade etmiştir. Yani demokrasinin yığınların tiranlığına dönüşebileceği gibi aristokrasi Atine örneğinde yaşandığı üzere bir Otuzlar Tiranlığı'na yani oligarşiye evrilebilme istidadını taşımaktadır. Monarşi ise her an tek kişiye dayalı kan dökücü tiranlığına dönüşmek ihtimali taşımaktadır.⁴³⁸ Daha öz bir ifadeyle bu üç saf⁴³⁹ rejimin her biri bozulma istidadı taşımaktadır ve dolayısıyla gerçek anlamda fazıl rejimler değildir. Bununla birlikte bu katışıksız/saf rejimlerin her biri adaletsizlik ve açgözlülükle malul hale gelmedikçe sağlam/dengeli bir yönetim olarak seyredecektir.⁴⁴⁰

Cicero bu açıklamaların üzerine bu üç yönetim biçiminin en iyi yanlarını birleştiren dördüncü bir rejim türü olarak karma bir anayasanın en faziletlisi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴¹ Böylece Cicero, Eflatun'la doğan, Aristoteles'te ilk biçimini bulunan ve Polybios'un kuramsallaştırdığı karma anayasa düşüncesini benimsemiştir. Benimseme nedenini monarkın tebaasına karşı beslediği muhabbeti, aristokratların yol gösterici bilgeliğini ve demokrasinin özgürlüğünü bir potada eritmesine bağlamıştır.⁴⁴² Kendi karma anayasa yorumunu ise şu şekilde özetlemiştir: “*Devlette baskın bir kraliyet yapısı olmalı; belli seçkin kişilere özel bir otorite verilmeli ve ayrılmalı; bazı meseleler de kitlenin yargısına ve arzusuna bırakılmalıdır.*”⁴⁴³ Bunun üzerine karma anayasalı bir devlete öncelikle müesses ve vazgeçilemez bir *eşitlik* ve ikinci olarak bir kuvvet ve *dirayetin* olduğundan bahisle Cicero, karma anayasa fikrini temellendirmeye çalışmaktadır.⁴⁴⁴ Bu dirayetin en önemli tezahürü ise düzenin sürekliliğini sağlaması ve yöneticiler bir skandala imza atmadıkça devrime imkan tanımamasıdır. Zira bu düzen dahilinde her fert kendi göreviyle meşgul olmakta; kendine tanınmış yetkileri aşmaz ve haklarını da var gücüyle korumaktadır.⁴⁴⁵

⁴³⁸ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 60.

⁴³⁹ Cicero, **De Re Publica**, I, XXVIII, s. 139.

⁴⁴⁰ Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 311; Cicero, **De Re Publica**, I, XXVI, s. 138.

⁴⁴¹ Cicero, **a.g.e.**, I, XXIX, s. 140.

⁴⁴² Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, s. 317; Cicero, **De Re Publica**, I, XXXV, s. 145.

⁴⁴³ Cicero, **a.g.e.**, I, XLV, s. 154.

⁴⁴⁴ Cicero, **a.g.e.**, I, XLV, s. 154.

⁴⁴⁵ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 61.

Eflatun’la arasındaki farklılığa dikkat çeken Cicero, ütopya yani farazi bir tasarımla uğraşmadığını bilakis çağındaki “*en büyük devletten*” yani Roma’dan söz ettiğini ve bu devletin özgün mahiyetine dikkat çekmeye çaba sarf ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁶ Buna yönelik Cato’ya atıfla, Roma anayasasının, -Yunan şehir devletlerinin aksine- “*tek bir insanın değil, birçok yurttaşın ortak dehasının ürünü*” olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla da Roma anayasası tek bir ömrün mahsulü olmadığını, asırlar içerisinde kuşaktan kuşağa biriken bir emeğin eseri olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴⁸ Böylece Roma Cumhuriyetinin asırlar içindeki gelişimin neticesinde -ve Eflatun’un ütopya devletinin aksine- ideal devlet mertebesine ulaştığını zımnen dikte etmektedir.⁴⁴⁹

Polybios’tan farklı olarak Cicero, karma anayasa kuramındaki unsurların Roma’daki hangi kurumları karşılamakta olduğunu açıklamamaktadır. Esasen Cicero’nun amacı da teknik bir anayasal anlatı yapmak değildir. Asıl maksadı resmî egemenliğin (*potestas*) halkta, fiilî egemenliğin (*auctoritas*) senatörlerde bulunduğunu ortaya koymak bu yolla -aristokrasiye bir üstünlük tanımakla beraber- mezkur “*iki toplumsal gücü siyasal düzeyde bir çeşit denge içinde tutmaktır.*”⁴⁵⁰

İki düşünür arasındaki diğer bir fark ise Polybios, Roma anayasası hakkında olana odaklanıp üç unsurun birbirini dengelediği hususu üzerinde dururken Cicero, anayasa üzerinde “*bir değer yargısı*” yürütmüş olmasıdır. Zira Cicero’ya göre anayasada üç yönetim biçimi mezcedilerek her birinin hususi iktidar anlayışlarının dengelenmesi, özgür bir halkın işi olup eşitlik ve istikrarın teminatıdır. Bu nedenle de azametini karma anayasa çerçevesinde şekillenen kurumlarına borçlu olan Roma’nın karma anayasal

⁴⁴⁶ Cicero, **De Re Publica**, II, XXX, s. 178. Benzer bir bağlamlar için bkz. **a.g.e.**, II, I, s. 157 ve II, XXIX, s. 177.

⁴⁴⁷ Cicero, **a.g.e.**, II, I, s. 156. Cicero bu bağlamda Girit anayasasının mimarı Minos’u, Sparta anayasasının mimarı Lycurgus’u, Atina anayasasının mimarları Theseus, Dracos, Solon ve Demetrius’u zikretmiştir. Ayrıca başka bir bağlamda Cicero Demetrius’a ayrı bir yer ayırmış ve zikredilen diğer anayasa mimarlarıyla kıyaslamıştır. Neal Wood, Cicero’nun Demetrius’a ayrı bir yer ayırmasını kendi öyküsünü ona benzetmesinden olabileceğini zira her ikisi devlet adamı filozoflar olup iktidarlarını kaybedince felsefeye teksif olmuştur; Neal Wood, **Cicero’s Social and Political Thought**, Berkley, University of California Press, 1988, s. 123.

⁴⁴⁸ Cicero, **De Re Publica**, II, I, s. 156.

⁴⁴⁹ Ağaogulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 61.

⁴⁵⁰ Ağaogulları, Köker, **a.g.e.**, s. 61-62.

düzeninden ayrılmamak hayatidir.⁴⁵¹ Öyle ki Romalı neslinin devamı ve bu neslin atalarının ilke ve adetlerine sadık kalmaları durumunda Roma'nın ebedi olacağını dile getirmektedir.⁴⁵² Nihayetinde Cicero, senatonun yani aristokratların gerek halk gerekse askeriye karşısında özgül ağırlığı olacak bir düzeni karma anayasa kuramı ile temellendirmiş ve savunmuştur.⁴⁵³

Böylece Antik Yunan düşüncesinde hayat bulan⁴⁵⁴ karma anayasa fikrinin sistemli ilk kuramcıları Eflatun ve Aristoteles'ten⁴⁵⁵ büyük ölçüde etkilenen Polybios ve Cicero'nun kuramları, erken-modern İngiliz siyaset düşüncesinde -İngiliz anayasal düzeni ve krizlerinden ötürü- tekrardan canlanarak İngiliz dengeli anayasa fikrinin temellerini teşkil etmiştir. Bunun neticesinde ise Montesquieu ve Amerikan Kurucu Babalarının siyaset kuramlarında önemli izler bırakarak kuvvetler ayrılığı kuramına rehberlik etmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Ağaoğulları, Köker, **a.g.e.**, s. 62. Bu değer yargılarını gündeme getirdiği bir bağlam için bkz. Cicero, **De Re Publica**, II, XXXVIII-XLIV, s. 184-188.

⁴⁵² Cicero, **a.g.e.**, III, XXIX, s. 205-206.

⁴⁵³ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 62. Nitekim Ellen M. Wood, Cicero'nun siyaset kuramıyla Roma aristokrasinin içinde bulunduğu krizi aşmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir; Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 150. Wood'ın bu tespiti, Montesquieu'nün, mutlakiyetçilik karşısında zayıflayan Fransız aristokrasisine bir çözüm gayesiyle İngiliz anayasası etrafında idealize ettiği anayasal kurguyu, yani “*saft*” kuvvetler ayrılığı kuramını ortaya koyduğu koşulları anımsatmaktadır. Son olarak Cicero'nun çağındaki Roma aristokrasininin krizi için bkz. Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 144-156; Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi – 1**, s. 173-177.

⁴⁵⁴ Neal Wood, karma anayasa fikrinin ilk Herodot tarafından dile getirildiğini ifade etmektedir; Wood, **Cicero's Social and Political Thought**, s. 159-160. Özellikle bkz. Herodotus, **The Persian Wars**, III, 80-82.

⁴⁵⁵ Eflatun ve Aristoteles karma anayasa fikrinin ilk kuramcıları olarak görülse de Neal Wood, Thukididis'in genellikle gerçek bir hükümet düzenlemesini bir karışım olarak tanımlayan ilk kişi olduğu kabul edildiğini ifade etmektedir; Wood, **Cicero's Social and Political Thought**, s. 160. Özellikle bkz. Thucydides, **The Peloponnesian War**, VIII, 97.

⁴⁵⁶ Wood, **Cicero's Social and Political Thought**, s. 159.

2.3. DENGELİ ANAYASA KURAMI

2.3.1. Genel Olarak

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere antik dönemden sonra -belki de feodalitenin şartları dolayısıyla- modern-öncesi döneme kadar yönetimin dengelenmesi, anayasanın muhtelif unsurlarca karılması gibi bir tartışmaya rastlanılmamaktadır. Ancak erken-modern dönemde İngiliz feodalitesinin krizinin neticesinde ortaya çıkan mutlakiyetçi eğilimler İngiliz siyasal düzeninde kırılmalara neden olmuştur. Tudor Hanedanlığının - özellikle VIII. Henry'nin- başlattığı mutlakiyetçi eğilimler nihayet Stuart Hanedanlığıyla birlikte iç savaşa evrilmiştir. Gerek iç savaşa giden süreçte gerekse iç savaş ve sonrasında anayasal düzenin girdiği girdap ve düzeni yeniden tesis etmeye yönelik arayışlar İngiliz siyasal düşüncelerinde önemli bir milat teşkil etmektedir. Bu süreçte kaleme alınan eserler modern siyasal düşüncelerinin başlangıcı mahiyetindedir.

Tam da bu aşamada İngiltere'deki bu çözüm arayışları ilkin Taç-Parlamento'da (*Crown-in-Parliament*) kuramıyla antik dönemin karma anayasa kuramını canlandırmıştır. Kuramla taç, lordlar ve avamların Parlamento nezdinde hükümetin elbirliğiyle sevk edildiğini açıklamaya yönelmektedir. Bu açıdan her ne kadar kuramın yönetimde itidali tesis etmeye yönelmiş gibi görünse de ekonomik bir güç olarak yükselen asilzadelerin konumlarını siyasal açıdan tahkim etmeye hizmet ettiği söylenmelidir.⁴⁵⁷

Fakat VIII. Henry'nin reformlarıyla birlikte siyasal güç dengesi taç lehine genişlemeye uğramış ve Stuartlar döneminde mutlakiyetçi eğilimler doruk noktasına çıkarak kuram işlerliğini kaybetmiştir. İç savaş asilzadelerin galibiyetiyle neticelense de Cromwell kendi iktidarını kurmuş ve bu yönetimi Hobbes, Bodin'den egemenliğin bölünmezliğini ve Thomas Smith'den ise yığın (*multitude*) kavramını almak suretiyle temellendirmeye

---

⁴⁵⁷ Avam Kamarasının "mutlak" egemenliği iç-savaş sonrasında bile tesis edilememiştir. Parlatentonun egemenliğinin müesses hale gelmesi 18. yy.'ın ortalarını bulacaktır.

çabalamıştır. Yani Cromwell'in iktidarını felsefi açıdan meşrulaştırma gayretinde bulunmuştur.⁴⁵⁸

Cromwell'in iktidarı dağılıp taç makamının yeniden ihdas edilmesiyle başlayan Restorasyon döneminin (1660-1689) bir neticesi olarak Taç-Parlamento'da kuramı yeniden yorumlanarak artık “dengeli anayasa” kuramı şeklinde ifade bulmuştur. Böylece dengeli anayasa kuramı, “1660-1750 yılları arasında, İngiliz hükümetinin geniş kabul gören bir kuram” olarak İngiliz siyasal düşüncesinde merkezi bir yer edinmiştir.⁴⁵⁹ Öyle ki Vile'a göre bu kuram, “İngiltere'de on sekizinci yüzyıla hakim olmuş ve Montesquieu'nün Kanunların Ruhu eserinin İngiliz Anayasası hakkındaki bölümde ileri sürdüğü görüşlerin temelini oluşturmuştur.”⁴⁶⁰

2.3.2. Taç-Parlamento'da Kuramı

2.3.2.1. Genel Olarak

Feodalitenin krizini diğer Avrupa toplumlarına göre oldukça farklı bir süreç içerisinde atlatan⁴⁶¹ ve zamanla kapitalist üretim ilişkilerinin doğduğu İngiltere, araştırmacıların çalışmalarına sıkça konu olmuştur. Bu ilginin altında yatan önemli sebeplerden biri, daha kapitalizm hakkında isabetli bir anlamlandırma sunmaya yönelik kökenlere inme

⁴⁵⁸ Örsan Ö. Akbulut, **Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi**, Ankara, TODAİE, 2007, s. 277-279. Akbulut bu bağlam dahilinde Hobbes'ın düşüncelerini İngiliz egemenlik kuramında bir kırılma addetmektedir. Bu kırılmanın Cromwell sultanı koşullarında geçici olup Restorasyon Dönemiyle birlikte eski kuramın çerçevesinin geri getirildiği fakat eski ruhunu taşımayarak dengeli anayasa kuramcılarınca dönüştürüldüğü ifade edilmelidir.

⁴⁵⁹ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 59. Ayrıca kuramın etraflı bir anlatısı için bkz. **a.g.e.**, Bölüm III, s. 58-82.

⁴⁶⁰ Vile, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁶¹ George Comninel, bu farklılığı şu şekilde özetlemiştir:

“Fransa’da, merkezi siyasi örgütlenmesini kaybetmiş bir ülkenin tamamındaki lordlar, sonunda monarşinin yeniden kurulmasının temelini oluşturan sadakat ağlarıyla birbirlerine bağlandılar (çünkü sonuçta kralın derebeyleri olarak rakipsiz bir iddiası vardı). İngiltere’de lordlar topraklarını ve konumlarını Normandiyalı Williams’a ve onun soyundan gelenlere olan sadakat ilişkilerine borçluydular (elbette Williams’ın başarısı en başta onların sadakatine bağlıydı). On dördüncü yüzyılın krizlerinden sonra İngiliz sınıf ilişkilerinin Fransa’da ortaya çıkan *mutlakiyetçi* toplum yerine *kapitalizme* doğru yeniden yapılandırılmasından nihai olarak sorumlu olan, tam da bu *farklılık* ve bunun İngiliz toplumsal gelişimi üzerindeki uzun vadeli etkileriydi.” (Vurgu bize ait)

George C. Comninel, “English Feudalism and the Origins of Capitalism”, **The Journal of Peasant Studies**, C. 27, No: 4, 2000, s. 23.

çabasıdır. Gerçekten de kapitalizmi anlamının ve onu -sıkça karıştırıldığı- ticarileşmeden ayırmanın en isabetli yolu, kapitalizmin doğduğu geç-ortaçağ ve erken-modern İngiltere'sinin toplumsal yapısını incelemekten geçmektedir.

Kapitalizmi netice veren evrimin merkezinde Taç ve özellikle Parlamento olup bu evrim, İngiliz feodal ilişkilerinin gelişimi ve değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu evrimin ilk aşamasında ortaya çıkan egemenlik anlayışı, *King/Crown-in-Parliament* yani *Kral/Taç-Parlamento*'da kavramıyla formüle edilmiştir.⁴⁶²

Taç-Parlamento'da kuramı esasen İngiliz merkezileşmesinin en belirgin özelliğidir.⁴⁶³ Ancak merkezileşme sürecinde bütün toplumsal kurumlar değişime uğradığı gibi Parlamento da 16. ve 17. yy.'da biçimsel olarak aynı kalmakla beraber önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Söz konusu dönüşümün en temel unsuru ve/veya sonucu olarak Lordlar Kamarası'nın Parlamento'daki merkezi konumunu Avam Kamarası'na karşı kaybetmesidir.⁴⁶⁴ Bu dönüşümü ve *Taç-Parlamento*'da kuramını daha iyi anlamak için İngiliz feodal düzenini tanımak gerekecektir.

2.3.2.2. İngiliz Feodal Yapısı ve Feodalitenin Krizi

İngiliz aristokrasisi kabaca üstte lordlar, altta ise soylu aile mensubu toprak sahibi asilzadeler (*gentry*) olacak şekilde iki kısımdan oluşur.⁴⁶⁵ Asilzadeler de 16. ve - özellikle- 17. yy. itibariyle eski ve yeni asilzadeler şeklinde kendi içinde ikiye ayrılır.

Eski asilzadeler esasen gerçek anlamda asilzadelerdir. Yani kuşaklardan beri tevarüs yoluyla gelen geleneksel mülk sahibi soyluların lord olmayan varisleridir. Diğer taraftan yeni asilzadeler ise -özellikle VIII. Henry dönemiyle birlikte- artan enflasyona bağlı olarak meydana gelen hayat pahalılığına rağmen ticaretiyle zenginleşen ve bu

⁴⁶² Bu formülasyon genellikle Kral ve Parlamento'nun samimi ve kuvvetli bir ortaklığı gibi arz edilse de pragmatik gayelerle ortaya çıkan mecburi bir çıkar ortaklığının fazlası değildir.

⁴⁶³ Akbulut, *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, s. 265.

⁴⁶⁴ Christopher Hill, *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi'ne 1530-1780*, çev. Lale Akalın, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016, s. 34.

⁴⁶⁵ Hill, *İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780*, s. 48-49.

zenginliğin sayesinde belirli yollarla soyluluk vasfı kazanan tüccarlardır.⁴⁶⁶ Bu tüccarlar, soyluluk vasfını -sözü edilen hayat pahalılığına rağmen- lüks masraflarından ödün vermeyip mali sıkıntılara düşen soylularla evlilik bağları kurarak veya devlet bütçesine gelir sağlamak adına Kraliyet tarafından satışa sunulan arma ve unvanları satın alarak soyluluk kazanmıştır. Fakat bunlardan daha dikkate değer bir şekilde, 16.-17. yy.'da satışa çıkartılan -reformasyonun neticesinde- Kilise, -Şanlı devrimin neticesinde- Lord ve Kraliyet topraklarını iktisap ederek⁴⁶⁷ elde etmiştir. Asilzadeler -özellikle yeni asilzadeler- zenginliğinin sağladığı güçle siyasal alandaki güç dengesini Parlamento'nun üstünlüğünü tesis etmek ve Parlamento içinde ise gücü Avam Kamarası lehine çevirmek hususunda en temel aktör olmuştur.⁴⁶⁸

Bunun birlikte İngiliz feodal lordları hiçbir zaman siyasal olarak egemen bir lord olamamıştır. Zira İngiltere'de var olan feodal ilişkilerin mahiyeti Kıta'da olduğu gibi senyörlük ilişkileri şeklinde değil, Comninel'in ifadesiyle, mülk sahibi lordluğu (*proprietary lordship*) ile yerel lordluğun (*domestic lordship*) birleşimi şeklindeki bir ilişkiler bütünü olarak tezahür etmiştir.⁴⁶⁹ Nitekim Bloch, bu ilişkiyi lordlar ve monarşi arasındaki İngiltere'ye özgü bir "sınır anlaşması (*boundary agreement*)" olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁰

İngiliz feodal yapısının bu özgünlüğünü vurgulayacak en belirgin -ve onu kıta feodal yapılarından ayıran- özelliklerinden biri yargılama yetkisi (*jurisdiction*) bağlamında ortaya çıkmaktadır. İngiliz feodal beyleri serfleri (*villein*) üstünde sadece örfi hukuk (*customary law*) bağlamında yargısal yetkileri söz konusuydu. Buna göre lordun tebaası özgür ve serf şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Özgür köylüler Kralın yargılama yetkisinin karşılığı olan müşterek hukuka (*common law*) tabi iken serfler lordlarının -belirli

⁴⁶⁶ 16.yy'a gelindiğinde 800 kadar pazar kentini oligarşik biçimde denetimi altına alan bu tüccarların zamanla yönetmek arzusuna kapıldıklarını ifade edilmiştir; Hill, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁶⁷ Hill, devlet mülklerinin özel şahıslarca iktisabı hususunda Avam Kamarası'nın tavrının incelenmesiyle kapitalizmin tarım alanındaki zaferinin izinin sürülmüş olacağını ifade etmektedir; Hill, **a.g.e.**, s. 95. Bu bağlamda dikkat çekici başka bir husus ise Avam Kamarası üyelerinin, üye olduktan sonra deniz aşırı ticaret girişimlerine yatırımda bulunmaya başlıyor olmalarıdır; Hill, **a.g.e.**, s. 103.

⁴⁶⁸ Christopher Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s. 31. Hill, 1648 yılında bir lordun kurduğu çarpıcı bir ifadeye atıfla Avam Kamarası'nın Lordlar Kamarası'nı üç kere satın alabileceğini dile getirmektedir.

⁴⁶⁹ Comninel, "English Feudalism and the Origins of Capitalism", s. 24.

⁴⁷⁰ Marc Bloch, **Feodal Toplum**, 6. bs, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2019, s. 400.

ölçüde- keyfi yargılaması dayanan örfi hukuka tabiydi.⁴⁷¹ Bu durum özünde *müşterek hukukun* mülkiyeti korumaya yönelik mahiyetini belirgin hale getirmektedir.⁴⁷² Buna karşın Fransa’da lordların serfleri üzerinde çok daha güçlü bir yargılama yetkisi mevcuttu ve haliyle feodal hukuk, feodal beyin mülkiyetinden başka bir mülkü korumamaktaydı. Böylelikle İngiltere’de, kıtada geçerli olan feodal yapılarıdaki gibi parsellenmiş bir egemenlik anlayışından bahsetmek mümkün değildi.⁴⁷³

Bu fark, esasen lordların ekonomi-dışı yollarla artık değere ele koyamamasıdır. Zira lordların yargılama yetkisi ve feodal yükümlülükleri yoktur. Onun yerine *müşterek hukuk* ile Kral’ın asilzadeler arasından atadığı -müşterek hukukun uygulayıcısı olan- yargıçların (*Justice of the Peace*) yargısal yetkisi -başka feodal örneklerdekinin aksine- merkezi bir müessese olarak var olmuştur.⁴⁷⁴ Ayrıca *siyaseten edinilen mülkler*⁴⁷⁵ ve çeşitli imtiyazlar ve feodal haklar gibi ekonomi-dışı el koyma biçimleri, İngiliz feodal yapısında geçerli olmamıştır. Bunun neticesi olarak İngiliz feodalitesinde artık değere ancak ekonomi-içi yollarla elde edilmiştir.⁴⁷⁶ Sonuç olarak ekonomik güç, yargısal ve

⁴⁷¹ Çitleme hareketi (*enclosure movement*) neticesinde gün geçtikçe serflik ilişkilerinin ortadan kalkması, örfi hukukun yerini büsbütün müşterek hukuka bırakmasına neden olmuştur. Keza -ve daha önemlisi- çitleme, “özgür” işgücünü meydana getiren ve haliyle İngiliz toplumunun, feodal toplumdan tarımsal kapitalist topluma geçişi sağlayan temel unsurdur; Comninel, “English Feudalism and the Origins of Capitalism”, s. 28. Nitekim Hill, 17. yy’da serflik ilişkileri bulmanın mümkün olduğunu ancak kiracılık ve ücretli emek ilişkilerinin daha önemli ve yaygın olduğunu ifade etmiştir; Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 35. Ayrıca iç savaş sırasında asilzadeler, tüccar ve müşterek hukuk yargıçlarını temsil eden Parlamento’nun ordusuna destek ekonomik olarak gelişmiş -yani feodalden ziyade kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu- güney ve doğu bölgelerinden gelirken, Kral’ın desteği lordların az da olsa serflik ilişkilerinin devam ettiği ekonomik olarak gelişmemiş kuzey ve batı bölgelerinden gelmesi bu durumla bağlantılıdır; Hill, **İngiltere’de Devrim Çağı: 1603-1714**, s. 158. Son olarak çitleme furyasının detayları hususunda bkz. James R. Wordie, “The Chronology of English Enclosure, 1500-1914”, **Economic History Review**, C. 36, No: 4, 1983, s. 483-505.

⁴⁷² Comninel, “English Feudalism and the Origins of Capitalism”, s. 28-31.

⁴⁷³ Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 182.

⁴⁷⁴ Zikredilen yargılama yetkisi başka feodal yapılardan farklı olarak Kral’da olmasının köklülüğüne delil olarak Wood, Magna Carta sırasında feodallerin yargılama yetkisine el koyma imkanına sahip olmalarına rağmen almamalarını ileri sürer; Wood, **a.g.e.**, s. 185; Ellen Meiksins Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, 2. bs, İstanbul, Yordam Kitap, 2016, s. 31. Gayet tabii bu durum, yargılama yetkisinin Kral’dan mücerret düşünülmemesinden kaynaklanmış da olabilir.

⁴⁷⁵ Wood, kavramsallaştırmanın Brenner’a ait olduğunu ifade etmektedir; Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet**, s. 29.

⁴⁷⁶ Wood, **a.g.e.**, s. 29. Bu ifadeye kısmen aykırı bir görüş için bkz. Comninel, “English Feudalism and the Origins of Capitalism”, s. 26. Comninel, örfi hukuk ile ekonomi dışı yani yargılama yetkisi yoluyla artık değere el koymanın bütünüyle cari olmaması gibi bir durumun söz konusu olmadığını, aksine kıtaya göre az olsa da var olduğunu ifade etmektedir. Zira bunun aksi olsaydı feodal bir yapıdan bahsedilemeyeceğini dile getirmektedir.

siyasal ayrıcalıklardan koparak bireysel mülkiyetin verimliliğine dayalı hale gelmiştir⁴⁷⁷-ki kapitalizmi doğuran en önemli etkenlerden biri de budur.⁴⁷⁸

İngiltere’de yargılama yetkisinin parçalanmış bir halde olmamasına ilave olarak Kral ile Parlamento arasında yargısal “çelişkilerin” olmaması,⁴⁷⁹ Bodin ve Fransız egemenlik kuramının yerine karma anayasa fikrinin daha yaygın olmasını açıklamaktadır. Zira dönemin İngiltere’inde egemenliğin bölünmez ve tek oluşuna ilişkin bir sorun yoktu.⁴⁸⁰

Dönemin *Taç-Parlamento*’da kuramı genellikle Thomas Smith’in karma anayasa kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır.⁴⁸¹ Smith, Parlamento’yu Roma’daki Yüzler Meclis’i (*Comitia Centuriata*) ve pleb tribünlerine⁴⁸² benzeterek mülk sahibi sınıfların

⁴⁷⁷ Akbulut, **Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi**, s. 274.

⁴⁷⁸ Bu noktada Avam Kamarası üyelerinin, kamaraya dahil olduktan sonra deniz-aşırı ticaret girişim ve kumpanyalara yatırımcı olmaya başlamaları dikkate değer bir husustur (Hill, **İngiliz Devrimler Çağı 1530-1780**, s. 103); zira her ne kadar yargısal ve siyasal ayrıcalıklar yerine mülkiyet verimliliğinden doğan bir ekonomik güçten bahsetsek bile bu güç, mutlak anlamda yargısal ve siyasal ayrıcalıklardan bağımsız gelişmemiştir. Nitekim yargısal ve siyasal alan zamanla yoğun bir biçimde mülkiyeti koruyan yani kapitalist çıkarları muhafaza etmeye yönelen bir hale evrilmiştir.

⁴⁷⁹ Vile, 17. yy. itibarıyla İngiltere’de yargısal yetki hususunda yürütülen derin ve etraflı tartışmaların cereyan ettiğini ifade etmektedir; Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 34.

⁴⁸⁰ Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet**, s. 246. Ellen Wood’ın bu husustaki ifadelerine bütünüyle katılmak mümkün değildir. Zira Hill’in eserleri incelendiğinde müşterek hukukun yargıçlar, (*Justice of the Peace*) mensubu oldukları asilzade yani mülk sahibi sınıfların çıkarlarını büyük ölçüde koruduğunu; bu nedenle -özellikle Stuart tahakkümü sırasında- hükümetin -mesela çıraklık yasasının uygulanması gibi- bir takım direktiflerine uymamakta ısrar eden yargıçların olduğu görülmektedir. Yine Hill’in ifade ettiği üzere Avam Kamarası’nın Stuartlar döneminde özellikle yargıçları temsil ettiğini, belli başlı meselelerde Kraliyet karşısında yargıçların sözcülüğünü yapması ve emirlere uygun davranmayan yargıçları Taç tarafından *Star Chamber*’da yargıladığını nazara aldığımız takdirde yargılama yetkisi açısından bir krizin olduğu aşıkardır. Nitekim bu kriz, iç savaş neticesinde iktidarın (*imperium*) mülk (*dominium*) sahibi asilzadelerce Avam Kamarası’nın nezdinde ehlileştirilmesiyle aşılmıştır. Bu durum ekonomik alanın siyasal alana tahakkümü ve zaferi olarak da ifade edilebilir. Ayrıca bkz. Neal Wood, “Avarice and Civil Unity: The Contribution of Sir Thomas Smith”, **History of Political Thought**, C. 18, No: 1, 1997, s. 40. Neal Wood bu makalesinde özellikle Thomas Smith ve Montchrétien bağlamında İngiliz ve Fransız egemenlik anlayışlarının mukayesesini yapmaktadır; bkz. özellikle **a.g.e.**, s. 37-42. Bu meselede zikre medar bir diğer husus Hobbes’un kanaatleridir. Zira iç savaş öncesinde ortaya çıkan ve savaş sonrasında bir hayli hararetlenen “çokluk” tartışmalarıyla beraber Kral’ın bölünmez egemenliğinin vurgulanma ihtiyacı doğmuştu ve Hobbes, Bodin’den egemenliğin bölünmezliğini ve Thomas Smith’den ise yığın (*multitude*) kavramını almak suretiyle bu ihtiyacı karşılamış ve Cromwell’in iktidarını meşrulaştırma çabasına girişmiştir. Bu hususta bkz. Akbulut, **Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi**, s. 277-279.

⁴⁸¹ Genel olarak bkz. Wood, “The Contribution of Sir Thomas Smith”, s. 24-42. Smith eserinde doğrudan böyle bir kuram isminden bahsetmemekte hatta bu terkihi eserde bir defa kullanılmaktadır. Fakat zamanla kuramı bu şekilde anılır hale gelmiştir.

⁴⁸² Avam Kamarası üyesi olan Smith’in Senato’yu gündeme getirmemesi bu kurumun daha ziyade İngiliz Parlamentosu’nda Lordlar Kamarasına karşılık düşeceğiinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Zira Smith, düzende itidali tesis etmeye yönelmiş gibi görünse de (Kraliçe Elizabeth’in baş veziri olan

siyasal veçhesi olarak kavramsallaştırmış ve mülk sahiplerinin Parlamento aracılığıyla tüm nüfusu temsil ettiğini kuramsallaştırmıştır.⁴⁸³ Zira ona göre Parlamento nezdinde monark yani taç, lordlar ve asilzadeler yani aristokratlar ve nihayet mülk sahibi özgür kişiler (*yeomanry*) yani halk (*demos*) birlikte karar vermekte yani yönetmektedir.⁴⁸⁴ Bunların haricinde kalan -Romalılara atıfla *proleter* olarak addettiği mülk sahibi olmayan emekçi ve küçük esnaf kesimlerinin⁴⁸⁵ yönetmeye namzet olmadıklarını yönetilmeleri gerektiğini ve bu nedenle Parlamento'nun onayının herkesin onayı yerine geçeceğini ifade ederek Smith, temsil sorununu aşmaktadır.⁴⁸⁶

Özünde Smith, *müşterek-zenginliğin (commonwealth)*⁴⁸⁷ korunmasına ilişkin karar mercii olan Parlamento'nun ancak *müşterek-zenginliğin* sahiplerince doldurulabileceği

---

William Cecil'le sıkı dostlukları bu ihtimali destekliyor) asilzadelerin temsil edildiği Avam Kamarasının bir üyesi olarak avamların siyasal gücünü tahkim etmek istemesi ihtimal dışı değildir. Bu nedenle Yüzler Meclisi ve pleb tribünlerini gündeme getirmesi kendi içinde tutarlı görünmektedir.

⁴⁸³ Smith'in ifadesi şöyle tercüme edilebilir:

“Roma halkının ya da vasıtasıyla yapabileceği her şey, Roma halkının Yüzler Meclisi ya da Pleb Tribünleri vasıtasıyla yapabileceği her şeyi, baştan aşağıya bütün krallığı temsil eden ve onun gücüne sahip olan İngiltere Parlamentosu da yapabilir. Çünkü Taç'tan (Kral ya da Kraliçe olsun) İngiltere'nin en alt düzeydeki insanına kadar, hangi öneme, bölgeye, onura ya da niteliğe sahip olursa olsun, her İngiliz'in ya bizzat ya da vekilleri ve temsilcileri aracılığıyla orada hazır bulunması istenir. Ve [dolayısıyla] Parlamento'nun rızası herkesin rızası olarak kabul edilir.”

Thomas Smith, **De Republica Anglorum: A Discourse on the Commonwealth of England**, ed. L. Alston, 2. bs, Shannon, Irish University Press, 1972, s. 49.

⁴⁸⁴ Smith, **De Republica Anglorum**, s. 46-47.

⁴⁸⁵ Smith bunları şu şekilde tek tek saymıştır: “*Gündelikçiler, yoksul çiftçiler, serbest toprak mülkiyeti olmayan tüccar ya da perakendeciler, intifa sahipleri; terzi, ayakkabıcı, marangoz, tuğlacı, duvarcı, duvarcı vb. gibi tüm zanaatkarlar.*”; Smith, **a.g.e.**, s. 46.

⁴⁸⁶ Smith'in kuramı -her egemenlik kuramı gibi- büyük ölçüde bir idealizasyon ve meşrulaştırma içerdiği gözden kaçırılmamalıdır. Zira, Hill'in ortaya koyduğu üzere, Avam Kamarası'nın üstünlüğüne geçildiğinde bile Parlamento vasıtasıyla asilzadeler, tüccar ve bir kısım özgür çiftçiden (*yeoman*) ötesi temsil etmemiştir; Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714**, s. 65. Yani mülk sahibi sınıfı bile tümüyle temsil edememiştir.

⁴⁸⁷ Smith, *müşterek-zenginliğin (commonwealth)* tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Savaşta olduğu kadar barışta da kendilerini korumak için bir araya toplanan ve kendi aralarında ortak bir anlaşma veya antlaşmalarla birleşen özgür insan yığınının oluşturduğu bir toplum ya da ortak yapı/çalışma, *müşterek-zenginlik* olarak adlandırılır. Gerçekte bir insan topluluğuna ortak zenginlik denmez zira onlar sadece bir zaman ve bir olgu için toplanırlar fakat [genelde] yanlış kullanılır: bu yapıldığında, her biri kendini daha önce olduğu gibi diğerlerinden ayırır.”

Smith, **De Republica Anglorum**, s. 20.

Bu raddede *commonwealth* kavramını *müşterek-zenginlik* şeklinde tercüme etmemiz hususunda bir izahat gerekmektedir. Bunun nedeni Smith'in -modern anlamıyla- devlete mülk ortaklığı yahut birlikteliği olarak bakmasındandır. Eseri dikkatle incelendiğinde gerçekten de o, *commonwealth* olarak tavsif ettiği devleti ortak bir -ticari- girişim gibi görmektedir. Karma anayasa kuramına hakim olan bu yaklaşım nedeniyle *commonwealth* kavramının mülke vurgu yapan tarafını öne çıkarmak için *müşterek-zenginlik*

kanaatinde olduğundan Parlamento'nun, toplumun umum menfaatini temsil ettiğini düşünmektedir. O nedenle mülk sahibi olmayanlar yönetilmeye layıktır.⁴⁸⁸ Netice olarak Parlamento onayını Smith, bütün herkesin onayı olarak varsaymıştır.⁴⁸⁹

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere “*Parlamento ve onun nezdinde Avam Kamarası, mülkün temsilcisi*” konumundadır.⁴⁹⁰ Bu temsilcilik vasfı, 16. yy. itibariyle başlayan asilzadelerin yükselişi⁴⁹¹ neticesinde Parlamento nezdindeki siyasal gücün Lordlar Kamarasından Avam Kamarasına geçmesiyle beraber kazanılmıştır. Bu yükseliş, Londra tüccarının ülke sathında kazandıkları ekonomik egemenlik⁴⁹² ve büyük miktardaki arazileri asilzadelerin satın alınması⁴⁹³ gibi yollarla kademeli olarak ekonomik gücün (*dominium*) siyasal güce (*imperium*) nüfuzunu netice vermiştir. Hill'in ifade ettiği üzere, Kral gitgide asalak hale gelen lordlarla ittifakı sonucunda “*saray kliği*” kurarken, asilzade ve tüccar sınıfı birlikte bir “*ülke kliği*” kurmuştur.⁴⁹⁴ Bu kliklerin geriliminin sonucunda çıkan iç savaşa ülke kliğinin zaferiyle yani Avam Kamarasının üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.

İç savaşa kadarki döneme boyunca Kral ve Parlamento uzlaşması, hükümetin yürümesi yani bütçenin ortaya çıkması adına vergilerin ihdas edilebilmesi için bir mecburiyetti.⁴⁹⁵ Ancak dönemin sonuna gelindiğinde -özellikle Uzun Parlamento'yla beraber- siyasal alana Parlamento büyük ölçüde hakim olmuştur.⁴⁹⁶ Parlamento'nun üstünlüğü doktrini

---

ifadesini tercih ederek literal bir tercüme yapmamız icap etmiştir. Nitekim bu müşterek-zenginliğin hukuku olan *common law*'ı benzer şekilde müşterek hukuk olarak tercüme etmek bu iki kavramın rabitasını ortaya koymaya ve daha da önemlisi bu kavramların İngiliz merkezileşmesiyle olan ilişkilerini vurgulamaya yöneliktir. Zira *müşterek* yani *common* olan hakim yahut ortak olanı ifade ederek haddizatında yerel olana alternatififir -ki ifade edildiği üzere merkezileşme süreci örfi hukukun, müşterek hukuk karşısında zemin kaybetmesini netice vermiştir.

⁴⁸⁸ Smith, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁸⁹ Smith, *a.g.e.*, s. 49; Wood, *Özgürlük ve Mülkiyet*, s. 243-244.

⁴⁹⁰ Hill, *İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780*, s. 50-51.

⁴⁹¹ Hill, bu kavramsallaştırmanın (*rise of the gentry*) Profesör Richard Henry Tawney'e ait olduğunu ifade etmiştir; Hill, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁹² Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, s. 37.

⁴⁹³ Hill, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁹⁴ Hill, *İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780*, s. 78.

⁴⁹⁵ Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, s. 82.

⁴⁹⁶ Burada Parlamento'dan kastedilen Avam Kamarasıdır.

bu sürecin sonu itibariyle hakim hale gelmiştir.⁴⁹⁷ Nitekim Parlamento'nun -Kral karşısında- üstünlüğü elde ettiği süreç, Hobbes tarafından şu ifadelerle özetlenmiştir:

“Onun (I. Charles) ödeme yapacak hangi imkanı, silahlandırmak için hangi levazımı; yalnız bu değil, Londra Şehri'nin muazzam kesesinden⁴⁹⁸ ve İngiltere'de tüzel kişiliği hemen hemen bütün şehirlerin katkılarıyla beslenen Parlamento'nun ordusuna direnebilecek bir orduya asker toplamak için hangi olanakları vardı? ... Bu işte Kral'a yardım edenler yalnızca Lordlar ve [bir kısım] beyefendilerdi.”⁴⁹⁹

İngiltere'yi iç savaşa sürükleyen en başat unsur I. James ve I. Charles'ın Parlamento'yu devre dışı bırakarak gemi parası ve bir takım para cezaları yoluyla bütçe sağlamaya çalışmalarının mülk sahibi kesimde yarattığı huzursuzluktur.⁵⁰⁰ Özellikle Haklar Dilekçesini (*1628 Petition of Rights*) doğuran durumun,⁵⁰¹ -Kral'ın gemi parası, Krallık Özel Konseyi (*Privy Council*) ve Yıldız Divanı (*Star Chamber*) gibi vasıtalara başvurarak Parlamento'yu devre dışı bırakması-⁵⁰² dilekçeye rağmen devam etmesi mülk sahibi kesim adına tahammül edilemez bir hal almıştır. Nitekim Uzun Parlamento döneminde Özel Konsey ve Yıldız Divanı lağvedilmiştir.⁵⁰³

Esasen olağandışı vergi ihdası teamül gereği Avam Kamarası'nda oylanırdı. Böyle durumlar söz konusu olduğunda yani örnek olarak savaş zamanlarında Parlamento olağandışı vergileri, ekseriyetle onaylamamazlık etmezdi. Ancak hazinenin savaş olmamasına rağmen -özellikle Stuartlar döneminde- durumu kritikti.⁵⁰⁴ Bütçenin bu halinden kaynaklı olarak Stuartlar, Kraliyetin gelirlerinin büyük kısmını oluşturan

⁴⁹⁷ Hill, **a.g.e.**, s. 221.

⁴⁹⁸ Londra standartlarının Parlamento kanalıyla yerele dayatılması Parlamento'nun ekonomik ve siyasal gücünü katlayarak arttırmaktaydı. Aslında bu tüccar ve asilzadelerin Parlamento, yani Avam Kamarası aracılığıyla ortak bir kapitalist çıkar etrafında birlik olmaları demekti. Bkz. Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 103.

⁴⁹⁹ Hobbes'un Behemoth eserinden nakleden Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714**, s. 145.

⁵⁰⁰ Hill, **a.g.e.**, s. 76-77. Bununla beraber James Harrington'a göre iç savaşın altında yatan temel faktör taç, aristokrasi ve halk arasındaki geleneksel dengenin, toprağın ilk ikisinden üçüncüsüne geçmesinden ötürü bozulmasıdır; nakleden Hill, **a.g.e.**, s. 229. Halktan kastedilenin asilzadeler, tüccar ve yeomanlar olduğu açıktır.

⁵⁰¹ Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714**, s. 70.

⁵⁰² Hill, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁰³ Hill, **a.g.e.**, s. 162.

⁵⁰⁴ Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 134.

gümrük vergilerinin gayri resmi karşılığı olarak yapılan donanma harcamalarından kaçınmalarına neden oldu. Bu harcamalar denizlerde sağlanacak emniyet yoluyla tüccarın çıkarlarının korunmasına yönelikti. Donanmanın finanse edilmemesi karşısında korsanların tecavüzleriyle ticaretleri aksayan tüccarın tepkisi artmaktaydı.⁵⁰⁵ Ayrıca gelir amacıyla Kraliyetin arma ve unvan satışları bu dönemde başlamıştı. Bu gibi durumların sürdürülemezliği 1640'a gelindiğinde Parlamento'nun mali düzenlemelere ilişkin tedbirler almasına neden oldu.⁵⁰⁶

Uzun Parlamento, Üç Yıl Yasası (*1641 Triennial Act*) ile Kral'ın rızasına bağlı kalmaksızın Parlamento'nun kendi kendini toplantıya çağırabileceğini ve yine kendi rızası olmaksızın dağıtılamayacağını yasalaştırarak Parlamento'yu daimi bir anayasal kurum haline getirdi. Bu durum devlette nihai iktidarın Kral'da veya Parlamento'da olduğuna dair soru ve sorunları gündeme getirmiş oldu.⁵⁰⁷ Böylece bir takım egemenlik teorileri öne sürülmeye başlandı.

15. yy.'da kamusal otoriteyi tespite kalkışanlar, Kral'ın iradesinde ya da toplumun genelindeki "ortak rızaya" bakmışlardı. 16. yy.'da ise bu iki düşünceden biri Kral'ın tanrısal yönetme hakkına, diğeri topluluğun rızasına dayanan kolektif bilgeliğe matuf rakip kuramlara dönüşmüştü. Kilise üzerindeki üstünlüğünü meşrulaştırmak için VIII. Henry, kendi kendine ilan ettiği "emperyal" krallık, "Tanrı'nın altında olduğunu ama yasanın altında olmadığını, çünkü yasayı kralın yaptığını" iddia etmek durumunda kalmasının neticesinde ortaya çıkan ilk kuram Kral'ı, hukukun ve siyasi otoritenin beşeri kaynağı ve tüm yargı alanlarının temeli olarak ortaya koyuyordu. Diğer kuram ise Richard Hooker tarafından savunuldu. Ona göre tüm topluluğu temsil eden siyasi yapı - bu durumda Parlamento-, krala güç ve yetki veren yasalar yapan merciiydi.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Bu hususun ne derece bir problem haline geldiğini anlamak adına Hill'den şu alıntıya vermekte yarar var: "1631'de Türk korsanlar köle ele geçirmek için İrlanda ve İngiliz sahillerine baskınlar yapıyorlardı. Pendennis Kalesi komutanı, Bakan Coke'a yazdığı mektupta, "Türklerin baskınlara devam etmesine uzun süre izin verilirse artık İngilizleri ticaret yapmaktan alıkoyacaklar." diyordu."; Hill, **a.g.e.**, s. 103.

⁵⁰⁶ Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 136-138.

⁵⁰⁷ Hill, **İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714**, s. 145-146.

⁵⁰⁸ Jeffrey Goldsworthy, **Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 34.

Bu rakip iki kuramın Kral'ın Parlamento'daki otoritesini sürdürmek için sulh içinde birleştirilerek Taç-Parlamento'da kuramı müesses hale getirilebileceği kimi yazarlarca⁵⁰⁹ iddia edilse de Stuartların politikalarıyla ayrışan başlayan iki kuramın destekçileri, nihayet savaştılar.⁵¹⁰ Parlamento'nun üstünlüğüyle, yani Avam Kamarası'nın zaferi, Kraliyet ve Lordlar Kamarası'nın ilgasıyla sonuçlanan savaş, neticede nihai iktidarı belirledi.⁵¹¹

2.3.2.3. Thomas Smith'in *Taç-Parlamento*'da Kuramı

Rakip olan bu iki kuramın öncesinde müesses olan ve yukarıda bahsi geçen İngiliz karma anayasa kuramı yani *Taç-Parlamento*'da kuramı esasen Tudor İngiltere'sinin egemenlik pratiğidir. Bu karma egemenlik düşüncesinin en önemli kuramcısı Thomas Smith'tir. Karma anayasa kuramcılarında önemli ölçüde etkilenen Smith,⁵¹² İngiliz *müşterek-zenginliğinin* üç tabaka tarafından yönetildiğini ifade etmiştir. Zikrettiğimiz üzere Smith, bunları en üstte monark olan taç makamı, orta kademedeki lord ve asilzade olmak üzere ikiye ayrılan aristokratlar ve en altta ise özgür, yani mülk sahibi kişiler/çiftçiler (*yeoman*) olacak şekilde sınıflandırmıştır.⁵¹³

Smith, hükümetin ihtiyatlı ve bilinçli bir usulle ortak çıkarı sağlamaya yönelik çıkarların yapay bir uyumunu tesis edip koruyabileceğine inanmaktadır. Çıkarların bu yapay uyumu, kar amacı güdenlerin (*profit-seekers*) önde gelenlerince Parlamento marifetiyle tesis edilecektir.⁵¹⁴ Zira ona göre, ulusun zenginliğinin büyük bir kısmı mülk sahibi sınıflar tarafından üretilmekte olup Parlamento'yu da onlar kontrol ettiğinden İngiliz *müşterek-zenginliği*, başlıca çıkar sahiplerinin kendi kendilerini yönettikleri ve

⁵⁰⁹ Bu yazarlar için bkz. Goldsworthy, *Parliamentary Sovereignty*, s. 35 vd.

⁵¹⁰ Goldsworthy, *a.g.e.*, s. 34.

⁵¹¹ Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, s. 146-150.

⁵¹² Eserinde Eflatun, Aristoteles ve Cicero'ya ilaveten Antik Yunan düşüncesine ve Romalılara sık sık atıflar mevcuttur. Çeşitli örnekler için bkz. Smith, *De Reipublica Anglorum*, s. 9-10, 16-18, 21, 23, 25-31, 38, 67, 76-79, 119, 126-127, 142.

⁵¹³ Smith, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁵¹⁴ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde (1776) çıkarların bu yapay uyumunu reddederek kapitalizmin sonraki temel ideolojisi haline gelecek olan çıkarların doğal uyumu fikrini ileri sürmüştür; Wood, "The Contribution of Sir Thomas Smith", s. 37.

onlara karşı sorumlu oldukları bir devlettir.⁵¹⁵ Nitekim Smith, hükümet⁵¹⁶ ve *müşterek-zenginlikleri*, daha “*bilgelerin, kaba ve cahiller*” üzerindeki egemenliği olarak kabul etmiştir.⁵¹⁷ Bu düşünce zamanın İngiltere’inde pratik anlamda, lordlar, asilzadeler ve *yeoman*lardan oluşan mülk sahibi tabakaların parlamenter egemenliğinin (*parliamentary sovereignty*) tesis edilmesi demektir.⁵¹⁸ Smith’in yaptığı esasen bu düzeni kuramsallaştırmaktır.

Smith, kuramıyla İngiliz hükümetinin taç, lordlar ve avamların Parlamento uhdesinde müşterek yönetimi olduğunu⁵¹⁹ biri olmadan diğlerinin hâkim/üstün (*supreme*) olamayacağını ifade etmiştir.⁵²⁰ Böylece esamesi iki yüzyıl önce okunmayan avamları yönetime denk bir unsur olarak dahil etmesi maksadının Avam Kamarasının ve kamaranın temsil ettiği yükselen asilzade sınıfın yerini tahkim etmek olduğu fikrini desteklemektedir.

Zamanın İngiltere’si, bu egemenlik pratiği dolayısıyla Batı Avrupa’daki devletlerin tartışmasız merkezi bir hükümet teşkil etmesi açısından en egemeniydi. Bununla beraber, devlet idaresi oldukça hantal ve karmaşık bir yapıya sahipti; bu nedenle de Taç-Parlamento’da mefhumu, kurumsal ve yargısal bir bütün olarak çok merkezi olan Bodin ve Hobbes’un egemenlik fikrine uygun kavramsal belirginliğe sahip değildi.⁵²¹

Smith’in kuramında egemenliğin bölünmezliğine odaklanmak yerine daha çok mal mübadelelerine yoğunlaşmış olduğundan devleti kurumsal bir kavrayışla ele almamıştır.⁵²² Kurumsal bir yapıya sahip devleti, toplum ve hükümetten ayırdığı *müşterek-zenginlik* kavramının içine yerleştirmiş ve ilk kez devlet kavramının içini sivil

⁵¹⁵ Wood, **a.g.e.**, s. 36.

⁵¹⁶ Smith, müşterek mülkiyet düzeni yani -anlamlandırıldığı şekliyle- karma anayasaya sahip olmayan ülkelerde hükümetten bahsedilemeyeceğini ifade ederek hükümet kavramını idealize etmiştir. Böylece karma anayasalı olmayan yahut en azından Eflatun ve Aristoteles’in saydığı tercih şayan yönetim biçimlerinden müstakil olarak birine bile sahip değilse orada Smith’e göre bir “hükümet” yoktur; Smith, **De Reipublica Anglorum**, s. 20-21.

⁵¹⁷ Smith, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁵¹⁸ Wood, “The Contribution of Sir Thomas Smith”, s. 36.

⁵¹⁹ Smith, **De Reipublica Anglorum**, s. 48.

⁵²⁰ Wood, “The Contribution of Sir Thomas Smith”, s. 40.

⁵²¹ Wood, **a.g.e.**, s. 40.

⁵²² Wood, **a.g.e.**, s. 40.

toplumla doldurmuştur.⁵²³ Wood, Smith'in sivil toplum yönündeki tercihini onun ekonomiyi devletin kurumsal ve yargısal varlığının özü olarak ele almasının neticesine bağlamaktadır. Zira Smith'e göre devletin merkezinde, ekonomik faaliyette rekabet eden ve işbirliği yapan kar amacı güden bireyler vardır.⁵²⁴ Bu nedenle Smith, “*devleti, parlamentoları aracılığıyla halihazırda meydana gelen ekonomik entegrasyonu ilerletecek ve güçlendirecek bireylerden oluşan bir toplum olarak görüyordu*”.⁵²⁵

Toparlamak gerekirse İngiliz iç savaşı ortaçağın ve Tudor İngiltere'sinin sonunu göstermektedir. Thomas Cromwell'in 1530'larda yaptığı reformların neticesinde “*Tudor Hükümet Devrimi*”⁵²⁶ olarak isimlendirilen süreçle inşa ettiği Kral'a sıkı sıkıya bağlı merkezi devlet⁵²⁷ 1641 yılı itibarıyla yıkılmıştı.⁵²⁸ Restorasyonla geri getirilecek düzen ise eski rejimin içi boşaltılmış görüntüsünden ibaretti. Nitekim Yıldız Divanı geri dönmek üzere lağvedilmiş; *Krallık Özel Konseyi* ise hiçbir zaman eski etkinliğine sahip olmayacaktı.

Nihayet Lordlar, eski güçlerine hiçbir zaman erişememek üzere Avamlara karşı siyasal alanda zemin kaybetmeye günbegün devam etmiştir. Zira vergiyi ve ona bağlı olan politikaları tayin eden merci artık Avam Kamarası olmuştur.⁵²⁹ Sonuç olarak Taç-

⁵²³ Wood, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁵²⁴ Wood, “The Contribution of Sir Thomas Smith”, s. 40.

⁵²⁵ Wood, **a.g.e.**, s. 42.

⁵²⁶ Hill, kavramsallaştırmanın Dr. G. R. Elton'a ait olduğunu ifade etmiştir; Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 48. Bu devrim, Hill'e göre, manastırların Lordlar Kamarası'nın karşısında dinsel işlevlerinden sıyrılmaları, koyun besiciliği için otlakların özel mülke konu haline gelmesi ve servetin askerle değil sterlinle ölçülmesine neden olan Avam Kamarası'nın yükselişini sağlayan toplumsal dönüşümün sonucuydu. Ellen Wood ise Tudor Devrimi olarak ifade edilen durumu tartışmaya açık olarak görmektedir. Zira ona göre Norman istilasından önce var olan merkezi devletin üstüne Normanların kurdukları Aristokrasi Monarşi ortaklığı biçimindeki feodal yapıyı inşa etmişti. Bu düzen “birleşik bir devlet aygıtı” olarak Tudor dönemine kadar var olmuştu. Tudorların yaptığının var olarak sistemi güçlendirmekten öte olmadığını ifade ederek söz konusu Tudor Devrimi söylemine temkinli yaklaşmaktadır. Wood, devrim olarak addedilen durumu merkezileşme programı/projesi olarak isimlendirmekle yetinmektedir; Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 184-185; Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet**, s. 28-29.

⁵²⁷ Hill, Thomas Cromwell reformlarının feodalizmi ulusallaştırdığını ifade etmiştir. Zira Güller Savaşı sonrasındaki süreçte lordların sayıları, servetleri ve siyasal etkinlikleri azalmış bunun neticesinde Avam Kamarası'nın gölgesinde asilzadelerin yavaş yavaş yükselişi başlamıştır. Nitekim Kraliçe Mary zamanına gelindiğinde hükümet, Kral'ın ulusal hükümeti haline gelmiştir; Hill, **İngiliz Devrimler Çağı: 1530-1780**, s. 47-48.

⁵²⁸ Hill, **a.g.e.**, s. 169-170.

⁵²⁹ Hill, **a.g.e.**, s. 170.

Parlamento'da kuramı yerini, parlamentonun üstünlüğü (*parliamentary sovereignty*) hakim doktrin haline gelene kadar cari olacak ve Restorasyon asrının egemenlik anlayışı olan dengeli anayasa kuramına bırakmıştır.

2.3.3. Dengeli Anayasa Kuramı ve Kuvvetler Ayrılığı Fikrinin Doğuşu*

İç savaş kaynaklı terör ikliminin büyük ölçüde bitmesiyle dolaylı olarak tohumları ekilen kuvvetler ayrılığı ilkesi, I. Charles'ın idam edildiği yıl, filizlenmeye başlamıştır. Fakat İngiliz siyasi düşüncesi -dolayısıyla filizlenmekte olan kuvvetler ayrılığı kuramı- karma anayasa kuramıyla bağını koparamamıştır. Zira iç savaş sonrasında Cromwell'in yeni anayasası çerçevesi dahilinde -kağıt üstünde olsa bile- bir uygulama kazanmışsa da düzenin dağılması yedi yıl dahi sürmemiştir.⁵³⁰

Her ne kadar bu rejim kısa sürmüştü de kralın idamı ve Lordlar Kamarası'nın lağvedilmesi, karma anayasa kuramının kurumsal -ve belli ölçüde metafizik- temelini yok etmiştir. Böylece yeni anayasa kendi gibi yeni ve farklı bir kuramsal temele dayandırılması gerekmiştir. 1653 tarihli *Instrument of Government* (Hükümet Belgesi), İngiltere'nin ilk yazılı anayasası olmuş ve bu anayasanın resmi savunması olan *A True State of the Case of the Commonwealth* başlıklı metin dahilinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin müstakil olarak mevcut olup anayasal hükümetin tek gerçek esası olarak takdim edilmektedir. *Cromwellyen Anayasası* olarak da bilinen bu esas kanun, kağıt üzerinde de olsa, şahsi ve fonksiyonel bir kuvvetler ayrılığı teşkil etmiştir. En yüksek yasama yetkisi esasen Parlamento nezdinde halka verilmiştir. Fakat yirmi günlük bir askıya alma vetosuyla⁵³¹ *Koruyucu Lord'a* (*Lord Protector*) da yasama yetkisinden sınırlı bir pay tevdi edilmiştir.⁵³²

* Dengeli anayasa kuramı hakkında sınırlı bir literatürün olması nedeniyle M. J. C. Vile'in *Constitutionalism and the Separation of Powers* eserinden bu bölümde sıkça yararlanılmış ve büyük ölçüde anlatım kurgusuna sadık kalınmıştır.

⁵³⁰ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 52.

⁵³¹ Bu sürenin sonunda Lord Koruyucu "rıza göstermez ya da tatmin olmazsa", Parlamento'nun bir bildirisi üzerine yasa tasarıları onun rızası olmaksızın yasalaşması öngörülmüştür; Vile, **a.g.e.**, s. 52.

⁵³² Vile, **a.g.e.**, s. 52-53.

Bununla birlikte, *Koruyucu*'ya Parlamento oturumları⁵³³ arasında kararname çıkarma yetkisi verilmiş; böylece pratik açıdan Parlamento'nun onayı olmaksızın yönetme imkanı sunulmuştur. Ayrıca “*başlıca sulh yetkisinin kullanılması ve hükümetin idaresi ... bir konsey tarafından desteklenen Koruyucu Lord*”a ait olacağı açıkça hükmü takyit edilmiştir. Diğer yandan *Koruyucu*'ya sınırlı bir fesih yetkisi verilmiş ve *Koruyucu* çağrıda bulunmasa bile Parlamento her üç yılda bir otomatik olarak toplanması öngörülmüştür. Bir başka husus devletin üst düzey memurlarının Parlamento onayıyla seçilecek olmasıdır. Son olarak Parlamento Anayasanın temel yapısını değiştirme yetkisine sahip olmadığı kayıt altına alınmıştır.⁵³⁴

Böylece zamanın ötesinde bir kuvvetler ayrılığı kurgusu anayasal olarak düzenlenmiştir. Kuvvetler ayrılığıyla belki en çok çelişen yönü yürütmeye ilişkin yetkileri olan Devlet Konseyi (*Council of State*) üyelerinin Parlamento mensupları arasından seçilmesini engelleyen bir düzenleme olmamasıdır. Örnek olarak bu anayasanın genellikle baş yazarı addedilen John Lambert, bu *Protektora* Döneminin ilk Parlamentosu üyeliğiyle Devlet Konseyi üyeliğini eşzamanlı yürütmüştür.⁵³⁵

Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi -o zaman için adı konulmuş değilse de- *Protektora* koşullarında doğmuş fakat gelişmemiştir. Zira rejimin dağılmasını müteakip başlayan Restorasyon Dönemiyle, İngiliz siyasal düşüncesinde tekrardan karma anayasa rüzgarları esmeye başlamıştır. Fakat eski karma anayasa kuramı olan Taç-Parlamento'da anlayışının iç savaş öncesi basit ve ayırım ihtiva etmeyen haliyle müesses kılınması imkan dahilinde değildir. Kral ve Parlamento -yani asilzadelerin- arasındaki savaş, bu doktrinde temelde iki önemli değişikliğe yol açmıştır. Bunlardan ilki, yasama organının önemli bir parçasını oluşturmak ve en azından uymak zorunda olduğu yasa önerilerini veto edebilmek itibariyle halen önemli yetkilere sahip olsa da kralın,

⁵³³ Bu oturumlar modern şartlardaki gibi anlaşılmalı; zira parlamentonun sürekli toplanması gibi bir durum söz konusu değildi.

⁵³⁴ Vile, **a.g.e.**, s. 53.

⁵³⁵ Vile bu durumu 17. ve 18. yy.'da fonksiyonların ayrılması tartışmalarında daha ziyade yürütmenin başına odaklanıp ona hizmet eden kişilere o nispette dikkat etmeme yönündeki genel eğilimi yansıttığını ifade etmiştir; Vile, **a.g.e.**, s. 53.

Parlamento'nun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış olmasıdır. Nitekim William ve Mary'nin Parlamento tarafından atanmış olması, bunu açıkça teyit etmektedir.⁵³⁶

İkinci olarak, kuvvetler ayrılığı kuramının temel ilkeleri İngiliz siyasi düşüncesinin genel geçerliliğinin bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Elbette Cromwellyen haliyle yani saf görünümü terk edilmiştir. Fakat temin ettikleri yadsınmamıştır. Karma anayasa, parlamentonun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı fikirlerini bir potada eriterek mezcedecek bir yeni kurama ihtiyaç oluşmuştur. Bu fikirleri -çeşitli açılardan çelişkili olsalar da- toplayacak pota 1660 ile 1750 yılları arasında İngiliz hükümetinin geniş çapta kabul gören bir egemenlik anlayışı olan dengeli anayasa kuramı olmuştur. Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı kuramı için esas aldığı kuram budur.⁵³⁷

İç savaş sonrasında durum bu olmakla beraber erken-modern İngiltere'sinde yürütme erki, genellikle kanunların -her anlamıyla- uygulayıcısı yani kanunlar çerçevesinde emretme yetkisi olduğu kadar bu kanunların gereğince yargılamaya ve hukuku korumaya memur oldukları kabul edilmiştir. Yani kavramlar, modern anlamlarına hanüz kavuşmamıştır. Dahası Locke da dahil olmak üzere bir çok dengeli anayasa kuramcısı⁵³⁸ bu anlam farklılığı doğrultusunda yargıyı ayrı bir erk olarak görmeyip yargısal fonksiyonları yürütme erkinin görev ve yetkileri dahilinde ele almıştır. Bu kuramcılara göre devletin esas iki fonksiyonu vardır; bunlar yasa yapmak (*legislative*) ve yapılan

⁵³⁶ Vile, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁵³⁷ Vile, *a.g.e.*, s. 59.

⁵³⁸ Vile, bu yönde düşünen birkaç yazarı örnek olarak saymıştır (Vile, *a.g.e.*, s. 32). Bunlardan ilki'nin 1656'da, "yürütme yetkisini" (*executive order*) yönetim biliminin "mahkeme ve sair adli makamların çerçevesi ve gidişatı" ile ilgili kısmı olarak tanımlayan ve Locke'ın düşüncesinde önemli izler bırakan James Harrington'dır; bkz. James Harrington, *The Commonwealth of Oceana*, Londra, 1656, s. 27. Bir diğeri 1680 gibi daha geç bir tarihte, yürütmenin işlevini büsbütün -bugünkü anlamıyla- yargısal şekilde tanımlayan Algernon Sidney'dir. Hükümeti, "*savaş kılıcı*" ve "*adalet kılıcı*" şeklinde ikiye ayıran Sidney'e göre, "*adaletin kılıcı, yasama ve yürütme erklerini kapsamaktadır.*" İlki kanun yaparken, diğeri yapılan kanunları ihtilafların muhakeme edilmesinde kullanmaktadır; bkz. Algernon Sidney, *Discourses Concerning Government*, Londra, 1698, III, X, s. 295. Bir başka yazar John Milton'dır. Milton halkın adaleti uhdesinde tutması ve yaşadıkları bölgelerde kanunun nihai ve tam olarak icra edilmesi (*execute*) için kanunların yerel bölge mahkemelerince tatbik ve icra edilmesinin (*execution*) önemine dikkat çekmiştir; bkz. John Milton, "The Ready and Easy Way to Establish A Free Commonwealth", *Works*, Amsterdam, 1698, C. II, s. 795. Son olaraksa Marchamont Nedham, 1656'da, yürütme gücünü elinde tutanları hukukun daimi idarecileri ve adaletin sürekli dağıtıcıları olarak tanımlamıştır; Marchamont Nedham, *The Excellencie of A Free State*, Londra, 1656, s. 212. Nedham'ın görüşleri hakkında bkz. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, s. 53-57.

yasaları uygulamaktır (*executive*).⁵³⁹ Bu durumda yürütme erki, kanunlar çerçevesinde adaleti tesis eden ve/veya yasaların uygulanmasını sağlayan mekanizmadır. Yürütmeden ayrı bir yargı erkinin fikrî kökenleri 17. yy. İngiliz düşüncesine kadar uzanmakla beraber bu düşünce, ancak bir asır sonra müesses hale gelebilmiştir.⁵⁴⁰ Bu nedenle dengeli anayasa kuramının hakim doktrin olduğu bu süre zarfında baskın eğilim yasama ve yürütme yönündeki ikili ayırım yönünde olmuştur.⁵⁴¹ Bununla birlikte dönemin düşünürlerince yürütme erkinin yargısal olanlar dışında ne gibi idari işlevlerin yüklendiği açık değildir. Başka bir ifadeyle yürütme erkine bugünkü anlamlarıyla “yargı” ve “yürütme” yahut “idare”nin hangi işlevlerinin tevdi edildiği müphemdir.⁵⁴²

Bodin, Raleigh, Hobbes ve Pufendorf gibi yazarlar hükümetin çeşitli yargısal olmayan makam ve yetkilerini -pratik açıdan daha gerçekçi olarak- sıralamak itibariyle bahse konu etmişlerse de kuvvetler ayrılığının gelişimi açısından dikkate değer olan husus bu makam ve yetkilerin kategorik şekilde ele alınmasıdır. Bu kategorik yaklaşımın ilk tutarlı ifadesini Padovalı Marsilius’a dayandıran Vile, 17. yy.’ın dengeli anayasa kuramcılarının bu yaklaşımı sürdürdüğüne dikkat çekmiş fakat bu kuramcılarının “yürütme” kavramını genellikle bugünkü anlamıyla “yargı” ile eşanlamlı şekilde kullandıklarını ifade etmiştir.⁵⁴³

⁵³⁹ Piskopos John Poynt’in 1554 yılında, *Short Treatise of Politicke Power* adlı eserinde kurduğu, “icra/tatbikat olmadan kanunlar, tokmaksız zillerden daha kârlı değildir” ifadeye atıfla Vile, yasama-yürütme arasındaki ilişkinin ilgili dönemdeki algılanışına dikkat çekmiştir; Vile, **a.g.e.**, s. 32.

⁵⁴⁰ Vile, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁴¹ Bu ikili ayırımın ilk tutarlı örneği olarak Padovalı Marsilius’u gösteren Vile, -dönemin hakim skolastik düşünce kalıplarına rağmen- yasama yetkisini açıkça halka vermesi ve pozitif hukukun daha yüksek bir hukuka uyması gerektiği görüşünü reddettiğine atıfla önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşımını modern bir hukuk görüşü addeden Vile, bu hukuk görüşünün bir neticesi olarak Marsilius’u yasa koyucu otorite ile hükümdar arasında bir ayırım yapmaya sevk ettiğini ileri sürmüştür. Yine de bu ayırımın yürütmeyi yargı fonksiyonuyla sınırlaması nedeniyle ortaçağ düşünce kalıplarıyla malul olduğunu ifade etmiştir. Fakat her halükârda Marsilius’un kendinden önceki yazarlardan -hatta uzun bir süre sonrakilere de- devlet aksamını özgün bir şekilde birbirinden ayırmış olması, Vile için çok önemli bir husustur. Zira ona göre Marsilius, “Aristoteles’in salt yankılanmasından ibaret olan devletin öğelerinin tasnifinden, modern düşüncenin temelini oluşturan ve Montesquieu zamanına kadar esasen bozulmadan ulaşan hükümet işlevlerinin tasnifine geçişi sağlamıştır.” Vile’in Marsilius hakkındaki görüşleri için bkz. Vile, **a.g.e.**, s. 29-31.

⁵⁴² Vile, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁵⁴³ Vile, **a.g.e.**, s. 32-33. Vile, bu bağlamda 17. yy.’a hakim olduğunu ifade ettiği bu görüşü özetlemek adına John Milton’ın şu ifadelerine yer verir:

“Bütün bilge uluslarda (*nation*) yasama yetkisi ve bu yetkinin yargısal icrası (*execution*) genellikle birbirinden ayrı ve farklı ellerde olmuştur... O halde kral, yalnızca yasaları icra etmekle (*execute*) görevlendirilmişse, -ki gerçekten de bu en yüce görevdir- Parlamento’da kararlaştırılan herhangi bir

Milton'ın -ve diğer dengeli anayasa kuramcılarının- bu görüşü genel yargı işlevinin yasama ve yürütme erklerine bölmektedir. Böyle bir görüş doğal olarak üçlü bir bölünme fikrinin gelişmesini engelleme eğiliminde olmakla birlikte yargıçların bağımsızlığına yönelik bağımsız bir “yargı erki” kavramıyla ilk defa İngiliz İç Savaşı sırasında, hiçbir zaman tam olarak gerçekleşemeyen üçlü bir ayrımın temeli atılmıştır. Bununla birlikte 16. yy.'ın son çeyreğinde George Buchanan ve Richard Hooker tarafından bağımsız ve tarafsız bir yargının zaruretine kralın vatana ihanet gibi yargılamalarda hakim olmaması münasebetiyle vurgulanmış olsa da -hatta hakeza 17. yy.'da Philip Hunton ve Sidney gibi yazarlar da ileri sürmüşlerse de- hükümetin üç ayrı “erki” (*power*) olduğuna yönelik görüş ancak İngiliz İç Savaşı sırasında tam anlamıyla temayüz edebilmiştir.⁵⁴⁴

Önceden de ifade ettiğimiz üzere dönemin İngiltere'si siyasal kriz ve kırılmalar neticesinde siyasal düşünceler hususunda üretken olduğu kadar ciddi bir kargaşa ve çekişmeye sahne olmuştur. Bu çekişmelerden biri yargısal yetkiler ve adli makamlara ilişkin yürümüştür. Zira hakimlerin konumu ve Parlamento'nun yargısal yetkilerine ilişkin ciddi bir tartışma çıkmıştır.⁵⁴⁵ Nitekim 1647'de, Putney Tartışmaları⁵⁴⁶ sırasında Henry Ireton, İngiliz Krallığının iki esas gücünün Parlamento'da iki kamara arasında bölünmüş halde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre yargısal güç Lordlar Kamarasında mahfuzken yasama gücü esasen Avam Kamarasında mündemiçtir.⁵⁴⁷ Putney'de bir

---

yasayı yapmak ya da yapılmasını yasaklamak hususunda altında çalışan ve vekili mesabesindeki hakimlerinden daha fazla yetkisi olmamalıdır.”

John Milton, **Eikonoklastes**, Londra, 1649, s. 57.

Vile, yürütmenin -bugünkü- yargı kavramıyla eşanlamı kullanıma bir diğer örnek olarak Sidney'e (**Discourses**, III, X, s. 296) bakılmasını önermiştir.

⁵⁴⁴ Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 33-34.

⁵⁴⁵ Vile, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁴⁶ İç savaş sonrasında yeni anayasa görüşmeleri sırasında cereyan eden Putney Tartışmaları, dönemin İngiliz siyasal düşüncesinin arz ettiği çeşitliliği görmek adına önemlidir. Bu hususta özet bir anlatım için bkz. Wood, **Yurttaşlardan Lordlara**, s. 258-268. Ayrıca gerek Putney Tartışmaları hususunda gerekse dönemin fikrî çeşitliliğine yönelik etraflı bir anlatım için genel olarak bkz. Christopher Hill, **Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

⁵⁴⁷ Ireton bu kanaatini açıklarken -tartışmaların hararet ve baskısı altında- bir ihtimal kaydı koymuştur; *Puritanism and Liberty*'den (s. 119) nakleden Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 34.

mesele olarak yargısal yetkinin tartışılıyor olması esasen bu süreçte “yargı yetkisi” sorununun insanların zihnini ne denli “*kurcaladığına*” önemli bir karinedir.⁵⁴⁸

Netice olarak iç savaşla hükümetin fonksiyonlarına ilişkin fikirlerin evrimi hızlanmış ve bunları iki ana akım haline gelmiştir.⁵⁴⁹ Bu ikisi arasında baskın anlayış yürütme ve yasama ile sınırlı olan ikili ayrımdır. Bu anlayış esasen daha eski bir geleneği dayanmaktaysa da yeni fikirler için bir temel teşkil edecek ilk unsurları sunduğu açıktır. Restorasyondan sonra Locke⁵⁵⁰ gibi bir çok yazar eski geleneğe bağlı kalmış olsa da, bu devri sabıktaki anlayışın bire bir ictibası şeklinde değil; haliyle çeşitli değişikliklerle cereyan etmiştir. Yani iç savaşın radikal fikirleri kaybolmamış; çeşitli vesilelerle savaş sonrası koşullarda tezahür eden fikirlerin bir çoğu belirli unsurlarıyla tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim kuvvetler ayrılığına yönelik bir kuramın ortaya çıkmasında önemli fikri atılımlarda bulunan Sadler,⁵⁵¹ Lawson⁵⁵² ve Dallison⁵⁵³ gibi yazarların⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Vile, **a.g.e.**, s. 34. Bu durumu ortaya koyan ilave deliller olarak Vile, 1654 tarihli bir risale ile İngiltere'nin ikinci ve son anayasası olarak kabul edilen 1657 tarihli *Humble Petition and Advice*'a atıf yapmaktadır.

⁵⁴⁹ Vile bu bağlamda iç savaşın etkisini bir kazana (*cauldron*) benzeterek fikirlerin evrimini hızlandığı ifade etmiştir; Vile, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁵⁰ Dengeli anayasa kuramcıları arasında kuramı kuvvetler ayrılığı açısından esasen çok dikkate değer olmasa da John Locke ismi itibariyle ilgi görmüştür. Locke, *Yönetim Üzerine İki İnceleme* eserinin ikinci incelemesinde “*Devletin (Commonwealth) Yasama, Yürütme ve Federatif Kuvvetleri Hakkında*” başlıklı XII. Bölümünde hükümetin fonksiyonlarını yasama, yürütme ve federatif olarak üçe taksim etmiştir; John Locke, **Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration**, ed. Ian Shapiro, New York, Yale University Press, 2003, s. 158-171, özellikle 164-166. Döneme hakim olan yaklaşımla benzer yönde Locke, yargıyı müstakil bir erk olarak değerlendirmeyip yürütme erkine bağlı bir unsur olarak ele almıştır. Locke'un federatif olarak isimlendirdiği erk ise savaş-barış yapan ve genel olarak dış politikaları belirleyip hayata geçiren bir erkter; Fendoğlu, **Anayasa Hukuku**, s. 512. Locke'ın kuvvetler ayrılığı kuramı hakkında bkz. Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 63-75. Daha kısa bir anlatım için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Zabcı, Reyda Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, 3. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2017, s. 208-211. Locke'un en önemli açılımı dengeli anayasa kuramı bağlamında yasama üstünlüğüyle kuvvetler ayrılığı fikrini uzlaştırmasıdır; Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 63.

⁵⁵¹ 1649'da John Sadler, *asli (original)* -yani yasama-, yargı ve yürütme olmak üzere üçlü bir tasnifte bulunmuş; Avam Kamarasına yasama görevini, Lordlar Kamarasına yargı görevini, Taca ise yürütme görevini yüklemiştir; Vile, **a.g.e.**, s. 35. Sadler'e göre hükümetin üç gücü, yasama, yargı ve yürütme, “doğa yasası gereği ayrı öznelerde bulunmalıdır”; aksi halde yasa koyucular yargıç olacak olsalar kendi davalarının yargıçı olmaları mümkün hale gelecektir ki ona göre bu açıkça doğa yasasına aykırı olup zelil bir durumdur. Bu sebeple gerek yasa koyucu gerekse yargıçlar icra (*execute*) işlevinde bulunmamalıdır; John Sadler, **Rights of the Kingdom**, s. 86-87. Bu açıdan Sadler'ın yürütme işlevine ilişkin görüşü kanunların infazından ibaret olup modern anlayışla örtüşmemektedir. Ancak kuvvetleri bir takım kurumlara inhisar ederek taksim etmesi ve başka kuvvetlerin alanlarından sakındırması onun düşüncesini kuvvetler ayrılığına yaklaştırmaktadır. Nitekim Vile, Sadler'in *Rights of the Kingdom* (Krallığın Hakları) adlı eserde üç makamın (*estate*) “*kendi alanlarında daha kesin bir şekilde sınırlandırılması*” gerektiğini savunduğunu ifade etmiştir; Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 50.

anlatılarının çeşitli yönleri 18. yy.’ın dengeli anayasa kuramı çerçevesinde yeniden ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁵

Kuvvetler ayrılığı kuramının temel unsurlarından biri olan hükümetin fonksiyonlarının iki ya da üç başlıkta soyut bir şekilde sınıflandırılma fikri, iç savaş süresince Kral-Parlamento eksenindeki mücadelenin etkisiyle ciddi anlamda gelişim göstermiştir. Fakat kuvvetler ayrılığı kuramı mücerreden soyut bir fonksiyon tasnifinden ibaret değildir. Kuramın tam olarak geliştirilebilmesi için fonksiyonların ayrı ayrı mercilere verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kuvvetler ayrılığı kuramı insan idrakinde bir lahzada belirmediği gibi bu kurumsal ayırım fikri de birdenbire zuhur etmemiştir. Bunun gelişiminde -önceden de zikrettiğimiz üzere- karma anayasa kuramının dolaylı da olsa etkisi olmuştur. Zira karşılaştıkları yeni sorunları çözmek üzere karma anayasa kuramından yapılan iktibasların artık çözüm üretmediği anlaşıldığı kertede kadim kuramın yerine onun ilham verdiği yeni fikirler ortaya atılmaya başlanmıştır.⁵⁵⁶

---

⁵⁵² George Lawson, 1657 yılında John Sadler’in yaptığı üçlü tasnifin daha etkili bir biçimini serdederek sırasıyla yasama, yargı ve yürütme yönünde üçlü bir ayırım ortaya koyup ayrıntılarıyla tartışmıştır. Fakat bu iki yazarın da kavramlara yükledikleri anlamlar modern kullanımdan farklıdır. Onlara göre yasama yasa yapmakla, yargı yasalara göre yargılamakla, yürütme ise yargı kararlarını uygulamakla mükelleftir. Bu nedenle modern sıralamadan farklı olarak yasama, yürütme, yargı şeklinde değil, yasama, yargı, yürütme şeklinde bir sıralama yapmıştır; Vile, **a.g.e.**, s. 35. Lawson’ın fikirlerinin kuramsal bir anlatımı için bkz. Vile, **a.g.e.**, s. 60-63.

⁵⁵³ 1648 tarihli *Kraliyetçilerin Savunması* başlıklı eserinde ılımlı bir kraliyetçi olarak Charles Dallison, hükümetin fonksiyonlarını tasnif etmeye yönelik dikkate değer bir açılımda bulunmuş; Kral’da temayüz eden “*hükümetin egemen gücü*” ile hukuku muhakeme etme yetkisi arasında muayyen bir ayrıma gitmiştir; Vile, **a.g.e.**, s. 35. Yani kralın uygulayacağı kanun, memleketin hakimlerince tayin edilip ilan edilecektir; Charles Dallison **The Royalists Defence**, 1648, s. A2. Böylece gerek kral gerekse de halk belirli ve bilinen bir hukuka tabi olacaktır. Dallison, bu görüşünü hakimlerin kayıtsızlığına (*unconcerned*) vurgu yaparak temellendirmektedir; Dallison **The Royalists Defence**, s. 128. Kendisi “yürütme” terimini kullanmaktan kaçınmış olmakla birlikte, döneme hakim olan idari ve kazai fonksiyonlara bir ilave olarak Parlamento’nun yasa yapma işlevini de açıkça zikrederek ancak bir asır sonra hakim bir kabule kavuşacak olan -günümüzdeki- klasik üçlü ayrıma yaklaşmıştır; Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 36. Bu ayrımını şu şekilde açık hale getirmektedir: “*Kanun yapma salahiyetine sahip olmak başka bir şeydir, yasayı açıklamak başka bir şeydir ve halkı yönetmek ise her ikisinden de farklıdır.*”; Dallison, **The Royalists Defence**, s. 70. *The Royalists Defence*’teki fikirler hakkında daha detaylı anlatım için bkz. Vile, **Constitutionalism and the Separation of Powers**, s. 49-53.

⁵⁵⁴ Vile burada zikretmemişse de önem vererek ele aldığı bir yazar da Marchamont Nedham’dır. Yazarın düşüncelerinin kuramsal anlatımı için bkz. Vile, **a.g.e.**, s. 53-57.

⁵⁵⁵ Vile, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁵⁶ Vile, **a.g.e.**, s. 36.

Karma anayasa ve kuvvetler ayrılığı kuramları mantıksal olarak farklı oldukları gibi önemli ölçüde birbirleriyle de çatışmaktadır. Karma anayasa kuramı, ekonomik yahut kalıtsal sınıf temelli ayrımları göz önüne alarak bu sınıfların karşılıklı çıkarlarını mutabık hale getirmeyi amaçlarken; kuvvetler ayrılığı kuramı -en azından saf haliyle- devlet iktidarının fonksiyonlarını hükümetin kısımları arasında bölerek her birini kendi fonksiyon alanıyla sınırlamayı hedeflemektedir. Başka bir ifadeyle karma anayasa fikrinin -yaygın haldeki- ana teması monarşi, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere temel üç yönetim biçiminin harmanlanmasıdır. Kuvvetler ayrılığı ise kuvvetleri yasama, yürütme ve yargı şeklinde tasnif ederek her birine ilgili fonksiyon alanlarında tutmaya yönelmektedir. Fakat dengeli anayasa kuramı kuvvetler ayrılığına doğru bir gelişim gösterdikçe karma anayasanın esas aldığı üç yönetim biçimi zamanla kuvvetler ayrılığının yasama (*Avam Kamarası*), yürütme (*Kral*) ve yargı (*Lordlar Kamarası*) başlıklarıyla eşitleme eğilimi ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁷

Bu temel farka rağmen bir “*amalgam*” aracılığıyla birleştirilen bu iki kuramın çatışan yönleri zamanla eriyerek aralarındaki geçiş sağlanmış ve kuvvetler ayrılığı kuramını netice vermiştir. Fakat bu geçiş yavaş ve sancılı süreçler neticesinde olmuştur. Yani iç savaşın hızlandırıcı etkisine rağmen koşulların tahripkarlığı içinde doğmuş olsa da süreklilik kazanamamış ve yerini daha sağlıklı bir geçiş imkanı veren dengeli anayasa kuramına bırakmıştır. Bu kuram, aslında bir tırtıl kozasına benzemektedir. Zira karma anayasa fikrinin kuvvetler ayrılığına dönüşümü tam da bu kuram nezdinde gerçekleşmiştir. Nitekim bu kuramın yazarlarına -Locke hariç tutulursa- ciddi bir dikkat verilmemekte; bir kozanın artığı gibi aleladedir. Başka bir ifadeyle yukarıda zikredilen *amalgam* bizatihi dengeli anayasa kuramıdır.

Demokratik hareketlerin galebe etmesiyle karma anayasa kuramı büyük ölçüde terk edilmiş ve -saf haliyle değilse de- kuvvetler ayrılığı kuramı anayasal sistemin esas kuramı haline almıştır. Montesquieu'nün sınıf temelli ayrımları sürdürdüğü kuramı Amerikan Anayasacılığı nezdinde Hamilton'ın “denge-denetleme” ve Madison'ın

⁵⁵⁷ Vile, **a.g.e.**, s. 37. Bu mukayeseyi yapanlar sıralamayı modern şekliyle yasama, yürütme ve yargı şeklinde değil; yasama, yargı ve yürütme şeklinde yapmıştır. Buna Salder ve Lawson örnek teşkil etmektedir.

“*kuvvetlerin kısmi karışımı*” fikriyle birlikte, bu sınıf temelli ayrımlardan sıyrılmıştır. Kuvvetler ayrılığı ve demokrasi kuramları arasındaki ilişki takip eden gelişmelerle birlikte iyice pekişerek demokratik kuvvetler ayrılığı ilkesi hükümet sistemlerinin merkezinde yer etmeye başlamıştır. Bu ise iktidarın yeniden yasama organlarından yürütme organına doğru bir kayışı tetiklemiştir.⁵⁵⁸ Bu kayışta hiç şüphesiz temsili demokrasinin doğurduğu siyasi partiler önemli bir rol oynamıştır.

Netice itibariyle karma anayasa kuramı doğrudan bağlantılı değilse de kuvvetler ayrılığını ortaya çıkaran temel fikirlerini için üretken bir zemin teşkil etmiş ve her iki kuram da hükümet yapısını çeşitli vasıtalarla dengelemek ve sınırlamak amacına yönelmiş olması itibariyle benzeşmektedir.

---

⁵⁵⁸ Vile, **a.g.e.**, s. 37-38.

2.4. KUVVETLER AYRILIĞI KURAMI

2.4.1. Montesquieu'nün “Saf” Kuvvetler Ayrılığı Kuramı

Kanunların Ruhunu Üzerine eserinin ilk yayımlandığı 1748 yılında -ve eserin kaleme alındığı yirmi yıllık süreçte- Fransa, bir süredir kralların merkeziyetçi politikaları çerçevesinde aristokrasi sınıfının tasfiyesine şahitlik etmekteydi. Bu tasfiye toplumsal bir değişimi getirdiği kadar anayasal bir değişimi de netice vermekteydi. Mutlakiyetçi politikaların bir yansıması olarak önemli kamu görevlerinde kralın yakın çevresinin göreve tayin edilmesi, *Etats Généraux*'nun uzun süre toplantıya çağırılmayıp kralın teşkil ettiği konseylerce bu görevlerin yerine getirilmesi ve önemli bir sosyal ve siyasi konumu olan aristokratların ayrıcalıklarının giderek törpülenmesi ciddi siyasal krizlerin habercisiydi. Özetle zamanın Fransa'sında hakim olan siyasal telakki “Kral-Devlet” anlayışıydı. Nitekim XIV. Louis'nin meşhur “*devlet benim*” sözü bu gerçeği açıkça teyit eder.⁵⁵⁹

Tam da bu ortamda hukukçu ve siyasetçi bir aristokrat olan Montesquieu, Fransa'nın sürüklendiği anayasal ve siyasal krize çare arayışıyla İngiltere'deki anayasal düzenden esinlenerek eserinin İngiliz anayasası hakkındaki bölümde kuvvetler ayrılığı kuramını “saf” haliyle ortaya koymuştur.⁵⁶⁰

Montesquieu, “Devlet Yapısıyla İlişisine Göre Siyasi Özgürlüğü Tesis Eden Kanunlar” başlıklı IX. Kitabında İngiltere'yi ele almıştır. Fakat bundan önce özgürlük kavramının neliği meselesine muhtasar bir giriş yapmıştır. Bu önemlidir zira bir sonraki kitapta

⁵⁵⁹ Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, s. 355-360. Montesquieu'nün hayatı ve felsefesi hakkında etraflı bir anlatım için bkz. Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **a.g.e.**, s. 355-417.

⁵⁶⁰ Montesquieu'nün bu kuramı bir aristokrat olarak kaybetmeye yüz tuttukları konumlarını korumak ve kuvvetlendirmek adına ortaya koyduğu dile getirilmiştir (Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **a.g.e.**, s. 444). Özellikle zamanın İngiltere'sinde tam anlamıyla Montesquieu'nün ifade ettiği haliyle bir anayasal düzenin mevcut bulunmaması ve ilgili bölümde aristokrasiye ziyadesiyle bir ehemmiyet atfederek önemli bir rol biçmesi, zamanın Fransa'sında XIV. Louis ve Richelieu merkeziyetçiliğinin aristokrasiyi git gide zayıflatması, nihayet Montesquieu'nün de bir aristokrat olması göz önüne alındığında söz konusu iddianın beyhude olmadığı açıktır. Montesquieu'nün aristokratik taraflılığı ve erkler ayrılığı kuramının bir maddenin ibaret olduğu eleştirisi için bkz. Louis Althusser, **Montesquieu: Siyaset ve Tarih**, 2. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2018, s. 95-116.

siyaset felsefesinde önemli bir yer işgal eden *siyasal özgürlük* kavramı üzerinde duracaktır. Ona göre siyasal özgürlük alelade bir şekilde ifade edilen özgürlük anlayışından daha farklıdır; zira özgürlük, kişilerdeki her şeyden bağımsız olma düşüncesiyle karıştırılmaktadır.⁵⁶¹ Halbuki her şeyi yapabilmek, özgürlük olarak ifade edilse de bu bir sahte özgürlük olup bu düşüncenin hakim olduğu toplumda herkesin diğerlerinin sürekli baskısı altında yaşayacaktır.⁵⁶²

Buna karşın siyasal özgürlük, kanunları olan bir toplumda insanların kanunun izin verdiği her şeyi yapma özgürlüğü ve bu dizginlenmiş özgürlükten kaynaklı olarak vatandaşın emniyet ve iç huzurunu ifade eder.⁵⁶³ Bu ise yani siyasal özgürlük ancak ılımlı yönetim olarak kavramsallaştırdığı⁵⁶⁴ dolayısıyla kuvvetler ayrılığının cari olduğu toplumlarda tesis edilebilir.⁵⁶⁵ Kendi ifadesiyle: “*Bu (siyasal) özgürlüğe sahip olabilmek için yönetiminin, hiçbir vatandaşın bir başka vatandaştan korkmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.*”⁵⁶⁶ Bu yönetim ise ancak kuvvetler ayrılığı yoluyla gerçekleştirilebilir.⁵⁶⁷

Yine de “İngiltere’deki devlet yapısı üzerine” başlığı altında kuvvetler ayrımını ele alırken İngiltere’de siyasal özgürlüğün cari olduğuyla ilgilenmediğini; sadece kanunların İngiltere’de özgürlüğü tesis ettiğini ifade etmekle kifayet edeceğini dile getirmiştir.⁵⁶⁸ Bu bağlamda düşünürün kuramına, zamanın İngiltere’inde böyle bir

⁵⁶¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhü Üzerine**, s. 197.

⁵⁶² Düşünür eserinde, zamanın Polonya kanunlarının, “bireyin bağımsızlığını” esas almasının bu sonucu doğurduğunu söylemektedir bkz. Montesquieu, **a.g.e.**, s. 198.

⁵⁶³ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 198.

⁵⁶⁴ Düşünür ılımlı yönetimlere örnek olarak sadece aristokrasinin etkin olduğu monarşileri zikretmektedir. Aristokrasi ve doğrudan demokrasiyi ihtiva eden cumhuriyet rejimiyle despotluğu ise ılımlı olmayan yönetim biçimleri olarak değerlendirmiştir. Monarşiyi ise aristokrasi ve temsili demokrasi ile dizginlenmiş bir model olarak kabul etmiştir. Aristokrasi ve/veya temsili demokrasiyle “dizginlenmemiş” monarklar ise despot sınıfa dahildir. Ayrıca ifade etmek gerekir ki düşünür eserinde demokrasi kavramıyla her zaman doğrudan demokrasiyi kasteder fakat temsili demokrasi hakkında da olumlu bir bakış açısına sahiptir; Montesquieu, **a.g.e.**, s. 202.

⁵⁶⁵ Montesquieu’ye göre, ılımlı bir yönetimin kurulabilmesi; kuvvetlerin ayrılması, tanzim edilmesi, yumuşatılması, harekete geçirilmesi ve birbirlerine karşı koyma vasıtalarının sağlanması yoluyla ancak mümkündür. Bununla beraber yazar, her ılımlı yönetimde siyasal özgürlüğün cari olma zorunluluğunun bulunmadığını ifade etmektedir. Montesquieu, **a.g.e.**, s. 80.

⁵⁶⁶ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 199.

⁵⁶⁷ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 197.

⁵⁶⁸ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 210.

düzenin olmadığı iddiasıyla ilgili olarak da eleştiriler yöneltilmektedir.⁵⁶⁹ Bu eleştiriler genel olarak yerinde olmakla beraber açık ki düşünür, İngiliz sistemini örnek vererek ve ondan esinlenerek kendisinin Fransa için idealize ettiği sistemi, siyasal krizden çıkış reçetesi olarak önermektedir. Yani tutarsız olduğu ifade edilen hususlar özünde düşünürün genel olarak kendi idealizasyonlarından ibarettir.

Kurama gelinecek olursa, öncelikle Montesquieu, yasama yürütme ve yargı erk saymıştır. Yasamayı da halkın seçtiği temsilcilerden müteşekkil bir temsilciler meclisi ve aristokratlardan müteşekkil bir lordlar kamarası olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yürütmenin başında ise nesebe bağlı olarak başa gelen bir kral/monark vardır. Yargı ise halktan seçilen yargıçlarca geçici mahkemelere tevdi edilmiştir. Fakat yargıçlar, kanunların “*papağanı*” olmalıdır; zira teşrii boyutuna varacak yorum ve yargı kararları yasamaya karşı bir yetki gaspı teşkil edecektir.⁵⁷⁰

Özetle Montesquieu’ye göre kuvvetler ayrımı, siyasal özgürlüğü gerçekleştirme amacına matuftur. Bu ise üç erkin birbirine tahakküm etmemek üzere kurgulanmasıyla mümkündür. Ona göre yargı pasif bir güçtür. Buna karşın yasama ve yürütme daha aktif ve baskın güçlerdir. Bu bakımdan özellikle yargıyı, yasama ve yürütmeden soyutlayıp bu iki erkin birbirleri arasındaki ilişki de denge fren mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bu görevi ise asillerden müteşekkil senatoya yüklemektedir. Senato ise bu görevi “engelleme yetkisi” vasıtasıyla yerine getirecektir.⁵⁷¹

Bunların yanı sıra yasama organının sürekli toplanması veya uzun süre toplanmaması siyasal özgürlüğü ortadan kaldıracaktır. Kanunların doğru şekilde uygulandığını denetleme ve bütçeyi belirleme yetkileriyle yasamayı donatırken, yürütmeye veto hakkıyla beraber yasamanın oturum tarih ve sürelerini belirleme yetkisi vermektedir.⁵⁷²

⁵⁶⁹ Kurama yöneltilen eleştiriler için bkz. Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, s. 430-444.

⁵⁷⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, s. 198-210.

⁵⁷¹ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 206-208.

⁵⁷² Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, eserlerinde (**Kral-Devletten Ulus-Devlete**, s. 427), yürütmeye yasamayı en az senede bir defa toplanması zorunluluğunu ifade etmişlerse de buna ilişkin bir atıf da bulunmamıştır.

Bunların haricinde ilave denge mekanizmaları olarak askerlerin halktan müteşekkil olması,⁵⁷³ monarkın mutlak dokunulmazlığı⁵⁷⁴ ve önemli kişilerin belirli şartlar altında senato tarafından yargılanması⁵⁷⁵ zikredilebilir.

2.4.2. Madison'ın Kuvvetlerin Kısmi Karışımı Kuramı ve ABD Anayasası

Eoin Carolan, Montesquieu'nün saf kuvvetler ayrılığı modelinin etkili yönetime zarar vereceğinden uygulama imkanı bulamadığını ifade etmiştir.⁵⁷⁶ Bunun bir sebebi de 19. yy. itibarıyla hız kazanan monarşi karşıtı siyasi ve toplumsal gelişmelerdir. Zira modernleşmeyle birlikte liberal anlatının hakim hale gelmesi bir monarkın, tek başına devleti idare etme fikrini yani mutlakiyetçiliği sorgulatmış ve devrimleri beraberinde getirmiştir. Nitekim devrimler çağı olarak addedilen bu dönemin neticesinde İngiltere örneğinde olduğu gibi monarkların sembolikleşmesi veya Fransa örneğinde olduğu gibi monarkların devrilerek yerlerine rejimlerin cumhuriyetlerle ikame edildiği ihtilaller cereyan etmiştir. Haliyle bu yönde cereyan eden gelişmeler kuramın saf halinin uygulanma imkanını büsbütün engellemiştir.

Bununla beraber kuvvetler ayrılığı ilkesi, monarşi ve aristokrasi karşıtı meşhur Fransız burjuva devriminin sonucunda yayımlanan 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde yer bulmuştur. Bildirinin 16. maddesinde, kuvvetler ayrılığının tesis edilmediği veya temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmadığı toplumların

---

Montesquieu'nün eserinin ilgili bölümünde de buna ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu sebeple yukarıda sayılmamıştır.

⁵⁷³ Bu yolla yürütmenin silahlı kuvvetlerle, yasamayı teşkil eden halka serbestçe baskı yapma imkanını engellemeye çalışmaktadır; Montesquieu, **Kanunların Ruhunu Üzerine**, s. 209.

⁵⁷⁴ Montesquieu bu hususun açıklamasını monarkın kutsallığına atıfla yapmaktadır. Eğer yasama bu kutsal çiğneme imkanı bulursa, zorbalığıyla özgürlüğü mahvedecek bir hale gelebileceğinden endişe etmektedir; Montesquieu, **a.g.e.**, s. 206.

⁵⁷⁵ Montesquieu bununla mahkemelerin zorbalığını engellenmek istemektedir. Böylece asiller, alade mahkemelerde yargılanmak yerine senatoda yargılanacaktır. Kamu görevlilerin görev suçlarının yargılanmasını yine senato yapacaktır. Mahkemelerin yetkisini sınırlandıran bir diğer tedbir de ihtiyaç halinde sert kanunları yumuşatması salahiyetinin ancak kanun koyucuya verilmesidir; Montesquieu, **a.g.e.**, s. 206.

⁵⁷⁶ Eoin Carolan, **New Separation of Powers: A Theory for the Modern State**, Oxford, Oxford University Press, 2009, s. 18-19.

anayasasının olmadığı ifade edilmiştir. Bundan hareketle her ne kadar Montesquieu'nün sunduğu -monarşi temelli ve aristokrasi odaklı- siyasi model, başta Jakobenler ve Kurucu Babalar olmak üzere anayasal hareketleri başlatan ve yürütenlerce makbul bulunmasa da onun modelinin temelinde yatan, kuvvetleri -siyasi özgürlüğü gerçekleştirme amacına yönelik olarak- ayırma fikri, toplumsal, siyasi ve anayasal gelişmeleri derinden etkilemiştir.

Bu bakımdan kuvvetler ayrılığı özellikle Amerika'daki kolonilerin bağımsızlık hareketleri neticesinde eyaletlerin hazırladıkları anayasalarda ilk zamanlar saf kuvvetler ayrılığı modelinden çok az bir sapmayla hazırlanırken Carolan'ın da ifade ettiği üzere, bu idealizm kısa zamanda yerini gerçekçiliğe bırakmıştır.⁵⁷⁷ Böylelikle diğer eyaletlerden daha erken bağımsızlıklarını ilan edip anayasalarını hazırlayan Virginia (1776) ve Maryland (1776) eyaletlerinin anayasalarında bu idealist üslup görünürken bağımsızlıklarını daha geç alan New Hampshire (1784), Georgia (1777), New York (1777), Vermont (1777) gibi eyalet anayasalarında daha gerçekçi bir üslup benimsenmiştir.⁵⁷⁸

Madison, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve hükümet sistemlerinin başat mefhumlarından biri olan denge ve denetim (*checks and balances*) mekanizmalarını⁵⁷⁹ tafsilatlı bir şekilde ortaya koyarak kuramın saf hali üzerinden kendi modelini geliştirmiştir. Bu modelini de açık şekilde Amerikan anayasacılığına aktarmış ve bugün "katı/sert" olarak bilinen bir kuvvetler ayrılığı teşkil eden Amerikan başkanlık sisteminin bânisi kabul edilmektedir. Bu nedenle yani Amerikan Anayasasının yapımı ve Haklar Bildirgesinin hazırlanışında en etkin kişi olması nedeniyle Anayasanın Babası (*Father of the Constitution*) olarak addedilmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Carolan, *New Seperation of Powers*, s. 20.

⁵⁷⁸ Carolan, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁵⁷⁹ Denge ve denetim sisteminin tafsilatı için bkz. Federalist No. 48; Hamilton, Madison, Jay, *The Federalist*, s. 268-272.

⁵⁸⁰ Madison, anayasanın hazırlandığı meşhur Anayasa Konvansiyonunun (*Constitutional Convention*) toplanacağı Philidelphia'ya toplantı tarihinden on bir gün önce gidip konvansiyon öncesi hazırlıklarda bulunmuştur. Madison'ın kapsamlı biyografisini yazan Irving Barant, eserinde bu hususa ilişkin şu cümleyi kurmaktadır: "*Düşüncelerinin çoğunu siyaset düşüncesine adanmış biri için bu tür bir azim gayet doğaldır.*"; Irving Brant, *James Madison: Father of the Constitution, 1787-1800*, Michigan, Bobbs-Merrill, 1950 s. 11.

Madison, Amerikan anayasasında kuvvetlerin kısmi karışımı (*partial mixture of powers*) vaki olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸¹ Bu yolla kuramın saf halinin ortaya çıkardığı ve çıkarabileceği olası sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. Burada şu tespiti yapmak mümkündür; Madison ve anayasanın diğer Çerçevencileri (*Framers*) Amerikan anayasal düzenini kurgularken kuvvetlerin katı ayrılmasının “etkin yönetime” engel olacağını öngördüklerinden belirli etkileşim araçlarıyla bir denge denetim sistemi kurgulamıştır.⁵⁸² Böylece Amerikan Anayasasında, kuramın saf hali benimsenmemiş ve özgün bir kuvvetler taksimatı sunulmuştur.⁵⁸³ Bunu daha iyi anlamak için Madison’un kurgusuyla kuramın saf halinin mukayesesini yapmak yararlı olacaktır.

Amerika’da cari olan hükümet sistemine bakıldığı takdirde tek başlı ve seçimle göreve gelen bir başkanın başında olduğu yürütme erki, yasama erki olarak senato ve temsilciler meclisinden müteşekkil seçimlerle göreve gelen Kongre, büyük oranda bağımsız ve sürekli mahkemelerden meydana gelen ve başında Yüksek Mahkemenin (*Supreme Court*) bulunduğu bir yargı erkinden teşkil edilmiş bir sistem mevcuttur. Bu sistemin kuramın saf halinden farklılaştığı başlıca hususlar, başkanın kalıtsal değil seçimle göreve gelmesi, yine kalıtsal olarak göreve gelen lordlar yerine seçimle göreve gelen senatörler ve sürekli mahkemelerin bulunmasıdır. Bunların yanı sıra aşağıdaki hususlar, Amerikan kuvvetler ayrılığı rejiminin, kuramın saf halinden ayrılan özgün özellikleri olarak zikredilebilir:

- Kral yerine seçimle göreve gelen bir başkanın olması
- Nesebe bağlı bir Lordlar Kamarası yerine seçimle göreve gelen Senato’nun olması
- Halkın sadece ceza yargısında jüri olarak görev alması
- Hakimlerin muhakeme esnasında kanunların “*papağanı*” olmaktan öte hukuk yaratma yetkileri
- Mahiyeti belirsiz bir veto yetkisi yerine *güçleştirici* veto hakkının düzenlenmesi
- Başkanın meclis soruşturması (*impeachment*) yoluyla azledilebilmesi
- Başkanın kararname yetkisi

⁵⁸¹ Federalist No. 47; Hamilton, Madison, Jay, **The Federalist**, s. 265.

⁵⁸² Nitekim Pole, Federalist şerhinde bu hususu vurgulayan şu ifadelere yer vermiştir: “[Saf haliyle] kuvvetler ayrılığının etkin yönetimin önüne çektiği engelleri aşmak adına Amerikan hükümet sisteminin yapım sürecinde çok fazla zaman ve kaynak harcanmıştır.”; Hamilton, Madison, Jay, **a.g.e.**, s. 261.

⁵⁸³ Fendoğlu, **Anayasa Hukuku**, s. 513.

- Başkanın yaptığı atamaların yasama onayından geçmesi
- Milletlerarası antlaşmaların yasama onayı olmaksızın hüküm ifade etmemesi

Netice itibariyle Montesquieu'nün dikkat çektiği üzere ideal sistemler zamana ve mekana göre ve her toplumun kendi göreceliliğince (her ulusun kendi "ruhuna" göre) değişeceğinden mutlak bir ideal sistem mümkün değildir.⁵⁸⁴ Dikkatle bakıldığı takdirde Madison ve Çerçevicilerin Amerika örneğinde yaptıkları belirgin bir şekilde budur. Özetle, Çerçeviciler, kuramın saf halinden önemli noktalarda sapmış olsalar da kuramın özünü korumuştur.⁵⁸⁵ Ayrıca Montesquieu'ye nispet ettiklerinin aksine kuramın saf hali mutlak bir kuvvetler ayrımı içermemektedir. Zira Montesquieu çok sert bir ayrım ortaya koymuşsa da bu mutlak değildir; istisnai olsa da belirli hallerde yasamanın yargı fonksiyonunu yerine getireceği yukarıda da zikrettiğimiz üç durum düzenlemiştir.⁵⁸⁶

---

⁵⁸⁴ Montesquieu, **Kanunların Ruhü Üzerine**, s. 10; Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, s. 395.

⁵⁸⁵ Montesquieu'ye göre erklerin birbirini zincirlemek suretiyle güçler durağanlaşacak ve hareketsiz kalacaktır. Olayların zorunluluğu çerçevesinde bu hareketsizlik durumunun yerini zamanla uyum içinde hareketliliğe bırakacaktır; Montesquieu, **Kanunların Ruhü Üzerine**, s. 208. Çerçeviciler ise bu hareketsiz süreci tehlikeli görerek erklerin baştan uyumlu çalışma esasını sağlayacak ve kendi şartlarına da en uygun düşecek şekilde kuramı tadil etmiştir. Böylece yeni ve özgün bir sistem olarak ABD başkanlık modeli inşa edilmiştir.

⁵⁸⁶ İstisnalar, asillerin yargılanması, kamu suçlarının yargılanması ve kanunu hafifletmeyi gerektirecek yargılamalardır; Montesquieu, **a.g.e.**, s. 206-207.

3. BÖLÜM

PARTİ SİSTEMLERİ KUVVETLER AYRILIĞI İLİŞKİSİ

3.1. GENEL OLARAK

Yukarıda anlatılan tarihî gelişimin nihayetinde kuvvetler ayrılığı parti gerçeğiyle karşılaşarak yeni bir evrimsel süreç içerisine girmiştir. Partilerin zuhur etmesiyle klasik kuvvetler ayrılığının ayırdığı yasama ve yürütme organları birleşme eğilimi göstermeye başlamış, yani anayasal kurumların iç işleyişlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Klasik haliyle kuvvetler ayrılığı kuramında erklerin kendi içerisinde bir gerilim ve çatışma öngörülmemiştir. Klasik kuvvetler ayrılığında erklerin birbirleriyle rekabet içinde bulunmaları bu nedenle aralarındaki ilişki, *hırsa karşı hırs* söylemince birbirlerini dengelemeye yönelecektir. Halbuki partizan demokrasi -mahiyeti gereği- seçimle göreve gelen erkleri partiler uhdesinde birleştirmeye sevk etmektedir. Böylece yasama ve yürütme aynı partinin etki alanında kalması mümkündür.⁵⁸⁷

Bu nedendir ki partili demokrasiyle birlikte erkler-arası etkileşimler anayasal çerçevenin ilgili düzenlemelerini yer yer *kağıttan engellere* dönüştürmüştür. Bu dönüşen etkileşimlerin en önemli amillerinden birisi yasama mensuplarının hür iradelerinin dışında ve parti kırbacının gölgesinde yasama faaliyetlerine katılmalarını netice veren parti disiplini.⁵⁸⁸

Parti disiplini etkisinin haricinde yasama organlarında mevcut bulunan partilerin sayısı, güçleri, ideolojik mesafeleri, siyasal rejimle ilişkileri ve başka hususların bir bütünü

⁵⁸⁷ Gerçi bu durum parlamenter sistemler açısından olağanüstü bir durum değildir. Zira parlamenter sistemlerde yürütmenin yasama içinden teşkil olması yasama çoğunluğunu sağlayan bir partinin varlığına bağlıdır. Fakat aynı durum ABD başkanlık sistemi açısından söz konusu değildir. Çünkü anayasal kurgunun neticesinde yasama çift kamaralı olup bunların seçimleri başkanlık seçimleriyle eşgüdümlü değildir. Dahası senatonun üyeleri altı yıllık dönemler için seçilmesi ve iki yılda bir yapılan kongre seçimlerinde üyelerinin üçte birinin değişmesi bir bütün olarak tek seçimle hükümetin üç mevkisini de işgal etmesini fevkalade zorlaştırmaktadır. Yine de iki-parti sistemi bu ihtimali belirli ölçüde mümkün kılmaktadır.

⁵⁸⁸ Bu parti disiplininin hükümet sisteminin işleyişine tesiri hususunda bkz. Enes Kethüda, “Parti Disiplini - Hükümet Sistemi İlişkisi”, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

ihtiva eden parti sistemi kavramı bu dönüşen etkileşimlerin merkezinde yer almaktadır. Söz gelimi tek parti sistemine sahip bir ülkede -anayasal çerçevede düzenlenmiş olsa da- kuvvetler ayrılığından bahsetmek abesle iştiğal etmektir. Diğer yandan baskın parti sistemine sahip bir ülke ile sahip olmayan bir ülkede erkler-arası ilişkilerin seyri açık ki aynı şekilde olmayacaktır. Hatta aynı ülkede -yani aynı anayasal çerçevenin gölgesinde- baskın partinin olup olmaması erkler-arası ilişkiler için önemli bir dönüşüme neden olacaktır.

Bunlara iki ve çok-parti sistemleri arası mukayeseler yahut ılımlı ile aşırı çok parti sistemlerinin karşılaştırmaları gibi bir çok örnek zikredilebilir. Nitekim Duverger kendi tasnifini esas alarak çeşitli parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisini *Siyasi Partiler* eserinde ele almıştır. Fakat buradaki incelemesi erkler-arası ilişkilerle hükümet yapısı ve istikrarı meselesi de birlikte konu edilmiştir. Bu nedenle parti sistemlerinin hükümet yapısı ve istikrarına olası etkilerini ele alan önemli bir isim olarak Blondel'in konuyla alakalı görüşlerine yer vererek bölüme başlanacaktır. Akabinde Duverger'nin görüşleri aktarılarak parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisini daha kuramsal bir düzeyde ele almak üzere partiler ayrılığı kuramına konu edilecektir.

Daryl Levinson ve Richard Pildes'in "*Kuvvetler Değil, Partilerin Ayrılığı*" başlıklı makaleleri dahilinde ortaya koydukları partiler ayrılığı kuramı, Amerikan Kuvvetler Ayrılığı Esasının partilerin etkisiyle neden işlemediğini açıklamaktadır.⁵⁸⁹ Geleneksel kuvvetler ayrılığı anlatısına meydan okuması nedeniyle makale çeşitli yönlerden eleştiri almıştır. Bu eleştirilerden en dikkate değer olanı bir ayrılıkçı (*separationist*) olarak Richard Epstein'in kaleme aldığı "*Neden Partiler ve Kuvvetlerin Her İkisi de Önemlidir*" başlıklı kısa makaledir.⁵⁹⁰ Fakat ayrılıkçı bir eleştirin ötesinde yazarların makalelerinin büyük ölçüde ABD örneğine odaklanması partiler ayrılığı kuramının genelleştirilme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Nitekim bu genelleştirmeyi Stephen Gardbaum, bir makalesi dahilinde yapmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Levinson, Pildes, "Separation of Parties", s. 2311-2386.

⁵⁹⁰ Richard A. Epstein, "Why Parties and Powers Both Matter: A Separationist Response to Levinson and Pildes", *Harvard Law Review Forum*, C. 119, 2006, s. 210-219.

⁵⁹¹ Gardbaum, "Parties, Voting Systems and the Separation of Powers", s. 229-264.

Gerçekten de Levinson ve Pildes makalelerini tamamen ABD örneğiyle sınırlı tutmuştur.⁵⁹² Bu nedenle Gardbaum, ilgili makalenin tezini yani partiler ayrılığı kuramını esas alarak genelleştirmiştir. Bu doğrultuda siyasal rejimleri hükümet sistemi, parti sistemi ve seçim sistemi kriterleri etrafında ayrı ayrı kategoriler olarak ele almıştır. Böylece parlamenter ve yarı-başkanlık sistemlerini, çoğunlukçu/iki-parti sistemleri ve nispi/çok-parti sistemleri şeklinde iki ayrı başlıkta incelemiştir. Başkanlık örneğini ise nispeten yüzeysel bırakmıştır. Zira çoğunlukçu/iki-parti sistemi teşkil eden tek örnek ABD'dir ve bu örnek Levinson ve Pildes'in makalesinde oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁹³ Bu nedenle Gardbaum çoğunlukçu/iki-partili başkanlık sistemlerinden çok kısaca bahsetmiş; akabinde nispi/çok-partili başkanlık sistemlerinin nispi/çok-partili yarı-başkanlık sistemleriyle benzerliklerine atıfla muhtasaran değerlendirmiştir. Böylece Gardbaum, seçim sistemiyle ilişkisinin bütünlüğü çerçevesinde parti sisteminin hükümet sistemine dolayısıyla da kuvvetler ayrılığına etkisini ortaya koymuştur.

Böylelikle *Partiler Ayrılığı* kuramı çerçevesinde parti sisteminin etkisini ele aldıktan sonra parti sistemi etkisi hakkında anlatılanlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır. Son başlıkta ise Türkiye örneği ele alınarak Türk parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisi alınacaktır.

---

⁵⁹² Yazarlar sonuç bölümünde dikkat çektikleri hususların geçerliliğinin ABD ile sınırlı olmadığını ilave olarak anayasal ve demokratik tasarımın esas aldığı normatif düşünce için de geçerlidir; Levinson, Pildes, "Separation of Parties, Not Powers", s. 2385.

⁵⁹³ Gardbaum, çoğunlukçu bir seçim sistemine sahip ABD ve Filipinler olmak üzere iki başkanlık rejimi olduğunu ifade etmiştir; Gardbaum, "Parties, Voting Systems and the Separation of Powers", s. 257.

3.2. BLONDEL AÇISINDAN PARTİ SİSTEMİNİN HÜKÜMET YAPISI VE İSTİKRARINA ETKİSİ

Blondel, meşhur makalesinde parti sistemlerinin hükümetin yapı ve özellikleri üzerindeki olası etkilerine çok az önem verildiğini ifade etmiştir. Bu minvalde iki-parti sisteminin hükümetin nispeten istikrarlı olmasını sağladığı yönündeki hakim varsayımın bile mevcut verilerle sağlanmasının yapılmadığını dikkat çekmiştir. Dahası bu ve benzeri hiçbir varsayımın ampirik bir analize tabi tutulmadığını, hatta hipotezlerin bile formüle edilmediğini ileri sürmüştür.⁵⁹⁴ Halbuki ona göre parti sistemlerine ilişkin örüntüler mevcutsa, bunların belirli hükümet sistemleriyle ne ölçüde etkileşime girdiğini incelemek de mümkün olmalıdır.⁵⁹⁵

Bu etkileşimi iki başlıkta arayan Blondel, ilk olarak koalisyona dayalılıkları bakımından hükümetlerin yapılarını, akabinde hükümetlerin istikrarını yani hükümette kalma sürelerini incelemiştir.⁵⁹⁶ Bunun üzerine buradaki tespitlerini parti sistemi sınıfları bağlamında değerlendirerek çeşitli neticelere varmıştır. Bu değerlendirmelerine hükümet yapılarını tek partili hükümet, küçük koalisyon ve büyük koalisyon şeklinde üçe ayırarak başlamış; ve kimi ülkelerde bu yapılardan birinin “yazılı olmayan anayasal bir kaide” haline geldiğini, kimi ülkelerdeyse hükümetin yapısal istikrarı olmayıp bu üç yapı arası geçişin bir kaide teşkil ettiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁷

Blondel, evvela partilerin hükümette temsil edilmelerindeki çarpıklıklarla hükümet yapıları arasındaki ilişkiyi irdelemiş ve bu ilişkiyi ülke örnekleriyle tablo haline getirmiştir.⁵⁹⁸ Bu aşamada parti sistemini değerlendirmeye katan Blondel’e göre hükümet düzeyindeki temsil çarpıklığı, her parti sisteminde önemli ölçüde farklılık arz etmekle beraber dört sınıftan⁵⁹⁹ üçünde ortalama çarpıklık hemen hemen aynıdır. Bu üç

⁵⁹⁴ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 182.

⁵⁹⁵ Blondel, **a.g.e.**, s. 183.

⁵⁹⁶ Blondel, **a.g.e.**, s. 190-194.

⁵⁹⁷ Blondel, **a.g.e.**, s. 194.

⁵⁹⁸ Blondel, **a.g.e.**, s. 195, Tablo VII. Tablonun tercümesi için bkz. Tablolar bölümü, Tablo 11.

⁵⁹⁹ Bu sınıflar parti sistemi tasnifleri bölümünde teferruatıyla ele alınmıştır. Hatırlatmak babından sadece Blondel’in tasnifindeki dört sınıfı zikretmekle iktifa edilecektir: iki-parti sistemi, iki-buçuk parti sistemi, hakim partisiz çok-parti sistemi, hakim partili çok-parti sistemi.

sistemden ayrılan hakim partili çok-parti sisteminde ise ortalama çarpıklık çok daha yüksektir. Buradan hareketle iki-parti sistemlerinin iki-buçuk veya çok-parti sistemlerine göre hükümette temsil adaletini sağlama olasılığının daha yüksek olmadığı sonucuna varmaktadır.⁶⁰⁰

Bu bulgulardan hareketle *denge* mefhumu etrafında bir değerlendirmeye girişen Blondel, iki-parti sistemlerinin iki parti-arası dengelilik esasına dayandığını, iki-buçuk parti sisteminin iki büyük parti-arası dengenin ufak bir sapmayla malul olduğunu, hakim partisiz çok-parti sistemlerin de dengelilik arz ettiğini fakat bu üçünün muhalifine hakim partili çok-parti sistemlerinin dengesizlik serd ettiğini ileri sürmüştür.⁶⁰¹ Blondel bu denge merkezli değerlendirmesini partilerin hükümette art arda ya da eş zamanlı olarak temsil edilmesinin partiler arasındaki dengeye bağlı olduğu, dengesizliğin ise çarpıklıklar ürettiği ve/veya çarpıklıkları çoğalttığı neticesine vararak tamamlamıştır.⁶⁰²

Bu değerlendirmeleri neticesinde Blondel, tek partili hükümetin ancak oldukça denk bir dengede bulunduğu takdirde hükümet düzeyinde temsil adaletini sağlayacağını iddia etmiştir. Bu iddiasının esasen “*otomatik olarak, ilahi bir el tarafından*”⁶⁰³ düzenli aralıklarla hükümetin el değiştirdiği iki-parti sistemini ima ettiği; fakat diğer yandan, bir partinin diğerleri tarafından dışlanmaması koşuluyla çok-parti sisteminin de kendi haline bırakıldığı takdirde iyi ila ılımlı bir düzeyde hükümette temsil adaleti sağlayacağı; tek partili hükümet ile büyük koalisyonlar arasında gidip gelen ve bu git-gellerin hükümet kurma süreçlerine esneklik kazandırarak bazı grupların temsil edilmemesini ya da eksik temsilini engellemeyi mümkün kılacak bir iki-buçuk parti sisteminin ise sistemler arasında belki de en iyi ve en anlamlı temsil adaletini sağlayan sistem olduğu; hakim partili sistemlerin çarpıklık seviyeleri ciddi olmakla beraber

⁶⁰⁰ Blondel, **a.g.e.**, s. 195.

⁶⁰¹ Blondel, **a.g.e.**, s. 196. Blondel bu bağlamda hakim partinin hakimiyetini, bir sektörü tekelleştiren “hakim” firmanın piyasa hakimiyetiyle kıyaslamıştır.

⁶⁰² Blondel, **a.g.e.**, s. 197.

⁶⁰³ Blondel, Adam Smith’in “gizli el” metaforunu siyaset literatürüne “ilahi” el ifadesiyle uyarlamıştır. Hukuk ve siyaset literatüründe gizli el metaforunun yer bulması hakkında etraflı bir inceleme için bkz. Adrian Vermeule, “The Invisible Hand in Legal and Political Theory”, **Virginia Law Review**, C. 96, S: 6, 2010, s. 1417-1452.

istikrar kazanan İskandinavya örneğinde seçmence çarpıklığın tolere edildiği; şayet “*ilahi el, iktidar sarkacının salınımı*” için devreye girmediği takdirde iki-parti sistemlerinin ciddi bir potansiyel çarpıklık taşıdığı yönünde çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Nihayet iki-buçuk-parti sistemlerinin esnek bir şekilde çalışması ve bir ölçüde de olsa hükümet düzeyinde temsil adaleti sağlaması, daha az istikrara sahip ve dolayısıyla muhtemelen daha az verimle çalışan bir hükümeti netice verip vermediğini tespit etmek adına hükümetlerin istikrarı meselesine kapı aralamıştır.⁶⁰⁴

Hükümetlerin görevde kalış süreleri konusunda Blondel, evvela hükümetleri bir yıla kadar, iki ila üç yıl, üç ila beş yıl ve beş yıldan fazla süreyle görevde kalmaları itibariyle dört gruba ayırmıştır. Ona göre şüpheye yer bırakmayacak bir surette bu süreler, parti sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu kanaatini ülke örneklerine atıfla delillendirmiştir. Buna göre ABD hariç tutulduğunda bile en uzun görev süreleri iki-parti sistemlerinde, en kısa görev süreleri ise hakim partisiz çok-parti sistemlerinde gözlemlendiğini ifade etmiştir. Kalan parti sistemleri, yani iki-buçuk parti sistemi ve hakim partili çok-parti sistemiyse uçtaki iki sistemin arasındadır.⁶⁰⁵

İki-parti sistemleriyle hakim partisiz çok-parti sistemleri arasındaki fark Blondel’e göre kesin olup ikisinin örnekleri arasında bir kesişimin bulunmamaktadır. Bunu, iki-parti sistemine sahip ülkeler arasında hükümet ömrü en kısa olan Avusturya’nın hakim partisiz çok-parti sistemine sahip ülkelere hükümeti en uzun ömürlü olan Hollanda’dan süre olarak -fark küçük olsa da- daha uzun olmasına atıfla temellendirmektedir. İki-buçuk parti sistemleriyle hakim partili çok-parti sistemleri arasında ise çok az bir fark mevcuttur. Ona göre her iki sistemde de bariz şekilde öne çıkan husus koalisyonla yönetilen ülkelerin tek partili hükümetle yönetilen ülkelere nispetle istikrarsız hükümete sahip olma olasılığının daha yüksek olduğudur.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Blondel, “Party Systems and Patterns of Government”, s. 197-198.

⁶⁰⁵ Blondel, **a.g.e.**, s. 198. Burada Blondel, IX Sayılı Tablosuna (**a.g.e.**, s. 198) dikkat çekmektedir. Tablonun tercümesi için bkz. aşağıdaki Tablolar bölümüne Tablo 13.

⁶⁰⁶ Blondel, **a.g.e.**, s. 198.

Böylece Blondel, parlamenter sistemlerde hükümetlerin görecelilik arz eden görev sürelerini uzatmaya katkıda bulunduğu inandığı iki etken ortaya koymuştur. Bunların ilki sistemin iki parti arasında doğrudan bir mücadele mahiyetinde olmasıyken ikincisi iktidarın tek partili hükümet şeklinde teşkil olmasıdır. Ona göre bu iki etken oldukça açık bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır. Zira -geçici durumlar bir kenara bırakılırsa- tek partili hükümetlerin var olması en az bir büyük partiyi gerekli kılmaktadır. Her ne kadar iki etken arasındaki bağlantı bazı belirsizliklere yol açsa da Blondel'in nezdinde hükümetin istikrarına en belirleyici katkıyı veren etken, iki-parti sisteminden ziyade tek partili hükümetin varlığıdır. Zira incelediği dönemin (1946-1966) önemli bir kısmında tek partili hükümete sahip olan ülkelerin hiçbirinin hükümetleri istikrar bakımından düşük bir düzeyde değildir. Hatta tek partili hükümete sahip ülkelerin neredeyse tümü üç ila beş yıl yahut beş yıldan fazla süreyle hükümete sahipken koalisyonlarla yönetilen hiçbir ülkede üç yıl süreyi aşan hükümetler var olamamıştır.⁶⁰⁷

Yine de iki-parti sisteminin -geçici istisnalar kenara koyulursa- tek partili hükümeti netice vereceği ve bu sistemin tek partili hükümet fikrinin siyasi kültüre hakim hale gelmesini açıkça teşvik edeceği aşıkardır. Fakat bu diğer parti sistemleri açısından aynı şekilde geçerli olmayabilir. Bununla birlikte hiç değilse bir partinin sık sık tek başına iktidara gelmesine imkan verecek şekilde yapılandırılması halinde iki-büyük-parti sistemi ve hatta hakim partili çok-parti sistemi hükümet istikrarını eşit derecede güvence altına alır yahut alabilir. Diğer taraftan küçük yahut büyük koalisyon hükümetleri istikrarla tezat içinde gibi görünse de Avusturya'dan Fransa'ya ve Hollanda'dan Finlandiya'ya kadar farklılıklar büyük olabilmektedir. Bu nedenle hem istikrarı hem de koalisyonu sağlamanın yolu Blondel'e göre "*İsviçre usulünden*" geçmektedir.⁶⁰⁸ Nihayet Blondel, Batıdaki hükümet sistemlerinin hükümet istikrarını ve partilerin hükümette adil temsilini aynı anda başarmasının zorluğuna dikkat çekerek makalesini sonlandırmıştır.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Blondel, **a.g.e.**, s. 198-199.

⁶⁰⁸ Bunun açıklaması için bkz. Blondel, **a.g.e.**, s. 199-200.

⁶⁰⁹ Blondel, **a.g.e.**, s. 200.

3.3. DUVERGER AÇISINDAN PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ

İfade ettiğimiz üzere parti sistemleri, cari oldukları ülke siyasal hayatını doğrudan etkilemektedir. Nitekim bu hususu teyit eder mahiyette Duverger, partilerin ortaya çıkmasıyla, siyasal sistemlere ilişkin geleneksel anlayışların bütünüyle baştan gözden geçirilmesini gerekli kıldığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda klasik anayasa hukukunu bilip de partilerin etki ve mahiyetini bilmeyen birinin modern siyasal sistemler hakkında yanlış bir fikre sahip olacağını; partilerin etki ve mahiyetini bilip de klasik anayasa hukukunu bilmeyenin ise, modern siyasal sistemler hakkında eksik fakat doğru bir fikre sahip olacağını ifade etmiştir.⁶¹⁰

Bu bağlamda başkanlık sistemiyle, parlamenter sistem arasındaki klasik ayrımın, eskimekte olduğunu söylemiştir. Duverger'nin ifade ettiği üzere, bakanlar kurulu, güvenoyu, siyasal sorumluluk ve fesih gibi kavramlar iki-parti sistemiyle çok-parti sisteminde aynı anlamları taşımadığı aşikardır. Bu açıdan SSCB'de uygulanmış rejimi bir geleneksel anlamda parlamenter sistem olarak tasvir etmek açık ve kötü bir şekilcilik olacağı gibi İngiltere'de parlamento ve hükümet arasındaki “*frenler ve dengeler*” sisteminden ciddiyetle söz etmek de aynı derecede abartılmış bir şekilcilik olacaktır.⁶¹¹

Partilerin siyasal hayata etkisini gösterdiği en belirgin alan, hükümet sistemleri bağlamında kuvvetler ayrılığı üzerindeki etkisidir. Nitekim bu etkinin ne kadar önemli ve güçlü olduğunu Duverger, şu şekilde dile getirmiştir: “*Kuvvetler ayrılığının derecesi, anayasa hükümlerinden çok, parti sistemine bağlıdır. (...) Gerçek kuvvetler ayrılığı, parti sistemiyle anayasal çerçevenin bir bileşkesidir.*”⁶¹²

⁶¹⁰ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 452-453.

⁶¹¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 453.

⁶¹² Duverger, **a.g.e.**, s. 502. Benzer yönde Gardbaum, kuvvetler ayrılığının anayasal düzen dahilinde nasıl işleyeceğini belirleme hususunda parti ve seçim sisteminin hükümet sistemiyle birlikte değerlendirilmesinin hayatiliğini vurgulamış ve bu hususta özellikle hukukçuların yetersizliğine dikkat çekmiştir; Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 241.

Bu minvalde partilerin gelişmesiyle birlikte Aristoteles ve Montesquieu'den esinlenmiş klasik siyasal anlatıları altüst ettiğini ifade eden Duverger, çok iddialı bir şekilde parlamenter, başkanlık ve meclis hükümeti sistemleri arasındaki klasik ayrımın, modern anayasa hukukundaki merkeziliğini kaybettiğini ileri sürmüştür. Ona göre tek-parti sistemine sahip olmaları bakımından “*Kemalist*” Türkiye, Sovyet Rusya ve Hitler Almanya'sı arasında, derin bir benzerlik olmasına karşın bunlardan ilki bir meclis hükümeti sisteminin,⁶¹³ ikincisi yarı-parlamenter olarak nitelenebilecek bir sistemin, üçüncüsü de bir yarı-başkanlık sisteminin özelliklerini temsil etmiştir. Diğer yandan iki-parti sistemine Birleşik Krallık ve taca bağlı ülkeler, Kıta Avrupa'sının çok-parti sistemlerinden derin farklılıklar arz etmesine rağmen hepsi, parlamenter sistemlerdir. Yine de ona göre Kıta Avrupa'sı sistemleri, başkanlıkçı mahiyetine rağmen, belirli yönlerden ABD'ye daha fazla benzerlik taşımaktadır. Bu açıklamalarına istinaden Duverger, tek-parti, iki-parti ve çok-parti tasnifinin, modern siyasal rejimlere hakim en temel ayrım haline gelmekte olduğunu iddia etmiştir.⁶¹⁴

Bununla birlikte muhtemel yanlış anlaşılmanın önüne geçmek adına Duverger, partilerin sayısının, hükümet sistemi açısından çok önemli bir etken olmasının diğer etkenleri ihmale neden olmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak İngiltere ile ABD'nin mukayesesinde ilk dikkat çeken hususun, “*İngiliz merkezîyetçiliği ile Amerikan adem-i merkezîyetçiliği*” arasındaki tezattır. Yani partilerin örgüt-içi yapısının rolüne dikkat edilmelidir. Benzer şekilde, Sovyet Rusya ile Demokrat parti iktidarı öncesi Türkiye'yi karşılaştırarak bu iki örnek arasındaki “*salt siyasal nitelikte farklar,*” esasen ilkinin totaliter mahiyetiyle, ikincisinin sınırlı-otoriter mahiyetinden kaynaklanmaktadır.⁶¹⁵

Duverger'ye göre partilerin örgüt-içi yapısı önemli bir etken olmakla beraber partilerin karşılıklı güçlerinin etkisi de, bundan daha önemsiz ve tesirsiz değildir. Öyle ki hakim bir partinin varlığı bir sistemin mahiyetini değiştirme kapasitesini haizdir. Bu salt olarak

⁶¹³ Duverger bu şekilde takdim etse de bilindiği üzere 1924 Anayasasıyla meclis hükümeti sistemi terk edilip parlamenter sistem benimsenmiştir.

⁶¹⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 500-501.

⁶¹⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 501.

çoğunluğun elde edilmesini de gerektirmemektedir. Zira Kongre'nin çoğunluğu ile Başkanlık makamı aynı partinin elinde olduğu varsayımında “müesses” kuvvetler ayrılığı ziyadesiyle çözülecektir. Aksine ayrı partilerde olduğu takdirdeyse fazlasıyla katılacaktır. Bu hususlarda muayyen hale gelen partilerin etkisinden hareketle Duverger, ülke içerisindeki siyasal güçlerin ilişkilerinde meydana gelecek basit bir değişikliğin hükümet sisteminin mahiyetini değiştirebileceği sonucuna vararak hükümet sistemlerinin “izafiyetine” kanaat getirmiştir. Bu yolla “*klasik anayasal tanımların*” katılığında kaçınıldığını ifade etmiştir.⁶¹⁶

Örnek olarak iki partili bir parlamenter sistemde, parlamentonun (soru, meclis araştırması, meclis soruşturması, bütçe kanunu ve gensoru gibi) caydırıcı yetkileri yasama çoğunluğuna sahip parti açısından işlevsellik arz etmeyecek bir kuvvetler ayrılığından ziyade kuvvetlerin birleşmesi yahut işlevsizliği durumunu netice verecektir. Bu durumda parti elinde kuvvetlerin birleşecek ve gerçekte iktidarı sadece parti kullanacaktır. Bu bakımdan tek-parti ile iki-parti sistemleri arasındaki temel farkın, iktidarın sınırlandırılması ve muhalefetin varlığı açısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yoksa kuvvetler ayrılığı hususunda kuvvetlerin birleşmesi bakımından birbirlerine çok benzer olduğunu ifade etmek mümkündür.⁶¹⁷

Diğer yandan, başkanlık sisteminde hakim bir partinin varlığı veya yasama çoğunluğu ile başkanlığın aynı partide olması durumlarında Duverger'ye göre resmiyetteki kuvvetler ayrılığının fiiliyatta önemli ölçüde zayıflayacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle partilerin yasamadaki hakimiyetine göre ABD'de iki ayrı siyasal rejimin olduğunu ifade etmiştir. Buna göre başkanlık ve kongre çoğunluğunun özdeşliği halinde kuvvetlerin birleşmesi; özdeş olmadığı takdirde ise keskin bir kuvvetler ayrılığı söz konusudur. Senatonun varlığı özünde burada önem kazanmaktadır. Zira meclisin iki kanadının olması yasama çoğunluğunun iki mecliste aynı anda olmasını yani kuvvet toplanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu açıdan kuvvetler ayrılığının sınır çizgisi parlamento ile

---

⁶¹⁶ Duverger, *a.g.e.*, s. 501.

⁶¹⁷ Duverger, *a.g.e.*, 502-503.

hükümet arasında değil, parlamentonun bizzat içinde geçmekte ve böylece klasik teoriden ayrışan yeni bir kuvvetler ayrılığı telakkisi tebarüz etmektedir.⁶¹⁸

Bununla beraber ABD’de partilerin adem-i merkeziyetçi oluşları yasama-yürütme arasında özdeşlik olmadığı hallerde ortaya çıkacak muhtemel çatışma ve olası sistem kilitlenmelerini çözülmez bir hale evrilmekten alıkoyma eğilimindedir. Başka bir ifade ile Amerikan başkanlık sisteminde adem-i merkeziyetçi ve zayıf parti örgütlerine sahip olmanın netice verdiği zayıf oy disiplini; kuvvetlerin özdeşlik durumunda mutlak biçimde birleşmesini ve özdeş olmama halinde ise kuvvetlerin çatışmasını -önemli ölçüde- engelleyecektir. Netice itibariyle iki partili başkanlık sisteminde zayıf bir parti örgütünün varlığı sistemin ılımlılaşmasına neden olmaktadır. Yani parti örgüt yapıları, kuvvetlerin ayrılığını veya birleşmesini önemli ölçüde etkilemektedir.⁶¹⁹

Parti sisteminin parlamenter sistemlere etkisi hususunda ise Duverger, parlamenter sistemlerde çoğunluk sahibi partinin disiplin ve tutarlılığı, güçlerin tekelleşip birleşmesini bariz bir biçimde artırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte oy disiplini sıkı ve parti-içi hizipler güçsüz ya da mûfî haldelerse, parlamento, hükümet kararlarını tescil eden bir kuruma dönüşecektir. Parlamento, oy disiplininin bu denli kuvvetli olmadığı takdirde ancak hükümet üzerinde üstünlük sağlayabilecektir.⁶²⁰ Bu açıdan parti disiplininin, sistemin mahiyetini belirleme hususunda fevkalade etkin bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Amerikan başkanlık sistemini ılımlılaştıran da tam olarak -İngiliz partilerinin aksine- zayıf parti disiplininin hakim olmasıdır. Fakat bunun bir neticesi olarak parti sisteminden kaynaklı kuvvet birleşimi veya ayrışmaları parlamenter sistemlere kıyasla çok daha yoğun ve sert bir biçimde cereyan etmektedir.

İki-partili parlamenter sistemlere bakıldığında, meclis çoğunluğu bakımından küçük bir fark olması durumunda yürütmenin yasamayla -istemeyerek de olsa- iyi geçinmesini tetikleyecektir. Zira birkaç milletvekilinin muhalefetle ortak hareket etmesi hükümetin düşmesiyle sonuçlanacaktır. Bu nedenle yasamada iktidar ile muhalefetin küçük bir

⁶¹⁸ Duverger, **a.g.e.**, s. 504-506.

⁶¹⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 507-508.

⁶²⁰ Duverger, **a.g.e.**, s. 507.

farkın olması parlamentonun gücünü yani kuvvetler ayrılığını artırma eğilimde olduğu gibi ılımlı hale de getirmektedir.⁶²¹ Yasama çoğunluğunun açık ara bir partide olması durumunda ise -oy disiplinin de var olduğu varsayımıyla- kuvvetlerin mutlaka düzeye yakın bir şekilde birleşmesi söz konusu olacaktır. Özetle iki partili parlamenter sistem, yasama çoğunluğunu elde eden parti lehine yürütme elinde kuvvetlerin birleşmesini sağlamaktadır.⁶²²

Çok-parti sistemindeyse parlamenter rejim koalisyona veya hakim bir partinin varlığına dayanacaktır.⁶²³ İlk durumda seçim sonuçları, partiler-arası ilişkiler ve başka bir takım faktörler sebebiyle yürütmeyi çok kırılgan kılmaktadır. Haliyle bu, siyasal istikrardan bahsetmeyi güç hale getirmekte ve “yasamanın üstünlüğü” çok yoğun bir surette ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte bazı aşırı kutuplaşmış örneklerde bir yasama bütünlüğünden bahsetmek de güçtür. Hakim bir partinin varlığı ise hakim parti lehine iki-parti sistemine benzer sonuçlar doğuracaktır.⁶²⁴

Son olarak çok-partili başkanlık sistemleri hususunda Duverger, parlamenter sistemin aksine çok-parti sisteminin başkanlık rejiminde başkanı genellikle güçlendirdiğini ifade etmiştir.⁶²⁵ Duverger’e göre başkanlık sistemlerinde çok-parti sisteminin büyük ölçüde başkan ve partisi lehine olduğunu ifade etmekte zira bütünlük arz etmeyen bir muhalefet, yasamanın etkin denetimini engelleyecektir. Muhalefetin bu parçalılığından istifadeyle iktidar partisi, muhalefet partilerin bazılarını, vereceği imtiyazlarla kendi safına kolayca çekecek; böylece yasamayı rahatça elde edebilme imkanı yakalayacaktır. Nihayet iki partili başkanlık sistemlerinde partilerin kült mesabesinde oluşu iktidarda şahsileşme eğilimlerini engellerken, çok-partili başkanlık sistemlerinde partiler yığını

⁶²¹ Duverger, **a.g.e.**, s. 509.

⁶²² Gardbaum, bu durumun Bagehot’ı İngiliz sistemini, yasama ve yürütmenin “füzyonu/birleşimi” şeklinde tanımlamasına neden olduğunu ifade etmiştir; Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 242-243. Ayrıca Bagehot’ın ifadesi için bkz. Bagehot, **The English Constitution**, s. 11.

⁶²³ Duverger burada azınlık hükümeti ihtimalini dışlamaktadır.

⁶²⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, 510-511.

⁶²⁵ Duverger, **a.g.e.**, s. 518.

arasından güçlü bir figür olarak çıkacak başkanın, iktidarda şahsileşme eğilimi söz konusu olacaktır.⁶²⁶

---

⁶²⁶ Duverger, **a.g.e.**, 523-524. İki-parti ve çok partili başkanlık rejimleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şule Özsoy Boyunsuz, “Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, S: 3, 2016, s. 20-34. Yazar normal şartlarda demokratiklik arz etmekten uzak olan çok partili başkanlık rejimlerinde son yıllarda yasama çoğunluğunu ele geçiren bir hakim partinin yokluğundaki örneklerde -ki bunlar çoğunlukla Latin Amerika ülkeleridir- yasama ve yürütme ittifakları/koalisyonları kurulması yoluyla demokrasinin gelişimine ve kalıcılığına sunduğu katkıdan söz etmektedir; Özsoy Boyunsuz, **a.g.e.**, s. 27-30. Son olarak Duverger’in anlattıklarını toparlayıp özetleyen bir tablo için bkz. Tablolar bölümü, Tablo 12.

3.4. PARTİLER AYRILIĞI KURAMI AÇISINDAN PARTİ SİSTEMİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ

3.4.1. Partiler Ayrılığı Kuramı

3.4.1.1. Genel Hatlarıyla Partiler Ayrılığı Kuramı

Partiler Ayrılığı kuramı, Levinson ve Pildes'in meşhur “*Separation of Parties, Not Powers*” (Kuvvetler Değil, Partiler Ayrılığı) başlıklı makalesinde ifade bulmuştur. Levinson ve Pildes, bu makalede, partilerin, yasama ve yürütme erklerinin işleyişini şekillendirmedeki hayati rolünü vurgulayarak Madison'ın Amerikan Anayasası çerçevesinde tesis ettiği kuvvetler ayrılığı ilkesinin 19. yy.'ın başından -yani partizan siyasetin hakim olduğu tarihten- itibaren cari olmadığını ileri sürerek anayasa hukukunun hakim anlatısına ve daha önemlisi klasik Amerikan kuvvetler ayrılığı kuramına meydan okumaktadır.⁶²⁷

Yazarlara göre Amerikan anayasal sisteminin işleyişini doğru bir biçimde anlamak için anayasal çerçevedeki kuvvetler ayrılığı kaidesinden ziyade partilerin etkileşimlerine⁶²⁸ odaklanılması gerekmektedir.⁶²⁹ Zira anayasanın Çerçevencileri (*Framers*) sistemi erkler-arası rekabet üzerine kurgulamış olmalarına rağmen -“*hayal etmekte güçlük çektikleri ve hatta küçümsedikleri*”- partiler, erkler-arası rekabeti ortadan kaldırarak yerini partizan siyasetle yani partiler-arası rekabetle ikame etmiştir.⁶³⁰ Onlara göre partiler; seçmenler

⁶²⁷ Levinson, Pildes, “*Separation of Parties, Not Powers*”, s. 2312-2386. Makalenin temel tezlerine karşı klasik anayasa hukuku yaklaşımıyla ortaya konan bir eleştiri için bkz. Epstein, “*Why Parties and Powers Both Matter*”, s. 210-219.

⁶²⁸ Yazarlar parti sistemi kavramını kullanmaktan kaçınınsalar da tanım gereği burada partilerin etkileşimleri parti sistemine işaret etmektedir. Bu nedenle yazarların anlatımına sadık kalarak parti sistemi kavramını kullanmadıkları sürece parti etkileşimleri, partizan siyaset ve partilerin etkisi şeklinde kullandıkları ifadeler aktarılırken kastedilenin bizim tanımladığımız haliyle parti sistemi, yazarların makalesi özelinde Amerikan iki-parti sistemi olduğu hatırd tutulmalıdır.

⁶²⁹ Levinson, Pildes, “*Separation of Parties, Not Powers*”, s. 2329.

⁶³⁰ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2313. Erkler-arası rekabet öyle bir şekilde cereyan edecek şekilde kurgulandığı inancı sistemin “*kendi kendine işleyen bir makine*” olarak tarif edilmesine neden olmuştur. Bu makine metaforu hasebiyle yazarlar, bu bağlamda çerçevencileri *Newtoncu* bir perspektife sahip olduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca metafor hakkında etraflı bir inceleme için bkz. Michael Kammen, **A Machine That Would Go of Itself: The Constitution in American Culture**, 3. bs, New Jersey, Transaction Publishers, 2009.

ve seçilmişler arasında erkler-arası sınırları aşan ve Madison'ın erklere dayalı rekabet “*varsayımlarını baltalayan*” birliktelikler kurmuştur.⁶³¹ Buna rağmen klasik Amerikan kuvvetler ayrılığı anlatısı dahilinde anayasa hukukçularının bu gerçeği yadsıyarak sanki halen erkler-arası bir rekabet yapısı mevcutmuş gibi meseleye yaklaştıklarını ifade etmiştir. Halbuki kuvvetler ayrılığı anlatısında siyasi partilerin görmezden gelinmesi (yazarların ifadesiyle “*partilerin görünmezliği*”)⁶³² Amerikan anayasal rejimini anlatmak için gerekli kavramsal yapıyı temelsiz kılmaktadır. Zira “*demokrasinin gerçek dünyasını (real-world democracy) yapılandıran ve siyasi söyleme hakim olan partizan siyasi rekabet türleri bu resimde neredeyse tümüyle eksik kalmaktadır.*”⁶³³

Bu göz ardı edici tavır, yazarlara göre öyle bir raddeye varmıştır ki kurucu babaların siyaset düşüncesinin çeşitli yönleri gün geçtikçe daha da anakronik bir hal almasına neden olmuştur. Zira “*kendi kendine işleyen bir makine*” olarak ifade edilegelen Amerikan kuvvetler ayrılığı ilkesi, bu işleyişini erkler-arası rekabet üzerinden tesis edeceği varsayılmış; fakat erkler-arası rekabetin yeri partilerce işgal edildikten sonra bu makine durmuştur. Buna rağmen Amerikan Anayasasının “*eşsiz dehası*” olarak takdim edilen Madison'ın kuvvetler ayrılığı kuramı fiiliyatta halen geçerliymiş gibi anlatılagelmekte ve hakim anlatı olarak yerini korumaktadır. Bu anlatıya göre erkler sürekli bir mücadele içerisinde bulunup erkler, “*hırsa karşı hırs*” sergileyerek sistemin kendi kendini sürekli olarak dengelenmesini sağlayacaktır. Ne var ki siyasi partilerin ortaya çıkışıyla beraber -dünyanın büyük kısmına hakim hale gelen- partizan siyaset anlayışı erkler-arası rekabeti yani “*hırsın hırsa karşı*” koyması imkanını ortadan kaldırmıştır. Buna rağmen hakim anlatı Amerikan demokrasinin “*başarısını*”, fiiliyatta işlemediği açık olan bu erkler-arası rekabet sistemine bağlanmaktadır. Halbuki yazarların tespitine göre gerçekte olan bunun aksine olduğunu; zira başarının atfedildiği erkler-arası rekabet modeli sistemin ilk kabul edildiği günden itibaren partiler-arası

⁶³¹ Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2313.

⁶³² Yazarlar, ayrıca bu “*görünmezliğin*”, kuvvetler ayrılığının gerçek işleyişine dayanan işlevsel herhangi bir gerekçelendirmeden tümüyle uzak yargı kararları ve teorik gerekçelendirmeler ürettiğini ifade etmiştir. Partiler gerçeğini göz ardı ederek erkler arasında kağıt üzerindeki ayrımlara takılıp kalan kuvvetler ayrılığı kuramı, “*Çerçevécilerin tasarladığı hükümet sistemine mükemmel bir şekilde uymaktadır. Ne yazık ki, gerçekte bu hakim anlatı Amerika'nın halihazırdaki hükümet sistemini büyük ölçüde ıskalamaktadır.*”; Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2314.

⁶³³ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2313-2314. Yazarlar bu bağlamda çerçevécilerin “*hesaba katmadıkları şeyin*” seçimde ve hükümetin iç yapısında ortaya çıkacak bu derece güçlü demokratik rekabettir.

rekabet yapısı tarafından bastırılmış ve bu ikinci rekabet modeli başarı olarak görülen işleyişin gerçek müsebbibi olmuştur.⁶³⁴

Durum böyle olmakla beraber hakim anlatı siyasi partileri ve partizan siyaseti değerlendirmeye almamakla Amerikan kuvvetler ayrılığı rejiminin kavranması için gerekli kavramsal imkanı ortadan kaldırmaktadır. Böylece hakim doktrin, partiler gerçeğini göz ardı ederek erklerin kağıt üzerindeki ayrımını dikkate alması gerçekte işleyen hükümet sistemini büyük ölçüde ıskalamaya neden olmaktadır. Yazarlar doktrinindeki bu eğilimin baskınlığını Yargıç Jackson'ın *Youngstown* davası için sunduğu muvafakat mütalaasında⁶³⁵ siyasi rekabet ve parti sistemi gerçeği üzerinde özellikle durmuş olmasına ve mütalaası, hükümetin işleyişine ilişkin “*sofistike gerçekçiliği*” nedeniyle onlarca yıl incelenmiş olmasına rağmen parti sistemi hakkındaki görüşlerinin tümüyle göz ardı edilmiş olmasına atıfla ortaya koymuştur. Jackson'ın görüşlerine ayrı bir ihtimam ve değer atfeden yazarlar makalelerinin girişinde yargıcın parti sistemiyle alakalı “içgörüsünü” (*insight*) yeniden gündeme getirmek ve geliştirmek amacına yöneldiklerini böylece kuvvetler ayrılığı kuramına erkler-arası rekabetle değil partiler-arası rekabet “merceğiyle” kurama yeni bir bakış sunmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Bu nedenle makalenin ana fikrinin temelinde Jackson'ın mütalaasında parti sistemi hakkında parmak bastığı önemli tespitlerin yattığını söylemek mübalağa olmayacaktır. Nitekim mezkur mütalaaya ve Yargıç Jackson'a çeşitli bağlamlarda sık sık atıfta bulunulmuştur.⁶³⁶

Jackson, bu mütalaasında parti sisteminin ortaya çıkmasıyla yürütme erkinin gücünü önemli derecede artırdığını; anayasal çerçevedeki sistemin gerçekte işleyen siyasi sistemle birlikte okumadığı takdirde yapılacak değerlendirmelerin gerçekten uzak

⁶³⁴ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2313.

⁶³⁵ Yazarların ifadesiyle anayasa hukuku literatüründe partilerin “*nadiren*” gündeme geldiği gerçeği karşısında Yargıç Jackson, marjinal bir biçimde şu hususlara dikkat çekmiştir:

“Parti sisteminin yükselişi, gerçek yürütme gücüne esaslı bir anayasa dışı takviye yapmıştır. Yasal bir sistemin yanı sıra siyasi bir sistemi de yönettiğini göz ardı eden hiçbir değerlendirme gerçekçi değildir. Bazen yasalardan daha bağlayıcı olan parti sadakatleri ve çıkarları, onun etkin kontrolünü kendi dışındaki hükümet erklerine da yayar ve çoğu zaman siyasi bir lider olarak Anayasa uyarınca hükmedemeyeceği şeyleri kazanabilir.”

Youngstown Sheet & Tube Co. v. Sawyer, 343 U.S. 579, 1952, s. 654.

⁶³⁶ Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2313-2315.

olacağını ve hatta zaman zaman yasalardan daha bağlayıcı bir hal arz eden parti sistemi faktörünün erkler-arası münasebetleri anayasal çerçevede düzenlen halinden önemli ölçüde farklılaştırdığı gibi hususlara dikkat çekmiştir.⁶³⁷ Ayrıca, kuvvetler ayrılığının çerçevencilerce öngörüldüğü haline uygun işlemediğini ileri süren Jackson, kendi zamanına geldiğinde “*Kongre’nin, Başkanı izleme (monitor) ve denetleme vasıtalarının uzun süre zayıflatmış olan partilerin yükselişiyle erkler-arası dinamiklerin değiştiğini*” yazarların ifadesiyle *ferasetli* bir biçimde tespit etmiştir.⁶³⁸

Yargıç Jackson'ın mütalaada göstermiş olduğu bu “ferasetli” açıklamayı dikkate değer bulan yazarlar, onun içgörüsünün 21. yy.’da partizan siyasetin daha da kutuplaştığı ve merkez-kaç karakterine büründüğü mevcut durumda giderek haklılık kazandığını göstermiştir. Onun tezine bir ilave olarak birleşik ve bölünmüş hükümet kavramsallaştırmalarını ortaya koyarak kuvvetler ayrılığının iki ayrı şekilde tezahür ettiğini ileri sürmüş ve bunun partiler ayrılığı olarak kavramsallaştırdıklarını açıklamıştır.⁶³⁹

Bu ikili ayrımın hayatiliğini yazarlar, Amerikan kuvvetler ayrılığı sistemine yönelik her türlü yaklaşımın, birleşik ve bölünmüş hükümet mefhumlarının sistem üzerinde vaki olduğunu “*kabul ederek*” meseleyi ele alması gerektiğini ifade etmiştir. Zira onların tespitine göre Amerikan anayasa hukuku doktrininin temel varsayımının aksine Madison’dan bu yana, ABD’de “*bir değil -en azından- iki kuvvetler ayrılığı sistemi vardır.*”⁶⁴⁰ Böylece anayasal sistemdeki işleyişin, hükümet bölündüğünde *rekabetçi*, birleştiğinde ise *işbirlikçi* bir yapıya dönüştüğünü kabul etmek, “*kuvvetler ayrılığı ilkesi ve kuramının birçok temel varsayımını sorgulatmaktadır.*” Dahası başta hukuk doktrini

⁶³⁷ *Youngstown Sheet & Tube Co. v. Sawyer*, s. 579 vd.

⁶³⁸ Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2315.

⁶³⁹ Levinson, Pildes, *a.g.e.*, s. 2329-2330.

⁶⁴⁰ Levinson, Pildes, *a.g.e.*, s. 2329. Yazarlar, “en azından” kaydının açıklaması olarak hükümet-içi siyasi rekabeti etkileyen her faktörün, en az erk aidiyeti kadar dikkate alınması halinde, ABD’deki kuvvetler ayrılığı sistemlerinin sayısının çift haneli sayılara ulaşacağını iddia etmiştir. Hükümetin birleşik ya da bölünmüş olmasından bağımsız olarak bu makalede vurgulanan ilave bir faktörünse iki partinin tutarlılığı hususunun olduğunu ifade etmiştir.

olmak üzere anayasal yapı, karşılaştırmalı anayasacılık ve kurumsal tasarımın gibi birçok hayati konunun muhtelif yönüne “*yeni ve daha gerçekçi bir ışık*” tutacaktır.⁶⁴¹

Birleşik ve bölünmüş hükümet kavramlarıyla hükümetin partiler nezdinde birleşmesi yahut bölünmesi halidir. Birleşik hükümet dönemleri tahmin edileceği üzere yasama ile yürütmenin işbirliğini bölünmüş hükümet dönemleri ise rekabet ve çatışmasını sergilemektedir. Makalenin ikinci bölümünde bu kavramlar açıklanmış ve kavramsallaştırmanın sunduğu tespitler yasama etkinliği ve yürütme sorumluluğu kriterlerinden hareketle tarihî örnekler ışığında temellendirilmiştir.⁶⁴²

İki mefhumu açmak gerekirse hükümet bölündüğü hallerde, partiler-arası *sınırlar*, erkler-arası *sınırları* takip ederek partizan rekabet, erkler vasıtasıyla kanalize olacaktır. Böylece erkler-arası siyasi rekabet, esasen Madison’ın “*rakip erkler dinamiğine*” benzeyecektir. Hükümetin birleştiği hallerdeyse parti rekabet “*motoru*”, hükümetin iç yapısından çıkarak erkler-arası rekabetin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Erkler arasındaki parti türdeşliği erkler-arası işbirlikçi bir işleyişe neden olarak anayasal çerçevede çizilen erkler-arası sınırları gevşeterek Madison’ın ortaya koyduğu işleyiş kağıt üstünde kalacaktır. Amerikan kuvvetler ayrılığının bu iki ayrı tezahüründen ötürü makalede, -çok iddialı bir biçimde- kendi kendine işlediği ifade edilegelen Madison modelinin gerçek sadece *Federalist 51*’in birkaç satırında ve o günden bu yana mahkemelerin ve anayasa hukukçularının “*hayal aleminde*” var olmuştur.⁶⁴³

Bundan hareketle yazarlar, -çarpıcı bir ifadeyle- anayasa hukukçularının “*kağıttan*” yani anayasadan ibaret olan hükümete odaklanmak yerine “*gerçek*” hükümetle ilgilenmeleri

⁶⁴¹ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2315.

⁶⁴² İlgili bölüm için bkz. Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2330-2338. II. Bölümün bu ve kalan kısmında kuvvetler ayrılığının bölünmüş ve birleşik iki tezahürü daha yakından incelenmiş ve bunların fiiliyattaki işleyişini önemli ölçüde etkileyen iki partinin tutarlılığı ve kutuplaşmalarındaki tarihî farklılıklar üzerinden tarihi kökenlerine muhtasar bir bakış sunulmuştur. Ayrıca son yıllarda hiç olmadığı kadar güçlü ve kutuplaşmış hale gelen partilerin bu dönüşümünün bölünmüş ve birleşik hükümet arasındaki fonksiyonel farklılıkları artırarak kuvvetler ayrılığının “*normatif amaçları*” açısından önemli sonuçlar doğurduğu ortaya konulmuştur.

⁶⁴³ Yazarlar ayrıca Kurucular’ın düşüncelerinden hiçbirinin Madison’ın *Federalist 51*’de erkler-arası münasebetlere ilişkin ifadeleri kadar harfi harfine tekrarlanmadığı ve hatta kutsallaştırılmadığını ifade etmiştir; Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2313.

gerektiğini, buna yönelikse odağın “*ayrı erklerin statik varlığından bu erkleri canlandıran siyasi partilerin dinamik etkileşimlerine*” kaydırılmasının icap ettiğini vurgulamıştır.⁶⁴⁴

Makalenin ilk bölümünde Amerikan/Madisonyen kuvvetler ayrılığı kurgusu ele alınmış akabinde parti hükümeti kavramı ve hükümet sistemleriyle ilişkisi ele alınıp sonuç olarak partiler ayrılığı kavramsallaştırması sunulmuştur.⁶⁴⁵ Son bölümde ise yazarlar kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu yeni okumasıyla belirginleşen sorunlara bir çare olarak uzunca sorunlar ve teklifler üzerine durmuştur.⁶⁴⁶ Fakat bizim için esas önemli olan yani Amerikan saf iki-parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisini yasama etkinliği ve yürütme sorumluluğu kriterleri açısından ele alan ikinci bölümün “*Partilerin Yarattığı Fonksiyonel Farklılıklar*” başlıklı ikinci kısmıdır -ki bir sonraki başlıkta bu bölümün muhtevası etraflı bir biçimde ele alınacaktır.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2329-2330.

⁶⁴⁵ İlgili bölüm için bkz. Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2316-2330. İlk bölümde makale, hükümet düzeyindeki siyasi rekabetin erkler-arasında değil daha ziyade partilerin arasındaki hudutlar üzerinde cereyan ettiğini; böylece kuvvetler ayrılığı doktrininde odağın erklerden partilere kaydırılması için gerekli kavramsal altyapıyı sağlamaktadır.

⁶⁴⁶ İlgili bölüm için bkz. Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2347-2385. Son bölümde yazarlar anayasa hukuku ve demokratik kurumsal tasarıma yönelik çıkarımlarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Madison’ın tabiatı gereği birbirlerini denetleyen ve dengeleyen erklerle dayalı kuvvetler ayrılığı kuramının yani klasik kuvvetler ayrılığı anlatısının hangi noktalarda hataya düştüğü göstermektedir. Buna yönelik anayasa hukuku literatürüne hakim olan klasik kuvvetler ayrılığı anlatısının dayandığı normatif hedeflere yönelen en büyük tehdidin, hükümetin birleşmesi yani erkler-arası siyasi dinamiklerin rekabetçi bir tavırdan işbirlikçi bir tavra evrilmesi olduğu bölüm dahilinde genel olarak vurgulanmıştır. Bölümün son başlığında birleşik hükümetin zayıflattığı denge-denetim vasıtalarını yeniden tesis etmeye yönelik siyasi kurumların ve hukuki düzenlemelere ilişkin reformun mahiyetini tasavvur etmenin zorluğu vurgulanarak çeşitli çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda yazalar kısmi bir “*kurumsal tasarım stratejisi*” izlemek suretiyle (bu minvalde kıtanın parlamenter demokrasilerinden “*muhalefet hakları*” fikrini iktibas ederek) kurumlar yapısı içinde parti rekabetini yeniden yapılandırmaya yönelik çeşitli yollar önermek adına devlet erklerine “*dördüncü*” bir erk olarak depolitize bir bürokrasinin “*ilerlemeci*” potansiyeline yeni bir bakış sunmuştur. Yani özetle yazarlar bu bölümde, birleşik hükümetin kuvvetler ayrılığının normatif değerlerine yönelik tehdit arz eden -süre gelenlerinin yanı sıra- muhtemel etkilerine karşı partilerin rolünü dikkate alarak anayasal kaideleri yeniden değerlendirmiştir. Bu yeniden değerlendirme yoluyla hükümet yapılarını “*partizan siyasetin gerçekleriyle*” daha uyumlu hale getirebilecek çeşitli teklifler sunulmuş; ve bu tekliflerle hesap verebilirliği artırmanın, parti etkileşimlerinin “*karmaşıklığına*” uyum sağlamanın ve nihayetinde daha istikrarlı ve etkili bir demokratik hükümet çerçevesini teşvik etmenin yolları aranmıştır. Bahsi geçen dördüncü erke ilişkin etraflı bir çalışma için bkz. Frank Vibert, **The Rise of the Unelected: Democracy and the New Separation of Powers**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

⁶⁴⁷ İlgili bölüm için bkz. Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2338-2347.

Makale, her ne kadar Amerikan siyasi rejiminin durumunu açıklamaya yönelmiş olsa da günümüzdeki anayasa hukuku literatürü ve demokratik kurumların tasarımı hakkındaki normatif kalıplar için de yapılan tespitlerin geçerli olduğu sonuç kısmında dile getirilmiştir.⁶⁴⁸ Bu doğrultuda kuvvetler ayrılığının gerçekleştirmeye yöneldiği iktidarın keyfi kullanımını hakların korunması lehine sınırlama amacı, salt anayasal çerçevedeki kuvvetler ayrılığı kurgusuyla değil, ülke siyasi rekabet pratiğinin anlaşılması yani parti sisteminin dinamiklerinin kavranmasına bağlı olduğunu; aksi halde yanlış vasıtalarla amaca yönelmenin hedefin ıskalanmasını netice vereceği ifade edilmiştir.⁶⁴⁹

Buradan hareketle Madison'ın varsayımlarındaki başarısızlığın kabul edilmesi ve bunun yerine siyasi rekabetin “*gerçek mekanizmalarının*” anlaşılması, kuvvetler ayrılığının amaçlarını daha etkili bir şekilde gerçekleştirme imkan sağlayacağı ve buna yönelik doktrinde yeni yaklaşımların geliştirilmesine fırsat sunacağı ileri sürülmüştür. Nitekim kutuplaşmış parti siyasetinin norm haline geldiği bir vasatta yeni yaklaşımların önem ve aciliyeti açıktır. Zira güçlü kutuplaşmış partiler uzun süreli birleşik hükümet tesis etmeleri halinde kuvvetler ayrılığının amaçladığı değer ve ilkelere açık bir meydan okuma söz konusu olacağında şüphe yoktur. O halde eğer hedef iktidarın keyfilikliğini sınırlandırmak ve yönetimin dengelemek ise statik mahiyetteki klasik kuvvetler ayrılığı yaklaşımı terk edilerek erk merkezli değil siyasi rekabetin gerçekte cereyan ettiği yer yani parti merkezli meseleleri anlamlandırmak gerekecektir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Nitekim bu noktadan hareketle makalenin yayımlanmasından on sene sonra Gardbaum, “*Political Parties, Voting Systems and the Separation of Powers*” başlıklı makalesinde partiler ayrılığı kuramının iddialarını genelleştirerek kuram dahilinde yapılan tespitlerin Amerika örneğiyle sınırlı olmadığını açıkça ortaya koymuştur; Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 229-264.

⁶⁴⁹ Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2385-2386.

⁶⁵⁰ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2385-2386. Yazarların Yargıç Brandeis'in görüşüne atıfla işaret ettiği üzere her ne kadar Hamilton istikrarlı ve hızlı yani etkin bir yürütmeye duyulan ihtiyacı ikrar etmişse de (bkz. *Federalist 70*) Amerikan Anayasasının kaleme alındığı 1787 Kovansiyonu'nda Çerçevencilerin kuvvetler ayrılığını yönetimde etkinliği artırmak için değil keyfi güç kullanımı haklar lehine sınırlamak amacına yönelik benimsenmiştir; Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2338. Ayrıca bkz. **Myers v. United States**, 272 U.S. 52, 1926, s. 293 (Brandeis, J., karşı oy).

3.4.1.2. Partiler Ayrılığı Kuramında Parti Sisteminin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi

Makalenin “*Partilerin Yarattığı İşlevsel Farklılıklar*” isimli alt-başlığında partilerin kuvvetler ayrılığına somut etkisi üzerinde durulmuştur. Bu başlık dahilinde yazarlar bölünmüş ve birleşik hükümetin, *yasama etkinliği* ve *yürütme sorumluluğu* değişkenlerine etkisini ele almıştır. Tahmin edileceği üzere bölünmüş hükümet dönemlerinde yasama etkinliği düşerken birleşik hükümet dönemlerinde artmaktadır. Yasamanın etkinliğinin azalmasının göstergeleri birleşik hükümet dönemine kıyasla bölünmüş hükümet döneminde daha az başarılı yasama faaliyetinin gerçekleşmesidir.⁶⁵¹ Birleşik hükümet dönemlerinde ise *Yeni Mutabakat (New Deal)* ve *Büyük Toplum (Great Society)* gibi geniş kapsamlı ve “ölçsüz” yasama programlarıyla paradigmatik değişimler cereyan edebilmektedir. Halbuki bölünmüş hükümet dönemlerinde hayati güncel yasama ihtiyaçları dahi ya zorlukla giderilmekte yahut giderilememektedir.⁶⁵²

Yasamanın etkin olmaktan uzak bu halinin temelinde uzlaşmacı bir kapasiteden partilerin fazlasıyla uzak oluşu yatmaktadır. Yazarların da önemle dikkat çektikleri üzere Amerikan parti sisteminin liberal-muhafazakar uçlarında kutuplaşmış iki partinin radikal partizan rekabet tavırları ılımlı bir iklimi ortadan tümüyle kaldırarak özellikle bölünmüş hükümet dönemlerinde sistemsel kitlenmelere varmaktadır. Bununla birlikte başkan parti sınırlarını aşarak spesifik konulara özgü yasama koalisyonları kurabilmektedir. Yine de nitelikli çoğunluk isteyen durumlarda partizan iki-partililik dinamikleri süreçlere hakimdir. Diğer taraftan birleşik hükümet döneminde kuvvetlerin taksimi ve dağıtılmasını esas alan Madison modelin denge-denetim vasıtalarını aşarak büyük politika değişimlerine imza atmaktadır.⁶⁵³

⁶⁵¹ Yazarlar, Mayhew’in bölünmüş ve birleşik hükümet dönemlerinde aynı hacimde “önemli” kanun yapıldığı yönündeki tespitin iki eksik yanına dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki kanunların muhtevasını değerlendirmemiş olmasıdır. Diğer ise bölünmüş hükümet dönelerinde başarısız kanun tekliflerinin çok daha fazla olmuş olmasıdır. Yani aynı hacimde kanun yapılmış olsa da başarısız girişimler bölünmüş hükümet dönemlerinde önemli derecede artmakla beraber muhteva bakımından da iki dönemin kanunları eşdeğer değildir; Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2340-2341. Ayrıca bkz. David R. Mayhew, **Divided We Govern: Party Control, Lawmaking, and Investigations, 1946-2002**, 2. bs, New York, Yale University Press, 2005, s. 51-99..

⁶⁵² Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2338-2340. Gardbaum’un genel olarak konuyla alakalı değerlendirmesi ayrıca bkz. Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 259-262.

⁶⁵³ Levinson, Pildes, “Separation of Parties, Not Powers”, s. 2338-2340.

Yazarların atıf yaptığı kimi ampirik çalışmaların da ortaya koyduğu üzere birleşik hükümet dönemlerinde daha fazla başarıyla neticelenmiş yasama faaliyeti görülmektedir.⁶⁵⁴ Dahası bu dönemlerde başkanın veto yetkisinin fiiliyatta neredeyse tamamen yürürlükten kalktığı gözlenmektedir.⁶⁵⁵ Ayrıca giderek kutuplaşan iki partinin uzlaşma zemini daha da zorlaşmakta olduğundan partilerden biri birleşik hükümeti sağladığında yönetimde ılımlılık ve itidal beklenmeyecektir.⁶⁵⁶ Nitekim yazarlar Mayhew'in çalışmasına atıfla 1945'ten bu yana geçen sürede yasama süreçlerinin 1990 yıllarıyla hiç olmadığı kadar partizan bir hale geldiğini ve birleşik hükümet dönemlerinde tüm önemli kanunların iktidar partisinin oylarıyla sınırlı olarak kabul edildiğini aktarmıştır.⁶⁵⁷

Diğer yandan bölünmüş hükümet dönemlerinde Kongre'nin çeşitli yollarla Başkanın hareket alanını sınırladığı; politika belirleme süreçlerinde yetki devrine yaklaşmadığı gibi usulî vasıtalarla takdir yetkisini de önemli ölçüde kısıtladığı ampirik çalışmalarca ortaya konulmuştur. Bu durum yasama faaliyetlerinin ön-anlaşmalarla yürümesi gerektiğini netice vermektedir -ki bu durum da "iddialı" ve "tartışmalı" kanunların yapım süreçlerine olumsuz yansiyarak süreçleri zorlaştıracaktır. Bununla birlikte Mayhew'a atıfla makalede birleşik hükümet durumunda iktidar partisinin, yasama çoğunluğuna sahip bir İngiliz partisiyle aynı derecede hareket alanına sahip olduğunu düşünmenin doğru olmayacağına dikkat çekilmiştir.⁶⁵⁸ Fakat bu hususun, bir koalisyon çerçevesinde yöneten parlamenter partilerden daha etkili olduğu gerçeğini örtmemesi gerektiği hemen akabinde vurgulanmıştır.⁶⁵⁹

Yasama etkinliği açısından vaka böyleyken yürütme sorumluluğu hususunu öncelikle kavramla yazarların ne kastettiği ve kendilerinden önceki literatürde ne anlama karşılık

⁶⁵⁴ John J. Coleman, "Unified Government, Divided Government, and Party Responsiveness", **American Political Science Review**, C. 93, No: 4, 1999, s. 832-833; Sean Q. Kelly, "Divided We Govern?: A Reassessment", **Polity**, C. 25, No: 3, 1993, s. 482-483.

⁶⁵⁵ Charles M. Cameron, **Veto Bargaining: Presidents and the Politics of Negative Power**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 65-68, 218.

⁶⁵⁶ Bruce Ackerman, "The New Separation of Powers", **Harvard Law Review**, C. 113, No: 3, 2000, s. 651.

⁶⁵⁷ Levinson, Pildes, "Separation of Parties, Not Powers", s. 2341; Mayhew, **Divided We Govern**, s. 221-222.

⁶⁵⁸ Mayhew, **a.g.e.**, 135.

⁶⁵⁹ Levinson, Pildes, "Separation of Parties, Not Powers", s. 2341-2342.

geldiği izah edilmelidir. Yazarlar bu hususta mahkemelerin ve anayasa hukukçularının bu kavramı sıklıkla kullandığı ve Madisonyen sistemin “*potansiyel bir erdemi*” olarak methetmelerine rağmen kavrama yüklenen anlamın müphemiyet kesp ettiğini ifade etmiştir. Buna göre kimi zaman basitçe anayasal sistemin şeffaflığını ve seçmene hesap verebilmesi kastedilirken kimi zaman da kuvvetler ayrılığı perspektifiyle sistemin erkler-arası denge-denetim vasıtalarını etkin şekilde yürütmesi kastedilmiştir.⁶⁶⁰

Yazarlar bu iki anlamı da esas alarak ilkini bölünmüş hükümet dönemlerinde ikincisini ise birleşik hükümet dönemlerinde hakim sorumluluk anlayışı olarak kabul etmiştir. Buna göre bölünmüş hükümet dönemlerinde erkler birbirlerini yüksek derecede takip ve denetim altında tutacaktır. Birleşik hükümet dönemlerindeyse erkleri elinde tutan baskın konumdaki partinin hükümetin genel işleyişi hakkında sorumluluğu seçmen nezdinde belirgin hale gelecektir. Yine de bölünmüş hükümet dönemlerinde en azından önemli meselelere ilişkin sorumluluk başkana yüklenmektedir. Böylece Madison modeli mevcut işleyişiyle sorumsuz bir meclis ile despotik bir başkanın iktidarda bulunduğu iki ayrı şekilde tezahür etmektedir.⁶⁶¹

Bununla birlikte seçmene hesap verebilirlik sadece ulusal çapta partilerle ilişkilendirilmemelidir.⁶⁶² Yani parti aidiyetinin Amerikan siyasi işleyişinde mutlak bir yerde konumlanmadığı bilinmelidir. Zira adem-i merkezîyetçi bir şekilde örgütlenmiş partiler ve seçim sisteminin yerelin çıkarlarını öncelemeyi gerektirmesi hususları Kongre mensuplarının parti çizgilerinden zaman zaman yereldeki seçmenin siyasi eğilimlerini gözetmeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle partinin sorumluluğu kadar -hatta seçim bölgesine göre sıklıkla daha fazla- münferiden temsilcilerin ve senatörlerin yereldeki seçmenine karşı sorumluluğu vardır.

Bölünmüş hükümet dönemlerindeki işleyişi somutlaştırmak adına yazarlar çeşitli örnekler sunmuştur. Mesela Nixon’a yönelen Watergate soruşturmaları tahmin edileceği üzere bölünmüş hükümet döneminde cereyan etmiştir. Benzer şekilde Bill Clinton’ın

⁶⁶⁰ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2343.

⁶⁶¹ Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2342-2344.

⁶⁶² Levinson, Pildes, **a.g.e.**, s. 2344.

azil soruşturması (*impeachment trail*) -aynı selefi Andrew Jackson için olduğu gibi-partizan bir şekilde tezahür etmiş olup bölünmüş hükümetin bir neticesidir. Hakeza iki erk arasındaki temel tartışmalardan birini teşkil eden “yürütme ayrıcalığı” (*executive privilege*) ifadesinin resmi düzeyde ilk telaffuzu, bölünmüş hükümet döneminin müesses hale gelmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Eisenhower’ın yönetimine rast gelmektedir. Bir diğer örnek Nixon’ın vetosuna rağmen Kongre’den geçen *Savaş Yetkileri Kararı*’dır (*War Powers Resolution*). Gerçekten de Nixon ve Ford yönetimleri süresince Kongre, daha detaylı kanunlar yazmış ve *gözetim oturumlarına* (*oversight hearings*) daha çok süre harcamıştır.⁶⁶³

Nihayet yazarlar, birleşik ve bölünmüş hükümet dönemleri erkler-arası sorumluluk hususunda önemli farklara neden oluyorsa bu durumun kuvvetler ayrılığı kavrayışımızda bir değişikliğe neden olduğu tespitinde bulunarak bahsi neticelendirmiştir.⁶⁶⁴

3.4.2. Partiler Ayrılığı Kuramının Genelleştirilmesi

Levinson ve Pildes makalelerinin sonuç kısmında partiler ayrılığı kuramının başka ülkeler için de geçerli olacağını söylemesine rağmen eserin tamamen ABD örneğini ele alıyor olması kuramın genelleştirilme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu ihtiyacı gidermeye yönelik Gardbaum, “*Siyasi Partiler, Seçim Sistemleri ve Kuvvetler Ayrılığı*” (*Political Parties, Voting Systems and the Separation of Powers*) başlıklı makalesinde hükümet sistemleri, seçim sistemleri ve parti sistemleri arasındaki ilişkiyi kategorik olarak değerlendirmiştir. Makalede parlamenter ve yarı-başkanlık sistemlerini çoğunlukçu/iki-parti-sistemi ve nispi-temsil/çok-parti-sistemi şeklinde iki ayrı başlıkta ele alınmış; iki-partili başkanlık sisteminin tek örneği olan ABD, Levinson ve Pildes’in makalelerinde etraflı şekilde ele alındığından başkanlık sisteminin sadece çok-partili görünümü incelenmiştir.⁶⁶⁵ Aşağıda bu sistemler ayrı ayrı başlıklarda ele alınacaktır.

⁶⁶³ Levinson, Pildes, *a.g.e.*, s. 2345-2346.

⁶⁶⁴ Levinson, Pildes, *a.g.e.*, s. 2346-2347.

⁶⁶⁵ Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 230-264.

3.4.2.1. Parlamenter Sistemlerde Parti Sistemlerinin Etkisi

Gardbaum parlamenter sistemlerle ilgili ilk kısımda çoğunlukçu/iki-parti kategorisini incelemiştir. Bu kategorinin en tipik örneği olan İngiltere'yi ele alarak bu kategorinin dinamiklerini kısaca bir anlatımla aktarmıştır. Büyük ölçüde Duverger'nin iki-parti sisteminin parlamenter sisteme etkisi bağlamında söyledikleriyle aynı doğrultuda seyreden açıklamalarda bulunmuştur. Yani seçim sisteminin iki-partililiği teşvik ettiği, iki-parti sistemininse parlamenter sistemde tek-parti sistemine benzer bir şekilde yasama çoğunluğunu kazanan partinin yasama ve yürütme erklerini hareket ettiren bir "motor"⁶⁶⁶ işlevi görerek erklerin işbirlikçi bir işleyiş kazanarak büyük yasama erkinin büyük ölçüde parti liderleri etrafında şekillenen yürütme erkinin nezdinde eridiğini ifade etmiştir. Bu ise parti sistemi ve disiplininden kaynaklı dinamiklerin seçimsel olarak birbirlerine bağımlı olan yasama ve yürütmenin arasında meclisin hükümete bağımlı hale gelmesinden kaynaklanmıştır. Bu durum ise yazara göre yargı denetiminin gelişmesinin başlıca sebebidir.⁶⁶⁷

Çok-partili parlamenter sistemlere gelindiğindeyse Gardbaum, nispi temsil sistemlerini öncelikle kapalı ve açık liste usullerine göre iki ayırarak ele almaktadır. Zira kapalı liste usulü özellikle parti disiplinine önemli bir katkı sunduğundan partini erkleri birleştirici etkisi o nispette artacaktır. Diğer taraftan açık liste usulünde bu etki nispeten azalacaktır. Çünkü seçmene verili bir liste sunup partilerin soyut şahsiyetlerinin oylanmasından öteye geçerek açık liste usulünde seçmenin kendi alternatiflerini belirleme imkanı oluşmaktadır. Bu da parti disiplinini -ABD'deki ön seçimli çoğunluk usulü kadar olmasa da- seyrelterek partilerin erkleri birleştirici etkisini gevşetmektedir. Ama kapalı liste usulünde artan disipline bağlı olarak bu etki artmakta ve erkler arası birleşme sıkılaşmaktadır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Bu benzetmeyi Duverger'ye atıfla zikretmiştir; bkz. Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 503.

⁶⁶⁷ Gardbaum, "Parties, Voting Systems and the Separation of Powers" s. 243-246. Ayrıca yargı denetiminin gelişmesi hususunda bkz. Stephen Gardbaum, "Separation of Powers and the Growth of Judicial Review in Established Democracies (or Why Has the Model of Legislative Supremacy Mostly Been Withdrawn From Sale?)", **The American Journal of Comparative Law**, C. 62, No: 3, 2014, s. 613-639. Son olarak parlamenter sistemle parti sistemlerin etkileşimi hususunda bkz. Akartürk, **Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri**, s. 81-103.

⁶⁶⁸ Gardbaum, "Parties, Voting Systems and the Separation of Powers", s. 247-248.

Nispi temsil sistemlerinde ikinci bir ayırım için bölge büyüklüğü faktörünü zikreden Gardbaum, bölge büyüklüğü arttıkça çok-partililiğin derecesinin de artacağına dikkat çekmiştir.⁶⁶⁹ Gerçekten de seçim barajının olmayan ve tek bir ulusal seçim bölgesine sahip bir seçim sisteminde herhangi bir eleyici yönü olmaması hasebiyle azaltıcı etki tamamen ortadan kalkarak parti sistemi ve diğer koşullar elverişliyse atomize bir parti sisteminin ortaya çıkmamasının önünde yapısal herhangi bir engel yoktur.

Gardbaum, diğer yandan parlamenter sistemin nispi-temsil/çok-partili olmasının üç olası maliyetinden bahseder. Bunlar sırasıyla hükümetlerin mevcut istikrar düzeyinde azalış,⁶⁷⁰ seçimlerde sorumlu tutulacak bir partinin olmayışı yani partilerin sorumsuzluğu, tepki toplayan hükümetlerin seçimle vazifeden tümüyle uzaklaştırılmamasıdır. Duverger'nin tespitlerini teyit eder şekilde Gardbaum, çok-partili parlamenter sistemlerin siyasi gücün önemli ölçüde bölünmesi ve dağılması olasılığını taşımakta olduğunu ifade ederek meseleyi nihayetlendirmektedir.⁶⁷¹

3.4.2.2. Yarı-Başkanlık Sistemlerinde Parti Sistemlerinin Etkisi

Gardbaum, yarı-başkanlık sistemlerinin başkancı-parlamenter (*president-parliamentary*) ve başbakanlı-başkanlık (*premier-presidential*) sistemleri şeklinde iki alt-gruba ayırmış;⁶⁷² ilkinde tipik örneğin Rusya olduğu, ikincisineyse Fransa'nın temel örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir. Önce çoğunlukçu/iki-partili yarı-başkanlık sistemlerini ele alan yazar, bu kategorinin “*konsolide çoğunluk hükümeti*” (*consolidated majority government*) teşkil ettiğini aktarmıştır.⁶⁷³ Çoğunlukçu bir seçim sisteminin geçerli olduğu koşullarda yasama ve yürütmenin başkan ve partisinin aynı anda konsolide olması için gerekli şartları sağladığını ortaya koyan Gardbaum, konsolidasyonun

⁶⁶⁹ Gardbaum, **a.g.e.**, s. 248.

⁶⁷⁰ Gardbaum bu minvalde başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde başkanların sabit süreyle görevde bulunması yani hükümetin dağılması ihtimalinin olmaması nedeniyle istikrara katkı sunuyor gibi görünse de bölünmüş hükümet dönemlerinde hükümet kitlenmesi gibi tezahürlerin ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.

⁶⁷¹ Gardbaum, **a.g.e.**, s. 249.

⁶⁷² Bu ayırım için bkz. Matthew S. Shugart, John M. Carey, **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, New York, Cambridge University Press, 1992, s. 23-27.

⁶⁷³ Kavram Cindy Skach'a aittir; Cindy Skach, “The ‘Newest’ Separation of Powers: Semipresidentialism”, **International Journal of Constitutional Law**, C. 5, No: 1, 2007, s. 101.

gerçekleşmemesi halinde iki ihtimalden bahsetmiştir. Bunlardan ilki parlamenter örneklerle benzer doğrultuda sistemin ağırlık merkezinin yasamaya kanalize olması ve yürütmenin ona bağımlı hale gelmesidir. Bu durumda başkanın partisi ya azınlık hükümet yahut koalisyonla kabineyi kuracaktır. İkinci ihtimalse bölünmüş hükümet yani başkanın partisinin dışında bir partinin yasama çoğunluğunu teşkil etmesi; başka bir ifadeyle *kohabitasyon* durumudur.⁶⁷⁴ Bu ikinci durumda başkan muhalefet lideri konumuna sürüklenirken başbakan iktidarın merkezi haline gelecek ve durumda anayasadaki kuvvetler ayrılığı nispeten ılımlı bir şekilde çözülecektir. Zira yasama ve yürütme parlamenter sistemdeki tek parti hükümetlerine benzerken yürütmenin diğer kanadı muhalefet görevi yerine getirerek denge-denetim araçlarını -kendine tanıdığı ölçüde- kullanarak kuvvetlerin fiilen büsbütün birleşmesini engelleyecektir.⁶⁷⁵

Bununla birlikte eşzamanlı seçimlerin yapılması çoğunlukçu sistemin azaltıcı etkisini artırarak birleşik hükümetin ortaya çıkma ihtimalini önemli ölçüde yükseltecektir. Nitekim eşzamanlı çoğunlukçu seçimlerin olduğu örneklerin başkanlık sistemlerindeki birleşik hükümeti de geçerek “*süper başkanlıkçı*” (*super-presidentialism*) bir sistemi doğurması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu durumda -genellikle partisinin lideri olarak-doğrudan seçilen bir başkanın olmasının ötesinde parlamentoyu da elinde tutması sıkı şekilde kuvvetlerin birleşmesini netice vermektedir.⁶⁷⁶

Nispi-temsil/çok-partili yarı-başkanlık sistemlerine gelindiğinde Gardbaum, süper-başkanlıkçı bir sisteme evrilmeye istidadına sahip çoğunlukçu/iki-partili yarı-başkanlık sisteminin tam aksine kuvvetlerin en üst düzeyde ayrıldığı, istikrarsızlığın hüküm sürdüğü ve yönetilemezliğin hakim norm olduğu bir tabloyu netice verecektir. Fakat bu neticenin ortaya çıkması nispi temsil sisteminin niteliklerine bağlıdır. Seçim sistemi *temsiliyetçiliği*, *etkinliğin* üzerine çıkarıyorsa, açık liste usulü hakimse ve seçimler eşzamanlı değilse bahsi geçen kuvvetleri dağıtan bir yarı-başkanlık sisteminin ortaya çıkması neredeyse kaçınılmazdır. Bununla beraber başkanlık seçimlerinin çoğunlukçu

⁶⁷⁴ Skach, kohabitasyon durumunu “*bölünmüş çoğunluk hükümeti*” (*divided majority government*) kavramıyla karşılamaktadır; Skach, “The ‘Newest’ Separation of Powers”, s. 102.

⁶⁷⁵ Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 253-254.

⁶⁷⁶ Gardbaum, *a.g.e.*, s. 254-255.

tabiatı, sistemi nispeten iki partili/bloklu bir mahiyete evirmekte yahut en azından çoğulluk düzeyini azaltmaktadır.⁶⁷⁷ Netice olarak Gardbaum, seçimlerin eşzamanlı ve çoğunlukçu olduğu bir yarı-başkanlık sisteminde diğer hükümet sistemlerine nispetle en yoğun kuvvet birleşmesi vaki olurken seçimlerin eşzamanlı ve nispi temsilin cari olduğu yarı-başkanlık sistemindeyse sistemler arasında en yoğun kuvvet parçalanmışlığın tezahür edeceğini ifade etmektedir.⁶⁷⁸

3.4.2.3. Başkanlık Sistemlerinde Parti Sistemlerinin Etkisi

Çoğunlukçu/iki-partili başkanlık sistemine Levinson ve Pildes'in anlatısının karşılık geldiğini ifade eden Gardbaum, bu vakada dönemselsel olarak birleşik ve bölünmüş hükümetin çıkacağını ve birleşik hükümet dönemlerinin çoğunlukçu/iki-partili parlamenter sistemlerle benzer bir erkler-arası birleşmeye (*fusion*) sebep olduğunu aktarmıştır. Bununla birlikte buradaki birleşmenin benzediğini fakat iki husus itibariyle farklılaştığını ileri sürmüştür. Bunlardan ilki meclis mensuplarının yeniden seçilme ve parti-içi terfilerinde yürütmeye sıkı sıkıya bağlı olmamasıdır. Halbuki parlamenter sistemlerde durum aksi yöndedir. Bunun sebebi başkanlık sisteminde seçmenin iki oyu varken parlamenter sistemde tek oyu olmasıdır. Yani seçmen parlamenter sistemde yerel ve genel tercihlerini bir oya indirgemek zorunda kalırken başkanlık sisteminde böyle bir mecburiyeti olmayıp seçmen dilediği gibi oyunu ayrık veya aynı partiye kullanabilmektedir. Nispi temsil sistemlerinin açık liste usulünün “*sınırlı ve kısmi*” istisnası kenara konulursa parlamenter sistemlerde seçmen adayların şahsından ziyade partinin soyut şahsiyetine oy vermektedir.⁶⁷⁹

İkincisi, başkanlık sistemlerine kıyasla parlamenter sistemler parti sisteminin etkisine daha açıktır. Zira yürütme yasamaya doğrudan sorumlu olup her an gensoru tehlikesiyle karşılaşabilecektir. Fakat başkanlık sistemlerinde -genellikle- yasamanın böyle bir yetkisi yoktur. Bu nedenle de parlamenter sistemlerde parti disiplini bir mecburiyetken

⁶⁷⁷ Gardbaum, **a.g.e.**, s. 255.

⁶⁷⁸ Gardbaum, **a.g.e.** s. 231, 260.

⁶⁷⁹ Gardbaum, **a.g.e.** s. 256-257. Başkanlık sistemlerini parti sistemine çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Özsoy Boyunsuz, “Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejimlerinin Türleri”, s. 1-40.

(aksi halde güvensizlik oyuyla hükümetten düşmesi mümkün hale gelir) başkanlık sistemlerinde parti disiplini nispeten gevşeme imkanına sahiptir. Bu da esasen hükümet sisteminin parti sistemine etkisini gündeme getirmektedir.⁶⁸⁰

Böylece nispi temsil ile çoğunlukçu seçim usulüne sahip başkanlık sistemleri -aynı kurumsal kurguya sahip olsalar bile- erkler-arası etkileşimlerin tezahürü oldukça farklılaşmaktadır.⁶⁸¹ Çok-partili başkanlık sisteminde yasama çoğunluğunun tesis edilmesi muhtemel olmadığından başkan partisi vasıtasıyla yasadaki gevşek ve istikrarsız koalisyonları kurarak hükümeti işler hale getirmeye gayret edecek; böylece hakim olan dinamik bölünmüş hükümet olacaktır.⁶⁸² Bu duruma seçimlerin eşzamanlı olmaması ve açık liste usulü etkenleri de eklendiğinde sistemin büsbütün bölünmüş bir seyre sahip neredeyse kaçınılmazdır.⁶⁸³

---

⁶⁸⁰ Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 257. Bu konuyu Türkiye örneği etrafında ele alan bir çalışma için bkz. Emine Aslan, “Türkiye’nin Yeni Hükümet Sisteminin Parti Sistemine Etkisi”, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

⁶⁸¹ Anayasadan anayasaya değişen erkler-arası denge-denetim vasıtalarının hususiyetleri bu işleyişi önemli ölçüde farklılaştıracağı gözden kaçırılmamalıdır.

⁶⁸² Bu durumda ortaya çıkan bölünmüş hükümet durumunun Levinson ve Pildes’in Amerikan başkanlık sistemi özelinde ele alınan bölünmüş hükümetten farklı olacağı açıktır.

⁶⁸³ Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 257-258.

3.5. PARTİ SİSTEMLERİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Duverger'nin parti sistemi tasnifinin eksikliklerinden yukarıda bahsedilmiştir. Bahsi geçen eksikliklerle malul bir parti sistemi tasnifi esas alınarak parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisine ilişkin bir değerlendirmenin de malul olacağı açıktır. Özellikle Duverger'nin tasnifinde bulunmayan baskın parti,⁶⁸⁴ ılımlı çoğulluk ve aşırı çoğulluk gibi çeşitli kategorilerin bulunmayışı söz konusu etkiyi kuşatmak için yetersiz kalacaktır. Bu nedenle Sartori'nin tasnifinde yer bulan baskın parti, ılımlı çoğulluk, aşırı çoğulluk ve atomize parti sistemi gibi kategorilerin kuvvetler ayrılığına muhtemel etkilerinden bu başlıkta kısaca bahsedilecektir. Bu yolla Duverger'nin tasnifinde eksik kalan kategorilerden kaynaklı olarak parti sistemlerinin kuvvetler ayrılığına etkisi hususunda eksik kalan yönler ikmal edilmiş olacaktır.

Öncelikle baskın parti sisteminin rekabetçi olmayan parti sistemlerine benzer neticeler çıkaracağı malumdur. Zira tanım gereği baskın parti sisteminde süregelen askıda rekabetsizlik hali mevcuttur. Bu da haliyle kuvvetlerin parti nezdinde birleşmesini netice verecektir. Dolayısıyla baskın bir parti sistemi ister başkanlık, ister parlamenter isterse de yarı-başkanlık sistemleri çerçevesinde meydana çıksın her birinde kuvvetlerin baskın parti baskınlık vasfını koruduğu sürece anayasal olarak belirlenmiş olan kuvvetler ayrılığı çözülecek ve kuvvetlerin birleşmesi yönünde az-çok bir eğilim ortaya çıkacaktır. Az-çok kaydını koyuyoruz zira kuvvetlerin birleşme derecesini etkileyen en

⁶⁸⁴ Her ne kadar Duverger'nin tasnifinde baskın parti kategorisi bulunmasa da çok-partili parlamenter sistemlerde parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisini "hakim" partinin olup olmamasına göre iki ayrı şekilde ele almıştır. Önceden ifade ettiğimiz üzere "hakim" (*dominant*) parti kavramının kavramsal sorun ve yetersizlikleri nedeniyle Sartori'nin tercih ettiği baskın (*predominant*) parti kavramı daha hususi bir vakaya karşılık olarak kullanılmıştır. Fakat Duverger'nin burada hakim parti kavramıyla kastettiği önemli ölçüde Sartori'nin baskın parti kavramıyla benzerlik arz etmektedir. Yine de çok partili parlamenter sistemlerini hakim parti kavramı etrafında salt iki ayrı vaka olarak ele alması eksik ve kısmen yanlış bir yaklaşımdır. Zira bu yolla çok-parti sistemlerinin parlamenter sisteme etkisini hakim bir partinin varlığı ekseninde düalisttik bir zorunluluğa hapsedmektir. Halbuki dikkat çekeceğimiz üzere çok-parti sistemine tekabül eden sistemlerden biri olarak ılımlı çoğunluk sisteminde baskın bir parti mevcut olmadığı durumda dahi belirli bir ölçüde istikrardan ve siyasal etkinlikten ve kimi istisnai durumlarda kuvvetlerin birleşmesinden dahi söz edilebilmektedir. Yani ılımlı çoğulluk ile aşırı/kutuplaşmış çoğulluk arasında hatta atomize parti sistemleriyle arasındaki fark çizilmediği için Duverger başka bir açıdan *düalisttik perdeyle* malul fikirler serdetmiştir.

önemli faktör parti disiplini. Yani parti disiplini zayıf⁶⁸⁵ olan bir ülke özelinde parti sisteminin birleştirici etkisinin azalması beklenmeliyken, parti disiplinin yüksek olduğu bir ülkede bu etkinin artması beklenmelidir. Bunun bariz bir örneği ABD parti sisteminde birleşik hükümet dönemlerinde gevşek parti disiplini sebebiyle birleşmenin parlamenter örneklere kıyasla daha az gerçekleşmesidir. Diğer taraftan İngiliz partilerinin yüksek disiplini sebebiyle baskın parti dönemleri ve hakeza olağan dönemlerde de birleşme mutlak bir düzeye varmaktadır.

Bu açıdan baskın parti sistemiyle saf veya sınırlı bir iki-parti sisteminin benzerlik arz ettiğini ifade etmekte yarar vardır. Zira iki kategoride de parti sistemi kuvvetlerin mutlak birleşimini netice vermektedir. Tahmin edileceği üzere aralarındaki fark iki-parti sisteminde süreklilik bir parti nezdinde değil çeşitli aralıklarla iki parti arasında olurken baskın parti sisteminde değişim olmamaktadır. Nitekim baskın parti sisteminin bir sınıf değil tür olduğuna açık getiren Sartori, bu kategorinin rekabetçi parti sistemi sınıflarından herhangi birinde cereyan edebileceğini ifade etmiştir. Yani gerekli sürekliliği (bu durumda Sartori'ye göre genellikle dört seçim üst üste) sağladığı takdirde baskın parti sistemi iki-parti sisteminde ortaya çıkabileceği gibi çoğulluk kategorilerinde de cereyan edebilecektir.⁶⁸⁶

İlimli çoğulluk sistemindeyse yasamada üç ila beş parti mevcuttur. Bunun bir neticesi olarak yasama çoğunluğunu tek başına bir parti sağlayamamaktadır. Şayet bu partilerden biri sivrilerek yasama çoğunluğunu sağlayacak bir güce ulaşırsa bu durumda bir baskın parti sisteminin başlangıcından bahsedilecektir. Geçici bir birleşik hükümet tesis ediyorsa bu durumu *baskın-istidatlı parti sistemi* olarak ifade etmek yerindedir.⁶⁸⁷ Baskın-istidatlı parti sistemleri baskın parti, saf ve sınırlı iki-parti sistemleriyle benzer bir etkiyi netice verecektir. Yani kuvvetlerin mutlağa yakın bir şekilde birleşmesi söz konusu olacaktır.

⁶⁸⁵ Bu zayıflık, sosyolojik nedenler başta olmak üzere, adayı öne çıkararak seçim usulü veya parti örgütünün adem-i merkezîyetçi parti örgütleri gibi bir çok nedene bağlı olabilir.

⁶⁸⁶ Nitekim bu ve başka benzerlikleri hasebiyle Sartori, iki kategori arasında benzerliklere çeşitli bağlamlarda dikkat çekmiştir; örnek olarak bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 191, n. 129.

⁶⁸⁷ Baskın-istidatlı ifadesini tercih etmemiz bu kategoriyi teşkil eden vakaların birer baskın parti nüvesi teşkil etmeleri dolayısıyadır.

Baskın-istidatlı parti vakaları istisna tutulduğu takdirde yani ılımlı çoğulluk sisteminin doğal ve olağan koşullarında üç ila beş partinin yasama çoğunluğunu tek başlarına teşkil edemeyecekler dolayısıyla hükümet koalisyonlar şeklinde kurulacaktır.⁶⁸⁸ Bu durumda Duverger'nin hakim partinin bulunmadığı çok-partili parlamenter sistemler özelinde ifade ettiği neticeler gözlemlenmesi beklenmemelidir. Beklenmemeli zira Sartori'nin dikkatle ayırdığı üzere ılımlı çoğulluk sistemleri, aşırı çoğulluk sistemlerinin aksine nispeten bir istikrar ve siyasal etkinliğin tezahür edebildiği çok-parti sistemleri mahiyetindedir. Bunun en büyük nedeni siyasetin iki kutuplu, yani muhalefetin tek kutuplu niteliğindedir. Görece bu sistem dahilinde iki-partililiğe benzer dinamikler söz konusu olacaktır. Sartori'nin dikkat çektiği üzere ılımlı çoğulluk sistemlerinde, sistem karşıtı partilerin bulunmayışı koalisyon imkanını ve merkezci rekabeti mümkün kılmaktadır. Böylece partilerin uzlaşma imkanı nispeten kolay hale gelmekte ve sistem karşıtlığı yerine sistemi yönetmek kaygısı güden partiler iki kutuplu siyasetin içerisinde kendilerine yakın olan partilerle koalisyon kurarak hükümeti bir tutarlılık çerçevesinde yönetme imkanını kazanmaktadır.⁶⁸⁹

Bununla birlikte geçerli partiler, yasama çoğunluğunu sağlayamaya iki büyük partiye ilave olarak üçüncü bir küçük parti olduğu durumlarda destekli-iki-parti sisteminin geçerli olacağı yukarıda ifade edilmiştir. Her ne kadar iki-partinin bir türü gibi görünse de esasen destekli-iki-partililikte sınırlı çoğulluğun bir türü olarak tezahür etmektedir. Zira parti sistemi iki-partililiğin en belirgin özelliği olan geçerli iki partinin bulunması ve yasama çoğunluğunun bu ikisi arasında bir salınım içerisinde olması niteliğini kaybetmektedir. Yani iki-partililiğin dinamikleri yerini sınırlı çoğulluğun dinamiklerine bırakmaktadır. Bu türde bir sistemin kuvvetler ayrılığı açısından doğuracağı netice - şayet sistem yapılaşmış/kurumsallaşmış yani müesses hale gelmişse- iktidarın anahtarı olarak küçük partinin süregelen pazarlık ve şantajlarıyla hükümetin başına getirdiği partiyle kuvvetlerin sınırlı birleşmesidir. Bu sınırlılık koalisyonlarının gücü

⁶⁸⁸ Azınlık hükümetleri hususi bir değerlendirmeye muhtaçtır. Fakat özetle şu hususlar zikredilebilir. Öncelikle Kanada'daki gibi teamüli bir azınlık hükümeti mevcutsa buradaki koşullar iki parti sistemiyle benzerlik arz edecektir. Şayet bu azınlık hükümeti geçici bir süreyle kurulmuşsa etkileri değerlendirilmeye değer değildir. Bunların haricinde teamüli olmayıp süreklilik üzere kurulan bir azınlık hükümeti koalisyon koşullarında meydana çıkacak etkilerle büyük ölçüde benzerlik içindedir.

⁶⁸⁹ Sartori, **a.g.e.**, s. 159.

nispetinde artıp eksilecektir. Avustralya'daki Avustralya'nın Liberal-Ulusal ittifakı gibi bir düzeye çıkarsa adeta bir baskın parti veya iki-partililik dinamiğine evrilecektir. Bu son ihtimali kenara koyarsak anayasal kuvvetler ayrılığının erkler-arası denge-denetim mekanizması büyük ölçüde ortadan kalkarak partizan siyasetin sınırları içerisinde hükümet sınırlandırılmış olacaktır. Bu durum da koalisyon Avustralya örneğindeki gibi bir türdeşlik haline gelmediği takdirde geçerlidir.

Kutuplaşmış çoğulluk sistemlerine gelindiğinde ise burada siyaset çok kutuplu bir seyir içerisindedir. Yasamada beşten fazla geçerli partinin⁶⁹⁰ bulunduğu bu sistemlerde sistem karşıtı partilerin de mevcut bulunması hasebiyle koalisyon imkanı fevkalade zorlaşmaktadır. Dahası bu koalisyonların kurulması zor olduğu kadar kurulan koalisyonlar da istikrarsızdır. Sartori, kutuplaşmış çoğulluk sistemlerinin ayırt edici vasfı olarak zikrettiği muhalefetin ikiye bölünmüş yani en az iki kutuplu oluşu koalisyonları zor hale getiren ve koalisyonların istikrarsızlaştıran en başlıca sebeplerden biridir. Zira bu parti sistemlerinin ideolojik tabiatı koalisyonları kırılğan hale getirmektedir. Yani “*merkez kaç dürtülerin merkezci dürtüler üzerindeki takribi baskınlığını*” netice veren kutuplaşmış çoğulluk sistemleri, kutuplaşmış merkez-kaç siyaseti kamçılıyarak koalisyonları kurmayı da sürdürmeyi de zor hale getirmektedir.

İlk bölümde ifade edildiği üzere Sartori'nin zikrettiği kutuplaşmış çoğulluk sistemlerini ayırt eden özelliklerden biri de sorumsuz muhalefetin varlığıdır. Burada muhalefet partileri merkez siyasete yanaşmayarak kendi tabanını ideolojik kutuplaşma çerçevesinde konsolide etmekte ve haliyle tabanı karşısında göstermiş olduğu bu kutuplaşması tavır nedeniyle sorumsuz hale gelmektedir. Herhangi bir koalisyon ihtimaline kapılarını kapatarak hükümet sorumluluğunu kuşanmamakta ve dolayısıyla tabanı karşısında da önemli ölçüde sorumsuz hale gelmektedir. Bu parti sisteminin son ayırt edici vasfı ise fütursuz vaat verme siyasetine imkan tanınmasıdır. Bu mahiyeti dolayısıyla parti liderleri çok büyük vaatlerde bulunmakta ve fakat sistemin mahiyeti

---

⁶⁹⁰ Sartori kırılma noktasının beş ila altı geçerli parti eşliğinde cereyan ettiğini ifade etmektedir; Sartori, **a.g.e.**, s. 116

gereği sorumlu olmamakta ve böylece adil rekabet koşullarının kadük hale geldiği bir vasat oluşmaktadır.⁶⁹¹

Sartori'nin bu açıklamaları büyük ölçüde parlamenter sistem özelinde yaptığını göz önüne alarak parlamenter sistemlerde cereyan eden kutuplaşmış çoğulluğun, bölünmüş hükümeti netice verdiği ve erkler-arası ayrılığının bir bakıma “*yasamanın tiranlığına*” tekabül edecek bir biçimde etkin yürütme imkanını büyük ölçüde ortadan kaldıracacağı açıktır. Böylece kutuplaşmış çoğulluk, kuvvetler ayrılığının sınırlayıcı doğasını yürütme etkinliği ve istikrarı üzerinde tahripkar bir etki açığa çıkaracaktır.

Nihayet atomize parti sistemlerine gelindiğinde burada, kutuplaşmış çoğulluk sistemlerinin olumsuz etkilerinin kat ve kat arttığı koşullar sergilenmektedir. Nitekim Sartori atomize çoğulluk sistemlerinde partilerin etiketler, dahası her seçimde sık sık değişen ve bir seçimden diğerine çözülme eğilimi gösteren gevşek eşraf koalisyonları mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Atomize çoğulluk, parti sistemlerinin yapısal konsolidasyon aşamasından önceki gelişim aşamasını temsil ettiğinden Sartori, atomize bir konfigürasyonunun anakronik uzun süreli kalıntılarının özellikle aşırı ve kutuplaşmış çoğulluğu netice vereceğini ileri sürmüştür.⁶⁹²

Duverger'nin tasnifinin eksikliklerini Sartori'nin taksonomisi etrafında tekmil ettikten sonra partiler ayrılığı kuramıyla bu tespitleri birleştirmek gerekirse şu şekil toparlayıcı olacaktır:⁶⁹³

⁶⁹¹ Enflasyonist dengesizlik ve rekabet kavramının ticari-iktisadi boyutları hususunda bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 123-124.

⁶⁹² Sartori bu sistemi iktisattaki atomistik rekabete benzetmiştir; bkz. Sartori, **a.g.e.**, s. 111.

⁶⁹³ Tablo incelenirken seçimlerin ayrılığının olup olmaması ve azaltıcı etkiye sahip bir seçim usulünün olup olmamasına dikkat edilmelidir. Ayrıca kuvvetlerin kısmi veya mutlak birleşiminin istikrarı ve yürütmenin etkinliğini; kuvvetlerin ayrışması yahut çatışmasının istikrarsızlığı ve yürütmenin etkisizliğini artıracığı göz önünde bulundurulmalıdır. Son olarak parlamenter sistemler ve onlardan doğan yarı-başkanlık sistemleri tabiatları gereği disiplinli partiler ihtiva ettikleri gözden kaçırılmamalıdır. Bunun aksine örnekler varsa da burada yapılanın genellemeler olduğu unutulmamalıdır. İstisna teşkil eden vakalar hususen ele alınmalıdır.

<i>H.S.</i> <i>P.S.</i>	Parlamentar Sistem	Yarı-Başkanlık Sistemi	Başkanlık Sistemi
Baskın P. S.	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Parti disiplini yüksekse; kuvvetlerin mutlağa yakın birleşmesi Parti disiplini düşükse; kuvvetlerin kısmi birleşmesi
Saf ve Sınırlı İki-Parti Sistemleri	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Birleşik hükümet varsa kuvvetlerin mutlak yahut kısmi birleşimi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kutuplaşmışlık düzeyi nispetinde kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Birleşik hükümet varsa parti disiplinine bağlı olarak kuvvetlerin mutlak yahut kısmi birleşimi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kutuplaşmışlık düzeyi nispetinde kuvvetlerin ayrışması yahut çatışması
Destekli İki-Parti S.	Üçüncü partiyle kurulacak koalisyonun kuvvetine bağlı olarak kuvvetlerin kısmi veya mutlağa yakın birleşmesi	Başkan üçüncü partiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin kısmi birleşmesi Üçüncü parti ana muhalefet partisiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Başkan üçüncü partiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin kısmi birleşmesi Üçüncü parti ana muhalefet partisiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin ayrışması yahut (kutuplaşmaya bağlı olarak) çatışması
Sınırlı / İlmlü Çoğulluk	İki bloklu siyasi yapı nedeniyle kuvvetlerin müesses koalisyonlar nezdinde kısmi birleşmesi	Birleşik hükümet varsa müesses koalisyonlar nezdinde kısmi birleşmesi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Yasamanın ilımlı yapısının ittifaklara elverişli olacağından kuvvetlerin kısmi birleşmesi
Aşırı / Kutuplaşmış Çoğulluk	Partizan rekabetin kuvvetleri öğüterek erksizliği netice vermesi	Yasamanın kutuplu yapısını başkan, lehine çeviriyorsa kuvvetlerin kısmi birleşmesi Kutuplu yapı başkanın aleyhine dönüyorsa kuvvetlerin ayrışması yahut partizan rekabetin kuvvetleri öğüterek erksizliği netice vermesi	Yasamanın kutuplu yapısını başkan, lehine çeviriyorsa kuvvetlerin kısmi birleşmesi Kutuplu yapı başkanın aleyhine dönüyorsa kuvvetlerin ayrışması yahut çatışması

3.6. TÜRK PARTİ SİSTEMİNİN KUVVETLER AYRILIĞINA ETKİSİ

3.6.1. Türk Parti Sisteminin Tarihî Gelişimi

3.6.1.1. Türk Parti Sisteminin Kökenleri ve Dönemlendirilmesi

Siyasal hayatı yönlendiren toplumsal bölünmelerin kökenlerini ve sürekliliğini takip etmek parti sistemlerinin kökeni tespit etmek için önemlidir. Bu nedenle Türk partisi sisteminin kökenlerini Osmanlı'da aramak anlamlı görünmektedir.⁶⁹⁴ Bununla birlikte Özbudun gibi kimi yazarların yaptığı üzere Osmanlı'da tam anlamıyla bir parti sistemi aramak ve İkinci Meşrutiyeti Türk parti sisteminin “oluştugu” dönem olarak addetmek isabetli görünmemektedir.⁶⁹⁵ Zira ilk bölümde ifade edildiği üzere modern partilerle hizip ve cemiyetler farklılaşmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'da modern anlamıyla bir partiden bahsetmek güçtür. Çünkü dönemin fırka ve cemiyetleri modern partilerin parlamento dahilinde ve haricindeki siyasi örgütlülüğünden oldukça uzak bir durumdadır.

Ayrıca bir parti sisteminden bahset için az-çok bir süreklilikten de bahsedebilmelidir. Fakat 1908-1913 yılları arasında beş yıl varlık gösteren çok partili dönem, beş yıl sürecek bir hegemonik İttihat Terakki yönetimiyle inkıtaa uğramıştır. Akabinde Milli Mücadele'yle birlikte devletin başkenti Ankara'ya taşınıp devletin siyasi rejimi değişmiş olması çok daha önemli bir ikinci inkıta teşkil etmiştir. Bu inkıta nedeniyile

⁶⁹⁴ Özbudun Türk parti sistemini ele aldığı eserinde Şerif Mardin'in merkez-çevre gerilimine atıfla klasik dönemden gelen siyasi bölünmeyi dikkate almış, akabinde 19. yy. modernleşme hareketlerini bağlamında muhafazakar-reformcu ayrışmasını da ilave ederek bu gerilim ve ayrışmanın belirli ölçülerde özdeşleştiğini ifade etmiştir. Bu özdeşleşen toplumsal gerilim ve bölünme, Özbudun'a göre etkisini geçmişten günümüze sürdürmektedir; Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 15. Ayrıca Şerif Mardin'in merkez-çevre gerilimi hakkındaki tezi için bkz. Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, **Deadalus**, S: Kış, 1973, s. 169-190. Ayrıca dönemin ziyadesiyle kapsamlı bir anlatımı için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2024; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi (1918-1922)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2024; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015. Daha kısa bir anlatım için bkz. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 11. bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, s. 97-125. Özet bir anlatım içinse bkz. Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 10-19.

⁶⁹⁵ Özbudun'a göre İkinci Meşrutiyet “ilk defa örgütlenmiş siyasi partilerin yarıştığı ve bu anlamda Türk parti sisteminin oluştuğu bir dönemdir”; Özbudun, **a.g.e.**, s. 17.

bu eserde tarihî gelişimi inkıtam sonlandığı ve bir sürekliliğin başladığı 1923 tarihini milat olarak alınmıştır.

Yine de bir tespit yapmak adına 1908-1913 dönemine tam anlamıyla parti sistemi denilemezse de bu dönemin bir parti sistemi nüvesi taşıdığı kesindir. Yani koşulların elverişli olması halinde bu nüvenin bir parti sistemini netice vereceği açıktır. Fakat tarihî şartların bunu engellemiş ve gerçek -yani rekabetçi- bir parti sisteminin ortaya çıkmasını otuz küsur sene geciktirmiştir.

Diğer yandan 1913-1918 dönemi İttihat Terakki iktidarının bir hegemonik parti sistemi niteliği arz ettiği söylenebilir. Fakat bu vaka da süreklilik arz etmediği ve beş yıl gibi kısa bir süre geçerli olup yeni bir parti sisteminin teşkili yeni bir başkent ve yeni bir rejim koşullarında gerçekleştiği için bir parti sistemi olarak değerlendirmek anlamlı değildir. Netice olarak Türk parti sisteminin kökenleri 19. yy.'a kadar dayansa da bir parti sistemi olarak tebarüz etmesi ancak -otoriter tek-parti olmak itibariyle rekabetçi olmayan bir sistem olsa da- 1923 yılı bulacaktır.

Bu rekabetçi olmayan sistemin yerini gerçek bir parti sistemine bırakması ise -açık oy, gizli sayım gibi bir usul uygulandığı için demokratik mahiyeti fevkalade şaibeli olsa da- 1946 yılını bulacaktır. Bu tarihten sonra Türk parti sistemi, 1960, 1971, 1980, 1997 yıllarında çeşitli askerî müdahaleler nedeniyle dönemsel (en uzun 1980-1983 döneminin üç yıllık askerî hükümeti olmak üzere) inkıtalara uğrasa da müesses hale gelmiştir.

Aşağıda inceleneceği üzere, 1946-1960 yıllarına hakim olan saf iki-parti sistemi -büyük ölçüde seçim usulünün değiştirilmesiyle- yerini 1961 yılından itibaren müesses hale gelen bir sınırlı çoğulluğa bırakmıştır. 1971 yılındaki askeri muhtıraya kadar beş yılı aşkın bir süre Adalet Partisinin baskın-istidatlılık sergilediyse de bu sınırlı çoğulluk koşullarında gerçekleşmiştir. 1971-1973 yıllarında postal gölgesinde teknokrat hükümetleri 1973 senesinde yapılan seçimlerle birlikte yerini 1980 darbesine kadar süren bir kutuplaşmış çoğulluğa bırakmıştır.

Darbe sonrasında anayasa ve seçim sistemi değişmiş ve 1983 yılında askeri hükümet dönemi biterek 1995 yılına kadar süren ikinci bir sınırlı çoğulluk dönemi başlamıştır. Bu süre zarfında merkez-sağ partiler (ANAP ve DYP) damasını vurmuş; ANAP dönemin ilk kısmında baskın-istidatlı bir parti olarak varlık göstermiştir. 1995 seçimleriyle birlikte ikinci bir kutuplaşmış çoğulluk dönemi başlamış ve 2002 seçimlerine kadar devam etmiştir. Bu dönem hükümet krizleri, buna bağlı olarak cereyan eden ekonomik krizler ve dönemin başlarında vuku bulan 28 Şubat müdahalesiyle öne çıkmaktadır.

2002 yılına gelindiğinde bu kutuplaşmış çoğulluk hali sürmekle beraber yüzde onluk barajı yalnızca AK Parti ve CHP aşarak mecliste temsil imkanı yakalayabilmiştir. Böylece saf iki-parti sistemine netice vermiş; fakat meclis çoğunluğunun üçte ikisini elde eden AK Parti baskınlık istidadı göstermiştir. Bu istidat, sonraki seçimlerle istikrar kazanarak gerçek bir baskın parti sistemi teşkil etmiştir. Bununla birlikte 2002'deki iki-parti sistemi yerini 2007 itibariyle sınırlı çoğulluğa bırakmıştır.

Nihayet 2017 Anayasa Değişikliği, 2018'deki erken seçim neticesinde fiilen uygulamaya girmiş ve seçim kanununda yapılan düzenleme doğrultusunda Türk parti sisteminde ittifaklar dönemi başlamıştır. Bu dönem ittifaklı da olsa AK Parti'nin baskınlık vasfını sürdürdüğü bir dönem olmakla beraber 2018 seçimlerinde aşırı çoğulluk sınırına gelen parti sistemi 2023 seçimlerinin neticesinde sınırlı çoğulluk niteliğini kaybederek kutuplaşmış çoğulluğa evrilmiştir.

Aşağıda bu gelişim daha detaylı bir biçimde ele alınacak olup Türk parti sistemi tarihî gelişimi tezde şu başlıklar altında dönemlendirilmiştir:

Otoriter Tek-Parti Dönemi (1923-1950); Aşırı-Baskın Parti⁶⁹⁶ Dönemi (1950-1960); I. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1961-1971); I. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1973-1980);

⁶⁹⁶ Bu ifade özgün bir kullanım olup hegemonik ve baskın parti türlerinin arasında konumlanan Demokrat Parti'nin baskın parti sistemi olduğu dönem için özel olarak kullanılmıştır. Kavramın açıklaması ilgili başlıkta yapılacaktır.

II. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1983-1995); II. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1995-2002); Baskın Parti Dönemi (2002-2018); İttifaklı-Baskın Parti Dönemi (2018-).

3.6.1.2. Otoriter Tek-Parti Dönemi (1923-1950)

İlk bölümde bahsi geçtiği üzere Duverger, tek-parti sistemlerini totaliter ve otoriter olarak ayırmış olmasa da sunduğu çerçeveden hareketle bu ayrımın ortaya konulabileceği ifade edilmiştir.⁶⁹⁷ Zira Duverger, belirgin bir şekilde bu ayrımı yapmasa da muhtelif bağlamlarda “*totaliter olamayan tek-partilerin*” varlığından söz etmektedir.⁶⁹⁸ Bu doğrultuda faşist ve komünist totaliter tek-partilerden CHP’nin tek-partisini ayırıştırarak bu sistemin totaliter olmadığını ifade etmiştir.⁶⁹⁹ Öyle ki Duverger’ye göre bu totaliter olmayan tek parti türünün en iyi örneği “*1923’ten 1946’ya kadar Türkiye’de tek parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi*”dir.⁷⁰⁰

Bu totaliter olmayan partilerin Sartori’nin otoriter ile pragmatik tek-parti türlerine karşılık geldiği açıktır. Sartori, tek-partinin üç türünü ayırştırmak için şu kriterleri kullanmıştır: *ideoloji; baskı, dışlama ve mobilizasyon; politikalar karşısında harici grupların durumu; alt-grupların özerkliği; keyfilik.*

Bu kriterler çerçevesinde otoriter tek-parti sistemlerinin sırasıyla şu özellikleri sergilediklerini ifade etmiştir:

⁶⁹⁷ Duverger’nin lügatinde otoriter ve totaliter kavramları -özellikle ikisini belirgin şekilde ayırştıran-günümüzdeki hakim anlamıyla bulunmamaktadır. Otoriter kavramını daha genel bir üst kavram olarak ve totaliter kavramına göre çok daha az bir sıklıkla kullanmıştır. Bu ayrımın tafsilatlı bir tartışması için bkz. Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, 2. bs, Ankara, Liberte Yayınları, 2008.

⁶⁹⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 335. Benzer yöndeki bir başka bağlam için bkz. **a.g.e.**, s. 359.

⁶⁹⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 361. Ayrıca Türkiye’nin tek-parti tecrübesinin anlatıldığı ve sair tek-parti rejimlerinden ayırştırıldığı “*Tek Parti ve Demokrasi*” başlıklı bölüm, **a.g.e.**, s. 358-364.

⁷⁰⁰ Duverger, **a.g.e.**, s. 359. Linz, buradaki yaklaşıma benzer olarak, tek-parti dönemini modernleşme projesini gerçekleştirme iddiasındaki bir otoriter rejim tipine örnek olarak ele almaktadır; Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. s. 187-188.

- İdeoloji kriteri açısından; totalitere göre daha zayıf ve toptancı-olmayan bir ideolojik yapıya sahiptir.
- Baskı, dışlama ve mobilizasyon kriteri açısından; orta derecede bir seyre sahiptir.
- Politikalar karşısından harici-grupların durumu kriterine göre; dışlayıcıdır.
- Alt-grupların özerkliği kriteri açısından; özerklik siyasi olmayan gruplarla sınırlıdır.
- Keyfilik kriteri açınsandansa; öngörülebilir sınırlar içindedir.⁷⁰¹

Bu özellikler, CHP tek-parti sisteminin mahiyetini -diğer iki türe göre- en iyi karşılayanıdır. Zira tek-parti döneminin CHP'si bir faşist veya komünist parti kadar tutarlı bir ideoloji kuşanamamış ve ona bağlı olarak faşist veya komünist rejimler kadar halk üzerinde baskı kuramamıştır. Politikaları karşısındaki harici-grupların durumu ise yıkıcı değilse de yüksek derecede dışlayıcı bir mahiyettedir. Alt-grupların özerkliğine ise büyük ölçüde müsaade etmemiştir. Son olarak keyfilik mevcutsa da bu, sınırsız olmayıp belirli bir öngörülebilirlik içerisinde seyretmiştir. Bu tespitler doğrultusunda CHP tek-parti sistemi açıkça otoriter bir karakter sergilediği görülmektedir.

Bu tek-parti sisteminin nasıl kurulduğu ve tarihî süreç içerisindeki evrimi etraflı bir anlatım gerektirmekte olup tezin sınırlarını aştığından burada tartışılmayacaktır.⁷⁰² 1940 yılları itibariyle tek-parti düzeninin gerek halk kitlelerinde oluşturduğu süregelen baskının çekilemez hale gelmesi gerekse de demokratikleşme yönünde adımlar atılmasını talep eden meclis ve parti-içi muhalefet nihayetinde 7 Ocak 1946 günü Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti'nin kurulmasını netice vermiştir.

⁷⁰¹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 202.

⁷⁰² Tek-parti dönemi Türkiye'si hakkında bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 7. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015; Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014. Daha kısa anlatımlar için bkz. Karpas, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 127-171; Kemal Karpas, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, çev. Ceren Elitez, 10. bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, s. 42-71. Özet bir anlatım için bkz. Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 19-25.

3.6.1.3. Aşırı-Baskın Parti Dönemi (1946-1960)

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de gerçek anlamda bir demokratik seçim imkanı doğmuştur. Nitekim demokratik açıdan fazlasıyla şaibe arz eden 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin altmış bir adayı milletvekili seçilmesiyle birlikte TBMM'de iki-parti dönemi başlamıştır.

Takip eden 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinden büyük zaferlerle çıkan Demokrat Parti bu süreç içerisinde baskın parti hüviyetini kazanmıştır. Fakat 1946-1957 yılları arasında yapılan seçimlerin her birinde iki-partiden biri rakibine karşı meclisin %70'inden fazlasını kazanarak iktidara gelmesi bu dönemi olağanüstü bir baskın parti niteliğine taşımaktadır. Bu gibi rakiplerine karşı meclisin üçte ikisini tek başına kazanan baskın partilere aşırı-baskın parti ve sistem tipolojisini *aşırı-baskın parti sistemi* olarak isimlendirmelidir.

Bu aşırılık vasfını tetikleyen en önemli amil seçim sistemidir. Dönem boyunca uygulanan seçim sistemi olan kapalı listeli çoğunluk usulü, temsilde adaleti ciddi anlamda saptırmaya meyyaldir. Çoğulculuk yerine çoğunlukçuluğu kuvvetli şekilde tesis eden bu sistemin neticesi olarak CHP, 1950 seçimlerinde ulusal oyların %39'unu, 1954 seçimlerinde ulusal oyların %35'ini almasına rağmen 1950'de meclisteki sandalyelerin ancak %14'ünü, 1954'te ise ancak %5,7'sini alabilmiştir. Bu da haliyle aşırı-baskın bir parti örüntüsünü netice vermiştir.

Ayrıca bu durum Sartori'nin bahsettiği azaltıcı etkiyi açıkça göstermektedir. Dahası - ifade ettiğimiz üzere- seçim bölgesinin büyüklüğü bu azaltıcı etkiyi artırıp azaltmakta önemlidir. Böylece liste usulünde haliyle seçim bölgesi büyüdüğünden azaltıcı etkinin artacağı açıktır. Nitekim incelenen dönem içerisinde bu durum açıkça görülmektedir.⁷⁰³

⁷⁰³ Seçim sistemlerinin azaltıcı etkisi başta olmak üzere seçim sistemlerine etkisi hakkında genel olarak bkz. yukarıda geçen "*Parti Sistemi Seçim Sistemi İlişkisi*" başlıklı bölüm.

Bu dönemin seçim sonuçları, seçim usulü ve parti sistemi toplu halde şu tabloda sunulmuştur:⁷⁰⁴

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Tipolojisi
1946	CHP (85,4) DP (13,1)	397 61	85 13	Kapalı Listeli Çoğunluk Usulü	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1950	DP (52,7) CHP (39,4) MP (3,1)	416 69 1	85 14 0,2	Kapalı Listeli Çoğunluk Usulü	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1954	DP (57,6) CHP (35,3) CMP (4,8)	503 31 5	93 5,7 0,9	Kapalı Listeli Çoğunluk Usulü	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1957	DP (47,8) CHP (41) CMP (7,1) HP (3,8)	424 178 4 4	69,5 29,1 0,6 0,6	Kapalı Listeli Çoğunluk Usulü	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi

Tabloda görüleceği üzere dönem boyunca *geçerli*⁷⁰⁵ iki parti gözlemlenmekte olup bu iki partinin başka partilere alan bırakmamaları dolayısıyla parti sisteminin sınıfı, saf iki-parti sistemi mahiyetindedir. Bununla birlikte 1957 seçimlerinde sınırlı iki-parti sistemine doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır. Zira önceki seçimlerde ilk iki parti, ulusal oy oranının %90'nını aşkın oy alırken bu seçimde doksanın altında kalmış ve ulusal oy oranı yüzde toplam %11'e varan iki küçük parti, mecliste dörder vekille temsil imkanı yakalamıştır. Her ne kadar bu şartlar saf iki-parti örüntüsünü bozmasa da parti sistemini kritik bir eşiğe yaklaştırmıştır.

Diğer yandan parti sisteminin hükümet yapısı ve istikrarına etkisi sistemin mahiyeti gereği baskın karakterdeki Demokrat Parti'nin tek başına iktidar olması ve dönem boyunca istikrarlı bir şekilde iktidarını koruması söz konusudur. Bu baskın parti örüntüsünün bir tezahürüdür.

⁷⁰⁴ Tablonun italik başlıkları tarafımızca ilave edilmiş olup kalan kısımlar Çiçek'in *1946-1960 Arası Genel Seçimler* başlıklı tablosundan iktibas edilmiştir. Söz konusu tablo için bkz. Atıl C. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, ed. Adem Çelik, Berkan Hamdemir, Atıl C. Çiçek, Ankara, Gece Akademi, 2018, s. 65.

⁷⁰⁵ *Geçerli* parti kavramı için bkz. yukarıda geçen "*Sartori'nin Taksonomisi*" başlıklı bölüm.

Bununla birlikte 1957 seçiminde Demokrat Parti, baskınlık vasfının aşırı karakterini kaybetme eşine gelmiştir. Zira bir önceki seçimde meclisteki sandalyelerin %93'ünü tutarken son seçiminde bu oran %69,5 gibi bir seviyeye düşmüştür. Bu da aşırı-baskın bir parti sisteminin sonuna yaklaşıldığı yönünde kuvvetli bir emaredir. Ne var ki bu eğilimin yönünü kesinleştirecek bir seçim yapılamadan Milli Birlik Komitesi darbe yaparak yönetime el koymuş ve demokratik süreçleri askıya almıştır.

3.6.1.4. I. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1961-1971)

Darbenin akabinde anayasa ve seçim sistemi değiştirilmesini müteakip 1961'de seçime gidilmiştir. Bu seçimlerden başlayarak 12 Mart Muhtırasına kadar Türkiye'de on senelik bir sınırlı çoğulluk döneminden bahsetmek mümkündür.

Nispi temsil sistemine geçilmesiyle bir önceki çoğunlukçu seçim sisteminin azaltıcı etkileri seyrelmiş ve bu dönemde mecliste sandalye kazanan partilerin sayısında artış yaşanmıştır. Fakat yine de azaltmamak itibarıyla ciddi bir çoğaltmayı netice de vermemiştir. Öyle ki bu süre zarfında *geçerli* partilerin sayısı beşi geçmemiştir.

Bununla beraber dönemin son seçiminde uygulanmış olan barajsız d'Hondt sisteminin çoğalmaya karşı frensiz oluşu açıktır. Zira bu dönemde meclise giren parti sayısında ciddi bir artış olmuştur. Hatta bu dönem seçimler neticesinde meclise doğrudan girmeye hak kazanan parti sayısı sekiz olup bu tarihimizin en yükseğidir.

Hükümet istikrarı ve yapısına bakılacak olursa dönemin ilk kısmında CHP en çok sandalye kazanan parti olmuş ve 1965 yılına kadar ortalama ömrü bir yıl olan üç koalisyon kurmuş; fakat 1965 Şubat'ında ikinci parti olan Adalet Partisi kurulan koalisyon ekim ayında yapılacak seçimlere kadar hükümet görevinde bulunmuştur. Dönemin kalan beş buçuk yıllık kısmında Adalet Partisi baskın-istidatlı bir parti olarak tek başına hükümet görevini yürütmüştür.

Baskın-istidatlı diyoruz zira seçim neticeleri değerlendirildiğinde Adalet Partisi'nin bir baskın parti nüvesi teşkil ettiği görülmektedir. Fakat bu nüvenin gelişimi inorganik bir müdahale olarak askeri muhtırayla engellenmiş ve parti sistemi 1973 seçimlerine kadar suni/askeri bir mahiyet kesp etmiştir.

Dönemin genel özelliklerine şu tabloda yer verilmiştir:⁷⁰⁶

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Tipolojisi
1961	CHP (36,7) AP (34,7) CKMP (13,9) YTP (13,7)	173 158 54 65	38,4 35,1 12 14,4	Çevre Barajlı D'Hondt	4	Sınırlı Çoğulluk	İlimli Çoğulluk
1965	AP (52,8) CHP (28,7) MP (6,2) YTP (3,7) TİP (2,9) CKMP (2,2)	240 134 31 19 14 11	53,3 29,7 6,8 4,2 3,1 2,4	Milli Bakiye	3 ⁽⁷⁰⁷⁾	Sınırlı Çoğulluk	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi
1969	AP (46,5) CHP (27,3) GP (6,5) MP (3,2) MHP (3) BP (2,8) TİP (2,6) YTP (2,1)	256 143 15 6 1 8 2 6	56,8 31,7 3,3 1,3 0,2 1,7 0,4 1,3	Barajsız D'Hondt	2	Sınırlı İki-Parti Sistemi	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi

Tabloda görüleceği üzere dönemde mevcut bulunan ortalama *geçerli* parti sayısı üçtür. Bununla beraber parti sistemi türü bakımında ılım çoğullukla başlanan dönem zamanla baskın-istidatlı parti sistemine evrilmiştir. Parti sistemi sınıfı ise sınırlı çoğulluktan dönemin sonunda sınırlı iki-parti sistemine bir geçiş göstermiştir. Son olarak seçim sisteminin parti sistemine etkisi ise gerek nispi temsil ile 1960 öncesi çoğunlukçu sistem mukayesesi açısından gerekse de dönem içinde nispi temsil sistemlerinin kendi aralarında yapılacak mukayese açısından açıktır. Özellikle barajsız d'Hondt usulünün teknik anlamda azaltıcı herhangi bir etkisinin olmadığı şüphe götürmemektedir.

⁷⁰⁶ Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1961-1980 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", s. 67.

⁷⁰⁷ Yüzde 5'lik oranın altında kalan partileri baskın bir partinin varlığı da göz önüne alınca *geçerli* birer parti olarak değerlendirmeye almamak gerekeceğinden geçerli parti sayısı üç olarak tayin edilmiştir.

3.6.1.5. I. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1973-1980)

12 Mart Muhtırasının neticesinde Süleyman Demirel'in istifası etmesini müteakip postal gölgesinde kurulan teknokratik hükümetlerin toplamda üç yılı bulan yönetimleri 1973 seçimleriyle sona ermiştir. Fakat siyasal iklim giderek kırılmalar döngüsüne girmiştir. Barajsız d'Hondt sisteminin de elverişli koşulları içerisinde bu kırılmalar parti sistemine yansımıştır. Bu durum koalisyon yapılarının kırılma eğiliminde açıkça gözlemlenmektedir. Öyle ki bu dönem, iki yıl süren I. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve iki yıl civarında süren III. Ecevit Hükümeti hariç tutulursa genel olarak istikrarsız ve kırılma eğilimli koalisyon hükümetlerine sahne olmuştur. Nihayet toplumsal olayların da önü alınamaz bir hal almasıyla birlikte ordu yönetime el koyarak dönem bir darbeye nihayete ermiştir.

Dönemin genel özellikleri şu şekilde gösterilmiştir.⁷⁰⁸

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
1973	CHP (33,3)	185	41,1	Barajsız D'Hondt	6	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	AP (29,8)	149	33,1				
	DP (11,8)	45	10				
	MSP (11,8)	48	10,6				
	CGP (5,2)	13	2,8				
	MHP (3,3)	3	0,6				
	TBP (1,1)	1	0,2				
1977	CHP (41,3)	213	47,3	Barajsız D'Hondt	6	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	AP (36,8)	189	42				
	MSP (8,5)	24	5,3				
	MHP (6,4)	16	3,5				
	CGP (1,8)	3	0,6				
	DP (1,8)	1	0,2				

Tabloda görüleceği üzere seçim sistemi ve seçmen eğilimleri altı geçerli partiyi netice vermiş ve tek başına bir iktidar olacak çoğunluğu sağlayacak partinin olmayışı koalisyon hükümetleri gerekli kılmıştır. Altı geçerli partinin varlığı parti sistemi sınıfı açısından bir aşırı çoğulluk sistemini netice vermektedir.

⁷⁰⁸ Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1961-1980 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 67.

Diğer yandan *geçerli* sistem karşıtı partilerin mevcudiyeti, muhalefetin kendi içinde kutuplu oluşu, kutuplaşmanın ve merkez-kaç siyasetin baskın olması, ideolojik eğilimlerin hakim olması, sorumsuz muhalefetin söz konusu olduğu bu dönem şüpheye yer bırakmaksızın parti sistemi türünü kutuplaşmış çoğulluk olarak resmetmektedir.⁷⁰⁹

3.6.1.6. II. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1983-1995)

Darbenin neticesinde üç yıl boyunca askeri bir hükümet yönetimi elinde bulundurmuş; nihayetinde anayasa ve seçim sistemi değiştirilmiştir. Nihayet 13 Aralık 1983 senesinde seçimlere gidilerek ve demokratik siyasal hayata dönülmüştür. 1983 yılından 1995'e kadar ki dönemin belirgin özelliği merkez-sağ partilerin (1983 yılında ANAP ve Milliyetçi Demokrasi Partisi, 1987 ve 1991 seçimlerinde ise ANAP ve DYP) siyasette etkin ve belirleyici olduklarıdır. Ayrıca dönem dahilinde geçerli parti sayısı üç civarında olması büyük ölçüde yüzde onluk çifte barajlı sistemin azaltıcı etkisinin başlıca sonucudur. Böylece dönemin parti sistemi sınıfı açısından bir sınırlı çoğulluk teşkil ettiği açıktır.

Hükümet yapısı ve istikrarına bakılacak olursa 1991 yılına kadar ANAP'ın baskın-istidatlı bir parti vasfını kuşandığını, 1991 seçimleri sonrasında DYP merkezli bir koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde -güvenoyu alınamayan yirmi beş günlük 51. Hükümet sayılmazsa- toplam üç koalisyon kurulmuş olup bunlar SHP ve CHP ile kurulmuştur.

İlk koalisyon Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatıyla Başbakan Demirel'in Cumhurbaşkanı adayı olmak üzere istifasıyla bir buçuk sene sürmüştür. Akabinde Çiller Hükümetleri dönemi başlamıştır. Bir buçuk yıla yakın bir süre görevde kalan I. Çiller Hükümeti esasen bir önceki koalisyonun büyük ölçüde devamı niteliğini haizdir. Böylece dört yıllık bir DYP-SHP-CHP⁷¹⁰ koalisyonu sürmüştür. Akabinde kısa bir azınlık

⁷⁰⁹ Sayılan ölçütler Sartori'ye aittir; bkz. yukarıda geçen “*Aşırı Çoğulluk (Kutuplaşmış Çoğulluk)*” başlıklı bölüm.

⁷¹⁰ SHP, CHP ile 18 Şubat 1995 tarihinde birleşmiştir.

hükümetini takip eden dört aylık bir DYP-CHP koalisyonuyla 1995 seçimleri cereyan etmiştir.

Söz konusu dönemin genel özelliklerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:⁷¹¹

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
1983	ANAP (45,1) HP (30,4) MDP (23,2)	211 117 71	52,8 29,3 17,7	Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi
1987	ANAP (36,3) SHP (24,7) DYP (19,1)	292 99 59	64,8 22 13,1	Kontenjanlı Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi
1991	DYP (27) ANAP (24) SHP (20,7) RP (16,8) DSP (10,7)	178 115 88 62 7	39,5 25,5 19,5 13,7 1,5	Kontenjanlı Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	4	Sınırlı Çoğulluk	İlimli Çoğulluk

3.6.1.7. II. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1995-2002)

1991 seçimleriyle baskın-istidatlı parti sisteminin yerini alan ilımlı çoğulluk sistemi 1995'e gelindiğinde kutuplaşmış bir çoğulluğa evrilecektir. Bu evrimde siyasal ve toplumsal kırılmalar yatmakla beraber az-çok çifte baraj ve kontenjanlı nispi temsil sisteminin ülke barajlı sistemine geçilmesinin de tesiri olmuştur. Zira sistemin azaltıcı tesiri seyreltilerek partilerin mecliste temsil edilme imkanı nispeten kolay hale gelmiştir. Ayrıca Refah Partisinin anayasal düzenin çeşitli yönlerini sorgulayan siyaset dili Sartori'nin sistem karşıtı parti koşulunu sağlamakta,⁷¹² peşi sıra muhalefetin de kendi içinde çok kutuplu mahiyeti sistemin açıkça kutuplaşmış çoğulluk arz ettiğini göstermektedir. Sistemin bu kutuplaşmış karakteri esasen 2002 seçimlerinde de kendini fazlasıyla göstermiştir. Fakat bu seçimde DYP, MHP ve Genç Parti'nin barajın altında kalmasıyla parti sistemi kutuplaşmış karakterini sürdürmemiştir.

⁷¹¹ Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1983-1999 Dönemi Genel Seçimleri* başlıklı tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 69.

⁷¹² Özbudun, Sartori'nin sistem karşıtlığı kriterinin mutlak bir karşıtlık değil mevcut bulunduğu rejimin meşruluğunu az-çok aşındırmak olduğuna atıfla (bkz. Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 117-118) Milli Görüş partilerinin sistem karşıtı niteliği haiz olduğunu ifade etmiştir; Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 82.

Diğer yandan bu dönem takribî düzeyde birbirlerine denk beş *geçerli* parti mevcut bulunmuştur. Bu da haliyle -kutuplaşmışlık düzeyinin yüksek olduğu da göz önüne alındığında- hükümet yapısını -sonucusu istisna olmak üzere-⁷¹³ istikrarsız koalisyonlar silsilesi biçiminde şekillendirmiştir. Nihayet 2001 ekonomik krizinin hükümet krizi neticesinde cereyan etmesi, seçimde yeni arayışları tetiklemiş ve 2002 seçimleri itibariyle başlayacak bir baskın parti sistemini netice vermiştir.

İncelenen dönemin genel özelliklerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:⁷¹⁴

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Tipolojisi
1995	RP (21,3)	158	28,7	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	5	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	ANAP (24)	132	24				
	DYP (19,1)	135	24,5				
	DSP (14,6)	76	13,8				
	CHP (10,7)	49	8,9				
1999	DSP (22,1)	136	24,7	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	5	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	MHP (17,9)	129	23,4				
	FP (15,4)	111	20,1				
	ANAP (13,2)	86	15,6				
	DYP (12)	85	15,4				

3.6.1.8. Baskın Parti Dönemi (2002-2018)

II. Kutuplaşmış Çoğulluk süreci etkilerini 2002 seçimlerinde göstermiş; fakat ulusal oy oranının toplamda yüzde 45'i aşkın bir kısmını alan -ki aralarında önceki dönemlerde etkin olmuş DYP, DSP, MHP, ANAP gibi örneklerin de bulunduğu- bir düzine parti barajın altında kalmıştır. Bunun neticesinde geçerli parti sayısı iki kalmış ve böylece saf iki-parti sistemi ortaya çıkmıştır. Bununla beraber AK Parti sandalyelerin %66'sını alarak bir baskın parti nüvesi teşkil etmiştir. Nitekim bu baskınlık vasfı istikrar kazanarak -2015 Haziran istisnasıyla birlikte- 2018 seçimlerine kadar sürmüştür. Diğer taraftan 2007 seçimlerinde MHP'nin meclise tekrardan girmesiyle sistem saf iki-parti sistemi vasfını sınırlı çoğulluğa bırakmıştır.

⁷¹³ Bu istisnanın şekillenmesinde post-modern bir darbe olarak nitelenen 28 Şubat müdahalesinin etkisi gözden kaçırılmamalıdır.

⁷¹⁴ Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1983-1999 Dönemi Genel Seçimleri* başlıklı tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", s. 69.

Şüphesiz bu tablonun ortaya çıkmasında en etkili yapısal etken seçim barajıdır. Gerçekten de bir çok ülkeye kıyasla yüzde onluk bir baraj fazlasıyla yüksektir. Fakat bu oran 1983 yılından bu yana uygulanıyor olması hasebiyle sistemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Nitekim bu baraj ancak 2023 seçimleri öncesinde %7’lik bir orana çekilebilmiştir.

Sistemin hükümet yapısı ve istikrarına etkisi izah gerektirmemektedir. Bununla birlikte geçerli parti sayısında giderek artan bir seyir göstermiştir. 2007-2011’de üçe çıkarken, 2015 itibariyle dört geçerli parti mecliste yer bulmuştur. Diğer yandan AK Parti’nin meclisteki sandalye oranına bakıldığında bir düşüş trendindedir. Bu düşüş nedeniyle aşırı baskınlık sınırlarından olağan baskınlık sınırlarına doğru gerilediği gözlemlenmektedir.

İncelenen dönemin genel özellikleri aşağıdaki tabloda görülecektir:⁷¹⁵

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
2002	AKP (34,3) CHP (19,4)	363 178	66 32,3	Ülke Barajlı D’Hondt (% 10)	2	Saf İki-Parti Sistemi	Baskın Parti Sistemi
2007	AKP (46,6) CHP (20,9) MHP (14,3)	341 112 71	62 20,3 12,9	Ülke Barajlı D’Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2011	AKP (49,8) CHP (26) MHP (13)	327 135 53	59,4 24,5 9,6	Ülke Barajlı D’Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2015 (Haziran) ⁷¹⁶	AKP (40,9) CHP (25) MHP (16,3) HDP (13,1)	258 132 80 80	46,9 24 14,5 14,5	Ülke Barajlı D’Hondt (% 10)	4	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2015 (Kasım)	AKP (49,5) CHP (25,3) MHP (11,9) HDP (10,8)	317 134 40 59	57,6 24,3 7,2 10,7	Ülke Barajlı D’Hondt (% 10)	4	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi

⁷¹⁵ Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıkları Çiçek’in, *2002-2018 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 72.

⁷¹⁶ 2015 Haziran seçimlerinin neticesinde koalisyon kurulmadan hükümetin teşkil edilemeyecek olması baskın parti sistemi tipolojisinden çok kısa bir sapma arz etse de gerek iki seçim neticesinde dört geçerli partinin olması gerekse de sınırlı çoğulluk arz etmesi itibariyle parti sisteminin sürekliliğine neredeyse tam anlamıyla eklenmektedir.

Nihayetinde 2017 referandumuyla değişen hükümet sistemi bir erken seçim fakat MHP'nin erken seçim önerisiyle 24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine fiili geçişi sağlayacak seçime gidilmiştir. Seçim ittifaklarının hukukileşmesi daha da önemlisi hükümet sisteminin değişerek seçmenlerin iki ayrı anayasal kurum için oy vermeleri itibariyle parti sistemine yeni bir bakış ve farklı bir yaklaşım gerektireceğinden 2018 sonrası dönemi ayrıca ele almak gerekmektedir. Dahası AK Parti'nin ittifak sistemi çerçevesinde baskınlık vasfını sürdürmesi 2002-2018 yılları arasındaki mahiyetinden açıkça farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla 2018 sonrası kapsayan dönem bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

3.6.1.9. İttifaklı-Baskın Parti Dönemi (2018-)

2018 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti yeni bir hükümet sistemine geçerek başkanlık sistemiyle yönetilmeye başlamıştır. Bu sistem değişikliği seçim sisteminde de bir değişikliği tetiklemiş; 7102 sayılı *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*⁷¹⁷ gereğince *Siyasi Partiler Kanunu* m. 90/2'de düzenlenen partilerin seçimlerde başka partiyi destekleme yasağı kaldırılmış, partilerin ittifaklar kurarak seçimlere girmelerinin önü açılmıştır.

Bu düzenlemeye göre ittifak dahilinde olan partiler seçim barajını geçip geçemedikleri ittifakının ulusal oy oranına nispetle tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Böylece seçimlerde partilerin ittifaklar halinde girmesi teşvik edilerek siyaset nispeten merkezci bir zemine yaklaştırılmıştır. Ayrıca ittifakların yaygınlaşmasıyla barajın azaltıcı etkisi de aşınacağından parti sistemindeki geçerli parti sayısında bir artış olmasına daha elverişli bir zemin teşkil edilmiştir. Nitekim 2018 seçimlerinde çok az bir oyla baraj altı kalan İyi Parti, ittifakının oy oranı barajı aştığından mecliste temsil edilme hakkı kazanmıştır. Benzer şekilde 2023 seçimlerinde Yeniden Refah ve Türkiye İşçi Partileri baraj altında kalmalarına rağmen ittifak faktörü vesilesiyle mecliste temsil edilme hakkı

---

⁷¹⁷ RG., 16.3.2018, S. 30362

kazanmıştır. Nihayet 2023 senesine gelindiğinde yüzde onluk baraj %7 oranına çekilerek bu azaltıcı etki bir derece daha seyreltilmiştir.

İttifak sistemiyle koalisyonlar arasında benzerlikler kurulmaya çalışılsa da bu iki işleyişin arasındaki en temel fark, ilkinin seçimden sonra ikincisinin seçimden önce yapılmasıdır. Diğer yandan kural olarak koalisyon kurucuları sabit olma mecburiyeti yokken iktidar konumundaki ittifak dağılsa bile kurulacak yeni ittifakın kurucusu her hâlükârda başkanın partisi olacaktır.⁷¹⁸

Gerçekten de yeni sistem hükümet yapısını parti sisteminin kırılğan yapısı karşısında ciddi ölçüde korumaktadır. Başkanlık makamındaki siyasinin partisi, ittifak kurmak hususunda oldukça güçlü bir konumdadır. Zira yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanının anayasal çerçevedeki yetkileri oldukça geniştir.

Bununla birlikte başkanın partisi meclisteki sandalyelerin beşte ikisinden fazlasını tutmadığı bir varsayımda tam anlamıyla güvende değildir. Zira meclisin beşte üçünün başkanın aleyhine seçim yenileme kararı almak üzere birleşmesi ihtimali mevcuttur. Buna karşı başkan ve partisi meclisin en az beşte ikisini ittifakla da olsa kendi yanında tutmak durumundadır. Ayrıca yasama yetkilerini kullanmak için her hâlükârda yasamanın üye tam sayısının çoğunluğuna sahip olması gerekmektedir. Bu sebeplerle başkan ve partisi yasamanın çoğunluğuna sahip değilse ittifak ortağı bulmak, hali hazırdaki müttefikine karşı -yeni bir müttefik bulana değin- uzlaşmacı bir tavır sergilemek durumdadır.

2023 seçimleriyle birlikte muhalefet blokunda ciddi bir dağılma olduğu ve bunun bir neticesi olarak parti sistemi kutuplaşmış çoğulluğa ciddi bir eğilim göstermiştir. Nitekim seçim sonunda muvaffak olamayan Millet İttifakı dağılmış, iki-buçuk kutuplu siyasal yapı dağılmıştır. Böylece muhalefet kendi içinde çok kutuplu bir hale evrilerek kutuplaşmış çoğulluğa önemli bir adım atmıştır. Ayrıca bu eğilimi teyit eder mahiyetteki 2024 yerel seçim sonuçları parti sisteminin kutuplaşmış çoğulluk

⁷¹⁸ Özsoy Boyunsuz, “Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri”, s. 31.

koşullarına evrildiğine yönelik ciddi emareler ortaya koymuştur. Muhalefet partilerinin seçimlere ittifak kurmaksızın katılımı ve yükselen küçük-yeni partilerin varlığı bu emarelerin başlıcalarıdır.⁷¹⁹

Yine de yerel seçim sonuçları üzerinden olası bir genel seçim neticesinde ortaya çıkacak parti sistemine ilişkin yorum yapmak fazlasıyla spekülatif olduğu ifade edilmelidir. Bu nedenle kesin konuşmaktan kaçınmakla beraber parti sisteminde bir evrimin olduğu açıktır. Bu husus geçerli parti sayısındaki değişimden de anlaşılmaktadır. Kasım 2015'te geçerli parti sayısı dörtken 2018'de bu sayı beşe; 2023'e gelindiğindeyse bu sayı yine beş olmakla beraber⁷²⁰ özellikle YRP'nin Cumhur İttifakından çekilip yerel seçimde bireysel olarak elde ettiği başarıya bakılarak şantaj potansiyeli kriterini sağladığı, dolayısıyla da -tartışmaya açık olmakla beraber- bu sayının altıya çıktığını söylemek mümkündür.

Emek ve Özgürlük İttifakının sistem karşıtı karakteri sınırlı çoğulluktan kutuplaşmış çoğulluğa evrimde önemli bir diğer emaredir. Hali hazırdaki marjinal konumu hasebiyle koalisyon potansiyeli düşükse de seçimsel taktik ve yönelimlerle -keza %10-11 civarındaki ulusal oy oranı da dikkate alındığında- şantaj potansiyeli yüksektir. Bu nedenle önceki seçimlerde ittifakın büyük ortağı DEM Partinin selefleri mecliste bulunmakla beraber koalisyon ve şantaj potansiyelleri düşük olup çoğunlukla sol bir parti olarak CHP ile yakın temas halinde olması nedeniyle muhalefetin iç yapısında tutarlılığı dikkate değer bir ölçüde dağıtmadığından parti sistemi açısından kutuplaşmış bir çoğulluktan bahsetmeyi güç kılmıştır.

Fakat 2023 seçimleriyle birlikte muhalefetin kutuplaşan iç yapısı ve bu seçimde DEM Partinin alternatif bir ittifak kurması dikkate alındığında sınırlı çoğulluğa engel olmayan mezkur istisnayı ortadan kaldırarak sistemin kutuplaşmış çoğulluğa evrildiğine yönelik

⁷¹⁹ Seçimlere katılımın düşüklüğü göz ardı edilmemelidir. 2023 seçimlerinde yurtiçinde kullanılan oy sayısı 60,7 milyonken; 2024 yerel seçimlerinde bu sayı 48,1 milyona kadar gerilemiştir. Sandığa gitmeyen 12,5 milyon seçmenin göz ardı edilemeyeceği açık olduğu kadar parti sisteminde bir kırılmaya işaret olduğunu iddia etmek mümkündür.

⁷²⁰ Yeniden Refah ve Türkiye İşçi Partilerinin geçerli parti sayılmaları sandalye sayıları mümkün görünmemektedir.

tespiti fazlasıyla kuvvetlendirmiştir. Mezkur partinin sistem karşıtı⁷²¹ karakteri de dikkate alınca sistemin kutuplaşmış bir çoğulluğa evrildiğine ilişkin şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Netice olarak incelenen dönemin genel özellikleri aşağıdaki tabloda görülecektir.⁷²²

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti ve İttifak Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
2018	<i>Cİ:</i> (=53,7) AKP (42,6) MHP (11,1) <i>Mİ:</i> (=34) ⁷²³ CHP (22,6) İP (10) <i>Diğer:</i> HDP (11,7)	=344 295 49 =189 146 43 67	=57,2 49,1 8,1 =31,4 24,3 7,1 11,1	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%10)	5 Geçerli Parti ve 2 İttifak	Sınırlı Çoğulluk ⁷²⁴	İttifaklı-Baskın Parti Sistemi
2023	<i>Cİ:</i> (=49,5) ⁷²⁵ AKP (35,6) MHP (10,1) YRP (2,8) <i>Mİ:</i> (=35) CHP (25,3) İP (9,7) <i>EÖİ:</i> (=10,6) YSP (8,8) TİP (1,8)	=323 268 50 5 =212 169 43 =65 61 4	=53,8 44,7 8,3 0,8 =35,3 28,1 7,2 =10,8 10,2 0,6	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%7)	5 Geçerli Parti ve 3 İttifak ⁷²⁶	Aşırı Çoğulluk	İttifaklı-Kutuplaşmış-Baskın Parti Sistemi
2024	<i>Cİ:</i> AKP MHP HÜDAPAR <i>EÖİ:</i> DEM TİP <i>İttifaksız Partiler:</i> CHP İP SP DEVA YRP ⁷²⁷	=319 265 50 4 =60 57 3 =200 126 36 19 15 4	=53,2 44,2 8,3 0,7 =10 9,5 0,5 =33,3 21 6 3,1 2,5 0,7	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%7)	6 Geçerli Parti ve 2 İttifak	Aşırı Çoğulluk	İttifaklı-Kutuplaşmış-Baskın Parti Sistemi

⁷²¹ Sartori, mutlak bir karşıtlık aramamakta; sistemin meşruluğunu aşındırma yönünde bir tavır yeterlidir; Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 117-118.

⁷²² Tablonun 2018 seçimleriyle alakalı kısmının italik başlıkları haricinde kalan kısımları Çiçek'in, *2002-2018 Dönemi Genel Seçimleri* başlıklı tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu tablo için bkz. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", s. 72. Ayrıca geçerli partiler italik fontla vurgulanmıştır.

⁷²³ Saadet Partisi'nin %1,4'lük oyunun ilavesiyle %34'lük orana ulaşılmıştır.

⁷²⁴ Parti sisteminin aşırı çoğulluk hattında olup istisnaen sınırlı çoğulluk kabul edilmiştir.

⁷²⁵ BBP'nin %1'lik oyunun ilavesiyle %49,5'lik orana ulaşılmıştır.

⁷²⁶ Millet İttifakı seçim yenilgisi nedeniyle dağılmıştır.

Son olarak değişen hükümet sisteminin parti sistemine etkisi bağlamında hükümet sisteminin iki ayrı anayasal kuruma oy vermeleri parti sistemindeki geçerli parti sayısını artırmakta en önemli etkenlerden biri olduğu ifade edilebilir. Zira seçmenin oyunun iki kurum arasında ayrı partiye olacak şekilde ittifak içi yahut dışı oylarını kullanmaları söz konusu olabilir. Bu *split-ticket voting* olarak bilinir ve Türkçeye ayrık oy olarak tercüme edilebilir.⁷²⁸

Başkanlık sistemi iki ayrı kurum için oy hakkı sunması itibariyle ayrık oy kullanıma yapısal olarak olanak sağlarken ittifak sistemi ayrık oy eğilimini teşvik ettiği ileri sürülebilir. Zira seçmen kural olarak ayrık oy kullanmazken yani istisnaen ayrık oya başvururken ittifak-içi ayrık oy kullanımına seçmen hükümet içinde tezat oluşturmadan kendine daha yakın aday ve partiye oy verme imkanı yakalar. Dolayısıyla ittifaklı seçim sistemi ayrık oy kullanımını teşvik ederek geçerli parti sayısının artmasına uygun bir zemin sunar.

3.6.1.10. Genel Değerlendirme

Türk parti sisteminin yüz yıllık seyrine bakıldığında, özellikle -nispi temsilin benimsendiği- 1961 sonrasındaki gelişimi bizlere sınırlı ve aşırı çoğulluk arasında gidip gelen ve dönemden döneme çeşitli baskın merkez-sağ partilere şahit olunan bir tablo sunmaktadır. Her ne kadar hükümet sisteminin değişmesiyle seçmen davranışı ve parti sisteminde önemli değişimler cereyan ettiyse de Türk parti sisteminin müesses hale geldiği açıktır. Zira geçerli parti sayısı hiçbir zaman altıyı aşmamış; altı geçerli partiye ulaştığı dönemlerse 1973, 1977 ve 2023 seçimleri olmak üzere üç dönemle sınırlıdır. Haricinde geçerli parti sayısının dönemlere göre ortalaması, 1946-1960 dahil edilirse

---

⁷²⁷ 2024 yerel seçimlerinde üçüncü parti çıkması hasebiyle şantaj potansiyeli kriterini karşıladığı varsayımıyla geçerli parti olarak kabul edilmiştir. Yerel seçimlerdeki katılım sayısının 2023 genel seçimlerine kıyasla 12,5 milyon az olması ve haddizatında yerel seçimlerde seçmen davranışlarının daha pragmatik olmasından hareketle YRP'nin geçerli bir parti olmadığı da aynı şekilde ileri sürülmesi mümkündür.

⁷²⁸ Bu kavram oy bölmekle (*vote splitting*) karıştırılmamalıdır. Oy bölmek partilerin davranışlarına ilişkin ayrık oy seçmen davranışıdır.

3,6; edilmezse dörde tekabül etmektedir. Bu da ağırlığı sınırlı çoğulluk olmak üzere parti sisteminin atomize olmayan bir çok partililik üzerinde müesses hale geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Parti sisteminin geleceği ise bir süre kutuplaşmış çoğulluk seyrinde devam edeceğine işaret etmektedir. Zira 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci tura kalıp ilk turda yüzde beşlik bir oy kazanan milliyetçi aday ve partisi etrafında cereyan eden çeşitli siyasi pazarlık ve ittifak görüşmeleri, sair partilere ikinci tura kalan bir seçimin arifesinde şantaj ve koalisyon potansiyelinin çok daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu nedenle gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda çoğu partinin 2018 seçimlerinde olduğu gibi ittifak dahilinde de olsalar münferiden kendi Cumhurbaşkanı adaylarıyla seçime girmeleri kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Emek ve Özgürlük İttifakının kurmayları kendi adaylarıyla ilk tura katılmamalarının stratejik hata olduğunu beyan ederek bir sonraki seçimde Cumhurbaşkanlığı için kendi adaylarıyla seçime katılacaklarını ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde parti sisteminin kutuplaşmış yapısı bu yönde bir netice vermesi muhtemelken; milletvekili seçimlerinde ittifak yapılarının çeşitlenmesi, seçime ittifaksız bir şekilde girecek olan partilerin olması ve seçmenin ayırık oy kullanma eğiliminin artması gibi muhtemel durumlardan kaynaklı olarak meclis yapısının ciddi anlamda kutuplaşmış bir yapıya evrileceği beklenmektedir. Fakat Latin Amerika'nın muhtelif çok-partili başkanlık sistemi örneklerinde gözlemlendiği üzere⁷²⁹ başkan ve partisi yalnız başına yürütmeyi işgal edeceğinden ve yürütmenin yetkileri çok geniş olduğundan kutuplaşmış bir meclis yapısında daimi ittifak ve/veya dönemsel yasama koalisyonları kurmak zor olmayacaktır.

Bununla birlikte her ne kadar parti sistemi kutuplaşmış çoğulluğa evrilmişse de CHP giderek marjinal sol eğilim ve tavırlarını terk ederek günbegün daha da popülist bir

---

⁷²⁹ Özsoy Boyunsuz, "Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri", s. 27.

merkez siyaset hattına yaklaştığı gözlemlenmektedir. Bu da kutuplaşmış çoğulluğun merkezde yığılma özelliğine işaret eder mahiyettedir.⁷³⁰

Netice olarak Türk parti sisteminin genel seyri şu şekilde özetlenebilir:

Dönem	Ortalama Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü	Seçim Sistemi
1923-1946	1	Tek-Parti Sistemi	Otoriter Tek-Parti Sistemi	–
1946-1960	2	Saf İki-Parti Sistemi	<i>Aşırı</i> -Baskın Parti Sistemi	Liste Usulü Çoğunluk
1961-1971	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- <i>İstidatlı</i> Partili İlimli Çoğulluk	Üç Ayrı Nispi Temsil Sistemi ⁷³¹
1973-1980	6	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk	Barajsız D'Hondt
1983-1995	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- <i>İstidatlı</i> Partili İlimli Çoğulluk	Çifte Barajlı D'Hondt
1995-2002	5	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk	Ülke Barajlı D'Hondt
2002-2018	3	Sınırlı Çoğulluk ⁷³²	Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı D'Hondt
2018-2023	5	Sınırlı Çoğulluk	<i>İttifaklı</i> -Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı- <i>İttifaklı</i> D'Hondt
2023-	6	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	<i>İttifaklı</i> - <i>Kutuplaşmış</i> -Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı- <i>İttifaklı</i> D'Hondt

⁷³⁰ Sartori, **Parties and Party Systems**, s. 119-120.

⁷³¹ Bunlar sırasıyla çevre barajlı d'Hondt, milli bakiye ve barajsız d'Hondt şeklindedir.

⁷³² 2002 seçimlerinin netice verdiği saf iki-parti sistemi istisna tutulmuştur.

3.6.2. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Kuvvetler Ayrılığı Kurgusu

2017 Anayasa Değişikliği ile parlamenter sistem, başkanlık sistemi özellikleri taşıyan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle ikame edilmiştir.⁷³³ Değişikliğin en belirgin neticesi iki başlı yürütme yerine tek başlı bir yürütmeye yer verilmiş olmasıdır (AY m. 8). Yine buna bağlı olarak Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, yasama onayı olmaksızın doğrudan Cumhurbaşkanınca atanmaktadır (AY m. 106/4).

Başkanlık sistemleri için ideal ölçü olarak ele alınan ABD başkanlık sisteminde, parlamenter sistemlerin aksine başkanının yasama organını tek taraflı feshedebilme yetkisine yer verilmemiştir. Böyle bir yetkinin başkanlık sisteminde açıkça bir dengesizlik oluşturacağı aşıkardır. Ancak fesihden farklı bir müessese olarak seçimlerin yenilenmesi,⁷³⁴ mevcut hükümet sistemimizde her iki erke verilmiş bir yetki olup (AY m. 116) tek taraflı feshin denge bozan mahiyetini ortadan kaldırdığı; yani iki erke de tanınmış olması hasebiyle dengeleyici olacağı böylece anayasal krizleri aşmak adına denge-denetim vasıtası olarak işlev göreceği ifade edilmiştir.⁷³⁵

Bütçe belirleme usulü erkler-arası ilişkilerde tarihî açıdan merkezî bir yer edine gelmiştir. Öyle ki bütçe belirleme yetkisi yasama mercileri için varoluşsal bir önem arz etmektedir.⁷³⁶ 2017 Anayasa Değişikliğiyle bu önemli yetki açısından yasama, büyük ölçüde yoksun bırakılmıştır. Zira değişiklik çerçevesinde bütçe kanunu geçmediği hallerde geçici bütçe, o da kabul edilmediği takdirde yeni bütçe kanunu çıkarılana kadar bir önceki senenin bütçesi enflasyon değerlendirme oranı doğrultusunda uygulanmaya devam edecektir (AY m. 161). Bu özünde yasamayı yürütme karşısındaki en güçlü

⁷³³ 2017 değişiklikleriyle getirilen sistemin başkanlık olarak adlandırılmayacağı, sistemin içinde ABD başkanlık sisteminden oldukça önemli hususlarda sapmalar olmasından kaynaklı olarak karma hükümet sistemi, başkancı sistem ve *neverland (hiçistan)* sistemi gibi çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır.

⁷³⁴ Erken seçim kararı, seçimlerin yenilenmesi ve fesih kavramlarına ilişkin tartışmalara yönelik daha ileri bir okuma için bkz. Kemal Gözler, **Referandumdan Önce, Referandumdan Sonra**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 4-34. Gözler eserinde “fesih” ile anayasa değişikliğinde düzenlenen “seçimlerin yenilenmesi” kavramlarının aynı şeyi ifade ettiklerini ileri sürmektedir. Halbuki iki kavram arasında temel bir fark mevcuttur.

⁷³⁵ Bu yazarların argümanlarına ilişkin bkz. Feyza Merve Seyhan, **Türkiye’de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 272-274.

⁷³⁶ Parlatonun doğuşu, temsilsiz vergi olmaz ilkesi ve bütçenin doğuşu için bkz. Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, s. 825-832.

pazarlık aracını yani denge-denetim vasıtasını kadük hale getirmektedir. Yasamanın bütçe hususunda son sözü söyleyemediği bir anayasal çerçevede gerçek bir kuvvetler ayrılığından bahsetmek fevkalade güçtür.

Başkana tanılan kararname yetkisi de erkler-arası önemli bir kesişime tekabül etmektedir. Mevcut kararname yetkisi hakkında Cumhurbaşkanının ülkeyi kararname ile yönetmeye kalkışarak yasama organını işlevsiz bırakacağı, böylece yasamanın genelliğinin açıkça ortadan kalkacağı hususlarında çeşitli eleştiriler getirilmiştir.⁷³⁷ Eleştirilere hak vermek pek mümkün değildir. Zira meclisin kanun çıkarmasıyla olağan kararnamelerin hükümsüz hale geleceği açıkça düzenlenmiştir (AY m. 104/16). Burada esas sorun yasamanın açıkça düzenleme yapmadığı bir alana ilişkin çıkarılan kararnamelerin yasama organı başarılı bir şekilde kanun çıkarana değin uygulanmasının sakıncalıdır. Bir diğer mahsur ise birleşik hükümet döneminde yasamanın tümüyle etkisiz kılınarak kararnamelerle gerekli düzenleyici işlemlerin yapılmasıdır.

Erkler-arası bir diğer tarihî denge-denetim vasıtası veto hakkıdır. Özellikle başkanlık sistemlerinde başkana güçleştirici veto hakkı tanınarak kuvvetler ayrılığı katılığı artırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim 2017 değişiklikleriyle birlikte Cumhurbaşkanına bu yönde güçleştirici veto hakkı verilmiştir.⁷³⁸ Buna göre yasama tarafından kabul edilen bir kanunu Cumhurbaşkanı Meclis'e geri gönderebilir ve geri gönderilen kanun üye tam sayısının salt çoğunluğuyla ancak tekrar kabul edilebilir.⁷³⁹ Ayrıca kanunda bir değişiklik yapılmışsa tekrar Meclis'e gönderebilecektir (AY m. 89/3).

⁷³⁷ Bu eleştirilere ek olarak Gözler, 2017 değişikliğiyle Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine mahfuz bir alan oluşturulduğunu iddia etmektedir, bkz. Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2019, s. 931-935. Buna karşın Özbudun, Fendoğlu ve Güller başta olmak üzere kimi yazarlar mahfuz bir alanın olmadığını, yasamanın genelliği ilkesinin halen yürürlükte olduğunu ve kanunlarla Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin ilga edilebileceği açıkça düzenlendiğinden bir mahfuz alandan bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir; Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 250-252; Hasan Tahsin Fendoğlu, "Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri Mahfuz Düzenleme Alanı mıdır?", **Ankara Barosu Dergisi**, No: 3, 2019; Abdülsamet Güller, "2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Ait Mahfuz Alan Meselesi", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 23, No: 3, 2021, s. 943-966. Ayrıca bkz. Abdülsamet Güller, **Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Türkiye ve Fransa Mukayesesi**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020, s. 164-166, 237-263.

⁷³⁸ Ertaş, **Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler**, s. 223.

⁷³⁹ Bu açıdan ABD başkanlık sistemine nispetle daha az güçleştirici bir veto hakkı tanınmıştır.

3.6.3. Türk Parti Sisteminin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi

Yeni hükümet sisteminin kurduğu denge-denetim sisteminin anayasal çerçevede düzenlendiği haliyle işlemesi, bölünmüş hükümetin varlığına bağlıdır. Aksi halde yani birleşik hükümet döneminde yasama erkine tahsis edilen denetim vasıtaları fiilen işlevsiz hale gelecektir. Başkan ve yasama çoğunluğu aynı parti yahut ittifaktan olduğu takdirde, parlamenter gelenekten tevarüs edilen katı parti disiplininin⁷⁴⁰ birleşik hükümeti pekiştirici etkisiyle yasama ve yürütme erkleri tek parti veya ittifakta hatta tek zümre (parti oligarşisi) yahut şahısta (başkanda) birleşerek kuvvetler ayrılığını fiiliyatta kadük hale getirecektir.⁷⁴¹ Bu ise sert kuvvetler ayrılığının aşılacak katı bir kuvvetler birliğinin açığa çıkması demektir. Zira parlamenter sistemlerdeki yasama-yürütme özdeşliğinin başkanlık rejimlerine göre daha ılımlı olma eğilimi unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle başkanlık rejimlerinde gerçekleşecek yasama-yürütme özdeşliği parlamenter sistemlere nispetle daha katı ve tehlikeli olma potansiyeli taşımaktadır.⁷⁴² Mevcut anayasal çerçevedeki yürütme lehine erkler-arası etkileşim kurgusu bu genel tehlikeyle birleşince daha büyük bir sorun haline almaktadır.

Gerçekten de mevcut anayasal çerçevedeki denge-denetim araçlarının kazanması parti sisteminin birleşik hükümeti netice vermemesine bağlıdır. Fakat mevcut parti sistemi yani ittifaklı-baskın parti sistemi birleşik hükümeti tesis ettiğinden kuvvetlerin birbirlerini dengelemelerine herhangi bir imkan ve anlam kalmamaktadır. Zira mevcut

⁷⁴⁰ Parti/oy disiplininin büyük ölçüde seçim ve parti sisteminin bileşik bir neticesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

⁷⁴¹ Benzer bir durum katı parti disiplininin hakim olduğu parlamenter sistemler dahilinde meclis çoğunluğuna sahip parti veya koalisyon açısından da söz konusudur. Fakat burada gerçekleşecek kuvvet birleşmesi daha ziyade parti veya koalisyon nezdinde olacaktır. Halbuki başkanlık sistemlerinde parti nezdinde oligarşik bir birleşme olmaktan ziyade başkan nezdinde iktidarın şahsileşmesi eğilimi söz konusudur. Bu durum büyük ölçüde parti disiplininden kaynaklıdır. Zira parti disiplini olmadığı takdirde yasamanın mensupları partilerinin yönlendirmesi ve baskısı altında kalmayarak bağımsız hareket edecektir. Fakat partileri doğuran da esasen bir zümre olarak yasama çoğunluğuna hakim olabilmek dolayısıyla da iktidarı ele geçirmektir. Buna matufen kimi yazarlar, parlamenter sistemler açısından parti disiplininin bir erdem olarak görmektedir; örnek olarak bkz. Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 116-118. Gardbaum, yakın zamanlara kadar iki-parti sistemlerinde yasama ve yürütme bakımından özdeş ve etkin bir hükümetin genellikle bir güç -ve erdem- olarak görülürken son zamanlarda yürütmede parti temelli güç yoğunlaşmasını bir sorun olarak görülmeye başlandığını ifade etmektedir; Gardbaum, “Parties, Voting Systems and the Separation of Powers”, s. 262.

⁷⁴² Bununla birlikte Gardbaum, en yoğun kuvvet özdeşliğinin iki partili yarı başkanlık sistemlerinde olduğunu, sonra iki partili parlamenter sistemlerde ve en az iki partili başkanlık sistemlerinde olduğunu ifade etmektedir; bkz. Gardbaum, **a.g.e.**, s. 260.

kapalı listeli nispi temsil sisteminin koruduğu parti disiplini gerçeği ABD'nin aksine yasamanın özerk hareket kabiliyetini neredeyse tümüyle ortadan kaldırarak yasama ile yürütme arasında kuvvetli bir birleşme sağlamaktadır. Bu birleşme ise yönetimde keyfilik potansiyeline ziyadesiyle kapı aralamaktadır.

Bununla birlikte yeni hükümet sistemi, başkanlık sistemlerinin belirgin bir özelliği olan seçmenin ayrık oy kullanma imkanını doğurmuştur.⁷⁴³ İttifaklı seçim sistemi ise seçmeni daha yaygın olarak ayrık oy kullanmaya teşvik edici bir mahiyet arz etmektedir. Zira seçmen, oyunu ittifak içinde ayırmaktan ittifak-dışı ayırmaya nispetle daha az çekinecektir. Bu eğilimin artış göstermesiyle meclis yapısında parti çeşitliliği artacak ve yasama çoğunluğunun münferiden bir partide bulunma ihtimali zorlaşacaktır. Bu da kuvvetlerin en azından tek bir partinin elinde birleşme ihtimalini zorlaştıracaktır.

Yine de kuvvetli bir bütünleşmenin söz konusu olduğu -Cumhur İttifakı gibi- bir ittifakın yasama çoğunluğunu kazanması halinde kuvvetlerin parti uhdesinde değilse de ittifak nezdinde kuvvetlerin birleşeceği açıktır. Böylece ittifak ortakları güçleri nispetinde hükümette bulunacaktır. Bununla birlikte yasamanın en az beşte ikisine sahip olmayan bir iktidar partisinin iktidarını kaybetmesi imkan dahilindedir. Zira meclis, üye tam sayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimleri yenileme kararı alabileceğinden bu çoğunluğu tesis etmek üzere yeterli bir çoğunluğun bir araya gelmesi başkanın görevine -seçilemediği takdirde- son vermek demektir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi dahilinde bir başkanın iktidarının teminatı, bir ittifakla da olsa meclis çoğunluğunun en az beşte ikisini uhdesinde tutmaktır.

Diğer yandan yasama yetkisini temin etmek istiyorsa yasama çoğunluğunu -kendi teşkil edemiyorsa- ittifakla yanına çekmesi gerekecektir. Bu da mezkur asgari beşte ikilik orana (240 sandalyeye tekabül eder) onda birlik -yani 60 sandalyelik- bir ilaveye daha ihtiyacı olacağı anlamına gelmektedir. Aksi halde yasamanın yetkilerini aleyhine işlemesi mümkündür. Halihazırdaki ittifaklı-baskın parti sistemi bu ihtimalleri şuan için göz ardı ettiriyorsa da bu durumlar imkan dahilindedir.

---

⁷⁴³ Parlamenter sistemlerde oy pusulasının tek olması bu ihtimali açıkça imkansız hale getirmektedir.

Bununla birlikte ittifak sisteminin belirli ölçüde kuvvetlerin birleşmesini sınırlandırdığı da ileri sürülebilir. Zira ittifaklar koalisyonlar kadar kırılğan olmasalar da iki veya daha fazla siyasi eğilimi ihtiva ettiğinden dağılmaları söz konusu olabileceği gibi dağılmaması adına ortakların belirli dengeleri gözetmelerini gerekli hale getirmektedir. Böylece birleşik hükümet döneminde kuvvetlerin dengesi belirli bir ölçüde ittifak ortaklarının sınırlarına kaymaktadır.

Netice olarak -çeşitli açılardan yetersizlikleri olmakla beraber- mevcut anayasal çerçevedeki kuvvetlerin denge-denetim araçları halihazırdaki parti sistemi vasıtasıyla aşılmakta ve dolayısıyla anayasal çerçevenin kuvvetler ayrılığına yönelik hükümleri “*kağıttan birer engel*” haline gelmektedir. Daha öz bir ifadeyle birleşik hükümet tesis edilerek kuvvetler birleşmektedir. Bu birleşmenin mutlaklığı, parti sisteminin ittifaklı yapısından hareketle müttefikler-arası ilişkilere bağlı hale gelmektedir. Şayet müttefiklerin ittifakı kuvvetliyse birleşme mutlaklaşır; değilse mutlaklık seyrelecektir.

SONUÇ

İfade edildiği üzere, partilerin siyasal alanda temayüz etmesiyle birlikte hükümet sistemleri ve kuvvetler ayrılığına ilişkin klasik kategori ve anlatılar büyük ölçüde geçerlilikleri sorgulanır hale gelmiştir. Bu nedenle seçim, hükümet ve parti sistemleri bir bütün olarak uyum ve ahenk içinde kurgulanmadığı takdirde kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmaları arzu edilen şekliyle işlerlik kazanamayacaktır. Bu uyumsuzluk ya yıkıcı bir kuvvetler ayrılığına neden olan bölünmüş hükümeti ya da aşırı kuvvet yoğunlaşmasını netice veren bir kuvvetler birliği mahiyetindeki birleşik hükümeti ortaya çıkaracaktır. Bu ise kuvvetler ayrılığının en az iki farklı işleyiş sergileyebileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla anayasal çerçevedeki hükümet sisteminde ifade bulan kuvvet taksimatı ve denge-denetim kurgusunun izafi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu izafiyetin en bariz ortaya çıktığı örnek ABD başkanlık sistemidir. ABD kuvvetler ayrılığı rejimi bariz şekilde bölünmüş ve birleşik hükümet olarak iki şekilde işlemektedir. Diğer yandan İngiltere örneğine bakıldığında varsayılan kuvvetler ayrılığı parti sisteminin bir neticesi olarak yasama-yürütme düzeyinde neredeyse hiç gerçekleşmemektedir. Türkiye’de ise mevcut baskın parti sistemi halihazırdaki görece zayıf kuvvetler ayrılığı kurgusunu tümüyle birleştirmektedir. Fakat olası bir bölünmüş hükümet döneminde bu birleşmenin sert bir ayrılığı netice vereceği de açıktır.

Bu somut örnekler çerçevesinde söz konusu izafiyet daha da muayyen hale gelmektedir. Bu sebeple kuvvetler ayrılığının parti sisteminden kaynaklı bu izafiyet dikkate alınmadan hükümet sistemleri ve kuvvetler ayrılığının pratik kapsamının doğru anlaşılamayacağı ve kuvvetler ayrılığının işlevlerini kurgulandığı şekliyle gerçekleştiremeyeceği açıktır. Bu ise anayasal tasarım konusunda başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter sistem yönündeki klasik üçlü tasniften hareketle cereyan eden başlık tartışmalarının ötesine geçilerek kurumlar sistemine ilişkin tahlillere parti sistemi etkenin katılmasının hayatiğini göstermektedir.

Bu hususa ışık tutmak üzere tezde parti sistemlerinin çeşitli ideal tipleri tespit edilmiş ve tasnif dahilinde sıralanmıştır. Bu tasnife dahil olan kategorilerin seçim sistemleriyle ilişkisine dikkat çekilerek muhtelif yazar ve eserler ekseninde kuvvetler ayrılığıyla seçim-parti sisteminin etkileşimi üzerinde durulmuştur. Böylece seçim, hükümet ve parti sistemlerinin bileşik etkisi belirli ölçüde aydınlatılmıştır. Tez dahilinde saptanan başlıca iki tespit, anayasal çerçevede tesis edilen kuvvetler ayrılığı rejiminin mutlak olmadığı ve parti sisteminin mahiyetine bağlı olarak muhtelif tezahürlerinin olduğudur.

Bunun dışında en yaygın ve kapsamlı parti sistemi tasnifi olan Sartori'nin taksonomisinde iki-parti sistemi özelinde bir yığılmanın olduğu bu yönde ilave kategoriler olarak saf, sınırlı ve destekli iki-parti sistemi kategorilerinin eklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Keza -Demokrat Parti tecrübesinden hareketle- baskın partilere ilave bir kategori olarak aşırı-baskın parti sisteminin eklenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte baskın-istidatlı parti sistemleri başlığını ortaya koyarak baskınlık vasfını kazanma potansiyeli taşıyan yani birleşik hükümet tesis eden parti sistemlerinin bir tür olarak kategori eksikliği giderilmiştir. Ayrıca seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerinde -geçerli parti sayısı bakımından- azaltıcı etkiye neden olabileceği gibi parti sisteminin yapısallığının da bu azaltıcı etkinin düzeyini etkileyebileceğine dikkat çekilmiştir.

Öte yandan kuvvetler ayrılığının tarihsel gelişiminde İngiltere'nin merkezi bir yeri olduğu ve siyasi partilerin ilk gün yüzüne çıktığı yerin yine İngiltere -ve akabinde ABD- olmasının kuvvetler ayrılığının süregelen anlatısıyla fiiliyatın arasında bir makasın zamanla oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Bu minvalde klasik kuvvetler ayrılığının en başat örneği olan ABD başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığının pratikte büyük ölçüde işlemediği partiler ayrılığı kuramı ekseninde ortaya konulmuştur. Bu kuramın genelleştirilmesiyle hükümet sistemi kategorilerinde müstakilen seçim-parti sisteminin kuvvetler ayrılığı üzerindeki olası etkileri aktarılmış ve değerlendirme kısmında aktarımda bulunan eserlerde eksik kalan hususlar ikmal edilerek konu hakkında temel çıkarımlar bir tablo dahilinde özetlenmiştir.

Bu tabloda baskın parti, saf ve sınırlı iki-parti, destekli iki-parti, ılımlı çoğulluk, kutuplaşmış çoğulluk sistemlerinin parlamenter, yarı-başkanlık ve başkanlık sistemlerine muhtemel etkileri muhtasar bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde geçerli parti sayısında artış oldukça hükümet sistemlerinin doğal olarak bölünmüş hükümete evrildiği aksine azaldığında birleşik hükümete elverişli hale geldiği tespit edilmiştir. Diğer yandan parti sisteminin hükümetin birleşik veya bölünmüş olmasını netice vermesine bağlı olarak hükümet yapısı ve istikrarına çeşitli etkilerine de yer verilmiştir.

Son kısımda Türk parti sistemi ele alınmış; bu doğrultuda parti sisteminin tarihî gelişimi Otoriter Tek-Parti Dönemi (1923-1946), Aşırı-Baskın Parti Dönemi (1946-1960), I. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1961-1973), I. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1973-1980), II. Sınırlı Çoğulluk Dönemi (1983-1995), II. Kutuplaşmış Çoğulluk Dönemi (1995-2002), Baskın Parti Dönemi (2002-2018), *İttifaklı*-Baskın Parti Dönemi (2018-) şeklinde dönemlendirilmiştir.

Bu dönemlendirmenin akabinde mevcut anayasal çerçevede ifade bulan önemli denge-denetim vasıtalarına değinilmiştir. Buna göre yürütmenin tek başlılığı, seçimlerin her iki erk tarafından da yenilenebilmesi, yürütmenin düzenleyici işlemleri ve güçleştirici veto gibi çeşitli hususlar zikredilmiştir. Nihayet mevcut parti sisteminin kuvvetler ayrılığına etkisi ele alınmış, bu minvalde parti sisteminin birleşik hükümet tesis ettiği ve bu yolla kuvvetlerin önemli ölçüde başkanın uhdesinde birleştiği sonucuna varılmıştır. Fakat mevcut parti sisteminin ittifaklı mahiyetinin bir neticesi olarak kuvvetlerin birleşmesinin mutlaklaşması müttefiklerin ilişkilerine bağlı olduğu şerhi de düşünülmüştür.

Netice olarak kuvvetler ayrılığı kuramının ister klasik anlatısı isterse de modern anlatısı esas alınsın parti sistemleri faktörü değerlendirmeye alınmadığı sürece kuvvetler ayrılığı hakkında yapılacak tespitlerin eksik, nakıs ve hatta yanlış yönlendirmelere sebebiyet vereceği neticesine varılmıştır. Bu nedenle özellikle anayasal tasarım süreçlerinde seçim, hükümet ve parti sistemi faktörleri birlikte değerlendirmeye alınmadığı takdirde ortaya çıkacak sonuçların anayasal kurgunun aksi yönünde olması kuvvetle

muhtemeldir. Bu aksi yöndeki eğilimler kuvvetlerin birleşmesi yahut çatışması yelpazesinde muhtelif şekilde tezahür edecektir. Netice olarak anayasa hukuku literatüründe uzun süredir gerekli ilgiyi görememiş olan parti sistemi faktörü ilgili araştırmalarda gereken dikkat gösterilerek anayasal tasarım süreçlerinde daha sağlıklı sonuçların elde edilmesi için hayati olduğu ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ackerman, Bruce: “The New Separation of Powers”, **Harvard Law Review**, C. 113, No: 3, 2000, s. 633-729.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 8. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2020.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Levent Köker: **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 9. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2020.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Filiz Zabcı, Reyda Ergün: **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, 3. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2017.
- Akartürk, Ekrem Ali: **Parlamente Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri: Parlamento Hükümet Yapıları ve Parti Sistemleri Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Akbulut, Örsan Ö.: **Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi**, Ankara, TODAİE, 2007.
- Alatlı, Alev: **Batı’ya Yön Veren Metinler III**, 3. bs, İstanbul, Kapı Yayınları, 2021.
- Allardt, Erik: “Types of Protest and Alienation”, **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970, s. 45-63.
- Almond, Gabriel A.: “Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics”, **The Politics of the Developing Areas**, ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman, 5. bs, New Jersey, Princeton University Press, 1966, s. 3-64.

Althusser, Louis: **Montesquieu: Siyaset ve Tarih**, 2. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2018.

Anayurt, Ömer: **Anayasa Hukuku: Genel Kısım**, 2. bs, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.

Aristoteles: **Politika**, çev. Özgüç Orhan, 2. bs, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2020.

Aristotle: **Politics**, ed. Jonathan Barnes, Princeton, Princeton University Press, 2016.

Arslan, Ahmet: **İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles**, 9. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.

Aslan, Emine: “Türkiye’nin Yeni Hükümet Sisteminin Parti Sistemine Etkisi”, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Bagehot, Walter: **The English Constitution**, ed. Miles Taylor, New York, Oxford University Press, 2001.

Ball, Alan R.: **British Political Parties: The Emergence of a Modern Party System**, 2. bs, London, Macmillan Education, 1987.

Bardi, Luciano, Peter Mair: “The Parameters of Party Systems”, **Party Politics**, C. 14, No: 2, 2008, s. 147-166.

Belloc, Hilaire, Cecil Chesterton: **The Party System**, Norfolk, VA, IHS Press, 2007.

Benoit, Kenneth: “Duverger’s Law and the Study of Electoral Systems”, **French Politics**, C. 4, 2006, s. 69-83.

Bloch, Marc: **Feodal Toplum**, 6. bs, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2019.

Blondel, Jean: "Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies", **Canadian Journal of Political Science**, C. 1, No: 2, 1968, s. 180-203.

Bogdanor, Vernon: "Conclusion", **Democracy and Elections: Electoral Systems and Their Political Consequences**, ed. Vernon Bogdanor, David Butler, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Brant, Irving: **James Madison: Father of the Constitution, 1787-1800**, Michigan, Bobbs-Merrill, 1950.

Bredemeier, Harry C., Richard M. Stephenson: **The Analysis of Social Systems**, New York, Holt, 1962.

Bryce, James: **Amerikan Siyasi Rejimi**, çev. Türkkaya Ataöv, Arif Payaslıoğlu, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1962.

———: **The American Commonwealth**, 2 cilt, C. 1, Indianapolis, Liberty Fund, 1995.

———: **The American Commonwealth**, 2 cilt, C. 2, Indianapolis, Liberty Fund, 1995.

———: "The Predictions of Hamilton and Tocqueville", **The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science**, ed. Herbert B. Adams, 5, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1887, s. 327-381.

Cameron, Charles M.: **Veto Bargaining: Presidents and the Politics of Negative Power**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Caramani, Daniele: **The Europeanization of Politics: The Formation of a European Electorate and Party System in Historical Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2015.

Carolan, Eoin: **New Separation of Powers: A Theory for the Modern State**, Oxford, Oxford University Press, 2009.

“Chapter V”, **The Edinburgh Annual Register For 1811**, C. 4, No: 1, 1813, s. 115-139.

Chinard, Gilbert: “Polybius and the American Constitution”, **Journal of the History of Ideas**, C. 1, No: 1, 1940, s. 38-58.

Cicero: **Devlet Üzerine (De Re Publica)**, çev. C. Cengiz Çevik, 3. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2019.

Coleman, James S.: “The Politics of Sub-Saharan Africa”, **The Politics of the Developing Areas**, ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman, 5. bs, New Jersey, Princeton University Press, 1966, s. 247-368.

Coleman, John J.: “Unified Government, Divided Government, and Party Responsiveness”, **American Political Science Review**, C. 93, No: 4, 1999, s. 821-835.

Comninel, George C.: “English Feudalism and the Origins of Capitalism”, **The Journal of Peasant Studies**, C. 27, No: 4, 2000, s. 1-53.

Cook, Chris, John Stevenson: **A History of British Elections Since 1689**, New York, Routledge, 2014.

Cox, Gary W.: **Making Votes Count: Strategic Coordination in the World Electoral Systems**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Çevik, C. Cengiz: **Roma’da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi**, İstanbul, İthaki Yayınları, 2019.

Çiçek, Atıl C.: “Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye”, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, ed. Adem Çelik, Berkan Hamdemir, Atıl C. Çiçek, Ankara, Gece Akademi, 2018, s. 47-79.

Dahl, Robert A.: “Patterns of Oppositions”, **Political Oppositions in Western Democracies**, ed. Robert A. Dahl, New Haven, Yale University Press, 1966, s. 332-347.

Demirel, Ahmet: **Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Deschouwer, Kris: “Patterns of Participation and Competition in Belgium”, **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gorrdon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 28-41.

Donovan, Mark: “Party Strategy and Centre Domination in Italy”, **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gorrdon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 114-128.

Dunleavy, Patrick, Françoise Boucek: “Constructing The Number of Parties”, **Party Politics**, C. 9, No: 3, 2003, s. 291-315.

Duverger, Maurice: “Duverger’s Law: Forty Years Later”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003, s. 69-84.

———: “La Sociologie des Partis Politiques”, C. 11, **Traité de Sociologie**, ed. Georges Gurvitch, Paris, Presses Universitaires, 1960.

———: “Partis Politique”, C. 1945-1946, **Conferences du Lundi**, Bordeaux, Université de Bordeaux, 1946, C. 1945-1946, s. 21-32.

———: **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, 2. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

Elgie, Robert: “Tüm Yönleriyle Hükümet Sistemleri, Parti Siyaseti ve Kurumsal Mühendislik”, çev. Abdulkadir Saka, **Küresel Bakış**, No: 25, 2018, s. 21-33.

Epstein, Richard A.: “Why Parties and Powers Both Matter: A Separationist Response to Levinson and Pildes”, **Harvard Law Review Forum**, C. 119, 2006, s. 210-219.

Erdoğan, Mustafa: **Anayasal Demokrasi**, 13. bs, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2017.

Ertuş, Türker: **Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler**, 3. bs, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020.

Fendoğlu, Hasan Tahsin: **Anayasa Hukuku**, 8. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020.

———: “Cumhurbaşkanı Kararnameleri Mahfuz Düzenleme Alanı Mıdır?”, **Ankara Barosu Dergisi**, No: 3, 2019.

Flanagan, Scott C.: “The Index of Polarization”, **Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development**, ed. Gabriel A. Almond, Scott C. Flanagan, Robert J. Mundt, Boston, Little Brown, 1973, s. 682-684.

Gallagher Micheal, Paul Mitchell, (ed.): **The Politics of Electoral Systems**, New York, Oxford University Press, 2005.

Gardbaum, Stephen: “Political Parties, Voting Systems, and the Separation of Powers”, **The American Journal of Comparative Law**, C. 65, No: 2, 2017, s. 229-264.

———: “Separation of Powers and the Growth of Judicial Review in Established Democracies (or Why Has the Model of Legislative Supremacy Mostly Been

Withdrawn From Sale?)”, **The American Journal of Comparative Law**, C. 62, No: 3, 2014, s. 613-639.

Goloso, Grigori V.: “Party System Classification: A Methodological Inquiry”, **Party Politics**, C. 17, No: 5, 2010, s. 539-560.

———: “The Effective Number of Parties: A New Approach”, **Party Politics**, C. 16, No: 2, 2010, s. 171-192.

Goodin Robert, (ed.): **The Oxford Handbook of Political Science**, Oxford University Press, 2011.

Goldsworthy, Jeffrey: **Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Gözler, Kemal: **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, 2. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2020.

———: **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998.

Green, Peter: **Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age**, Berkley, University of California Press, 1993.

Greene, William: **An Oration on the Life and Character of John Quincy Adams**, Cincinnati, Cincinnati Chronicle Print, 1848.

Grofman, Bernard, Shaun Bowler, André Blais: “Introduction: Evidence for Duverger’s Law from Four Countries”, **Duverger’s Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United**

States, ed. Bernard Grofman, Shaun Bowler, André Blais, New York, Springer, 2009, s. 1-12.

Güller, Abdülsamet: “2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Ait Mahfuz Alan Meselesi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 23, No: 3, 2021, s. 943-966.

———: “Carl Schmitt’in Hukuk ve Politika Yaklaşımına Bir Bakış”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, No: 2, 2021, s. 597-613.

———: **Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Türkiye ve Fransa Mukayesesi**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020.

———: “Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 2, 2021, s. 1284-1314.

Hamilton, Alexander, James Madison, John Jay: **The Federalist**, ed. J.R. Pole, Indianapolis, Hackett Publishing, 2005.

Hill, Christopher: **Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi’nde Radikal Düşünceler**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

———: **İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi’ne 1530-1780**, çev. Lale Akalın, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.

———: **İngiltere’de Devrim Çağı 1603-1714**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Huntington, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968.

———: “Social and Institutional Dynamics of One-Party Systems”, **Authoritarian Politics in Modern Society**, ed. Samuel P. Huntington, Clement H. Moore, New York, Basic Books, 1970, s. 3-47.

Ingle, Stephen: **The British Party System: An Introduction**, 4. bs, New York, Routledge, 2008.

Jesse, Eckhard: **Elections: The Federal Republic of Germany in Comparison**, çev. Lindsay Batson, New York, St. Martin's, 1990.

Jupp, James: **Political Parties**, London, Routledge and Kegan & Paul, 1968.

Kammen, Michael: **A Machine That Would Go of Itself: The Constitution in American Culture**, 3. bs, New Jersey, Transaction Publishers, 2009.

Kapani, Münci: **Politika Bilimine Giriş**, 39. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2015.

Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 11. bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021.

———: **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, çev. Ceren Elitez, 10. bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2021.

Keat, Russy, John Urry: **Bilim Olarak Sosyal Teori**, çev. Nilgün Çelebi, 3. bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2016.

Kelly, Sean Q.: “Divided We Govern?: A Reassessment”, **Polity**, C. 25, No: 3, 1993, s. 475-484.

- Kethüda, Enes: “Parti Disiplini - Hükümet Sistemi İlişkisi”, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kim, Andrew: “Appropriation of Polybius and Cicero in the Constitutional Theory of John Adams”, Waterloo, University of Waterloo, Yüksek Lisans Araştırma Makalesi Tezi, 2017.
- Kitschelt, Herbert: “Party Systems”, **The Oxford Handbook of Political Science**, ed. Robert Goodin, Oxford University Press, 2011, s. 617-647.
- Laakso, Markku, Rein Taagepera: “‘Effective’ Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe”, **Comparative Political Studies**, C. 12, No: 1, 1979, s. 3-27.
- Landau, David: “Can Constitutions Fix Party System Breakdowns?: A Skeptical View”, **Constitutionalism and a Right to Effective Government?**, ed. Vicki C. Jackson, Yasmin Dawood, Cambridge, Cambridge University Press, 2022, s. 223-234.
- LaPalombara, Joseph, Myron Weiner: “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, ed. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 3-42.
- Lavau, G. E.: **Partis Politiques et Réalités Sociales**, Paris, A. Colin, 1953.
- Levinson, Daryl J., Richard H. Pildes: “Separation of Parties, Not Powers”, **Harvard Law Review**, C. 119, No: 8, 2006, s. 2311-2386.
- Lijphart, Arend: **Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, 1. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 1984.

———: **Demokrasi Modelleri**, çev. Güneş Ayas, Utku U. Bulsun, 2. bs, İstanbul, İthaki Yayınları, 2016.

———: **Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990**, Oxford, Oxford University Press, 1994.

———: “Typologies of Democratic Systems”, **Comparative Political Studies**, C. 1, No: 1, 1968, s. 3-44.

Linz, Juan J.: **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, 2. bs, Ankara, Liberte Yayınları, 2008.

Lipset, Seymour M., Stein Rokkan: “Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction”, **Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives**, ed. Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, New York, The Free Press, 1967, s. 1-64.

Lloyd, Marshall D.: “Polybius and the Founding Fathers: The Separation of Powers”, Virginia, Mary Washington College, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Locke, John: **Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration**, ed. Ian Shapiro, New York, Yale University Press, 2003.

———: **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, çev. Fahri Bakırcı, 2. bs, Ankara, Ebabil Yayınları, 2012.

Lorwin, Val R.: “Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in Smaller European Democracies”, **Comparative Politics**, C. 3, No: 2, 1971, s. 141-175.

- Lovink, J.A.A.: "On Analysing the Impact of the Electoral System on the Party System in Canada", **Canadian Journal of Political Science**, C. 3, No: 4, 1970, s. 497-516.
- Luther, Kurt R.: "Dimensions of Party System Change: The Case of Austria", **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gorddon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 3-27.
- Machin, Howard: "Stages and Dynamics in the Evolution of the French Party System", **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gorddon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 59-81.
- Mackenzie, W.J.M.: "The Export of Electoral Systems", **Political Studies**, C. 5, 1957, s. 240-257.
- Macridis, Roy C.: "Introduction", **Political Parties: Contemporary Trends and Ideas**, ed. Roy C. Macridis, New York, Harper & Row, 1967.
- Mainwaring, Scott: **Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil**, Stanford, Stanford University Press, 1999.
- Mainwaring, Scott, Timothy R. Scully: "Introduction: Party Systems in Latin America", **Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America**, ed. Scott Mainwaring, Timothy R. Scully, Stanford, Stanford University Press, 1995, s. 1-34.
- Mair, Peter: "Comparing Party Systems", **Comparing Democracies 2**, ed. Lawrence LeDuc, Ricahrd G. Niemi, Pippa Norris, London, Sage Publications, 2002, s. 88-107.
- : "Continuity, Change and the Vulnerability of Party", **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gorddon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 169-187.

———: “Ireland: From Predominance to Moderate Pluralism, and Back Again?”, **Understanding Party System Change in Western Europe**, ed. Gordon Smith, Peter Mair, New York, Frank Cass Press, 1990, s. 129-142.

———: **Party System Change. Approaches and Interpretations**, Oxford, Clarendon Press, 1997.

Maor, Moshe: **Political Parties and Party Systems: Comparative Approaches and the British Experience**, New York, Routledge, 1997.

Mardin, Şerif: “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, **Deadalus**, No: K1Ş, 1973, s. 169-190.

Mayhew, David R.: **Divided We Govern: Party Control, Lawmaking, and Investigations, 1946-2002**, 2. bs, New York, Yale University Press, 2005.

Merriam, Charles E., Harold F. Gosnell: **The American Party System: An Introduction to the System of Political Parties in the United States**, 4. bs, New York, The Macmillan Company, 1949.

Michels, Robert: **Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.

Molinar, Juan: “Counting the Number of Parties: An Alternative Index”, **American Political Science Review**, C. 85, No: 4, 1991, s. 1383-1391.

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat: **Kanunların Ruhü Üzerine**, 5. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Murphy, Walter F.: **Constitutional Democracy: Creating and Maintaining a Just Political Order**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2007.

Neumann, Sigmund: “Why Study Political Parties?”, **Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics**, ed. Sigmund Neumann, 6. bs, Chicago, The University of Chicago Press, 1967, s. 1-8.

Nikolenyi, Csaba: “Party Inflation in India: Why Has a Multiparty Format Prevailed in the National Party System”, **Duverger’s Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States**, ed. Bernard Grofman, Shaun Bowler, André Blais, New York, Springer, 2009, s. 97-114.

O’Gorman, Frank: **The Emergence of the Two-Party System: 1760-1832**, London, Edward Arnold Publishers, 1982.

Ostrogorski, M.: **Democracy and the Party System in the United States**, New York, The Macmillan Company, 1910.

Özbudun, Ergun: **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

———: “M. Duverger’in ‘Siyasal Partiler’i ve Siyasal Partilerin İncelemesinde Bazı Metodolojik Problemler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 21, No: 1, 1964, s. 23-51.

———: **Siyasal Partiler**, 3. bs, Ankara, AÜHF Yayınları, 1979.

———: **Türk Anayasa Hukuku**, 19. bs, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.

———: **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, 2. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Özbudun, Ergun, William Hale: **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The case of the AKP**, New York, Routledge, 2010.

———: **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı**, çev. Ergun Özbudun, Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2010.

Özsoy Boyunsuz, Şule: “Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, No: 3, 2016, s. 1-40.

Payashoğlu, Arif T.: **Siyasi Partiler**, Ankara, İstiklal Matbaacılık, 1952.

Platon: **Yasalar**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2021.

Pollock, James K.: “The German Party System”, **The American Political Science Review**, C. 23, No: 4, 1929, s. 859-891.

Polybius: **The Histories**, çev. Robin Waterfield, New York, Oxford University Press, 2010.

Resolves of the General Court of the Commonwealth of Massachusetts: Begun and Holden at Boston, on May, 13, 1810, Boston, Adams, Rhoades & Co., 1810.

“Review of Fox’s History of the Reign of James the Second”, **The Christian Observer**, C. 7, No: 9, 1808, s. 712-741.

Riker, William H.: “Duverger’s Law Revisited”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003, s. 19-42.

Rokkan, Stein: **Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development**, New York, David McKay, 1970.

- Samuels, David J., Matthew S. Shugart: **Presidents, Parties and Prime Ministers**, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Sartori, Giovanni: “Constitutionalism: A Preliminary Discussion”, **American Political Science Review**, C. 56, No: 4, 1962, s. 853-864.
- : “European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism”, **Political Parties and Political Development**, ed. LaPalombara, Joseph, Weiner, Myron, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 137-176.
- : **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997.
- : **Parties and Party Systems**, 2. bs, Oxford, ECPR Press, 2005.
- : “Political Development and Political Engineering”, C. 17, **Public Policy**, ed. J. D. Montgomery, A. O. Hirschman, Cambridge, Harvard University Press, 1968, s. 261-298.
- : “Representational Systems”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, C. XIII, New York, Macmillian & Free Press, 1968, s. 465-474.
- : “The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method?”, **Electoral Laws and Their Political Consequences**, ed. Bernard Grofman, Arend Lijphart, 3. bs, New York, Agathon Press, 2003, s. 43-68.
- : “The Typology of Party Systems: Proposals for Improvement”, **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970, s. 322-352.

Sayarı, Sabri: “Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri”, **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, 2. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 125-143.

Sayer, Andrew: **Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım**, 2. bs, İstanbul, Küre Yayınları, 2019.

Schmitt, Carl: **Parlamentar Demokrasinin Krizi**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, 4. bs, Ankara, Dost Yayınevi, 2017.

Self, Robert: **Evolution of the British Party System: 1885-1940**, New York, Routledge, 2014.

Shugart, Matthew S., John M. Carey: **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, New York, Cambridge University Press, 1992.

Shugart, Matthew S., Rein Taagepera: “Electoral System Effects on Party Systems”, **The Oxford Handbook of Electoral Systems**, ed. Erik S. Herron, Robert J. Pekkanen, Matthew S. Shugart, Oxford, Oxford University Press, 2018.

Shugart, Matthew S., Martin P. Wattenberg: **Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?**, New York, Oxford University Press, 2001.

Siaroff, Alan: **Comparative European Politics: An Analysis of Parliamentary Elections 1945**, New York, Garland Publishing, 2000.

———: **Comparative European Politics: An Analysis of Parliamentary Elections 1945**, 2. bs, New York, Routledge, 2019.

———: **Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics**, Toronto, University of Toronto Press, 2013.

———: “Two-and-a-Half-Party Systems and the Comparative Role of the ‘Half’”, **Party Politics**, C. 9, No: 3, 2003, s. 267-290.

Skach, Cindy: “The ‘Newest’ Separation of Powers: Semipresidentialism”, **International Journal of Constitutional Law**, C. 5, No: 1, 2007, s. 93-121.

Smith, Thomas: **De Republica Anglorum: A Discourse on the Commonwealth of England**, ed. L. Alston, 2. bs, Shannon, Irish University Press, 1972.

Storrs, Henry R.: **Speech of Mr. Storrs, on the Proposition to Amend the Constitution of the U.S.**, Washington, Gales & Seaton, 1826.

Swaan, Abram De: “A Classification of Parties and Party Systems According to Coalitional Options”, **European Journal of Political Research**, C. 3, 1975, s. 361-375.

Şenel, Alâeddin: **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982.

Taagepera, Rein, Bernard Grofman: “Rethinking Duverger’s Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems - Parties Minus Issues Equals One”, **European Journal of Political Research**, C. 13, 1985, s. 341-352.

Taagepera, Rein, Matthew S. Shugart: “Predicting the Number of Parties: A Quantitative Model of Duverger’s Mechanical Effect”, **American Political Science Review**, C. 87, No: 2, 1993, s. 455-464.

———: **Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems**, New Haven, Yale University Press, 1989.

Tarrow, Sidney G.: “Political Dualism and Italian Communism”, **The American Political Science Review**, C. 61, No: 1, 1967, s. 39-53.

Teziç, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, 2. bs, İstanbul, Beta Basım, 1991.

———: **Anayasa Hukuku**, 13. bs, İstanbul, Beta Kitap, 2009.

“The Edinburgh Review”, **The Westminster Review**, C. 1, No: 2, 1824, s. 505-541.

Tingsten, Herbert: **Majoritetsval Och Proportionalism**, Stokholm, Riksdagens Protokoll Bihang, 1932.

Trevelyan, George Macaulay: **The Two-Party System in English Political History**, Oxford, Clarendon Press, 1926.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2024.

———: **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

———: **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi (1918-1922)**, İstanbul, Kronik Kitap, 2024.

Tunçay Mete, (ed.): **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Eski ve Orta Çağlar**, 5. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

———: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 7. bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Turhan, Mehmet: **Anayasal Devlet**, 3. bs, Ankara, Naturel, 2005.

Uslu, Ateş: **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi - 1**, İstanbul, Yordam Kitap, 2021.

Üye, Saim: **Teoride ve Pratikte Hukuki Çoğulluk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2013.

Vermeule, Adrian: “The Invisible Hand in Legal and Political Theory”, **Virginia Law Review**, C. 96, No: 6, 2010, s. 1417-1452.

Vibert, Frank: **The Rise of the Unelected: Democracy and the New Separation of Powers**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Vile, M. J. C.: **Constitutionalism and the Separation of Powers**, Oxford, Clarendon Press, 1967.

Walbank, Frank W.: **A Historical Commentary on Polybius**, Oxford, Clarendon Press, 1957.

Ware, Alan: **Political Parties and Party Systems**, 3. bs, New York, Oxford University Press, 1999.

Webb, Paul: **Advanced Introduction to Party Systems**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2024.

———: **The Modern British Party System**, London, Sage Publications, 2000.

Webb, Paul, Tim Bale: **The Modern British Party System**, 2. bs, New York, Oxford University Press, 2021.

Wiatr, Jerzy J.: “One Party Systems: The Concept and Issue for Comparative Studies”, **Cleavages, Ideologies and Party Systems: Contributions to Comparative**

Political Sociology, ed. Erik Allardt, Yrjö Littunen, Helsinki, Transactions of the Westermarck Society, 1964.

———: “The Hegemonic Party System in Poland”, **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, ed. Stein Rokkan, Erik Allardt, New York, The Free Press, 1970, s. 312-321.

Wildavsky, Aaron: “A Methodological Critique of Duverger’s Political Parties”, **Journal of Politics**, C. 21, 1959, s. 303-318.

Wiseman, Herbert V.: **Political Systems: Some Sociological Approaches**, New York, Praeger, 1966.

Wood, Ellen Meiksins: **Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, 2. bs, İstanbul, Yordam Kitap, 2016.

———: **Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, 4. bs, İstanbul, Yordam Kitap, 2020.

Wood, Neal: “Avarice and Civil Unity: The Contribution of Sir Thomas Smith”, **History of Political Thought**, C. 18, No: 1, 1997, s. 24-42.

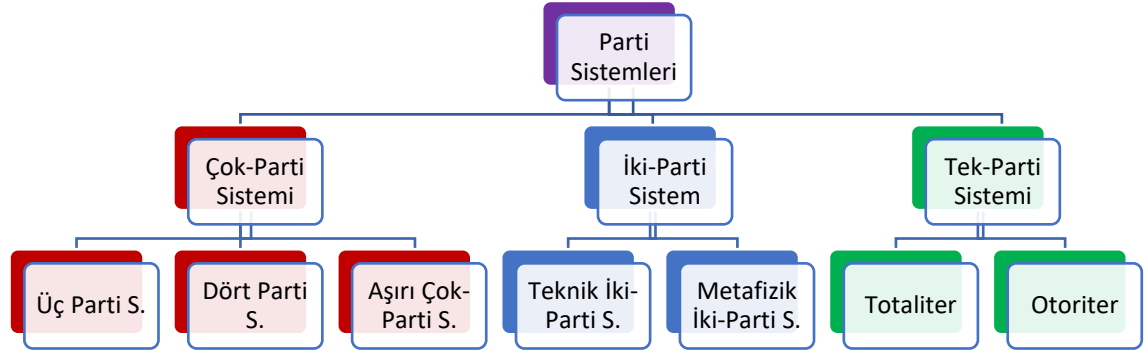
———: **Cicero’s Social and Political Thought**, Berkley, University of California Press, 1988.

Wordie, James R.: “The Chronology of English Enclosure, 1500-1914”, **Economic History Review**, C. 36, No: 4, 1983, s. 483-505.

Wuthrich, F. Michael: “Paradigms and Dynamic Change in the Turkish Party System”, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

TABLolar

Tablo 1: Duverger'nin Parti Sistemi Tasnifinin Genel Şeması

Tablo 2: Blondel'in I Sayılı Tablosu

<i>İki-Partinin Ortalama Oyu, 1946-1966 (yüzdeler)</i>			
ABD	99	Danimarka	66
Yeni Zelanda	95	İsveç	66
Avustralya	93	Norveç	64
Birleşik Krallık	92	İtalya	64
Avusturya	89	İzlanda	62
		Hollanda	62
Batı Almanya	80		
Lüksemburg	80	İsviçre	50
Kanada	79	Fransa	50
Belçika	78	Finlandiya	49
İrlanda	75		

Kaynak: Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 184.

Tablo 3: Blondel'in II Sayılı Tablosu

<i>İki ve İki-Buçuk-Parti Sistemlerindeki İki Büyük Partinin Ortalama Gücü</i>							
İki-Parti Sistemi			Fark	İki-Buçuk-Parti Sistemi			Fark
ABD	49	50	1	Almanya	45	35	10
Yeni Zelanda	48	47	1	Kanada	36	43	7
Avustralya	47	46	1	Belçika	43	35	8
Birleşik Krallık	45	47	2	İrlanda	46	29	17
Avusturya	46	43	3				
İki büyük partilerin arasındaki eşitsizliğin ortalaması			1.6				10.5

Kaynak: Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 185.

Tablo 4: Blondel'in III Sayılı Tablosu

<i>Batı Demokrasilerindeki Partilerin İdeolojik Yelpazesini</i>						
	Kom.	Sosy.	Lib./Rad.	Köylü	Hrist.	Muhaf.
1. Grup: İki-parti sistemleri						
ABD			B B			
Yeni Zelanda		B	ç			B
Avustralya		B	ç			B
Birleşik Krallık		B	ç			B
Avusturya		B	ç?		B	
2. Grup: İki-buçuk-parti s.						
Almanya		B	k			
Belçika		B	k		B	
Lüksemburg		B	k		B	
Kanada		k	B		B	B
İrlanda		k	B			B
3. Grup: Hakim partili çok-p.s.						
Danimarka		B	k/o			k/o
Norveç		B	k	k	k	k/o
İsveç		B	k/o	k		k/o
İzlanda	k/o	k/o	O	k		B
İtalya	O	k	k		B	k
4. Grup: Hakim partisiz çok-p.s.						
Hollanda		O	k			k
İsviçre		O	O		O	k
Fransa	O	k/o	k		O	O
Finlandiya	O	O	k	O	k	k
<p>B = büyük parti (%40 civarı) O = orta-ölçekli parti (takriben %20 üstü) k/o = küçük-orta arası bir ölçeğe sahip parti (%15 civarı) k = küçük parti (%10 civarı belki daha da az) ç = çok küçük parti (sadece iki-parti sistemi bağlamında zikredilmektedir)</p>						

Kaynak: Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 187.

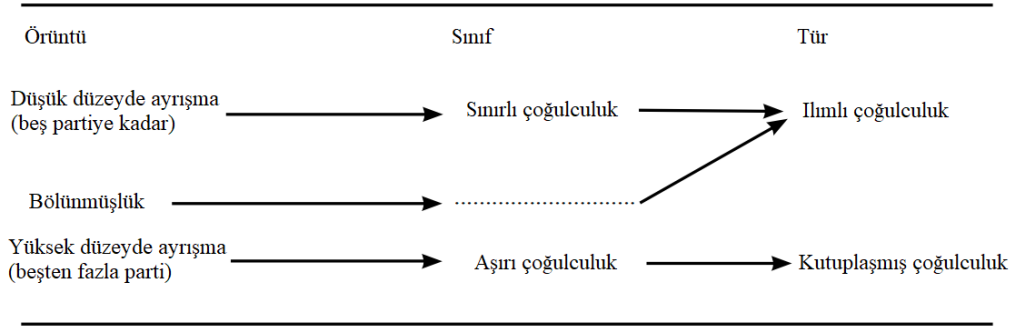
Tablo 5: Sartori'nin 27 Sayılı Tablosu

<i>Tür ve kriterler açısından tek-parti devletlerinin hususiyetleri</i>			
Kriter \ Tür	<i>Totaliter</i>	<i>Otoriter</i>	<i>Pragmatik</i>
<i>İdeoloji</i>	Güçlü ve toptancı (<i>totalistic</i>)	Daha zayıf ve toptancı-olmayan	Yersiz veya oldukça zayıf
<i>Baskı, dışlama ve mobilizasyon</i>	Yüksek	Orta	Düşük
<i>Politikalar karşısında harici grupların durumu</i>	Yıkıcı	Dışlayıcı	Çekici
<i>Alt-grupların özerkliği</i>	Yok	Siyasi olmayan gruplarla sınırlı	İzin veya müsamaha
<i>Keyfilik</i>	Sınırsız ve öngörülemez	Öngörülebilir sınırlar içinde	Sınırlandırılmış

Kaynak: Sartori, *Parties and Party Systems*, s. 202.

Tablo 6: Sartori'nin 3 Sayılı Tablosu

Tablo 3: Örtüntüler, sınıflar ve çok-partililiğin türleri

Kaynak: Sartori, *Parties and Party Systems*, s. 112.

Tablo 7: Sartori'nin Taksonomisinin Genel Hatları

		Parti Sistemleri									
Kıstaslar	Rekabetçilik	Rekabetçi Olmayan Sistemler					Rekabetçi Sistemler				
	Sayı	1 Parti					Bir Baskın Partili	2 Parti	3-5 Parti	5+ Parti	
	Sınıf	Tek-Parti Sistemi			Hegemonik Parti Sistemi		Herhangi Bir Rekabetçi Sınıf Dahilinde	İki-Parti Sistemi	Sınırlı Çoğulluk	Aşırı Çoğulluk	
	Tipoloji	Totaliter	Otoriter	Pragmatik	İdeolojik	Pragmatik	Baskın Parti Sistemi	İki Partililik	İlimli Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk	

Tablo 8: Sartori'nin 34 Sayılı Tablosu

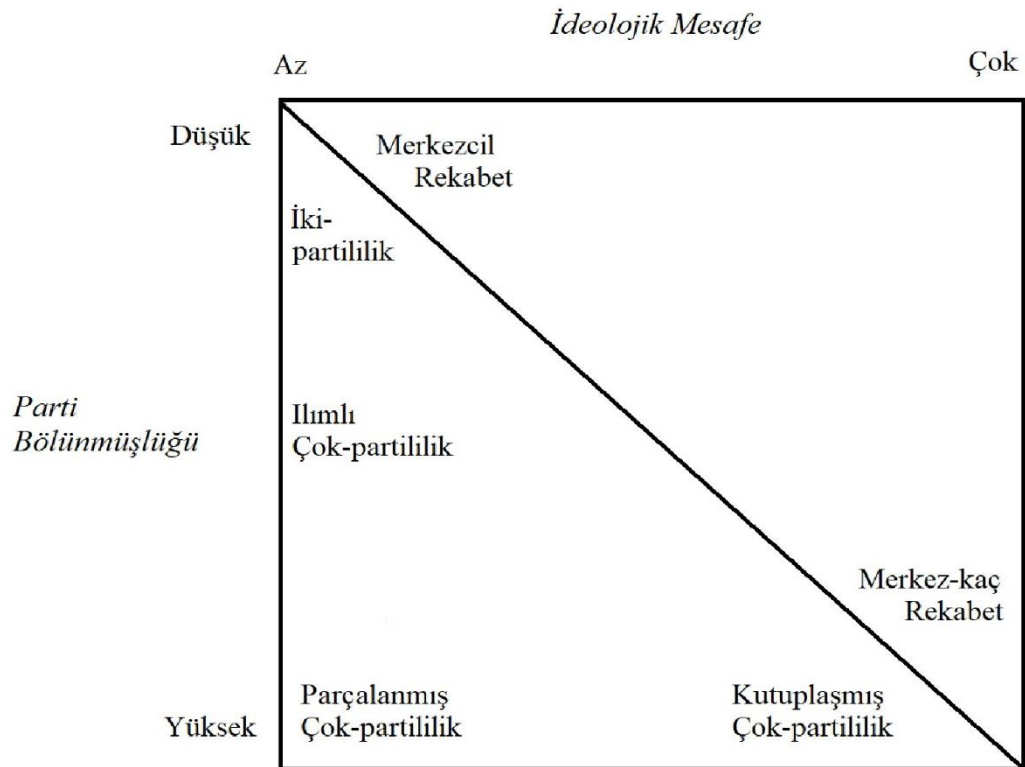
Tablo 34: *Basitleştirilmiş Yapısal Şema*

Tek-parti Hegemonik parti } [Baskın parti] İki-parti İlımlı çok-partililik } Aşırı çok-partililik [Atomize sistemler]	Tek-kutuplu sistemler İki-kutuplu sistemler } Çok-kutuplu sistemler }	Tek-partililik (<i>Monopartism</i>) Çok-partililik (<i>Polypartism</i>)
---	---	--

Kaynak: Sartori, *Parties and Party Systems*, s. 254.

Tablo 9: Sartori'nin 36 Sayılı Tablosu

Tablo 36: *Basitleştirilmiş şekil*

Kaynak: Sartori, *Parties and Party Systems*, s. 260.

Tablo 10: Sartori'nin 3.1 Numaralı Tablosu

<i>Parti ve Seçim Sistemlerinin Bileşik Etkisi</i>			
		Seçim sistemleri	
		<i>[Azaltıcı etkisi itibariyle] Güçlü</i>	<i>[Azaltıcı etkisi itibariyle] Zayıf</i>
Parti sistemleri	<i>Güçlü (Yapısallaşmış)</i>	Kombinezon I Seçimin azaltıcı etkisi	Kombinezon II Parti sisteminin durdurucu-önleyici etkisi
	<i>Zayıf (Yapısallaşmamış)</i>	Kombinezon III Seçim çevresi düzeyinde sınırlandırıcı-azaltıcı etki	Kombinezon IV Etkisiz

Kaynak: Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, s. 63.

Tablo 11: Blondel'in VII Sayılı Tablosu

<i>Koalisyon Hükümeti ve Hükümette Partilerin Temsili</i>				
Hükümet Yapısı Temsil Adaleti	Sıklıkla [Koalisyon] Kurulur	Zaman Zaman Büyük Koalisyonlar	Bazı Küçük Koalisyonlar	Tek partili Hükümet
İlmlı	Avusturya Hollanda Lüksemburg	Belçika İzlanda	İrlanda	Yeni Zelanda Birleşik Krallık Kanada
Düşük		Fransa Almanya	Danimarka	Avustralya
Çok Düşük		İtalya Finlandiya	Norveç İsveç	

Kaynak: Blondel, "Party Systems and Patterns of Government", s. 195.

Tablo 12: Duverger’de Parti Sistemi Hükümet Sistemi Etkileşimi

Hükümet S. Parti S.	<i>Başkanlık Sistemi</i>	<i>Parlamente Sistem</i>
<i>İki-Parti Sistemi</i>	<p>a. Yasama-yürütme özdeşliği varsa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - İstikrar yüksek - Siyasal etkinlik yüksek - Kuvvetlerin birleşmesi söz konusu <p>b. Özdeşlik yoksa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - İstikrar nispeten az - Siyasal etkinlik az - Kuvvetlerin ayrılması söz konusu* 	<ul style="list-style-type: none"> - İstikrar yüksek - Siyasal etkinlik yüksek - Kuvvetlerin birleşmesi söz konusu**
<i>Çok-Parti Sistemi</i>	<p>Yasamanın kutuplu yapısı başkanın lehine olacak şekilde:</p> <ul style="list-style-type: none"> - İstikrar yüksek - Siyasal etkinlik yüksek - Kuvvetlerin kısmî birleşmesi söz konusu 	<p>a. Hakim parti varsa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - İstikrar yüksek - Siyasal etkinlik yüksek - Kuvvetlerin birleşmesi söz konusu <p>b. Hakim parti yoksa:</p> <ul style="list-style-type: none"> - İstikrar düşük - Siyasal etkinlik düşük - Kuvvetlerin parçalanması söz konusu***

* Parti örgütünün güçlü veya zayıf, merkezi yahut adem-i merkezi ve oy disiplinin çok ya da az olması bu durumları daha sert veya yumuşak şekilde tezahürüne etki edecektir.

** İktidar ve muhalefet partileri arasında az bir fark mevcut ise zikredilen hususlarda azalma yönünde eğilimler olacaktır.

*** Kutuplaşmışlığın bu sayılanlar üzerinde çarpan etkisi yapacağı unutulmamalıdır.

Tablo 13: Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi*

<i>H.S.</i> <i>P.S.</i>	Parlamenteer Sistem	Yarı-Başkanlık Sistemi	Başkanlık Sistemi
Baskın P. S.	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Parti disiplini yüksekse; kuvvetlerin mutlağa yakın birleşmesi Parti disiplini düşükse; kuvvetlerin kısmi birleşmesi
Saf ve Sınırlı İki-Parti Sistemleri	Kuvvetlerin mutlak birleşmesi (meğerki parti disiplininde bir kırılma yaşanmasın)	Birleşik hükümet varsa kuvvetlerin mutlak yahut kısmi birleşimi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kutuplaşmışlık düzeyi nispetinde kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Birleşik hükümet varsa parti disiplinine bağlı olarak kuvvetlerin mutlak yahut kısmi birleşimi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kutuplaşmışlık düzeyi nispetinde kuvvetlerin ayrışması yahut çatışması
Destekli İki-Parti S.	Üçüncü partiyle kurulacak koalisyonun kuvvetine bağlı olarak kuvvetlerin kısmi veya mutlağa yakın birleşmesi	Başkan üçüncü partiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin kısmi birleşmesi Üçüncü parti ana muhalefet partisiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Başkan üçüncü partiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin kısmi birleşmesi Üçüncü parti ana muhalefet partisiyle ittifak halindeyse kuvvetlerin ayrışması yahut (kutuplaşmaya bağlı olarak) çatışması
Sınırlı / İlimli Çoğulluk	İki bloklu siyasi yapı nedeniyle kuvvetlerin müesses koalisyonlar nezdinde kısmi birleşmesi	Birleşik hükümet varsa müesses koalisyonlar nezdinde kısmi birleşmesi Bölünmüş hükümet söz konusuysa kuvvetlerin sınırlı ayrışması ve kısmen birleşmesi	Yasamanın ılımlı yapısının ittifaklara elverişli olacağından kuvvetlerin kısmi birleşmesi
Aşırı / Kutuplaşmış Çoğulluk	Partizan rekabetin kuvvetleri öğütterek erksizliği netice vermesi	Yasamanın kutuplu yapısını başkan, lehine çeviriyorsa kuvvetlerin kısmi birleşmesi Kutuplu yapı başkanın aleyhine dönüyorsa kuvvetlerin ayrışması yahut partizan rekabetin kuvvetleri öğütterek erksizliği netice vermesi	Yasamanın kutuplu yapısını başkan, lehine çeviriyorsa kuvvetlerin kısmi birleşmesi Kutuplu yapı başkanın aleyhine dönüyorsa kuvvetlerin ayrışması yahut çatışması

* Tablo incelenirken seçimlerin ayrılığının olup olmaması ve azaltıcı etkiye sahip bir seçim usulünün olup olmamasına dikkat edilmelidir. Ayrıca kuvvetlerin kısmi veya mutlak birleşiminin istikrarı ve yürütmenin etkinliğini; kuvvetlerin ayrışması yahut çatışmasının istikrarsızlığı ve yürütmenin etkisizliğini artıracığı göz önünde bulundurulmalıdır. Son olarak parlamenteer sistemler ve onlardan doğan yarı-başkanlık sistemleri tabiatları gereği disiplinli partiler ihtiva ettikleri gözden kaçırılmamalıdır. Bunun aksine örnekler varsa da burada yapılanın genellemeler olduğu unutulmamalıdır. İstisna teşkil eden vakalar hususen ele alınmalıdır.

Tablo 14: 1946-1960 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi*

Seçim Yılı	Meclise Giren Partilerin Aldığı Oy Oranları (%)	Meclise Giren Partilerin Elde Ettikleri Sandalye Sayısı	Meclise Giren Partilerin Elde Ettikleri Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Tipolojisi
1946**	CHP (85,4) DP (13,1)	397 61	85 13	Liste Usulü Çoğunluk	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1950	DP (52,7) CHP (39,4) MP (3,1)	416 69 1	85 14 0,2	Liste Usulü Çoğunluk	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1954	DP (57,6) CHP (35,3) CMP (4,8)	503 31 5	93 5,7 0,9	Liste Usulü Çoğunluk	2	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi
1957	DP (47,8) CHP (41) CMP (7,1) HP (3,8)	424 178 4 4	69,5 29,1 0,6 0,6	Liste Usulü Çoğunluk	2***	Saf İki-Parti Sistemi	Aşırı-Baskın Parti Sistemi

* Tablonun italik başlıkları tarafımızca ilave edilmiş olup kalan kısımlar Çiçek'in *1946-1960 Arası Genel Seçimler* başlıklı tablosundan iktibas edilmiştir. Söz konusu tablo için bkz. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", s. 65.

** Bu seçimlerin demokratik niteliğinin tartışmalı olduğu hususu kaçırılmamalıdır.

*** Sandalye oranına nispetle iki *geçerli* parti olmakla beraber ulusal oy oranına nispetle 3 veya 4 dört partiden bahsedilmelidir.

Tablo 15: 1961-1971 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi*

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Tipolojisi
1961	CHP (36,7)	173	38,4	Çevre Barajlı D'Hondt	4	Sınırlı Çoğulluk	İlimli Çoğulluk
	AP (34,7)	158	35,1				
	CKMP (13,9)	54	12				
	YTP (13,7)	65	14,4				
1965	AP (52,8)	240	53,3	Milli Bakiye	3**	Sınırlı Çoğulluk	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi
	CHP (28,7)	134	29,7				
	MP (6,2)	31	6,8				
	YTP (3,7)	19	4,2				
	TİP (2,9)	14	3,1				
CKMP (2,2)	11	2,4					
1969	AP (46,5)	256	56,8	Barajsız D'Hondt	2	Sınırlı İki-Parti Sistemi	Baskın-İstidatlı Parti Sistemi
	CHP (27,3)	143	31,7				
	GP (6,5)	15	3,3				
	MP (3,2)	6	1,3				
	MHP (3)	1	0,2				
	BP (2,8)	8	1,7				
	TİP (2,6)	2	0,4				
YTP (2,1)	6	1,3					

Tablo 16: 1973-1980 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi***

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
1973	CHP (33,3)	185	41,1	Barajsız D'Hondt	6	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	AP (29,8)	149	33,1				
	DP (11,8)	45	10				
	MSP (11,8)	48	10,6				
	CGP (5,2)	13	2,8				
	MHP (3,3)	3	0,6				
TBP (1,1)	1	0,2					
1977	CHP (41,3)	213	47,3	Barajsız D'Hondt	6	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
	AP (36,8)	189	42				
	MSP (8,5)	24	5,3				
	MHP (6,4)	16	3,5				
	CGP (1,8)	3	0,6				
	DP (1,8)	1	0,2				

* Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1961-1980 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", s. 67.

** Yüzde 5'lik oranın altında kalan partileri baskın bir partinin varlığı da göz önüne alınca geçerli birer parti olarak değerlendirmeye almamak gerekeceğinden geçerli parti sayısı üç olarak tayin edilmiştir.

*** Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1961-1980 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, *a.g.e.*, s. 67.

Tablo 17: 1983-1995 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi*

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
1983	ANAP (45,1) HP (30,4) MDP (23,2)	211 117 71	52,8 29,3 17,7	Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- İstidatlı Parti Sistemi
1987	ANAP (36,3) SHP (24,7) DYP (19,1)	292 99 59	64,8 22 13,1	Kontenjanlı Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- İstidatlı Parti Sistemi
1991	DYP (27) ANAP (24) SHP (20,7) RP (16,8) DSP (10,7)	178 115 88 62 7	39,5 25,5 19,5 13,7 1,5	Kontenjanlı Çifte Barajlı D'Hondt (% 10)	4	Sınırlı Çoğulluk	İlımlı Çoğulluk

Tablo 18: 1995-1999 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi**

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
1995	RP (21,3) ANAP (24) DYP (19,1) DSP (14,6) CHP (10,7)	158 132 135 76 49	28,7 24 24,5 13,8 8,9	Ülke Barajlı D'Hondt (% 10)	5	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk
1999	DSP (22,1) MHP (17,9) FP (15,4) ANAP (13,2) DYP (12)	136 129 111 86 85	24,7 23,4 20,1 15,6 15,4	Ülke Barajlı D'Hondt (% 10)	5	Aşırı Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk

* Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıklar Çiçek'in, *1983-1999 Dönemi Genel Seçimleri* başlıklı tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlgili tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 69.

** Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıkları Çiçek'in, *1983-1999 Dönemi Genel Seçimleri* tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Mezkur tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 69.

Tablo 19: 2002-2018 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi*

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
2002	AKP (34,3) CHP (19,4)	363 178	66 32,3	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	2	İki-Parti Sistemi	Baskın Parti Sistemi
2007	AKP (46,6) CHP (20,9) MHP (14,3)	341 112 71	62 20,3 12,9	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2011	AKP (49,8) CHP (26) MHP (13)	327 135 53	59,4 24,5 9,6	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2015 (Haziran)**	AKP (40,9) CHP (25) MHP (16,3) HDP (13,1)	258 132 80 80	46,9 24 14,5 14,5	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	4	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi
2015 (Kasım)	AKP (49,5) CHP (25,3) MHP (11,9) HDP (10,8)	317 134 40 59	57,6 24,3 7,2 10,7	Ülke Barajlı D'Hondt (%10)	4	Sınırlı Çoğulluk	Baskın Parti Sistemi

* Tablonun italik başlıkları haricinde kalan başlıkları Çiçek'in, 2002-2018 Dönemi Genel Seçimleri tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 72.

** Haziran seçimlerinin neticesinde koalisyon kurulmadan hükümetin teşkil edilemeyecek olması baskın parti sistemi tipolojisinden çok kısa bir sapma arz etse de gerek iki seçim neticesinde dört geçerli partinin olması gerekse de sınırlı çoğulluk arz etmesi itibarıyla parti sisteminin sürekliliğine neredeyse tam anlamıyla eklenmektedir.

Tablo 20: 2018 -2024 Yılları Genel Seçim Sonuçları ve Parti Sistemi*

Seçim Yılı	Sandalye Kazanan Partilerin Oy Oranı (%)	Partilerin Sandalye Sayısı	Partilerin Sandalye Oranı (%)	Seçim Sistemi	Geçerli Parti ve İttifak Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü
2018	<i>CI: (=53,7)</i> AKP (42,6) MHP (11,1)	=344 295 49	=57,2 49,1 8,1	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%10)	5 Geçerli Parti ve 2 İttifak	Sınırlı Çoğulluk***	İttifaklı-Baskın Parti Sistemi
	<i>Mİ: (=34)**</i> CHP (22,6) İP (10)	=189 146 43	=31,4 24,3 7,1				
	<i>Diğer:</i> HDP (11,7)	67	11,1				
2023	<i>CI: (=49,5)****</i> AKP (35,6) MHP (10,1) YRP (2,8)	=323 268 50 5	=53,8 44,7 8,3 0,8	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%7)	5 Geçerli Parti ve 3 İttifak	Aşırı Çoğulluk	İttifaklı-Kutuplaşmış-Baskın Parti Sistemi
	<i>Mİ: (=35)</i> CHP (25,3) İP (9,7)	=212 169 43	=35,3 28,1 7,2				
	<i>EÖİ: (=10,6)</i> YSP (8,8) TİP (1,8)	=65 61 4	=10,8 10,2 0,6				
2024	<i>CI:</i> AKP MHP HÜDAPAR	=319 265 50 4	=53,2 44,2 8,3 0,7	Ülke Barajlı-İttifaklı D'Hondt (%7)	6 Geçerli Parti ve 2 İttifak	Aşırı Çoğulluk	İttifaklı-Kutuplaşmış-Baskın Parti Sistemi
	<i>EÖİ:</i> DEM TİP	=60 57 3	=10 9,5 0,5				
	<i>İttifaksız Partiler:</i> CHP İP SP DEVA YRP*****	=200 126 36 19 15 4	=33,3 21 6 3,1 2,5 0,7				

* Tablonun 2018 seçimleriyle alakalı kısmının italik başlıkları haricinde kalan kısımları Çiçek'in, *2002-2018 Dönemi Genel Seçimleri* başlıklı tablosundan yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu tablo için bkz. Çiçek, **a.g.e.**, s. 72. Ayrıca geçerli partiler italik fontla vurgulanmıştır.

** Saadet Partisi'nin %1,4'lük oyunun ilavesiyle %34'lük orana ulaşılmıştır.

*** Parti sisteminin aşırı çoğulluk hattında olup istisnaen sınırlı çoğulluk kabul edilmiştir.

**** BBP'nin %1'lik oyunun ilavesiyle %49,5'lik orana ulaşılmıştır.

***** 2024 yerel seçimlerinde üçüncü parti çıkması hasebiyle şantaj potansiyeli kriterini karşıladığı varsayımıyla geçerli parti olarak kabul edilmiştir. Yerel seçimlerdeki katılım sayısının 2023 genel seçimlerine kıyasla 12,5 milyon az olması ve haddizatında yerel seçimlerde seçmen davranışlarının daha pragmatik olmasından hareketle YRP'nin geçerli bir parti olmadığı da aynı şekilde ileri sürülmesi mümkündür.

Tablo 21: Türk Parti Sisteminin Genel Seyri

Dönem	Ortalama Geçerli Parti Sayısı	Parti Sistemi Sınıfı	Parti Sistemi Türü	Seçim Sistemi
1923-1946	1	Tek-Parti Sistemi	Otoriter Tek-Parti Sistemi	–
1946-1960	2	Saf İki-Parti Sistemi	<i>Aşırı</i> -Baskın Parti Sistemi	Liste Usulü Çoğunluk
1961-1971	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- <i>İstidatlı</i> Partili İlimli Çoğulluk	Üç Ayrı Nispi Temsil Sistemi*
1973-1980	6	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk	Barajsız D'Hondt
1983-1995	3	Sınırlı Çoğulluk	Baskın- <i>İstidatlı</i> Partili İlimli Çoğulluk	Çifte Barajlı D'Hondt
1995-2002	5	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	Kutuplaşmış Çoğulluk	Ülke Barajlı D'Hondt
2002-2018	3	Sınırlı Çoğulluk**	Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı D'Hondt
2018-2024	5	Sınırlı Çoğulluk	<i>İttifaklı</i> -Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı- <i>İttifaklı</i> D'Hondt
2024-	6	<i>Aşırı</i> Çoğulluk	<i>İttifaklı</i> - <i>Kutuplaşmış</i> -Baskın Parti Sistemi	Ülke Barajlı- <i>İttifaklı</i> D'Hondt

* Bunlar sırasıyla çevre barajlı d'Hondt, milli bakiye ve barajsız d'Hondt şeklindedir.

** 2002 seçimlerinin netice verdiği saf iki-parti sistemi istisna tutulmuştur.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 01/07/2024

Tez Başlığı: Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 207 sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 11 'dir.

Uygulanan filtrelemeler*:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Abdullah Enes Mollaoğlu

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Abdullah Enes Mollaoğlu
	Öğrenci No	N20132329
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku
	Programı	Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Öğr. Üyesi, Abdüsamet Güller

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
Date: 01/07/2024	
Thesis Title (In English): The Effect of Party Systems on the Separation of Powers	
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 01/07/2024 for the total of 207 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 11 %.	
Filtering options applied**:	
1. ☒ Approval and Declaration sections excluded	
2. ☒ References cited excluded	
3. ☐ Quotes excluded	
4. ☒ Quotes included	
5. ☒ Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
Kindly submitted for the necessary actions.	
Name-Surname/Signature	

Student Information	Name-Surname	Abdullah Enes MOLLAOĞLU
	Student Number	N20132329
	Department	Public Law
	Programme	Master's

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Asst. Prof. Abdülsamet GÜLLER)

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu Ethics Board Form for Master's Thesis	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 10/06/2024

Tez Başlığı (Türkçe): Parti Sistemlerinin Kuvvetler Ayrılığına Etkisi

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Abdullah Enes
MOLLAOĞLU

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Abdullah Enes Mollaoğlu
	Öğrenci No	N20132329
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku
	Programı	Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Dr. Öğr. Üyesi Abdülsamet GÜLLER)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC LAW	
Date: 10/06/2024	
Thesis Title (In English): The Effect of Party Systems on the Separation of Powers	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Does not perform experimentation on people or animals. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. 5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Abdullah Enes MOLLAOĞLU	

Student Information	Name-Surname	Abdullah Enes Mollaoğlu
	Student Number	N20132329
	Department	Public Law
	Programme	Master's

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Ass. Prof. Abdülsamet GÜLLER)